کاروان

12

گوڤاری ئه‌میندارێتی گشتی ی رۆشنبیری و لاوانه

ئه‌یلولی 1983

کاروان

گۆڤارێکی ڕۆشنبیریی مانگانەیە
لەمیندارێتیی گشتیی ڕۆشنبیریو لاوان
بەزمانی کوردیو عەرەبی دەری دەکا

ژمارە 12 ایلول 1983

لەم ژمارەیەدا

ئەدرەس : هەولێر ـ ئەمینداریتی گشتی ی رۆشنبیری و لاوان ـ گۆڤاری (کاروان) ـ ت : 20082

لە یەکەم بیرەوەری لەدایك بوونی «کاروان» دا :

با کـــاروانـــی ووشـــەی کـــوردی هـــەر لـــە پـتـەوبـووـنـدا بـێ

بە دەرچوونی ژمارە 12ی گۆڤاری «کاروان» ساڵێکی ـمبەق لە تەمەنیدا تێدەپەڕێ ئەو تەمەنەی کە پڕیەتی لە ـەرهەمی نایابو ڕێو شوێنی دێرینی ڕۆشنبیری . ئەوەبو لە مانگی تشرینی یەکەم ساڵی 1982داو بە دەستپێشخەری بەڕێز ـەمینداری گشتی ڕۆشنبیریو لاوانو بە پێی بڕیاری ئەنجومەنی وەزیرانو نووسینگەی بەڕێز جێگری سەرۆکی وەزیران ، ئەمینداریەتی گشتی ڕۆشنبیریو لاوان بە هاوکاری کۆمەڵێك لە نووسەرو ڕۆشنبیرانی کورد «دەستەی نووسەران» ژمارەی یەکەمی گۆڤاری «کاروان»ی دەرکرد .

گۆڤاری «کاروان» بەهەموو شانازییکەوە کە یەکەم مۆمی ژیانی خۆی دەکوژێنیتەوەو لەو ماوە کەمەی تەمەنی توانیویەتی لەسەر پێ بوەستێ لە مەیدانی ڕۆشنبیری داو چاکترین پێنوسە کوردیەکانو هەزاران ڕۆشنبیرو خوێندەواران لە دەوری خۆی کۆبکاتەوە لە هەموو شارو شارۆچکە کوردیەکانو شوێنی تریش لە دەرەوەی ناوچەی ئۆتۆنۆمیداو بە ماوەیێکی کەم پاش دەرچوونی بووەتە یەکێك لە بەناوبانگترین گۆڤارە کوردیەکانی ئەمڕۆمانداو باشترین بەڵگەش بۆ ئەم قسەیە زۆریی ئەو بابەتو نامانەن کە بۆی دێن لەگەڵ فرۆشتنی ژمارەییکی زۆری لە کتێبخانەکاندا .

کاروان بۆیە هاتۆتە کایەوە تا پێویستیە ڕۆشنبیریەکان دابین بکات . لەتەك زۆر بوونی ڕۆشنبیرانو خوێندەوارانی کورد دوای جێبەجێ کردنی خوێندن بە زمانی کوردی لە هەموو قۆناغەکانی خوێندنداو پاش بەرەوپێشچوونی ڕۆشنبیری کوردیو کۆمەڵگای کوردەواری لە دوای سەرکەوتنی شۆڕشی 17—30ی تەممووزی پیرۆزداو سەرکەوتنی تاقیکردنەوەی ئۆتۆنۆمی لە کوردستانداو لەگەڵ بایەخی بەردەوامی سەرکۆمار «صدام حسین» بە ڕۆشنبیریو ڕۆشنبیرانی کوردو تێکڕای گەلی کورد بە تایبەتی پاش ئەوەی کە بو بە سەرکردەی پارتو دەوڵەت . بەم شێوە «کاروان» یەکێکە لەو دەرگا ڕۆشنبیریە گرنگانەی گەلی کوردمان ، سەرچاوەکەی لە پێشکەوتنی کۆمەڵگای کوردەواریو بەرەوپێشچوونی ڕۆشنبیری کوردیەوە هەڵقووڵاوە .

جا پاش ئەوەی کە گۆڤارو بڵاوکراوە کوردیەکان دەوری کاریگەری خۆیان دیوەو دەیبینن لە بڵاوکردنەوەو دەوڵەمەند کردنی ڕۆشبیری کوردی بە تایبەتی گۆڤارەکانی «بەیان» و «ڕۆشنبیری نوێ» و «هاوکاری» و «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق/ دەستەی کورد . هتد . . «کاروان» پەیدا بووەو ئەوە دەرچووە تا هەمان دەوری ئەو گۆڤارو بڵاوکراوە کوردیانە دەوڵەمەند بکات ، سوود وەرگرتنیش لە پسپۆڕیو ڕێڕەوی ئەوان هۆیەکی گرنگی سەرکەوتنو بڵاو بوونەوەیەتی ، بۆیە «کاروان» شان بە شانی ئەو گۆڤارو بڵاوکراوانە هەدوڵ ئەدا بۆ بڵاوکردنەوەو پێشخستنی وێژەو هونەری کوردیمان . «کاروان» هەر لە یەکەم ژمارەیدا بایەخی تەواوی بە هەموو لایەنەکانی وێژە لە : شیعرو چیرۆكو لێکۆڵینەوەو شانۆگەریو ڕەخنەو مێژوو وەرگێڕانو .. هتد داوە . تا لە کۆتاییدا بووەتە گۆڤارێکی ڕۆشنبیری گشتی کە زۆربەی نووسەرو ڕۆشنبیرو خوێندەواران لە دەوری کۆبونەوە . وە لەگەڵ کەمی تەمەنی کە بە مانای کەمی تاقیکردنە وەو توانا و هۆی تری لاوازی ، کە چی لەگەڵ ئەمەشدا توانیویەتی سەرکەوتووانە زۆر چالاکیو جموجۆلی وێژەییو ڕۆشنبیریی گرنگ ئەنجام بدا وەك :

بلاوکردنەوەو خستنە ڕووی هەموو کارەکانی دیداری دووەمی چیرۆکی کوردی کە لە شاری هەولێرو لە هاوینی ساڵی 1982دا بەسترا لەتەك دەرهێنانی پاشکۆیێکی رێك بە بۆنەی جەژنەکانی ئازارو نەورۆزو هەفتەی «قادسیەی صدام» جگە لە تەرخان کردنی ژمارەییێکی تەواوو تایبەتی بۆ شانۆ لەگەڵ خستنە ڕووی ئاهەنگەکانی شۆڕشی 17— 30 تەمموزی ساڵی 1983 داو بایەخدان بە یادی سێیەمی بەرپا بوونی جەنگی پیرۆزمان دژ بە رژێمی ئێرانیی گۆمان لێکراوو دەست درێژ کەر بۆ سەر گەل و وولاتمان ئەمەو جگە لە خستنەرووی گەلێ بۆنەی نیشتمانیو میلیی گرنگ لە ژیانی گەلی عیراقداو هەر وەها بلاوکردنەوەی دەنگو باسی چالاکییە رۆشنبیریەکان لەناوچەی کوردستاندا .

سەرکەوتنی گۆڤاری «کاروان» و جێگیربوونی لە ناو دڵی هەزاران خوێنەر دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەك :

1 - بوونی فراوانترین «دەستەی نووسەران» لە نووسەرو رۆشنبیرو رۆژنامەنووسی وا کە تواناو بەهرەی وێژەییو رۆشنبیری چاکیان هەیەو جێگای خۆیان لە مەیدانی وێژەو رۆشنبیریدا کردوتەوە بە شێوەییێکی باش .

2 - ئەنجامدانی کاروبار لە لایەن دەستەی نووسەرانەوە بێپاداش وەیان بلێین بێ مووچەی دیارکراو ئەم شێوەیەش بەرهەمێ ئەنجام دەدات چونکە لە ئامانجێکی پیرۆزەوە سەرچاوەی گرتووە کە لەسەر بنچینەی لە خۆبردنو گیانی زانستانە چەسپاوە .

3 - دەرچوونی لە مەلبەندی ئۆتۆنۆمی لە هەولێردا ئەمەش وای لێ دەکات کە راستەوخۆ لەگەڵ خوێنەرو رۆشنبیرو نووسەراندا هەڵسو کەوت بکات .

4 - دەرچوونی بە شێوەییێکی رێكو بەردەوام ، چونکە ئەو گۆڤارە کوردیانە کەمن کە توانیویانە بەردەوامبن لەسەر دەرچوونی رێكو پێکیانەوە . بۆیە بەردەوام بوونو دەرچوونی بە شێوەیێکی رێكو پێك وای لێ کردووە کە ببێتە جێی بڕوای رۆشنبیرو خوێنەران .

5 - پشتگیری کردنی بێسنوور لەلایەن دەسەلاتداریەتی نیشتمانی .

6 - دەرچوونی بە زمانی کوردیو عەرەبی کە ئەمەش وای لێکردووە کە خوێنەرانی هەردوو زمان لە دەوری کۆببنەوەو ، جۆرەها بەرهەمو نووسینی بۆ دەنێرن .

ئەوەی شایانی باسە ئەو نووسینانەی کە بە زمانی عەرەبی تێیدا بلاو دەکرێتەوە بۆ خزمەتی رۆشنبیریی کوردی تە رخان کراوەو بەشی عەرەبی لە «کاروان»دا وێژەو کەلەپووری گەلی کورد بە خوێندەواری عەرەب دەناسێنێ .

7 - کۆبوونەوەی نووسەرانو رۆشنبیرانو خوێنەواران لە دەوریدا .

بە ڕای ئێمە ئەو خالانەی سەرەوە بناغەی سەرەکین کە «کاروان» خۆی لە سەریان راگرتووە بۆ گەیشتنی لووتکەکانی سەرکەوتن لە ماوەی سالێکی تەمەنی . بەلام لە گەڵ هەموو ئەمەشدا ئەو بۆشاییەی کە «کاروان» پڕی کردوتەوە لە رادەی خواستەکانماندا نییە ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سەر چەند هۆیەك ، وەك کەمی کادیری رۆژنامەنووسو هونەری لە ناوچەکەداو نەبوونی چاپخانەی خۆی تا ئێستا لە هەولێر ، چونکە چاپکردنی ئەم گۆڤارە لە بەغداوە ئەنجام دەدرێ ئەمەش کاتو پارەی زۆر بە فیڕۆ دەبات . هۆی هەرە گرنگیش کە وامان لێ دەکات هەست بکەین گۆڤارەکە وەکو پێویستە وا نییە ، بەوەدایە کە لە باری ئەو جەنگە دوژمنکاریە دەرچووە کە تاقمی خومەینیی نەزان هەڵیگیرساندووە دژ بە گەلو وولاتمانو تێپەڕ بوونی وولات بە بارێکی نائاسایی بە هۆی جەنگەکەوە .

لە کۆتاییدا ، گۆڤاری «کاروان»و نووسەرو خوێنەرانی کە ئاهەنگ دەگێڕن بە بۆنەی یەکەم بیرەوەری لەدایك بوونی ، بەڵێن بە جەماوەری رۆشنبیرو هەموو خوێندەواران دەدات کە هەمیشە جێگای بڕواو رەزامەندیان بێتو بیرو رای بەرزو مرۆڤانە ئەو بیرو ڕایا نەی خۆشەویستیو دۆستایەتیو گیانی برایەتی لەنێوان هەردوو گەلی برا ، گەلی کوردو عەرەب بچەسپێنێو بەشداریێکی کاریگەر لە جەنگی گەلەکەمان جەنگی «قادسیەی صدام»ی پیرۆز بکاتو لەم بڕوایەش دایە کە هەمیشە سەرکەوتوبۆ گەلو سوپاو سەرۆکی نەبەزمان بێ لە جەنگی پیرۆزمان دژ بە تاقمی خومەینیو هەموو هێزە ڕەشەکانی جیهاندا .

بژی کاروانی «کاروان» گۆڤاری ئەمینداریەتی گشتی رۆشنبیریو لاوان ، گۆڤاری رۆشنبیرانی کورد .

«دەستەی نووسەران»

لە زمانی یەکگرتووی ئەدەبی کوردی دا

● محەمەد ئەمین هەورامانی ●

روونکردنەوەیێ : ویستم نەختێ دەربارەی (کە) وەك (ڕاناو) لە لایەکەوەو وەك (ئامراز) لە لایەکی دیکەوە بزانم گوایە بەو نیازەی کە ئەم زانینە لە چوارچێوەی سەرپێی دەربچێ بۆیە هەوڵو تەقالامدا ، هەندە سەرچاوەیێ کە دەربارەی ڕستەی زمانی کوردی هەر زۆر نەبێ کەمیان وتبێ بخوێنمەوەو ئەو بیروڕای خۆمە کە هەمە دەربارەی (کە) وە بەهۆیانەوە فراوانی بکەمو گەشەیپێبدەمو بتوانم شتێکی نوێ دەربارەیەوە بنووسم .

ئەم هوروژمی لافاوی ویستنی دەروونە یانەی بیرمی جەنجاڵکردو بە جۆرێ وایلێکردم کە بە دوای سەرچاوەدا بگەڕێم بە تایبەتی ئەو سەرچاوانەی کە دەربارەی ڕستەی ئاوێتەو لێکدراوەوە نووسیویانە .

شایەنی باسە ئەوەی کە دەربارەی ئامرازی (کە) وە نووسرابێ زۆر کەمە بەڕادەیەك مرۆ توانای کوڵ دەبێ ئەوجا لە ژێر جەنجاڵی کۆمەڵی پرژو بڵاوی ڕستەدا چەند (کە) یی کە لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکرێ هەڵبگەوزێ بێگومان ئەم چەند (کە) ش لە شێوەی کەرەستەی خاودان ...

لە نێو دوو توێی زۆربەی سەرچاوەی کوردیدا وەك کەرەستەی ڕستە دروستکردن ، (کە) خراوەتە نێو ڕستەوە ، بەلام زۆربەی زۆریان تەنیا بە مەبەستی هێنانەوەی ڕستە نەك بە مەبەستی دیاریکردنو ڕۆشنکردنەوەی (کە) و ئەرکی . ئەوەی کە من سوودم لێ وەرگرتبێ وەك سەرچاوە بەلای منەوە شایەنی یادکردنەوە بن ئەمانەن : ـ

کتێبەکەی دوکتۆر مەکارۆز (AKurdish Crammar) ە . لێرەدا دوکتۆر مەکارۆز باسێ (کە) ی کردووەو وتوویەتی کە (کە) واتای (which) و (who) ی ئینگلیزی دەداتو لە ڕستەیەكدا

بەکاری هێناوەو ئەو ڕستەیەش ئەمەیە : (ئەو نانەی کە سەگەکە خواردوویەتی کۆن بوو) ل ـ 101 .

دوکتۆر مەکەنزی لە کتێبەکەیدا کە بە ناونیشانی -Kur) dish Dialect Studies — 1) ە وەیە باسی (کە)ی لە زاری کوردیی ناوچەی سلێمانیدا کردووەو وای لە قەڵەم داوە کە واتای

(Who)ی ئینگلیـزی دەداو بەم جـۆرەش لە فرەیـزدا بەکـاری هێناوە :

سەلاحەددین کە دنیای گرت ....

هـەروەها مـامـۆستـای نـاوبـراو بـە واتـای (Which)ی ئینگلیزیش بەکاری هێناوەو بەم جۆرە :

ئەم ئاسکانەی کە ئەلەوەڕێن ، (ل ـ 131) مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە کتێبی (ڕێزمانی کوردی) دا بـاسی (کە)ی وەك ئامرازی گەیەنـەر کردووەو لە سێ جـۆرە فرەیـزو لە ڕستەدا بەکاری هێناوە .

لەلایەن نووسەری ئەم ووشەیەشەوە وەختێ خۆی باسی چەند ئامرازێکی (پەیوەست) بە سادەو لێکـدراویەوە کـراوەو

یـەکێ لەوانـەش (کـە) ی بـووەو لە ڕستـەی ئـاوێتـەشدا بەکارهێنراوە .

ئەوەی شایـەنی باس بێ کتێبـەکەی دوکتـۆر ئیبراهیم عەزیز ـ ە کە بە شێوەیەکی دوورو درێژ باسی (کە) ی کردووەو وەرگرتەی زۆری ـ لە پەخشان‌و لە شیعر بە وێنەی جۆراوجۆر بۆ هێناوەتەوە . ناوی سەرچاوەکانی بە زمانی بێگانەو بە زمانی

کوردیش تۆماری کردوون .. بەرهەمەکەی بە چەند بەشێکەوە بەش‌کردووەو هەر لقێ لەو لقانـەش کە لەو بـەشانـە جییای کردوونەتەوە ناوێکی درێژی لێناوە . ئەگەرچی کارەکە نامەی

دوکتۆرایە بەلام تێبینینێکی زۆرم دەربارەی سەرپاکی هەیە لەگـەڵ ئەوەشـدا لە کتێبخانـەی کوردیی‌دا هـەر کـەلێنێکی پرکردۆتـەوە . لە سەرانســەری کتێبەکـەی‌دا دوکتۆر وای لە قەلەم داوە کە (کە) هەر تەنیا ئامرازی گەیەنەرە ...

لە ڕێزمان‌و ئاخاوتنی کـوردی) کتێبی لیژنـەی زمان‌و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کوردی‌دا باسی (کە) وەك ئامرازی (پەیوەست = عطف) کراوەو بە چەند جۆرێکیش لە رستەدا بەکار هێنراوە .

ئەوەی کە من لێرەدا دەمەوێ بڵێم‌و بیخەمە بەرەست تـوێژاڵێکی کـەمەو نـەختێ لە پوختیش دەکـاو بێگومـان بـۆ

پاشەڕۆژیش زیاتر گەشە دەسێنێ ، ئەگەر هاتوو زمانناسانی خۆشەویست بە چاوی رەخنـەی دلسۆزانـەوە گوڵاوی بیـری خۆیان بە سەری‌دا پرژاند .

ئەم وتارەی من کە بۆ تەنیا (کە) و دەست‌و پێوەندەکەی ئامادەم‌کردووە ، سوودم لە زۆر سەرچاوەی ئەدەبی شاعیرە کـلاسیکیـە نـاودارەکـانی کـورد وەرگـرتـووە . بـۆ دەست نیشان‌کردنی بەڵگەکان بە پێی توانا گەڕاوم‌و وێنەی شیعریم

بۆ هێناونەوەو تەقەلاشم داوە کە ئەو وێنەیە زیاتربێ لە یەك بۆ ئەوەی بەتەواوی ڕاستی بەکار هێنانەکە بێتە دەستمەوەو دڵم ئاو بخواتەوە .

ئەمویست وێنەی شیعری ئەو شاعیرانە بهێنمەوە کە بە هەورامانی (زاری گۆران) ئاوازەیان هۆنیوەتەوە ئەویش هەر لەبەر ئەوەبوو نەوەکو وتارەکە دوورو درێژبێ .

(کە) : بە شێوەیەکی فراوان (کە) لە لایەن نووسەرانەوە بـە سەلیقەی زمان بەکار هاتووە ، لای هەندێ کەسیش بە جۆرێ بەکار هێنـراوە کە لەبـوونی شیرازەی پێـویستی‌دا چووەتـە دەرەوە .

بەکارهێنانی بە شێوەیەکی گشتی لایەن زمانناسانەوە بۆ مـەبەستی دیـاری کردنی‌و نـاونیشان هـەڵدانی‌و ئەرکی لە ڕستەی جۆراو جۆردا لە دوو بارەکردنەوەی چوارچێوەیـەکی تەسك بەدەر نەبووە ، زۆربەی زۆری زمـانناسـە کوردەکـان (کە) یان بە ئامرازی (پەیوەست) بە واتای (عطف) ی عارەبی لە قەلەم داوە . زمانناسە بێگانەکان مەبەستم دوکتۆر مەکارۆزو دوکتـۆر مەکـەنزی ـ یـە بە ڕانـاو (reLative) ناویـان بردووەو بەرامبەریشی ووشەکانی (who) و (which) یان داناوە .

بۆ ئەوەی ئێمە لەوە بینەوە کە ئایا ئەم (کە) یە ئامرازی (پەیوەست = عطف) یا (ڕاناو = relative) یا خود جارێ

ئەمیانەو جارێ ئەویان و جارێکی دیکەش هی‌ترە ، بەلای منەوە پێویستە پەنا ببەینە بەر لێکۆڵینەوەی بەراوردی نێوان (ئامرازی ـ پەیوەست) و کردەوەی (ڕاناوی) (کە) و کردەوەی (جۆرەکانی دیکەی) دا ئەگەر هەیبێ !!.

شایەنی باسە ئامرازی پەیوەست لە زمانی کوردی‌دا زۆرن و جۆراو جۆرن ، بەلام هەموویان یاخود زۆربەیان لەوەدا بەشداری دەکەن کە هەریەکە لەوانە توانای ئەوەی هەیە دوو ڕستەی ساکار بە یەکەوە (بەند) بکاو بەستنەکەش زۆربەی وەخت بە جۆرێکە بەبێ هەوڵ و تەقەلای زمانناسانە ، هەر بەلابردنی ئامرازەکە ڕستەکان لەیەك جوێ دەبنەوەو هەر ڕستەیەکیش لەو ڕستە ساکارانە بە تەواوی وەك جارانی پێشوویان واتای سەربەخۆ دەبەخشێ .

والێرەدا هەندێ وێنەی جۆراوجۆر بۆ مەبەستی هێنانەوە یاد بەرچاو دەخەین : لەم وەرگرتەیەی گۆران‌دا ، (و) ئامرازی پەیوەستەو دوو ڕستەی ساکاری یەك لە دوای یەك بە یەکەوە بەند کردووە . گۆران دەڵێ :

« ئەی گوێ ، زەلیلی چاوم (و) بەر تۆ پەنا ئەبەم »

بۆ هەمان وێنە قانع‌یش هەمان ئامرازی بەکار هێناوەو دەڵێ :

« تۆ نە مردووی ئەی سەلاحەددینی ئەیوبی لە قەلب هەر بژی ئەی فەخری کوردو حاکمی ملکی عەرەب »

(دیوانی قانع ، ل ـ 58)

(بەلام) وەك ئامرازی پەیوەست کاردۆخی بەم وێنەیە بەکاری هێناوە :

« من وا ڕۆیشتم (بەلام) نەبینن بێگانە پەرست چۆن حەق ئەسێنن »

(دیوانی کاردۆخی ، ل ـ 54)

ئەمانەش وێنەی جیاواز جیاوازی (کە) ن کە هەر یەکەیان بە جۆرێ و بە ڕواڵەتێ بەکارهێنراوە هەیانە بۆ ئاوێتەکردنی ڕستەی ساکار وەك هەردی لەم دوو وێنەیەدا وتوویەتی :

« ئیتر ئەی کێ هەیە ئەمڕۆ (کە) دەربەستی ژیانت بێ لە گەرمەی ئینتیخاباتا سبەینێ پشتیوانت بێ »

یاخود دەڵێ :

« دەسا پڕ بەدەم بقیژێنن : کە ئیستیعماری ئینگلیسی برووخێ تەفرو توونابێ سەرو فەسسالی نەگریسی »

(هەردی ـ کاروانی شیعر ، ل ـ 143)

ئەمانەی خوارەوە هەندێ نموونەی ترن وەك :

(پیاوێکی کە هات) بە واتا : (پیاوێکی‌تر هات) . لە شێوەی سەرسوڕمان و پرس‌دا ، وەك :

« ڕۆژێك شتێکم ئەخوێنەوە ، کە لێبوومەوە . سەر لەنوێ لە دڵی خۆما وردم ئەکردەوە لەمەوە کوتوپڕ ئەوە هات بە بیرما : کە ئایا من چیم ؟

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ـ 9) لە شێوەی دیاری کردندا : « مامۆستا گیان ، ئاخ خۆزگە پارەم ئەبوو هەموو نوسخەکانی (کتێبەکە) تەنیا خۆم ئەمکڕی تاوەکو مەجبوورتان بکەم جارێکی‌تر لە چاپی بدەنەوە »

(مێژووی ئەدەبی کوردی ، ل ـ 8 ، رفیق حلمی)

دیارە بەهۆی ئەو وێنانەی سەرەوە کە بە نموونەی بەراوردکردن هێنانمانەوە بۆمان هەیە بڵێین ئەو ڕستانەی کە (کە) دەوری هەیە لە دروستکردنیان‌دا چەند جۆرێکن یاخود (کە) خۆی لە ئەرك‌دا چەند جۆرێکە :

1 ـ هەیە ، دوو ڕستەی ساکاری پێکەوە گرێ داون و یەکێ لەو ڕستانە زۆر دیاری و سەر لەبەرەو وەك شاڕستەبێ وایەو من ناوم لێ ناوە (سەرە ڕستە) و پاش جیاکردنەوەی لەوی دیکە واتای سەربەخۆی تەواوی هەیە . ئەوی دیکەیان کە بە (کە) یەکەوە بەستراوەو گرێ دراوە وەك (سەرە ڕستە) کە ، گرنگ نییەو ، ئەگەر هاتوش لەڕستە ئاوێتەکە جیاکرایەوە واتای تەواو نابەخشێ و ئەم ڕستەیەی ئێرە کە ناوی (وەچە ڕستە) مان لێ ناوە پەیوەندییەکی بە تینی ئاوەڵتاویانەی لەگەڵ ووشەی (سەرە) دا هەیە . بۆ وێنە بێکەس دەڵێ : ـ

« دڵ کە کانگای مەعریفەت نەبێ
سەرچاوەی عەشق و مەحەببەت نەبێ »

(دیوانی بێکەس ، ل ـ 84)

هەروەها قانع دەڵێ :

« من کە (کوردم) ، بابنووسم دەفتەرو دیوانی کورد تا
بەلەد بن ئەو کەسانە ، موددەعین میزانی کورد »

(دیوانی قانع ، ل ـ 76)

2 ـ هەر لەم جۆرەی سەرەوەو بە رواڵەتەکانیەوە هەر تەنیا تاقە رواڵەتێك نەبێ کە ئەویش بۆرە خزمایەتییە کە بەر وێنەی ترمان هەیە بۆیە بۆمان هەیە ناوی (ئامراز)ی لێبنێن چونکە بۆرە خزمایەتیەکە هەروەك وتمان نەماوە ، ئەمە لە لایەکەوە لە لایەکی کەشەوە وەك (کاری ئامراز) کاری وەرگرتووە بۆ وێنە گۆران دەڵێ :

« هووەیدایە لە ڕەنگی ئاڵی دەستت
کە دائیم پیشەتە قەتڵ و جینایەت »

(دیوانی گۆران ، ل ـ 68)

لە جێگایەکی دیکەوە گۆران دەڵێ :

« (کە) هاتە گوێمەوە دەنگت بە نەغمەیی نەرمت وتت : چ مفتە تەماشا بە نرخی بێ عاری »

(گۆران ، ل ـ 73)

3 ـ هەشە وەك ئامرازی پەیوەست ـ پەیوەستی ئاسایی ـ دوو ڕستەی ساکار بە یەکەوە بەند دەکا ، ئەم نموونەیەش کەمە . بۆ وێنە گۆران دەڵێ :

« بەم جوانی‌یانە : (کە) زینەتی بەهەشتی دنیان بەمجوانی‌یانە : (کە) لە تۆدا هەموویان پەیدان »

(گۆران ، ل ـ 44)

4 ـ هەیە ، وەك پاشبەند هەر تەنیا بۆ ناسینەوەیەو بەند دەبێ بە ناوەوە بە شێوەیەکی ڕوونتر ، لێرەدا (کە) بۆ مەبەستی دیاریکردن و ناسینەوە بە کۆتایی هەندێ (ناو) یاخود (ئاوەڵناو) ەوە دەلکێن و شایەنی باسیشە ئاڵوگۆڕی (کۆ) کردنەوە بەسەر ئەمدا دێ کە پاشبەندە . بۆ وێنە گۆران دەڵێ :

راکشا بووم لەسەر پشتم
دۆکتۆرە (کە) م
ماری شێرپەنجەی دەکوشتم

(گۆران ، ل ـ 221)

یاخود دەڵێ :

« کە نیشکە جوانە (کە) بۆچی فریبی حوسن و جەمال هەڵت ئەداتە سەمایی تەکەببورو عەظەمەت »

(ل ـ 70)

بۆ (کۆ) کردنەوەشی گۆران دەڵێ :

« جۆگەی ئاوە (کە) تیایا فەتیس ماو
هەرئەڕوون ناکەن پێچی شاخ تەواو »

(ل ـ 127)

5 ـ هەندێ جار وەك پاشبەند کە دەلکێ بە کۆتایی ناوەوە یا ئاوەڵناوەوە ناوێکی نوێ دروست دەبێ . زۆر جاریش دوور دەبێ لە ناوە بنەڕەتیەکانەوە . بۆ وێنە گۆران دەڵێ :

« سەرپۆشی (لووتکەی) بەفری زۆر سپی
بە دارستان ڕەش ناو دۆڵی کپی »

(ل ـ 127)

6 ـ هەندێ جار ئەم پاشبەندە کە باسمانکرد بۆ گچکە کردنەوەو خۆشەویستی بەکار دەهێنرێ . بۆ وێنە :

پەل : پەلکە

چەش : چەشکە

بەرۆژ : بەرڕۆچکە

یاخود دەڵێ :

« سەر دەمێك بوو دنیای گیانم تاریك و چۆڵ بوو
کام (بەڕۆچکە) ی گەرمە دڵم چەشنی سەهۆڵ بوو »

(ل ـ 42)

تێبینی : لێرەدا (بەرڕۆژ + کە) = (بەرڕۆژکە = بەرڕۆچکە) .

7 ـ هەندێ جار ئەویش کەمە وەك ئامرازی پرپیۆزیشن بەکار دەهێنرێ . گۆران دەڵێ:

«كام پياو ماقوول، كام كەورە
(كە) بەرزيى جێى ژوور هەورە»
(گۆران، ل ـ 84)

ياخود دەڵێ :
(كە) (لە) گيان سەرچاوەى دڵ
سەر هەڵئەدا قوڵە قوڵ
(گۆران، ل ـ 89)

8 ـ لە چوار چێوەى (پرس)دا دێ، ئەميش هەر تەنيا لە پەخشاندا بەر چاوم كەوتووە، ئەگەرچى گفتوگۆ هەميشە لەهى شيعر ڕاستو ڕەوانو بێ تەكليف ترە .

9 ـ بەواتاى تەرتيبى وەك بڵێت : (كتێبێكى ترم كرى) دەڵێت : (كتێبێكى (كە)م كرى) . ڕاناوى (كە) لە ڕستەى ئاوێتەدا : (وەختێ كە (كە) لە ڕستەى ئاوێتەدا بە ڕاناو سەر ژمێر دەكرێ ئەگەر هاتوو توانى وەك (ئاوەڵناو) ڕۆڵى خۆى بەرامبەر بە (ناو) ببينێ . لێرەدا بە تەماى ئەوەين كە جۆرەكانى جودا بكەينەوە : ـ

أ ـ (كە) لەبرى (ئاوەڵناو) يا شان بەشانى هاتووەتە ناوەوەو كردەوەكەى ياخود دەورى لە هەڵدانى ناوونيشان بەدەرنييە . بۆ وێنە قانع دەڵێ :
«چوونى منى بێچارە لەبۆ مەعبەدو مزگەوت
بۆ ديتنى ميحرابە (كە تەشبيهە بە ئەبرۆت) »
(ل ـ 65)

لە جێگايەكى ديكەوە قانع دەڵێ :
« مانع ، كە وەها قانعە بەم بەختە ڕەشەى خۆى
چون نيسبەتى هەس ، بەختى ڕەشو نوختەيى هيندوت »
(ل ـ 66)

لە لايەكى ديكەوە قانع دەڵێ :
ئۆستادى قەدەر ڕەسمى قەدى تۆيە لە دەسيا
بۆيە كە وەها لەت لەتە پەرگارى هەموو شۆخ .
(ل ـ 71)

گۆران دەڵێ :
« تەصادوفەن كە جوانيت ، جەمالى بێوێنەت
بەرامبەرى نەزەرم ناگەهان تەجەسومى كرد »
(ل ـ 73)

ب ـ جێگەدارى ئاوەڵناوە فرەيزە يان وەكو (ئەو) دەور ببينێ . بۆ وێنە گۆران دەڵێ :
(كە نيوە زەردەخەنەى نازو عيشوەيى گەرمت)
بە دزى لەعلەوە گرتى خەطێكى موروارى »
(ل ـ 73)

لە لايەكى ديكەوە دەڵێ :
« ئەو مەحموود جەودەتەى (كە قيبلەى هيوابوو)
ئەو مەحموود جەودەتەى قەلابوو پەنا بوو »
(ل ـ 91)

لە لايەكى ديكەوە دەڵێ :
« كوڵم (كە ميوەيەكە ئاڵو مزرى سەر لقى لەش)
وە نەرمى سينە كە لانەى خەوێكى يەزدانى »

ج ـ جێگاى ناوە سەرەكييەكەى ڕستە بگرێتەوە ، بۆ وێنە گۆران دەڵێ :
« (ژنەكە) گەوهەرى سەرتاجى ئيحترامە ، ژنە :
بە نووكى نەشتەرى ئەڵماسى تيژى عيشقو غەرام »
(ل ـ 74)

ء ـ گرتنەوەى جێگاى (ڕاناوێ) كە لە جێگاى ووشەى سەرەدابێ ، بۆ وێنە بێكەس دەڵێ :
(من كە) خاكى پاكى كوردستانى نازدارم ببێ
چى لە قەطعەى ئەوروپاكەم مولكى چينم بۆچييە .
(ل ـ 9)

ديسانەوە دەڵێ :
« (من كە) خۆشاوى زەريفو شەربەتى مێوژم ببێ
نامەوێ شەمپانياو ئەسكەنجەبينم بۆ چيە »
(ل ـ 9)

هـ ـ گرتنەوەى جێگاى (بەركار) بۆ وێنە بێكەس دەڵێ :
« خەڵقە پێم بڵێن : (كەچى قەوماوە)
ئەم خەڵقە بۆچى ئەڕۆن ڕۆژ ئاوە »

و ـ گرتنەوەى جێگاى (كارا) بۆ وێنە قانع دەڵێ :
« (كە دولبەر) بادەنۆشىكا ، ئەبێ من خزمەتى مێوكەم
بەشەو ئاودێرى باخاتو بەڕۆژ دەفعى چلوچێوكەم »
(قانع ، ل ـ 120)

ز ـ گرتنەوەى جێگاى ديارخراو ياخود سەبجێكت :

قانع بۆ وێنه دەڵێ :

« **خەتای بەختە (کە من) دێوانەکارم**
ئەگەرنا بەش بەحاڵم هۆشیارم

لە جێگایەکی دیکەوە دەڵێ :

« **(کە من) ئۆستادی مەجنوونم لە عیلمی شێتی ئەمجا**
لە کێوی نەجدەدا خۆشە کە لاقی بارەگا لێدەم »

(ل - 134)

ح - گرتنەوەی جێگای (ناوە فرەیز) : بۆ وێنە قانع دەڵێ :

« **شەپۆلی لەشکری یۆنان ، کە خاکی (مادی) یەغماکرد** »

(ل - 68)

ط - گرتنەوەی جێگای (ناوەرستە) ی پریدیکەین (دیارخەر) : بۆ وێنە گۆران دەڵێ :

« **بەم جوانی‌یانە (کە زینەتی بەهەشتی دنیان)**
بەم جوانی‌یانە (کە لە تۆدا هەموویان پەیدان) »

(گۆران ، ل - 44)

قانع‌یش دەڵێ :

« **گوڵ (کە مەیلی دولبەری‌بێ) مشتەری پەیدا ئەکا**
دڵ (کە کەوتە عیشق بازی) زاهدی ڕیسوا ئەکا »

(قانع ، ل - 46)

لە جێگایەکی دیکەوە قانع دەڵێ :

« **کچ (کە خوّی نەرمو لەتیف‌بوو) چ تەوەقوع بە حیجاب** »

(ل - 58)

ئامرازی (کە) لە ڕستەی ئاوێتەدا :

وەختێ (کە) بە ئامرازی نێو ڕستەی ئاوێتە لە قەڵەم دەدرێ ، ئەگەر هاتوو لەو مەرجانەی کە لە (کە) ی ڕاناودا باسمان‌کردن بە دەربێ‌و جێگای ئامرازی پریپۆزیشن‌و دەوری ڕواڵەتی‌ی هی پرس‌و پاشبەندی ناسراوی‌و هی ناو دروستکردن نەگرێتەوە . بە شێوەیەکی ڕوون‌ترو ئاسان‌تر بۆمان هەیە بڵێین ئەگەر (کە) ی ڕستەی ئاوێتە لە بری (ئاوەڵکار) یان (ئاوەڵکارە وەچەڕستە) هات ئەو وەختە بە ئامرازی (پەیوەست) لە قەڵەمی ئەدەین . بۆ وێنە قانع دەڵێ :

« **تۆ پزیشکی حاڵزان‌و ، من نەخۆش‌و دەردەدار**
چا کە ئینسافت‌بێ ، (کاتێ کە خۆم خستە پەنات »

(ل - 65)

لە لایەکی دیکەوە قانع دەڵێ :

« **مەنازە قەت بە فیرعەونی ، ئەمە میسرێکی زۆر کۆنە**
(کە ئەمڕۆ هاتە ژێر حوکمت) ئەبینی دادو دیوانت »

(ل - 67)

گۆران دەڵێ :

« **هووەیدایە لە ڕەنگی تاڵی دەشتت**
(کە دائیم پیشەتە) قەتڵو جینایەت »

(گۆران ، ل - 68)

لە جێگایەکی دیکەوە گۆران دەڵێ :

« **کام پیاو ماقووڵ ، کام گەورە**
(کە بەرزیی جێی ژوور هەورە) »

(ل - 84)

لە لایەکی دیکەوە گۆران دەڵێ :

« **ناو ڕێگا تەق تەق لادێ بەردی زل**
کە هێشتا گەردوون پێی نەداوە تل »

(ل - 128)

هەروەها دەڵێ :

« **کە لەناو کەپران جڵەویان گرتین**
زەردەی لووتکەکان پاش‌و پێش ئەفڕین »

(ل - 147)

ناواخنی ڕستەی ئاوێتەی (کە) :

بە پێی ڕواڵەتی ئەم تایتڵە پرسیاری سەر دەردەهێنێ ئەویش ئەمەیە : ئایا ، ئەو ڕستە ئاوێتەیەی کە بە هۆی (کە) وە دروست دەبێ توانای وەرگرتنی وەچەڕستەی ناواخنی هەیە ؟! شایەنی باسە ئامرازی ڕستە لێکدان لە زمانی کوردیی‌دا کەم‌نین‌و بە هۆیانەوە توانای ئەوە هەیە دوو ڕستەی ساکار یاخود پتر بە یەکەوە بەند بکرێ ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی دیکەوە پەیوەست‌کردنی ساکاریّ یاخود پتر لە ساکاریّ بە (وەچە ڕستە) و (سەرە ڕستە) وە ئاسانە . هەریەکێ لەو ئامرازانەش بە پێی جێگاو شوێن‌و ڕێگەو کارو ئەرکی تایبەتی خۆی بۆ مەبەستی ڕستە لێکدان بەکار دەهێنرێ .. بە بۆنەی خستنە ڕووی چەند ئامرازێ ئەم شیعرانەی گۆران بە نموونە دەهێنینەوە .

« **بۆ وەها ئەلوێ ، (ئیتر) خامۆش بم**

با لە مەیدان ونبم (و) فەراموش بم »

لە جێگایەکی ترەوە گۆران دەڵێ :

« لە هەچ باخێ گوڵێکی سوورم دیبێ
بۆی چووم هەزار درک لە پێم چەقیبێ
(بەلام) تەبیعەت هەرگێزاو هەرگیز
بێ رووناکییە بێ بزەی ئازیز »

لەم وەرگرتانەدا (ئیتر) و (و) و (بەلام) ئامرازی (پەیوەست) ن ، بەلام هەریەکەیان لە جێگایەکداو بە مەبەستێ !!. ئەمەی سەرەوە نەختێ رووناکیبوو دەربارەی چۆنیەتی ڕستەی ساکارو لێکدانیانەوە هەرهەمان دەستوور ئەو جۆرە ئامرازانە توانای دروستکردنی ڕستەی ناواخنیان هەیە .

دلداری شاعیر بە سەلیقەی زمان دوو ڕستەی ساکاری لە (سەرە ڕستە) کە لێکداوە ، بۆ وێنە دلدار دەڵێ :

« لە نێو ئەم باخە بێ جێگەی (کەتۆم لێدیت) لە هاوینا
لە پەلکی تازە پشکوتووی نەژاکاوی گوڵی نەسرین
(کراسێکی سپی بێگەرد دروستکە) (شەنگەو دامەن شۆڕ)
(لە بەرکەو) (زوڵفی زێڕینت بە سەریا بینە خوار چینچین) »

(کاروانی شیعر ، ل ـ 110)

(وەچەڕستە) لێرەدا (کە تۆم لێدیت) ە . (سەرەڕستە) یش ڕستەی (کراسێکی سپی بێ گەرد دروستکە) یەو ئەوانەش کە پێوەیوبەندکراون ئەوانی دیکەن کە خەت هاتووە بە ژێریانا .. لەم نموونەی (هەردی) دا دوو ڕستەی ساکار لەگەڵ وەچە ڕستەدا لێکدراون یەك بە شوێن یەکەوە ئەوجا ڕستەی سەرەکی هاتووە ، بۆ وێنە تەماشا :

« (کە جۆگا تێکەلی چەم بێو چەمیش تێکەڵ بە دەریابێ)
(شەمالیش پڕ لە هەستی بێو) نییە شت تاك و تەنیابێ »

(کاروانی شیعر ، ل ـ 138)

وەچە ڕستەکە لێرەدا « کە جۆگا تێکەلی چەم بێ » یە . ڕستەی ساکاری یەکەمو دووەمیش ئەوانەن کە یەك لە دوای یەکەوە هاتوون بە هۆی ئامرازی پەیوەستەوە لێك دراون . بەلام ئەو ڕستەیەی کە ماوەتەوەو خەتی بەژێردا نەهاتووە سەرە ڕستەیە . ئەمە نموونەیەکی دیکەیە کە ڕستەیەکی ساکار لەگەڵ (وەچە ڕستە) دا لێك دراوەو یەکێکیش لە گەڵ هی سە،ەکیدا ، بۆ وێنە مامۆستا هەردی دەڵێ :

« (کە کێوو کەژ بکەن ماچی هەموو ئاسمانی بەرروشین)
(شەپۆلیش هەروەکو دلدار لەمل یەك دەستی ئالابێ)
(ئەبەد نابێ کە خوشکی گوڵ برای دەرکات) و لێی دووربێ) »

(کاروانی شیعر ، ل ـ 139)

ئەمەی خوارەوە نموونەیەکی دیکەی ڕەوانە کە جگە لە (وەچە ڕستە) و (سەرە ڕستە) ، چەند ڕستەیەکی ناواخنی تێدایە پەیوەست کراون بە وەچە ڕستەو بە سەرە ڕستەوە . بۆ وێنە هەردی دەڵێ :

« دەسا تو حەققی ئەم خاکەی کە خاکی ئەشکەو خوێناوە)
(هەتا خوا هێزی پێ داون ، هەتا دنیا خرۆشاوە)
(هەموو پڕ دەم بقیژێنن کە ئێستیعماری ئینگلیسی)
(برووخێ ، تەفرو توونابێ سەرو فەسالی نەگریسی)
(برووخێ تەختو تاراجی ، بتۆپێ نۆکەری پیسی) »

(کاروانی شیعر ، هەردی ، ل ـ 142)

بوونی (کە) وەك ئامرازی لێکدراو :

(کە) وەك ئامرازی پەیوەست لە پێشیەوەو لە کۆتاییەوە بە رووالەتی جۆراو جۆر ، جۆرە بەندێ وەردەگرێو لە گەڵ هەندێکیاندا جۆش دەخواو لە گەڵ هەندێکی دیکە شیاندا بە نزیك بوونەوەو شان بەشانی یەك هاوکاریی یەکتری دەکەن . ئەو بەندانەش کە ئەو جۆرە هاوکاریانە دەکەن وەك (چۆن ـ ، هەر ـ ، ـ چی ، ـ وا ، ـ وەختێ ، ...) و بە هۆی هەریەکێکیانەوە یا ئامرازێکی لێکدراو دروستدەکرێ ، یا زۆر بە نزیك یەکەوە دەبن بە جۆرێ کە کار دەکەنە سەر کاری بنەڕەتی یەکتری . ئەمانەش هەندێ لەوانەن :

چونکە = (چون + کە) :

أ ـ (چونکە) خۆی بە تەنیا واتای (لەبەر ئەوە) دەدات ، واتە (هۆ) = کەی دەردەخات لە بنەڕەتدا چونکە پێك هاتووە لە (چون) کە واتای (وەك) دەداتو لە (کە) کە هەمە جۆر وێنەکانیان وەرگرت ، بۆ وێنە بێکەس دەڵێ :

« باسی مەحزوونیو کەساسی خۆت نەکەی توخوا وەتەن

(چونکە) بەو باسە برین‌و زامەکەم ئەکولێتەوە »
(بێکەس ، ل ـ 5)
مەحوی دەڵێ :
« دەرکی صەعبە ، دەم مەدە « مەحـوی) لە ئەسـراری دەمی
(چونکە) بۆ (لاشێ) « هەر سەعیەك بکا دەڕوا بەلاش »
(دیوانی مەحوی ، ل ـ 151)
دیسانەوە بێکەس دەڵێ :
« بێ ناوونیشان هەمیشە دیلە
چونکە دوو دڵ‌و خام‌و بەخیلە »
(دیوانی بێکەس ، ل ـ 51)
ب ـ وەختی وەهاش هەیە کە (کە) لە گەڵ (چونکە) دا بە جووتە بەرودوا دێنە نێو ڕستەوە بەلام لە هەردوو حاڵەتدا واتە : (کە + چونکە) یاخود (چونکە + کە) ، هەر یەك واتا دەدەن هیچ لە کارەکە تێك نادەن‌و ئەو واتایەش هەر واتای (چونکە = لەبەر ئەوە) یە ، تەنیـا ئەوە نـەبێ کە لە ڕووی زمانەوە سەر لەبەر نییە ! بۆ وێنە ئەحمەد موختار جاف دەڵێ :
« محەقەق دڕك‌و داڵی دەشتی بەکراوایە گوڵنارم
(کە چونکە) جێگەی نازو غەرامی حەزرەتی لەیلە »
(دیوانی ئەحمەد موختار جاف ، چاپخانـەی هەولێر ، ل ـ 28) بۆ جۆری دووەمیشیان ئەحمەد موختار دەڵێ :

« لە وەختێکا کە من نەرگس ئەبینم زۆر لەلام خۆشە
(کە چونکە) ئەو گوڵەش نەختێ شەبیهی چاوی دڵدارە »
(هەمان سەرچاوە ، ل ـ 37)
هەرکە = (هەر + کە) :
(هەر) خۆی بە تەنیا لە نێو فـرەیزداو بـە پێی چۆنیی جێگای واتای جۆراوجۆر دەدا بەوێنە : (هەر دووان) ، واتای : (تەنیا دووان) دەدا . (هەر دووا دەکەوێ) ، واتای : ئەوە دەدا کە (هەمیشە دەکەوێ) . (هەر) لە زاری هەورامانیدا جگە لەوەی کە واتای هەمیشەی هەیە ، واتای کەروبێ عەقڵیش دەدا کە (هەر) لە گەڵ (کە) دا یـەك بە شـوێن یەکـەوە یەك دەگرن‌و (هەرکە) دروست دەکەن (بە هەردووکیانەوە) واتای (وەختێ) دەدەن . بۆ وێنە بێکەس دەڵێ :

« (هەرکە) ڕۆژ ئاوابوو ئیتر بۆ عەرەق سمکۆڵ ئەکەم
وەك وڵاخێ بێتە وەختی کاوو جۆو ئالیکەوە »
(دیوانی بێکەس ، ل ـ 89)
کەچی = (کە + چی) :
(چی) هەروەك ئامراز بۆ پرس بەکارهێنراوە بە وێنە وەك بڵێین : چی ؟ لە کاتێکدا یەکێ قسەیەکمـان بۆ دەکـا یاخـود پرسێکمان لێ دەکا بەلام چاك گوێمان بۆ شل نەکردووە . یا بە هەر هۆیەکی دیکەوە داوای لێ دەکەینەوە بـە ئامـرازی پرسی (چی ؟) . بەلام وەختێ (چی) لەگەڵ (کە) یدا یەك ئەگرێ‌و وەك لێکـدراویان لە کـاردا لێدێ واتـایـەکی نـوێ هـەروەك رواڵەتێکی نوێیان پەیدا کردووەو دەدەن ئەویش نزیکی واتای (بەلام) ە . بۆ وێنە هێمن دەڵێ :

« ئەمن دەمکوت لە دنیا تا بمێنم
لە بەر کەس ئەستەمە سەر دانەوێنم
(کەچی) ئێستا لە داوی بسکی تۆدا
گرفتاری گوڵم ، موو ناپسێنم »
(تاریك‌و ڕوون ، ل ـ 129)
بێکەس دەڵێ :
« لە پێناوی تۆ شکاوە ئەستۆم
کەچی هێشتا هەر دیل‌و ڕەنجەڕۆم »
(دیوانی بێکەس ، ل ـ 24)
کاکەی فەللاح دەڵێ :
« بەسەر ژمێر خۆی یەکێکە لەبەرچاو
(کەچی) پەلکە زێڕینەیە بە هەناو »
(کاروانی شیعر ، ل ـ 143)
ئەحمەد موختار جاف دەڵێ :
« عەجەب سرپێکە بۆچ بولبول خەریکی ناڵەیی زارە
(کەچی) مەحرورمە ئەو دایم ڕەفیقی خونچە هەر خارە »
(ئەحمەد موختار جاف ، ل ـ 37)
کەوا = (کە + وا)
(وا) خۆی بە تەنیا واتای (بەوجۆرە) دەدا بۆنموونە وەك بڵێی (واهات) و (واچوو) بەلام کەووتت (وا بەسەربانەوە) واتای (بەسەر بانەوەیە دەدات . وەختێ (وا) لەگەڵ (کە) دا لە یەك ئەدەن‌و (کەوا) وەك لێکدراوێ یا وەك کەوتنـە شوێن

یەکێ ڕواڵەتێکی نوێ دروست دەکەن جگە لەوەی کە واتایەکی نوێ‌ش دەدەن بە دەستەوە . ئەم واتا نوێ‌ - یە ناوونیشان هەڵدەرو تاریف - دەرە کە وەك فرەیزی (بیانی) دەکەویتە دوایەوە . بۆ وێنە وەفایی دەڵێ :

« تابی سەری کوڵمت بوو (کەوا) زولفی بەبادا
یا ڕۆژی ویصالت شەوی هیجرانی وەلادا »

(دیوانی وەفایی ، ل - 5)

لە لایەکی دیکەوە دەڵێ :

« ئەو زارە (کەوا) هەر بە تەبەسوم هەیە خاڵێ
پیریکە دەڵێ گا لە بەقا گا لە فەنادا »

(هەمان سەرچاوەو هەمان لاپەڕە)

دیسانەوە دەڵێ :

« هەر تارە (کەوا) مەسکەنی باری دڵو ڕۆحە
صەد ڕۆحی بە بادا کەداو پەرچەمی بادا »

(هەمان سەرچاوە ، ل - 5)

بەم بۆنەیەوە وەرگرتەیی لە هۆنراوەکانی پیرەمێرد دەڵێ :

« ئەزانی (کەوا) پێنج و دوو ڕۆژە دەوری
کە ناوی نەما نامێنێ کەس لە دەوری »

(دیوانی پیرەمێردی نەمر ، ل - 239)

لە لایەکی دیکەوە دەڵێ :

« (خۆزگە) ئەوانەی بە فەساڵو بە فیشاڵ ئەدوون
لەو تیرەیە ئەبوون (کەوا) کەوانیان دیار ئەبێ »

(پیرەمێردی نەمر ، ل - 79)

کە وەختێ = (کە + وەختێ) :

(وەختێ) خۆی بە تەنیا پێك هاتووە لە (وەخت) + (ێ) کە ووشەیێ (وەختێ) ی دروستکراوە . (ێ) ڕاناوی تاکی نەناسراوە .(وەختێ) بە واتا واتای (کاتێ) دەدا . (کە) ش لە گەڵ (وەختێ) دا هەر هەمان واتا دەبەخشێ . کەوابوو (کە) و (وەختێ) پێکەوەو بەم جۆرە (وەختێکە) یاخود (کەوەختێ) واتای (کاتێ) دەدەن . بۆ وێنە ئەحمەد موختار جاف دەڵێ :

« بە میراتی لە دڵمۆ داخی ڕەش بۆ لالە جێ‌ماوە
(کەوەختێ) سەوز ئەبێ بۆیە وا ناوجەرگی سووتاوە

(ل - 29)

لە لایەکی دیکەوە دەڵێ :

« (وەختێکە) ئەکەی چەشنی نەسیم لەنجە بەرەو ماڵ
ئەگریجەیی تەڕ پەخشە لەسەر کوڵمو خەتو خاڵ »

(ل - 33)

بێکەس - یش دەڵێ :

« بەلام (کەوەختێ) مانگ هەشتو نۆی بێ
کیسەی چۆڵ ئەبێ هەر خۆی بەخۆی بێ »

(بێکەس ، ل - 58)

کەی = (کە + ی) :

لە (کەی) دا (ی) بە (کە) وە بەستراوەو پێوەیو بەند بووە بە جۆری کە جۆشیان خواردووە . (کەی) واتای (ناکا) یا (نییە) ی تێدایەو زیاتر دیمەنی سەرسوڕمانی پێوەیە بۆ وێنە کە کاردۆخی)کەی) لە پارچە شیعرەکەی‌دا بەکار دەهێنێ‌و دەڵێ : (کەی شیعرە !) . مەبەستی ئەوەیە کە لە شیعر (ناکا) یاخود (شیعر نییە) بە واتای شیعرو ڕواڵەتەکانی !

أ - (کەی) بە واتای (ناکا) یا نییە :

« (کەی) شیعرە برا میعرە بە کێشانو بە پێوان
(کەی) شیعرە ئەوە هیچە بە ئایین‌و بە ویجدان »

یاخود دەڵێ :

« (کەی) شیعرە لەلای زیرەك‌و زاناو ئەدیبان
(کەی) نافعی دەردە بە قسەی ژیرو تەبیبان

(دیوانی کاردۆخی ، ل - 30)

ب - (کەی) بەواتای (وەختێ) :

(تاکەی ئەوە وادەبێ واتای ئەوە دەدا
کە (تاچ وەختێ ئەوە وا دەبێ ؟) .

(هەرکەی هات) ، واتای (هەر وەختێ هات) دەدا .سەرچاوەکان :

1 – تەماشای کتێبی « گرامـاری زمانی کوردی » دوکتۆر مەکارۆز بکە .

Akurdish Graminiar . Deseriptive Analysis of the kurdish of sulaminiya , IRAQ . by Ernest . N . Mccarus . American CounciL of Learned societies . New york , 1958

2 – تەماشای کتێبی لێکۆڵینەوەی زارەکانی زمانی کوردی ، دوکتۆر مەکەنزی بکە .

Kurdish Dialect stu dies — L . By

D . N . MACKen zie Lecturer in
Iranian Language , school of
oriemtal and African studies .
Oxford university press , Newyork
Toront , 1961 .

3 — ڕێزمانی کوردی ـ چاپخانەی کامەران ـ سلێمانی ، 1960 م .

4 — سـەرەتاییـك لە فیلۆلۆژیی زمانی کـوردی ، چاپخـانـەی مەعاریف ، بەغدا ، 1973 ـ محەمەد ئەمین هەورامانی .

5 — د . ئیبراهیم عەزیز ـ ڕستەی لێکدراوی شوێنکەوتوو خواز لەگـەڵ ڕستەی شـوێنکەوتـووی دیارخـەری لە دیالێکتـە ناوەندیەکانی زمانی کوردیدا . بەغدا ـ 1980 ، چاپخانەی (دار الحریة) .

6 — ڕێزمانی ئاخاوتنی کـوردی بە پێی لێکـۆڵینەوەی لیـژنەی زمان و زانستەکانی ، چاپخانەی کۆڕ ، 1976 .

7 — زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراووردا ، چاپخانەی (المؤسسة العراقیة للطباعة) بـەغدا ، 1981 ـ محـەمەد ئەمین هەورامانی .

8 — دیوانی ئەحمەد موختار بەگی جـاف . چاپی دووەمـین ، چاپخانەی هەولێر . 1966 ، گیوی موکریانی) .

9 — گوڵ ، لە شیعری شاعیری کورد حەمدیدا . لە چاپخانەی مەعاریف ، 1974 ـ دوکتۆر مارف خەزنەدار .

10 — حەمە عەلی مەدهۆش ـ یانەی دڵان ، چاپخانەی عەلاء ، بەغدا ـ 1982 .

11 — دیوانی وەفایی (میرازا عەبـدول ڕەحیمی سابـڵاخی) لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداخی ـ چاپخانەی کۆڕ ، بەغدا ، 1978 .

12 — کاروانی شیعری نوێی کوردی ، بەرگی یەکـەم ، حەمـە حەمە ئەمین قادر « کاکەی فەللاح » چاپخانەی کۆڕ ، 1978

13 — دیوانی قانع ، کۆکردنەوەی بورهان قانع ـ چاپی یەکەم ، لە چاپخانەی زانکۆی سلێمانی لە چاپ دراوە ، 1979 .

14 — دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی ، لێکۆڵینەوەو ساخکردنەوەو لە سەر نووسینی دوکتۆر مارف خەزنەدار ، لە چاپخانەی (دار الحریة) لە بەغدا 1977 لە چاپ دراوە .

15 — دیوانی مەحـوی ـ لێکدانـەوەو لێکۆڵینـەوەی مەلا عبـد الکریمی مدرس و محمدی مەلاکەریم ، چاپخانەی کـۆڕ ، 1977 ، بەغدا .

16 — دیوانی کاردوخی ، بەشی یەکەم ، محمد امین کاردۆخی ، لە چـاپخانـەی (دار الحریـة) لە سـاڵی 1978 لە بـەغـدا لە چاپدراوە .

17 — سەرجەمی بەرهەمی گۆران ، بەرگی یـەکەم ، دیـوانی گۆران ، محمدی مەلا کریم کۆی کردوەتـەوەو ئامـادەی کردووەو پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە . لە چاپخانەی کۆڕی زانیاری ساڵی 1980 لە چاپدراوە .

18 — دیوانی بێکەس ، محمـدی مەلا کـریم ڕێکی خستووەو سەرپەرشتی لە چاپدانی کردووە ، لە چاپخانەی شەفیق لە بەغدا 1970 لە چاپ دراوە .

19 — دیـوانی شاهـۆ (مەلا حـەسەنی قـازی ، کۆکـردنەوەو ڕێکخستنی ـ محمد امین کـاردوخی بەرگی یـەکەم ، لە سلێمانی لە چاپخانەی ڕاپەڕین ساڵی 1976 لە چاپدراوە .

19 — دیـوانی شاهـۆ (مەلا حـەسەنی قـازی ، کۆکـردنـەوەو ڕێکخستنی محمـد امین کـاردوخی ـ بەرگی یـەکـەم لە سلێمانی لە چاپخانەی ڕاپەڕین ساڵی 1976 لە چاپ دراوە .

20 — محمد رسول (هاوار) ـ پیرەمێردی نەمر ، لەچاپخـانەی (العانی) لە بەغدا ساڵی (1970) لەچاپدراوە .

21 — هێمن ـ تاریك و ڕوون ـ ساڵی 1974 .

22 — زمان و ئەدەبی کـوردی ، بۆ پـۆلی یەکـەمی ناوەنـدی ، چاپخانەی (حکومەت) ، بەغدا 1975 .

23 — زمـان و ئەدەبی کـوردی ـ بۆ پـۆلی چوارەمی ئـادەیی ، چاپخانەی «الجبوری» بەغدا ، 1977 .

24 — زمـان و ئەدەبی کـوردی ، بۆ پـۆلی پێنجەمی ئـامادەیی چاپخانەی (الشعب) ، 1976 بەغدا .

25 — د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم مۆرفۆلۆژی ، بەشی یەکەم (ناو) چاپخانەی کۆڕ ، ساڵی 1979 لە چاپدراوە .

26 — مێژووی ئەدەبی کوردی ، بەرگی یەکەم ، چاپی دووەم ، چاپخانەی مەعاریف ، 1971 مامۆستا عەلا ئەدین سەجادی

27 — بەرگی دووەمی (شیعرو ادبیاتی کوردی) رفیق حلمی ـ چاپخانەی (الشباب) ساڵی (1956) لە بەغدا لە چاپدراوە .

28 — دوکتۆر جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، ساڵی 1974 لە ئەڵمانیا ئۆفسێت کراوە .

زمانی خۆ بزانە

ئەمینێ ئوسمان

مە کوردا نڤیسینەبو دا زمانێ خو پێش بێخین و دەولەتمەند بکەین و ئاخفتن و زمانێ بازاری (عامی) ژ یێ نڤیسینێ جوداکەین . ژبەرهندێ نهو گەلەك گوتن یێدهەین ددروست نینن و لگەل هندێژی هەموکەس بکاردهینن ، ژبەرکو یێدکەتینە سەر ئەزمانێ وان .

ئەڤرو ئەم یێ بەرێ خو ددەینە نڤیسینێ و قوناغا مە یا بەرکەتي و نازکە ، ژبەرهندێ دڤێت ئەم دهشیاربین و ئاخڤتنا بازاری بمجدی ڤەوژێرین ژناڤ زمانێ نڤیسینێ دا ئەوژی وەکو هەمو زمانێد پێشکەڤتی ریا راست بگریت و بنەجهـ ببیت .
ئەز وەسا دبینم کو یافەرە هندی ژمە بهێت وان خەلەتییا دیارکەین یێد کەتینە سەر زمانێ خەلکی و وەنەکەین جهێ خو بگرن د زمانێ نڤیسینێدا .

من هندەك گوتن یێد لدویڤ بیرو باوەرێت خو دروستکرین و راستییا وان یا ئینایەدەر و هویڤیا من ئەوە کو هەر کوردەکێ شارەزا لخوبدەت (یحاول) کو ڤی کارێ پیروز بکەت و دانیتە پێش چاڤێد خویندەوارا دا ژ خەلەتییا دویر بکەڤن و زمانێ نڤیسینێ یێ پاك و پێشکەڤتي بیت .
لڤێرە من هندەك بیژە یێن ئینایین و لدویڤ زانینا خو لەنگیا وان یادیارکری هویڤیدکەم لهەر دەراڤەکێ بدەست من بکەڤیت هێژ بینمە پێش .

* - بەلەڤاژی -
لمال دبێژن - ئەو ئاخڤتن یابەلەڤاژییە - ئانکو یاکرێتە ئان دجهدانینە . ئەم دزانین (ڤاژی) نیشانا هندێ ددەت کو رویێ ژناڤدا یێهاتییە بەری . (بەرەڤاژی) ئانکو بەرێ تشتي یێ ڤاژییە . ژبەرهندێ یادروست (بەرەڤاژی) یە نەکو (بەلەڤاژی) . دیسا مە گوهـ لێدبیت هندەك دبێژن ئان دنڤیسن (بەروڤاژی) ئەوژی دروستنینە ژبەرکو وەسا دهێتەپێش ژلایێ زمانیڤە (أ) - (بەر + و + ڤاژی) (ب) - (بەرو + ڤاژی) . هەردو ژی دجهدانینن . یائێکێ ئانکو (بەر لگەل ڤاژی) هەروەکو بێژین (عەلي و تەمەر) ، و یادوێ هەروەکو ئێك ناڤێ وی (بەرو) یە یێڤاژییە .
ژبەر تشتێهاتییە ئاشکەراکرن (بەرەڤاژی) دروستترە .

* - بکێر . (کێیا سڤك) .
ئەم دبێژین فلان تشت ئان مروڤ بکێرناهێت ئان نەهاتییە . د بنیاتدا (کار) ە یابوویە (کێر) . بکێرنەهاتن ئانکو بێ وج ، ئان نەهێژایە .
بو زمانێ نڤیسینێ و دروستیي یافەرە (کار) دانین ژبەرکو یادروستە و ئەوە بنیات و (کێر) ئاخڤتنا بازارییە و دەڤخوارییە . دێبێژین (فلان تشت ئانمروڤ

بکارناهێت) . ئان (ئەڤ کراسە یێ کورتە بکار من ناهێت) .

* - بکەکەنی :
ئەڤ گوتنەو گەلەکێد دی وەکو (بکەغار ، بکەگری .. هتد) ب بەرفرەهی و مشە هەرروژ مە گوهـ لێدبن . بکار ئینانا ڤان بێژەیاو بڤی رەنگی دجهدا نینەو لەنگییەکا ئاشکەرایە یازمانی . (بکە) فەرمانا کرنێیە ئەگەر مە ب (کەنی ، گری) ڤە نوساند نیشادانێت گوتنێ سەر و بن دکەت و رێکناکەڤیت لگەل ئارمانجا گوتنا مە . ژبەرکو ئەم وەسا هزردکەین ئەگەر مە گوتە ئێکی (بکەگری) ئارمانجا مە ، فەرمانە بو مروڤێ ئەم لگەل دئاخفین دا (بگریت) . بەلێ ژلایێ دروستی و رێیا زمانیڤە وەسا نیشاددەت کو ئێکی کزکریوکا دگەرویدا و ئەم یێژێ دخازین کو بکەتە گری .

ئەڤ (کرن) ە هەمو بو ڤەگوهازتنێنە ژحالەکی بو یێ دی هەروەکو منگوتی ئەگەر مە گوتە ئێکی (بکەغار) ئەو مروڤ یێ برێ چیت چ سڤك چ هێدیو مە ژێ دڤێت وێ رێڤەچونێ وەرگێریت بکەتە (غار) . دیسا هەمووکەس دبێژن (من کرە ترانە جامێر چزوی تە باوەرکر) ئانکو سوحبەتەکا مجد من گوهارت و کرە ترانەو یاری .
ئەڤجارە یادروست ئەوە ئەم بێژین (بگری ، بکەنە ، غاردە وەکو بازدە .. هتد) وکرنا وان یا بوری (گری ، کەنی ، غاردا ، بازدا .. هتد) نەکو (کرەگری ، کرەکەنی ، کرەغار) .

* - تیڤارێز :
ئەڤ بێژە دهێتە گوتن بو دیارکرنا لدوی ئێکیێ (تسلسل) . بنیاتێ وێ ژ (دویڤەرێز) ێیە ئانکو رێڤە چونەك ئان راوەستانەکا ئێکی لپشت ئێکی وەکو لەشکری ئان کاروانەکی ئان مێرویا . ژبەرهندێ یا دروست ئەوە بێژین (دویڤەرێزا مێرویا) نەکو (تیڤا - تیڤە - رێزا میرویا) .

* - چون ، چەوا :
بو نیشادانا پسیارێ یا (چ رەنگ ، حال) کورد دبێژن (چون - چەوا - چاوا - چطوڤ - چتور - کوطوڤ - کو) .

نهو ئارمانجا مە ئەوە کو زمانێ نڤیسینێ هەمو کورد بزانن و ببیتەئێك . بو ڤی کاریو دروستی و بنەجهیا بێژێ دیارە (کو) ژ هەمویان بەلاڤ و بنەجهترە . ژ لایەکێ دیڤە (کو) دزمانێت ئندو ئوروپاییدا (qwe و qwo) هەر وی نیشادانێ ددەت .

* - حەوێل :
بو چاڤێت هەر ئێك بو لایەکی چوی ئانکو ڤێر دهێتە گوتن (یێ چاڤ حەوێلە) . حەوێل هەروەکو دیار ژ زمانێ عەرەبی هاتییە دناڤ کوردیدا و گوتنەکا نوییە . یا دروست و کەڤن دزمانێمە دا (ڤیرە) بو چاڤێت (خێل) یا دیسا دهێتە بکار ئینان .
دزمانێت ئندو ئوروپایێدا وەکو ئنگلیزی (VEER) و فەرەنسی (VIRER) باد ان و زڤرین و گهورینا لا نیشان ددەت .

* - دڤێت :
بادینی و کرمانج تێکدا دئاگەهدار نینن وەکو (ڤیان) و ژێ پەشیبێت وێ ددەنەکاری ، وەکو دبێژن (تڤێت ، پێتڤی ، خوشتڤی .. هتد) .
دبنیاتدا (دڤێت) ە ، دبیتە (ت) . هەروەکو دیار ژ لایێ رێیا دروست یا زمانیڤە ئەو گهورین یا دروستنینە . یا راست ئەوە بێژین (دڤێت ، پێدڤی ، خوشدڤی .. هتد)
.

* - دەیك :
نهو یا بەلاڤ لدەمێ ئاخڤتنێ ئەوە کو (دەیك لشونیا (دایك) دهێتە گوتن ، بەلێ بنیات (دایك) ە . (دا) پێشگرە (دان و دانان) ددەتە دیارکرن . دزمانێد ئندوئوروپاییدا دیسا (Dhe) هەیە ، ئەوژی ئانکو (دان دانان) .

* - خشکوك :
مە گوهـ لێ دبیت ئان دبێژین (ئەڤ کچە یا خشکوکە بو دیارکرنا جوانیا وێ . ئەو دجهدا نینە ژبەرکو بنیاتێ (خشکوك) ژ (خوش = چاك ، باش + کوك = پێکهاتی) هاتییە .
خوشکوك ئان خشکوك دروستیا وێ بو دیارکرنا کارکرنەکا

(لبس) چاڤگره (جذاب) . ئەڤە ئانکو (انیق) . ژبەرهندی ئاشکەرایە کو (خوشکوك) دهێته گوتن بو مروڤەکێ جلك کارکری و چاڤگر (اناقه . انیق) هەروەکو مە گوتی ، بەلێ بو رویی گەشییی و شرینیا تشتی ئان مروڤا دڤێت بێژین (جوان) (جمیل) .

* - ژ - ل :

تێکشێلانەکا بەرفرەهـ یاهەی دئاخفتنا مەدا وەکو دبێژین (لێ بپرسه - لێ گەرێ) ^(ئانکو) ئاپێشیار ژێ بکەو ژێ ڤەبە . ژ لایێ رێیا زمانیڤە (ژ = من ، یا عەرەبی) و (ل = ڤ ، یا عەرەبي) بومە دیار دبیت ئەگەر بێژین (لێ بپرسه) ئێکسەر وەسا دێ زانین کو چاڤدێرێ لێبکە ئان گوهێ تە لسەر بیت . گەلەك جارا دهێته گوتن (تو لمە ناپرس جامێر) ئانکو تو ژ هندەك کەستیودی (نەکو مە بخو) ناپرس کانێ حالێ مە چیە ، ئان تو یێ ژ مە دویر کەفتیو چاڤێ خو نادەیەمە .

(ژێ بپرسه) ئان (ژ مه بپرسه) (پسیارکە) داخازا زانینا ئێکسەرە (مباشر) ، بەلێ (ل) لکارێ (لێ بپرسه) جهێ (عن ، عنه یاعەرەبی) دگریت و پسیارەکا کەسێ دویێە .

(ل) یا بەرامبەر (ژ) جهی دیار دکەت . دبیت بێژین (ئەم یێ لمال) بەلی نابیت بێژین (لمال چوینە بازاری) ژبەرکو وەسا دیار دبیت هەروەکو ئەم لمال بوین و بیێ ژجهێ خو بلڤین چوینە بازاری . بەلێ (ژ مال چوینە بازاری) دروستە .

ئەگەر مە گوت (لێ گەرێ) ئەڤە هەما دجهدا یا لەنگە ، ژبەر کو فەرمان ئان داخواز (گەرە) بیت وەکو (بەردە ، بگرە .. هتد) نەکو (گەرێ) و دیسا (لێ) ژی نەدجهدایە هەروەکو مەگوتی ، دڤێت جێژین (ژێ گەرە) ئەگەر ڤیانا مە ژێ ڤەبون بیت .

* - شەرم :

ئەم دبێژین (ئەڤ کچه یا شەرمینه) و (دزی شەرمە شەرم بو دو نیشادانێت جودا هاته بکار ئینان . یائێکێ چاکییە کو کچەکا زێدە بتورەیە ، یادوی کرێتییە کو مروڤ دەستێ خو درێژکەتە مالێ خەلکی .

دزمانێ مە کورددا جوداکرنەك یاهەی بو دیارکرنا هەردو ساخلەتا هەروەکو دزمانێ عەرەبیدا (حیاء ، خجل = شەرم) و (عار ، عیب = فهێت) . ئەڤجارە بەرامبەری (عیب) یانهو ئەم بێ دئاخڤین (فهێت) یاهەی مخابن مه یاهاڤێتیە پشت خو و ژبیرکری .

ژبەرهندێ پێدڤی یادژوارە بو ڤەگەرِیانەڤێ بو گوتنێد مە یێد دروست و بێژین (ئەڤ کچە یاشەرمینه) بەلێ (دزی فهێته) .

* - قەبر :

ئەگەر ئێکی بدەینە سویندێو بێژینێ (تو بگورێ بابێ خو کەیی هاری من بکە) ئەو مروڤێ تو لگەل دئاخڤی دێ هزرا وی چیتە وێ کورك و ئاخا بابێ وی یێ مری تێدا هاتییە ڤەشارتن و تو ژی وێ سویند و جهی گران لنك وی دزانی ژبەرهندێ وەدبێژیێ . ژبەرهندێ ئاشکەرایە کو بدروستی ناڤێ (قبر ، یاعەرەبی) دکوردیدا (گورە) .

تشتێ عەجێب ئەوە ئەم بشەڤ و بروژ بێژین (دێ چینە سەر قەبرا ، قەبرەکی بو بکولن ، وێهە قەبرێ وییە) و گور ، چو گورِ بابێ خو و هاتە ژبیرکرن .

دزمانێت ئندوئوروپایێدا (گور) یاهەی وەکو ئنگلوسکسونی (GOR) ئانکو سرداب ، کورەکا ئاخ بسەردا هاتییەدادان . هەروەسا دانمارکی (GOOR) ئانکو ئاخ .

* - قولپی و دەعمی :

لناڤ بادینا زمانەکێ وەسا یێ پەیدا بوی کو کەس تێنا گەهیت خودانێد وی نەبن ، مخابن ئەڤ زمانه یێ بەلاڤبوی دناڤ خویندوارا ژیدا .

گەلەك جارا من یێ گوهـ ل سوحبەتەکا هوا ^(بوی) (دوهی طرمبێلا مه ل طەلعێ دچو ، ل لوڤێ ستێرن فەلتی وەختبو بقولپین . طرمبێلەك موقابل دهات باشبو نەدەعمین ..) چاك دیارە بوانڤە دهات سوحبەتا خو بکوردی بێژن (طەلعێ = ئەڤرازی ، لوڤێ = چەپێ ، فەلتی = ڤەرەسیا . وەختبو = چنەمابو . بقولپین = وەرگەرِیین . موقابل = بەرامبەر ، سینگو سینگ . دەعمین = لێکدەن) .

ئەڤ ئاخفتنا وەکو گێلما گاڤانی ، مخابن گەلەك ژخو رازی

بێ دئاخڤن و ئاگەهـ ژخو نینە کو ئەڤ گوتنێد بیانی ئەگەر هەر بهێنە ڤـەجوین دێ جهێ یێـد کوردی گـرن و بـڤی رەنگی زمان دهێتە تێکشێلان و ژبیرکرن . و زمانەکێ نوی پەیدا دبیت نە کوردەك و نە عەرەبـەك ژ یێت دویری وێ چڤاتا پێ دئاخڤن تێناگەهیت .

ژ لایێ زمانزانیێڤە دبێژنە ئەڤان زمانێت لناڤبەرا تێکهەلبونا موکم یادو زمانـا و زمانـەکێ نوی پێدویـر ژ هەردو بنیاتا پەیدا دبیت ، دبێژنێ (pigeoma komguoge) ئانکو زمانێ کوترا .

• ـ کچ ـ کوڕ :

دبێژین (واهە کچا کێیە ؟) ئانکو بابێ وێ کییە ؟ و (هێشتا کچە) ئانکو شوی نە کـرییە . بـو هەردو ئارمانجا (کچ) هاتە بکار ئینان ، ئەڤە ژی دروست نینە ، ژبەرکو (کچ) هەر نیشانا شـوی نەکـرنێیە (عـذراء ـ یاعەرەبی) بەلێ بو دیارکرنا نێر و مێیا دڤێت بێژین (دوت) وەکو (ئەو دوتماما وییە) و (واهە دوتا تەمەرییە) . بەڤلێ وا (کوڕ و پس) هەنە . (کوڕ) ئانکو هێژ ژن نەئینایە (اعزب) بەلێ (پس) ئانکو (ابن) وەکو (پسمام) .

مە گەلەك جارا گوهـ لێ دبیت ئێك دێ بترانەڤە بێژتە بچویکەکی (صەی پسێ صەی) .

لڤێرە ژی دیارە (پس) یاهاتییە ژبیرکرن و کوڕ بو هەردو ئارمانجا شوینا خو گرتییە . ئەو ژی دروست نینە .

هەچەرچەندە (کچ و دوت) نیشانا مێ ددەن ، و (کور و پس) نیشانا نێر ددەن . بەلێ دڤێت دجهێ خودا بهێنە گوتن و دیارکرن .

• ـ گران :

دهێتە گوتن (دنیا گرانییە) و (بارەکی گرانە) و (گـرانییا بـاری چـەنـدە . دڤێت دهشیـاربـین لدەمێ نیشادانا (گرانیێ) و (سەنگێ) .

دروستە بێژین (بارەکێ گرانە) بەلێ وەنینە بهێتە گوتن (گرانییـا باری چـەندە ؟) دڤیـا (سەنگـاباری چەندە) با . بەلێ بنەجهە بێژین (ئەڤ بارە چەنـد یێ گرانە) ژبەرکو (گرانی = ثقل) و (سەنگ = وزن) .

(من سەنگاند) ئانکو من کێشا ، بەلێ (من گرانکـر) ئانکو من پتر هاڤێتە سەر .

• ـ لەز

لدەمێ ئـاخڤتنێ (سـرعـە) یـاعـەرەبی دهێتـە بکارئینان بو لڤینێ . دێ بێژین (طرمبێل گەلەك سەریع دچو) . ئەڤە باش نینە ژبەرکو بو چ دێ (لەز = سرعە) بپشت گوهێ خوڤە هاڤێین ؟ .

مە یێد هەین (گران ـ ثقل (للحرکە)) و (هێدی ، لسەرخو = علی مهل) و (سڤـك = حرکـە خفیفة ، سرعە عادیە) و (لەز = سرعە) هەرچەندە (لەز) بخو لڤینا سڤکە (سرعە) یە بەلی لدەمێ بکارئینانی لڤینا دژوار دیـاردکەت هـەروەکـو بیـژین (زور بلەز) . ئـەگـەر پسیارکەین چونا سڤك یا ئوتومـوبێلی (سـرعە السیـارة) چەندە ؟ چاکە بێژین (لەزا وێ چەنـدە) هەروەسـا بو هەمو لڤوکێد (متحرك) دی .

• ـ کەل ـ گەرم

أ ـ دبێژین (دنیا یا گەرمە) و (ئاڤ یا کەلە) . دڤێت دهشیار بین لجوداکرنا هەردو دیارکرنا لگەل تینێد دی . (تین = حرارە) یە ، و (تینخوش = دافئ) و (گەرم = حار) و پاشي (کەل = مغلي) . ئەڤ هەرسێیە دڤێت دجهدا بینە دیارکرن .

ب ـ دیسا بو (تینێ) مە هەنە (هوین = معتدل) و (طەزی = بارد) و (سار = بارد جدا) . ئەڤجارە دێ بێژین (دنیا یا هونیە ، دنیا یا دطەزیت ، دنیا یا سارە) . دروست نینە (طەزی) و (سار) بو ئێك ئارمانجبن .

ج ـ بو تەڕاتی وهشکیي (شهـ = رطوبە) پاشي (تەڕ = مبلل ، طری) ددویڤدا (کزر = رطب قلیلا) دوماهیێ (هشك = یابس) .

(زوها = ناشف) بو دیارکرنا (درجات الحرارة و الرطوبة) دڤێت بێژین (پاییت تینێ و شهێ) .

• ـ مێر ـ زەلام

یازانا ئەوە کو (مێر) گەهشتییە وەکو (حەسو مێرێ بەسێ هات) ئانکو حەسو یێ بژنە و ناڤێ ژنا وی بەسێیە .

بەلێ (زەلام) دیسا نێرەکێ گەهشتییە ، دبیت یێ بژن بیت و دبیت نەء وەکو (حەسو زەلامێ بەسێیە) ئانکو یێ لبەر خلمەتا وێ نەکو مێرێ وێیە .

ئاشکەرایە کو (مێر = زوج) زەلامەکێ بژنە ، و (زەلام = رجل) نێرەکێ گەهشتیە هەروەکو مەگوتی . ژبەر هندێ دڤێت دهشیاربین لدەمێ دیارکرنا ڤان هەردوا .

نابیت بێژین (بەسێ صەد مێر یێد هەین) بەلێ (صەد زەلام یێد هەین) . هەروەسا نابیت بێژین (حەسوی مێرەکێ هەی) بەلێ (زەلامەك یێ هەی) .. هتد .

*** - هات - هاتن**

لدەمێ ئاخفتنێ و نڤیسینێ دبێژین (دێ ئێت ، یێ تێت ، یێد تێن ، تێتە گوتن .. هتد) ئەڤە هەمو دلەنگن ژبەرکو بنیات (هاتن) ە ژبەر هندێ یا دروست ئەوە کو بهێتە گوتن (دێ هێت ، یێ دهێت ، یێدهێن ، دهێتە گوتن .. هتد) .

من باوەرە خازتنا من یا گرانە ژبەرکو ئەم هەمو یێد فێری بکارئینانا خەلەتبوین بەلێ پێدڤییە لخوبدەین لەنگێیت زمانێ خو هێدی هێدی دروستکەین .

*** - هاریکاری**

بو دەستگرتن و ئانەهدانا ئێکودو دبێژین (هاریکاریا وی کر) . دبنیاتدا (هاری) نینە بەلێ (ئال) ە ئەوژی کنارە (جهە - طرف) . ئەوبنحو (ئالکاری) یە . بەلێ (لام) هاتە شکاندن بئاخفتنێ و بو (ئالیکاری) .

دکرمانجیدا (لا) شوینا (ئال) گرتییە وەکو (لایێ دی) شوینا (ئالێ دی) . یرایێد مە یێد بوتان دروست دبێژن . ئەم ژی دبینین مە (ئال) و (لا) یێد تێکشێلاین لدەمێ بکارئینانێ وەکو (هەڤال) یا ژ (هەڤال) یا ژ (هەڤ + ئال) هاتی ، ئەم وێ دروست دبێژین بەلێ (بێ لا) دروست نینە .

*** - هار**

دهێتە گوتن (گەلەکێ - گەلەکا هارە) ئانکو شەڕوکەیەکێ دژوارە . ئەڤە نەدجهدایە بو چ ؟ . (هاری) نەخوشییا سەگایە ، سەێ هار ئەگەر لەقەك دانا مروڤەکی دڤێت بهێتە دەرمانکرن ئان ئەو ژی دێ هاربیت . دیارە کو (هار = مکلوب) نەخوشییە سەگا دگریت ، بەلێ هەتبعەتێ ڕەق و دوژار دبێژینێ (دڕ) و (دڕندە) بعەرەبی (شرس وحش) . برایێد مە یێد سوران دروست دئاختن ، دبێژنە مروڤ ئان سەگێ دژوار و شەڕوکە (دڕ) وەکو (ئەم سەگە - یان - پیاوە دڕە) هەروەسا ئاکرەیی ژی (دڕ) دروست بکاردهینن .

*** - هەیڤ - مەهـ**

(هەیڤ یا چاردەشەڤییە) و (سالێ دوازدە مەها حالێ مە ئەڤەیە) .

ئاشکەرایە کو (هەیڤ) ستێرا ڕونە بەلێ (مەهـ) پارچەکە ژ دوازدا یا سال ژوان پێکدهێت ئانکو هژمارەکا ڕوژایە . دروستنینە (هەیڤ) بو ستێرێ و دەمی بهێتە گوتن بەلێ هەرئێك ژ وان (هەیڤ) و (مەهـ) دجهێ خودا بهێتە دیارکرن وەکو (هەیڤا مە یا سێ ڕوژییە) (ڕوییێ وێ وەکو هەیڤێیە) و (سال دوازدە مەهە) (مەها بوری باران بارین) .. هتد .

*** - هوی - فێر**

گەلەك نڤیسین من یێد دیتین تێدا یا هاتی (چەوا دێ هوی بییە زمانی ؟) ، ئەڤە نە دجهدایە هندی کو ئارمانج نیشادانا زانینێیە . بعەرەبی (تتعلم) .

هویبون دزمانێ کوردیدا ژێ نەرەڤینێ دیاردکەت هەروەسا پێڤەنویسیانەکا خوشدقی وەکو (کورێ من هوێی خو یێ دایە مەتا خو) بعەرەبی (الف - الفه) هەروەکو (کەهی) . ژبەرهندێ دڤێت (فێر ، فێربون .. هتد) بو کاری نیشادانێ و تێگەهشتنێ بهێتە گوتن (چەوا دێ فێرببیە زمانی - فێری زمانی بی) .

*** - پیر**

دبێژین (پیرە مێرە[وان] پیرەژنە) بو نیشادانا هندێ کو مروڤەك یێ دژیەکێ درێژدا . (پیر) دبنیاتدا دهێتە گوتن بو مروڤەکێ خودان جهـ و پایەبلند بەلێ بو ژی درێژیێ دڤێت بێژین (کال) .

دەساتیر

● مسعود محمد ●

ناوناوە لە خوێندنەوەی بابەتی فارسی سەر بە زمان و ئەدەب و ئایین چاو لە وشەی « دساتیر ـ دەساتیر » هەڵدەئەنگوێ وەك کە دەنووسرێ فلاّنە وشە دەساتیرییە وەیا فلاّنە باوەڕ لە دەساتیرەوە هاتوە ، هەندێ جاریش دەبینیت فەرهەنگی وەك

« برهان قاطع » پایەی بەرەژێر دەکرێتەوە بەوەدا کە وشەی دەساتیری تێکەوتوە . ئێمە مانانی کوردی عیراق لەبەر کەم پێوەندیمان بە سەقافەتی نوێی فارسییەوە لە ئاست ئەم دیاردەیەی بەدم داهاتنەوەی نووسەرانی فارسی سەردەم لە دەساتیر تەنها هەستی کێشەیەکی بێ سەرو سۆراغمان بۆ دەمایەوە ، تەنانەت بەش بە حاڵی خۆم نەمدەویست پرسیاریش لە دۆستە باخەبەرەکانم بکەم نەکا وەکوو ئەزموونی

وەرسکەری بێ وەڵامی لێبێت . ئەم پرسیارە دەرنەبڕاوە مایەوە تاکوو دوای کرانەوەی کۆڕی زانیاری کوردو ئاڵوگۆڕی دیاری چاپکراو لەنێوان ئەوو بنگە ڕۆشنبیرییە دوورو

نزیکەکاندا بەشێك لەو کتێبە فارسیانەی بەدیاری بۆیهاتن پرسیاری دەساتیریان یەکالاکردەوە . ئەوساش چونکە

کتێبەکان تەنها لە کتێبخانەی کۆڕ چنگ دەکەوتن ، هێندێکیشیان بۆخۆم دەهاتن [زوربەیان بۆکۆڕمانەوە] و بە

دەگمەن نەبێ لەلایەن ڕۆشنبیری کورد نەدەخوێندرانەوە ، مەسەلەکە لە تاریکیدا مایەوە . لە یەکەم جاری سەرم بەم باسەدا گرت و بۆم ڕوون‌بۆوە حەزم‌کرد بخرێتە سەرخوانی ئەدەبی کوردی ، بەلاّم باری نالەبار دەرفەتی نەدام تاکوو بەو دواییە عوزری پشت گوێ خستنیم بەدەستەوە نەما ئیتر

ویستم لە گۆشەیەکەوە ڕووناکایی بۆ بهاوێژم بەلاّم ئەوساش بۆ دلنیاییبوون لەوەی کە بلاّوکردنەوەی باسەکە خۆ پێوە ماندووکردن دەهێنێ لەهەندێ ڕۆشنبیری هێژاوی شارەزا بە سەقافەتی فارسی کلاسیکیم پرسیارکرد ، دیاربوو لەناوی دەساتیر بەولاوە شتێکیان لەو بابەتە پێنەگەییشتوە . بەم جۆرە بۆم‌دەرکەوت ڕوون‌کردنەوەی پرسیاری دەساتیر هەرنەبێ

سووچێکی سەقافەتی میراتی ناوچەی ڕۆژهەلاّتی نزیك لە تاریکی دەردەهێنێ جگەلەوەی کە نموونەیەکی گرنگیش لە (ساختەکاری ئانقەست بەنیازی ڕەپێش خستنی ئامانجی ڕەچاوکراو) بەبەر هۆش و گۆشی خوێنەرەوە دەگرێ بەوەشدا

تەلێکی خاوبوویەوەی هەست و سوسەکردن لە مەیدانی هەلفریواندنی فکری‌دا کشت دەبێتەوە . بەهەمە حال ئاگاداربوون لە هەولی جوراجوری دەسخەلەترانی خەلق بەرەو ئامانجی بەرژەوەندی دنیایی ، بەتایبەتی لەرێی ئایینەوە ، پێی ناگوترێ ئەرك و كات بەفیروڕدان چونكە وەك دەزانین ئەم پیتولییەی تێكبەستنی ئایین و بەرژەوەند لەكونەوە باوبوە ،

نیستاش بەپێی داخوازی و بولوان هانای دەبرێتە بەر تەنانەت ، بەزوری ، ئایدیولوجی رامیاریش لە شێوەی ئاییندا باوەش بە بەرژەوەندی دنیایی‌دا دەگرێ ئنجا پێرەوەکانی خویانی تێدا بەختدەکەن : هیچ ئامانجێکی دنیایی لەشێوەی مادی رەق و تەق و بێ ئارایشت و ئاورینگدا ناتوانێ ببێتە عەسای ئەفسوناوی بەدەست رابەری دنیایی‌یەوە خەلقی پێ راپێچ‌ك

بدات بەرەو لەخوبووردن . هەر چونکە دەساتیریش لەشێوەی‌ئایدیولوجی‌دا شێلەو بێلەی لەمەردم بزرکاند توانی بو ماوەیەکی دووردرێژ شەدایان بکات ، دواتریش کە بە بەلگەی زانستی بێ دەمەتەقە پووچەلبوونی بە ئیسپات گەییشت رێزو پایەی لای پارسیەکانی هیند بمێنێتەوە لەوە هەر بگەرێ کە زەنەی سەدان وشەی دەساتیر بو ناو فەرهەنگ و ئەدەبی فارسی سەری‌گەیاند بە حال و بارێك کەوا رەنگە سوانەوەی لە ئیمکاندا نەمابێ . چ نهێنیەکی سەرسوورێنە وەها دەکات باوەری پووچەل و جنوکاوی هێندە بە ئاسانی بتەنێتەوەو بچەسپێت ؟ هەتا بیرێکی راست و رووناك دەچێتە دلانەوە ئێسکی خاوەنەکەی دەبێتە خول کەچی هەلەق مەلەقی

دەجال و گای ژێر زەوی خەست خەست دەنیشێتە ناخی دل و گیانی ملیونەهای خوێندەوارو نا خوێندەوار ، نە حکومەتیشی بەدواوەیەو نە بەرتیلیشی لێخەرج دەکرێ . سەیر لەوەدایە کە دەبینین بابەتی زانستیش ئەگەر هیچ لایەنی تێدابێ سەر بە عاتیفەوە بنێ ئەویان جەزبە بە خەلق دەگرێ . ئەم دەساتیرەیش لەبابەتی هەلەق مەلەقی رێزلێگیراوی بێ بەرتیل و بێ دەسەلاتە .

لە کتێبی (فرهنگ ایران باستان ـ فەرهەنگی ئێرانی کون) لە بلاوکراوەکانی دانشگای تەهران ، سالی 2535 ی شاهەنشاهی ، نووسینی پوور داوود ئەم باسەی دەساتیر هەر لە لاپەرە 17 تا کوتایی لاپەرە 51 ی لێگرتوتەوە . دواتریش لە پاشکوی کتێبەکە شەش لاپەرەی‌دیکە ، لە 329 را تا کوتایی 334 ، بە پشکنینەوەی نوێ پردەکاتەوە بو سەپاندنی باوەرێکی یەکجارەکی خوی لەبارەی سەرچاوەی لێهەلقولینی دەساتیرەوە .

لەسەرەتاکانی نووسینەکەی‌دا باسی تەجرەبەی خوی لە مەیدانی عیشقی زمان و داستانی کونی پارس دەکات کەچون مەجزووبانە رێ گوزەری سەری بە (دساتیر) هوە نا .... و هەوەل جار چ پایەپەکی لە دل و ویژدانی دا هەبوەو دواتر مروی لەخوی باخەبەرتر چاویان باداوەتەوە سەر ساختەکانی و وردەوردە ئەویش راستی مەسەلەی دەساتیری بو روون‌بوتەوەو تێگەییشتوە چ زەرەرێکی لەباوەرو لە زمانی پارسی و فارسی‌داوە ...

وەك کە پوور داوود خوی لەناوەراستی لاپەرە 25 دا دەلێ ، منیش دەلێم [اینک ببینیم دساتیر چیست ـ ئنجا بابیبنین دەساتیر چییە ؟] : لێرە بەدواوە قسە لەپوور داوود دەگێرمەوە .

مەلا کاووس لە پارسییەکانی هیند ، بە نیازی رەواندنەوەی نەسازی و نەگونجانێکی سالنامەی یەزدگوردی کە تەفاوتی مانگێك تێیدا سەری‌نابوو بەپێش و پاش کەوتنی جەژنەکانی ئایینی زەردەشتی ، لە سالی 1778 ز . بەرانبەر 1192 ك . قەمەری . لەگەل کوری خوی (فیروز ـ فەیرووز) ناوچوو بو ئێران تاکوو لە زەردەشتییەکانی ئێران ئاگاداریيەك لە بارەی سالنامە پەیدابکات و ئەو گرفتەی تەفاوتی یەك مانگی لە سالنامەی یەزدگوردی چارەسەر بکات . لەشاری ئیسفەهان دەسخەتێکی (دساتیر) کە تاکە نوسخە بوە بە دەستی دەکەوێت لەگەل خوی‌دا دەیباتەوە بو هیند . ئەوسا مەلا فەیروز کوری مەلا کاووس گەنج‌بوە ، دواتر پاش چەندین سال لە رەنج و زەحمەت کە دەساتیر بە چاپ دەگەیەنێ لە دیباچەکەی‌دا ئەم بەینە بە مێژووی بلاوبوونەوەی کتێبەکە دادەنێ :

بد صدو پنجاه هشت و یکهزار
سال‌کین گنج نهان شد آشکار

« ساڵی هەزارو سەدو پەنجاو هەشت بوو کە ئەم گەنجە شراییەوە ئاشکرابوو » مەبەست لە ساڵی 1158 مێژووی یەزدگوردییە کە دەکەوێتە بەرانبەر ساڵی 1818 ی زایینی . نوسخەی ئەو دەسخەتە کە بە فارسی نووسراوە تا ئیستاش لە کتێبخانەیەکی بۆمبای کە بەناوی مەلا فەیرۆز ناونراوە هەرماوە . ئەو نوسخەیە بە خەتێکی جوان نووسراوە ، لەژێر رستەکانی دەقی کتێبەکە خەتی سوور کێشراوەو تەفسیریشی بەدوادا هاتوە . نە ناوی دانەری‌و نە ساڵی نووسینی روون‌نەکراوەتەوە .

مەلا فەیرۆزی پارسی کوڕی مەلا کاووس بە زمانی فارسی شیعری دادەناو هەڵبەستەکانیشی لە کتێبێکی سێ جلدی بەناوی (جۆرج نامە) کە مێژووی داگیرکرانی هیند لەلایەن ئینگلیزەوە باس‌دەکات چاپ‌کراوەو لای پارسییەکان ناسراوە .

مەلا فەیرۆز لە ساڵی 1830 ز . بەرانبەر 1246 ی ك . دوعاخوازی لە دنیاکرد ، تا ئیستاش لای پارسییەکان بە چاکە ناوی دێت . بەپێی نووسینی مەلا فەیروز لە دیباچەی دەساتیر ، ساڵەهای درێژی بەو کتێبەوە خەریك‌بوە . مێژوونووسی ئینگلیز سیرجۆن مالکم sin john malcolm نووسەری کتێبی (History of Persia مێژووی فارس) لەچەند نامەیەکدا ،ەلا فەیرۆزی هان‌داوە بۆ بڵاوکردنەوەی دەساتیر . هەرچەند لە مێژوەکەیدا ناوی

دەساتیری هێناوە ، خۆی کتێبەکەی نەدیتوە بەڵکو لە زمانی خەڵقەوە قسەی لەبارەوەدەکا . دوایی مەلا فەیروز بە یارمەتی ویلیەم ئەرسکین william Erskine دەساتیری هێناوەتە سەر ئینگلیزی‌و بە دوو جلد بڵاوی‌کردۆتەوە . جلدی یەکەم بریتییە لە دەق‌و تەفسیرو پێرست لە زمانی دەساتیر . جلدی دوەمیشی وەرگێڕانیەتی بۆ ئینگلیزی .

بەر لەتەرجەمەی مەلا فەیرۆزو ئەرسکین کابرایەکی دیکەی ئینگلیز duncan ناوێك فەرمانفەرمای بۆمبای بوە دەستی داوەتە تەرجەمەی دەساتیر بەلام بەر لە تەواوکردنی خۆی مردوە . دوای مردنی نە تەرجەمە ناتەواوەکەو نە نووسینی دیکەشی نەدۆزراونەوە . رەنگە هەندێ کەس گومان ببا کە مەلا فەیرۆز دەساتیری هەڵبەستبێ بەلام سەرەرای ئەوەی کە مەلا فەیرۆز پیاوێکی پاك بوەو ساختەی ئەوتۆیی لێ‌نەوەشاوەتەوە ، بەر لەویش بە سەد ساڵی هی‌وەها هەبوون دەساتیریان دیتبێ . کۆنترین سەرچاوەیەکی ناوی دەساتیری هێنابێ کتێبی (شارستان چهارچمن) ە .

نووسەری ئەمەیان [کە بەپێی ناوەکەی دیارە 4 جلدە] (بهرام کوڕی فرهاد کوڕی ئەسفەندیاری پارسی) مەشوور بە (فرزانە بهرام) ە گۆیا لەدەوروبەری 1034 ی ك . بەرحەیات بوە . شارستانی چەهار چەمەنیش لە 1223 یەزدگوردی لە بۆمبای چاپ‌کراوە . بڵاوکەرەوەکەی (سیاوخش کوڕی اورنزدیار کوڕی سیاوخش اذری) لە دیباچەدا دەنووسێ کە ئەو فەرزانە بەهرامە لە شاگردانی (حضرت سپهر فضل اذرکیوان کوڕی اذر گشسپ) بوە کە نەسەبی دەگاتەوە (حضرت وخشور ساسان پێنجەم) . لێرەدا دەبێ ساسانی پێنجەم کە بە پێغەمبە ناسراوە لەبیرنەکەین تاکو دێینە سەر باسی ئەو لە دەساتیردا . کتێبی شارستان بە ناتەواوی کەوتۆتە دەست ئەو سیاوەخشەی کە بڵاوی‌کردوتەوە . لە چەمەنی یەکەم باسی (کیومرث ، سیامك ، هوشنگ ، تهمورس،جمشید ، آبتین ، فریدون ، ایرج ، منوچهر ، نوذر) هاتوە .

لە چەمەنی دوەم قسە لەبارەی (کیان ، کیقباد ، سیاوخش ، کیخسرو ، کی‌پشین ، کی‌اروند ، لهراسب ، گشتاسب ، زرتشت) ەوە کراوە . سەرانسەری ئەو کتێبە بە ئایەتی قورئان و بە حەدیس و فەلسەفە و تصوف و عرفان رازاوەتەوە هەردەڵێی نووسەرەکەی ویستوویەتی لەنێوان

ئیسلام‌و (مزد یسنا ـ مەزدەیەسنا) دا گونجانێك پەیدابکات . رەنگە مەبەستی دیکەشی هەبووبێت بەلام من [پوورداوود] بۆی‌ناچم ، بەلام کتێبەکە خۆی مایەی سەرسوڕمانە : فەرزانە بەهرام لە لاپەرە 228 دا دەڵێ « نابێ بەڕواڵەتی نامەی زەرتەشت کە پێویستی بە تەئویل هەیە ڕەفتار بکەین بەڵکوو

ـەبێ تەئویل بکەین تاکوو لەگەڵ دەساتیر بگونجێ) . لەم ـستەیەو هی دیکەشی وەها بێدەچێ فەرزانە بەهرام دەستێکی ـەسەرو کاری دەساتیر هەبێ ! (محسن فانی) لە کتێبەکەی دبستان المذاهب) دا کە لە سەرەتای سەدەی دوازدەهەمی ـ . نووسیویەتی لەچەند جێگەیەکدا ناوی دەساتیر لە شارستان چهارچمن) ەوە نەقڵدەکات . (محمد حسین کوری خلف التبریزی) لە فەرهەنگە ناسراوەکەی خۆی (برهان قاطع) دا سەدان وشەی دەساتیری هێناوە ئەمجا لەپێشەکی فەرهەنگەکەدا ناوی دەساتیر نابات بەڵکوو سەرچاوەکانی وەك (فرهنگ جهانگیری ، مجمع الفرسی

سروری ، سرمهٔ سلیمانی ، صحاح الادویەی حسین الانصاری) سەر ژماردەکا . لەمەوە گومان نامێنێ کە ئەمانە پێش مەلا فەیرۆز دەساتیریان دیتوە . تەنانەت مەلا فەیرۆز خۆی لە دیباچەی دەساتیردا دەنووسی کە دەساتیر تا رۆژگاری (شامجهان کوری شاەاکبر) لای زانایان ناسراوو ناوداریش بوە دواتر کەوتۆتە پەنهانی . کاتێکی کە مەلا فەیرۆز بەپێی گوتەی خۆی نوسخەی دەساتیری لە ئیسفەهانەوە بۆ هیند هێنا ناوی هیچ نوسخەیەکی دیکەی دەساتیر لە هیند نەبیستراوە .

وەك دەبینین لەهەر جێگەیەك ناوی دەساتیر هاتبێ‌و وشەیەك لەوەوە یادکرابێ وەیا قسەیەك لەناوەڕۆکیەوە کرابێ هەمووی هەر لەنووسینی نوێیە و هیچ یەکێکیش لەو نووسینانە بایەخ‌و گرنگییەکی نییە . لەوەوە دەردەکەوێ مێژووی دانانی دەساتیر لە 350 ساڵ تێناپەیەڕێ ، واتە ناچێتەوە پێش زەمانی شاعەباسی گەورەی سەفەوی 995 — 1038)) . خۆ ئەگەر دەساتیر وەکوو شارستانی چهار چەمەن‌و (برهان قاطع) لە هیند نووسرابێ‌و نوسخەیەکی لەوێوە بۆ ئێران هاتبێ دەبێ لە رۆژگاری (اکبر شاه هندی) پەیدابووبێ . بەپێ ناوەڕۆکی دەساتیر پتر هەڵدەگرێ کە لەسەر زەمینی هیند نووسرابێ نەك لە ئێران . بووژانەوەی ئایینی لە زەمانی ئەکبەر شاهدا زەمینەیەکی هەمواری بۆ ئایین سازی پێكدەهێنا . ئەکبەر

شاهـ خۆی لە ساڵەکانی 963 — 1014 ی ك . حوکمرانی کردووە و خوازیاری ئایینێکی نوێبووە بەناوی (توحید الهی) .

دەساتیر کە ئاوێتەی باوەڕی جۆراجۆرو بەیەکدی دژو تێكهەڵشێراوە دەبێ بەرهەمی بیروباوەرە تێکەڵ وپێکەڵەکانی ئەو سەردەمەبێ کەوا دەوەستێتە بەرانبەر رۆژگاری شاعەباسی گەورە .

کە دەڵێم نابێ سازدانی دەساتیرلە 350 ساڵ کۆنتربێ لەو ڕووەوەیە کە ئەو تەفسیرەی بەسەر دەقی دەساتیرەوە نووسراوە دەمودووی ئەو زەمانەی هەیە . هەرچەند لە دەساتیردا وەها رانوێندراوە گۆیا تەفسیرەکەی هی ساسانی پێنجەم‌و لە ڕۆژگاری (خسرو پرویز) بۆ دەساتیر نووسراوە ، بەلام دیارە دەبێ ئەو فارسییە ساختەو نادروستە هی سەردەمی سەفەویەکان بێ ، ئەوەندەش نزم‌و ناڕێکە دەبێ لەدەرەوەی ئێران نووسرابێ . چەندین پێشگۆیی خراوەتە دەساتیر [وەك کە خەبەری فەتحی ئیسلام بۆ ئێرانی تێدایە] کە دەستی ساختەچییان دەکاتەوە .

لە نامەی ساسانی پێجەم لە بەندەکانی 18، 19، 24، 25، 31 هاتوە : « دیتت بەدکاری ئێرانییان کە پەرویزیان کوشت ، ئەوکەسەی من بەرزمکردەوە ئەوان هەڵیانداشت ، وا لە عەرەبان پاداش وەردەگرنەوە . هەڵگرنەوە کوژراوی خۆیان لەسەوز پۆش‌و رەش‌پۆشان . کە هەزار ساڵی عەرەب بەسەر دیندا [دینی ئێرانە] تیەڕی گۆڕانی وەهای بەسەردادێت بە خاوەنێ نیشانبدەی‌نەیناسێتەوە » .

ئەم پێشگۆیی‌یە بە چاکی ئەوە ئاشکرا دەکا کە نووسەری دەساتیر هەزار ساڵ دوای رەوی عەرەب ژیاوە کە دەکاتەوە زەمانی سەفەوی . هەروەها بەندی دوایین لەپێشگۆییەکەدا پاتەوپاتی ئەم شیعرەیە کە دەڵێ :

دین‌نزا ازپی ارایشند
ازپی ارایش‌و پیرایشند
بکەبیستند بران برگ وساز
گرتو بەبینی نشناسیش باز
« خەریکن ئارایشتی دینەکەت دەدەن »
« ئارایشتی دەدەن‌و ڕێکی دەخەن »

، ئەوەندەیان بەرگەو بار تێبەستوە ،
، گەر بیبینیتەوە نایناسیتەوە ،

ئەو تەرزە پێشبینییانە بە تایبەتی لەنامەی ساسانی یەکەم زۆرە کەوا جگە لەعیسا خەبەر لەمانیو مزدەكو حەزرەتی محەمە دیش دەدات .

کەواتە دەساتیر سەرەڕای ئەو هەموو تەقڵەبازییە ڕێی نییە شانازیشبکا بە کۆنینەیی . بۆ ئەوەی گوتە درێژ نەبێتەوە چاو لەونیشانانە دەپۆشین کە بەڵگەی نوێ بوونی دەساتیر بەدەستەوە دەدەنو یەخەی تەقڵەبازییەکانی دەگرین .

ناوی دەساتیر خۆی وەك ئەو زمانەی پێی نووسراوەو بابەتەکانی تێیدان ، ئەویش نادروستو ساختەیە چونکە وشەی (دساتیر) ڕیزەی (منتهى الجموع) ی عەرەبییەو لە (دستور) ی فارسییەوە هاتوە . فەرهەنگی (انجمن اراى ناصرى) بە خۆڕایی هەوڵیداوە بۆ پەیداکردنی ڕیشەیەکی دیکە بۆ (دساتیر) .

بەگوتەی دەساتیر شازدە پێغەمبەر ، کە بە تەعبیری دەساتیر پێیان دەڵێ (فرجیشور) گەییشتوونەتە پلەی وەرگرتنی قسەی ئاسمانی ئەمانە پێغەمبەرەکانن : 1 —مهاباد 2 —جی افرام 3 —شای کلیو 4 —یاسان 5 —گلشاه 6 —سیامك 7 —هوشنگ 8 —تهمورس 9 —جمشید 10 —فریدون 11 —منوچهر 12 —کیخسرو 13 —زدتشت 14 —سکندر 15 —ساسانی یەکەم 16 —ساسانی پێنجەم [بەڕێنووسی ناو کتێبەکە ناوەکانم نووسی]

دەساتیر بریتییە لەو نامە ئاسمانییەی کە بۆ پێغەمبەرانی هەناردوون . نامەی (هوشنگ) ناوی (جاودان‌خرد) بوە . نامەی (تهورس) ناوی (برین فرهنگ) هی (جمشید) ناوی (فرازین اروند) . هی (فریدون) ناوی (هنرستان) هی (منوچهر) ناوی (دانشیار) هی (کیخسرو) ناوی (سروش‌کردار) . خانەدانی یەکەم پێغەمبەر کەپێیگوتراوە (آبادیان) لەماوەی یەك سەد (زاد) دا خوسرەوییان کردوە . بابزانین (زاد) دەکاتە چەند ساڵ .

لە دەساتیردا هەر (زاد) ێك هەزار (واد) ساڵە . واد سێ هەزار (جاد) ساڵە . یەك جاد هەزار (مەرەد) ساڵە . یەك مەرەد هەزار (وەرەد) ساڵە . یەك وەرەد هەزار (فەرەد) ساڵە . هەر فەرەدێك یەك ملیۆن ساڵە . ملیارێك ساڵ پێیدەگوترێ (اسپار) . دە ملیۆن ساڵ (سحار) یکە . سەد هەزار ساڵ (سلام) ێکە . بەوپێیە یەك زاد ساڵ دەبێتە ئەم ژمارەیە : .... 3 [لە نووسینی پوور داوود لەجیاتی (3) ژمارەی (2) نووسراوە بەلام هەلەیە چونکە ژمارە (3) لەو حیسابانەدا هەیە نەك (2)] ئنجا بۆخۆتان بزانن یەك سەد زاد کە درێژەی فەرمانڕەوایی خانەدانی ئابادیانە چەند ساڵ دەگرێتەوە [سێ سەد هەزار ملیۆن ملیۆ ن ملیۆن] . دوایین پادشای ئەم خانەدانە کە ناوی (ابادازاد) بوە خەستەو دلماو بوە کە ئیتر نەیتوانیوە مەردم لە کەچ ڕەفتاری بگێڕێتەوە بە ناچاری لەجیهان زوێر بوەو لەبەر چاوان بزربوە . جیهان لەوەدا پڕ بوە لە ئاژاوە . چەندین کەسی مێرخاس داوایان لە (افرام) کوڕی ئاباد ئازاد کردوە کە لەسەر تەختی باوکی دابنیشێ ، لەودەمەدا فەرمانی ئاسمانیشی پێگەییشت وبووبە هەڵبژاردە بۆ سەر وەریو ڕێنمایی خەڵقی ئەم دنیایە . کە نۆرەی پێغەمبەرایەتیو خوسرەوایەتی بە ئەفرام گەییشت لەقەبی (جی) بۆخۆی هەڵبژارد . لەوە بەدواوە جێنشینەکانی ئەو مووپیان بە (جی) ناو دەبران . خانەدانی (جیان) یەك (اسپار) ساڵ کە دەکاتە یەك ملیار ساڵ فەرمانڕەوابوون . دوایین مەزنی ئەم خانەدانەش (جی الاد) وەکوو (ابادازاد) لە کرداری نابەجێی مەردم وەتەنگ هاتو ڕووی لە دنیا وەرگێڕا . ئەوسا دیسان ئاژاوە تەنییەوە تاکوو کوڕی ئەو (کلیو) بە داخواستی مەردمو فەرمانی ئاسمان لەشوێنی باوکی دانیشتو لەقەبی (شای) بۆخۆی هەڵبژارد . خانەدانی ئەمیان بە (شاپیان) ناوبران . ئەم خانەدانە یەك خانەدانە یەك (سمار) ساڵ کە دەکاتە دە ملیۆن ساڵ فەرمانڕەوابوو . دوایین مەزنیان (شای مهبول) لە کرداری ناڕەوای خەڵق پەككەوتەبوو ئەویش وەك (اباد ازاد وجی الاد) لەگەورەیی کنارگیر بووو لەبەر چاوان ونبوو . دیسان ئاگری ئاژاوە زمانەی کێشا تاکوو مەردم بە فەرمانی ئاسمان (یاسان) کوڕی (شای مهبول) یان بە گەورەو ڕابە ڕو پێغەمبەر هەڵبژارد . خانەدانی یاسان پێیدەگوترێ (یاسانیان) جودەتی ئەمانە نەوەدونۆ (سلام) ساڵبووە . گوتمان هەر (سلام) ێك سەد هەزار ساڵە . دوایین پادشای ئەم خانەدانە کە ناوی (یاسان اجام) بوە ، ئەویش لەپاشاییو لەژیان کنارگیر بوە . ئاژاوە دنیای داگرت ، مەردم وەکوو دێوان

کەوتنە گیانی یەکدی تا ئەوەی ناوی ئادە میزادییان بیڕەوا نەدیتراوە . دنیا ڕووی لە کاولیکرد . وەهابوو تاکوو خودای گەورە (گلشان) ی کوڕی (یاسان اجام) ی بە پێغەمبەریو فەرمانگوزاری خستەکار .

لە مێژووو داستانو نووسینە دینییەکانی ئێران کەسمان چەنگ ناکەوێ بەناوی (مهابادو جی افرامو شایکلیوو یاسان) . ئەمانە فەرمانرەوای دەسکردی ناو دەساتیرن .

بەلام دوازدە پێغەمبەرەکەی دیکە کە لە دەقی دەساتیر بەناوێکو لە تەفسیرەکەیشی بە ناوێکی دیکە نووسراون بەم جۆرەن .

1 — فرزینسار گلشاه یاخود کیومرث
2 — سیامر سیامك
3 — هورشار هوشنگ
4 — تخمورد تهمورس
5 — جرمشار جمشید
6 — پرسیدوم فریدون
7 — میرزاد منوچهر
8 — ~~کلاسرو~~ کوڕی کیخسرو کوڕی سیاوش یاخود سیاوخش هیرتاووش
9 — هرتوش یاخود هرتوشاد زرتشت اسفنتمان کوڕی هرسفتمار
10 — سیمکندش سکندر
11 — خرمین سرسار یەکەم ساسان
12 — پندم اردیناس پێنجەم ساسان

بێئەوەی بلێین دیارە ئەم ناوانە نووسەری دەساتیر هەڵبەستوون . هیچ یەکێك لەوان ئەو ناوەیان نەبوە کە دەساتیر بۆیداناون . لە ئاڤێستادا کە کۆنترین سەنەدی نووسراوی ئێرانییان حیساب دەکرێ تا دەگاتە (زرتشت) بەم جۆرە ناویان هاتوە :

gaya — maretan	کیومرث
syamaka	سیامك
Haoshangha	هوشنگ
Takhmo — urupa	تهمورث
Yima — khashaeta	جمشید
Thraetaona	فریدون
Manush — tchithi ra	منوچهر
Haosra vanyhu	خسرو
Syavat shan	سیاوش
Zarathushtra	زرتشت

ناوی خانەدانی زەرتەشتیش Spitama سپیتمان .

لە ئاڤێستادا (کیومرث) لەجێی ئادەمی سامیەکان یەکەم مرۆڤە . لە دەساتیردا (مهاباد) یەکەم مرۆڤە . ئەوانیدیکە هەموویان بەجگە لە زەرتەشت لە ئاڤێستاو لە داستاناندا لەچاکانو گەورە پیاوانو ناودارانن . چونکە داستانی پیشدادییان مرشتەرەکە لەنێوان ئێرانییانو هیندییان هەندێك لەوانە ناویان لەنامەی دینی برەهمنان (ڤیدە Veda) دا هاتوە ، بەلام لەهیچ ڕوویەکەوە لەگەل ناوەکانی دەساتیر یەك ناگرنەوە . واتای ئەو ناوانەی لە لیستەی سەرەوەدا ژماردمانن بۆ ئێمە ئاشکرایە ، گومانیش لەوەدانییە کە لە سەرچاوەی ئاڤێستاو نووسینەکانی پەهلەوییەوە بە دروستی پێمان گەیشتوون ، ئەو گۆڕانەی لەفارسیشدا بەسەریاندا هاتوە بەپێی دەستوورو قاعیدەبوە .

ئەمما یەکەم ساسانو پێنجەم ساسان کە لەدەساتیردا بە پازدەمینو شازدەمین پێغەمبەر ژمێرراونو گۆیا یەکێکیان لە باپیرانی ئەردەشیری پاپەکانو ئەوی دیکەشیان لە ڕۆژگاری خوسرەوی پەرویز لە (مرو) پێغەمبەر بوە ، وەك دەزانین لە مێژوودا ساسان باپیر وەیا یەکێك پێشینانی ئەردەشیری پاپەکانە کە لە سالی 224 ی ز . خانەدانی شاهەنشاهی ساسانیانی بنیادناوە . لە گۆشەو سووچەکانی مێژوودا تووشی چەند کەسێك دێین ناویان ساسان بوە بەلام لە هیچ جێگەیەکدا ناونیشانی پێغەمبەر ساسانی یەکەمو پێغەمبەر ساسانی پێنجەم نییە . وەك دیتمان لەدەساتیردا ئەسکەندەر دوای زەرتەشت چواردەمین پێغەمبەری شێران بوە . لە دەساتیردا ئەسکەندەر ناوی هاتوە بە (سیمکندش کوڕی نشاب واتە دارا) . ئەم پێغەمبەرە هەمان مەلعوونە کە لە 330 سال پێش عیسادا ئێرانی لەخاكو خوون کێشا . دل ڕەقیو بێدادی ئەو لە عەرەبەکان [لە نووسینی خۆمدا گوتوومە نووسەرانی فارسی سەر بە قەومایەتی ئیسلامو جەنگیز وەکوو یەکدی حیساب

دەکەن . م . محەمەد] و تەیموور کەمتر نەبوە . ئەسکەندەر لە هەموو نامە ئایینیەکانی پەهلەوی بە (گجستك ـ گوجەستەك) واتە پیس و ناپاك و ویرانکەری ئایین ناوی هاتوەو لە کۆنەوە بە لای ئێرانیان مەعلوومە ئەو ئاڤێستای سووتاندوە . گومان نییە لەوەدا کە لە ئاکامی داگیرکرانی ئێران لە لایەن ئەسکەندروجێ نشێنەکانی (سلوکیەکان) بەشێکی نامەی ئایینی ئێرانییان لەناوچوو ، تەنانەت گاتەکان و سرروودەکانی زەرتەشتیش هەر لەو ڕۆژگارانەدا نابوود بوون و تەنها چەند پارچەیەکیان بە ئێمە گەییشتووە .

ڕاستە ئەسکەندەر لە داستانەکانی ئێمە ، وەك شانامەی فیردەوسی و ئەسکەندەر نامەی (نظامی) و مێژووی (طبری) و هی دیکەش ، ناوی بە چاکە هاتووە بە لام دەبێ بزانین نزیکی هەشت سەدە دوای ئەسکەندەر کتێبێکی کە یۆنانیەکان لەبارەی ئەسکەندەریانەوە نووسی و بە ناوی (کالیستینس kallisthenes) بلاوبۆوە بریتییە لە داستان و ئەفسانە ، بەپێی دڵخوازی خۆیان لەو کتێبەدا ئەسکەندەریان باس کردووە . ئەو کالیستینسەی کتێبەکەیان لەناوی ئەو بەستووە یەکێك بوە لە نووسەرە ناودارەکانی یۆنان کە لەکاتی لەشکرکەشی ئەسکەندەر بۆ سەر ئێران لەگەڵ کۆمەڵێك مێژوونووسی یۆنانی بەگەڵ لەشکرەکە کەوتبوون . لەمەدا وەك کە دواتر سولتان مەحوودی غەزنەیی لەڕەوی بۆ سەر هیند دەستەیەك نووسەری لەگەڵدابوون تاکوو بە نووسین هێیدا هەڵبڵێن ، ئەسکەندەریش ژمارەیەکی لە نووسەران بەگەڵ خۆی دابوو تاکوو مەدحی بکەن و تام و شامێك بخەنە داگیرکردنەکانیەوەو باسی پاڵەوانەتی ی بکەن بەلام کالیستینس نەیویست خراپەکانی ئەسکەندەر بە چاکە لەقەڵەم بدات و پلەی ئەسکەندەر بگەیەنێتە پایەی خوایەکانی یۆنان . ئەمە بووە هۆی نارەزامەندی ی ئەسکەندەر لە کالیستینس تا بە گوناهێکی تاوانبار کردو خستییە زیندانەوەو تێیدا مرد . ئەوەی کالیستینس لە ژیانی خۆیدا بە ڕەوای نەزانی دوای هەشت سەد ساڵ لە مەرگی کەسانی دیکە هاتن پەسەندیان کردو هەر بەناوی ئەوەوە قاتڵەکەیان ، کە ئەسکەندەرە وەکوو پەروەردگار هەڵدراوە . ئەفسانەی ئەسکەندەر لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بە زمانی لاتینی و ئەرمەنی و عیبری و عەرەبی تەرجەمەکرا . هەرچی لە ئەدەبیات و داستان و مێژووی فارس لەبارەی دوژمنە کۆنەکەی ، ئەسکەندەرەوە ، یادکرابێ هەمووی لەسەرچاوەی یۆنانی و هەمان کتێبی ساختەوە هاتووە . بێ گومان کتێبی (خدای نامك) ی پەهلەوی کە کانیاوی لێوەهەڵێنجانی شانامەیە هیچ باسێکی ئەوتۆیی لەبارەی ئەسکەندەرەوە تێدانەبوە . بە پێغەمبەر زانینی (گجستك ئەسکندر) لە دەساتیردا باشترین بەڵگەیە کە ئایینی دەساتیری هیچ سازانێکی نییە نە لەگەڵ دینی زەرتەشت و نە لەگەڵ مێژوو .

دەساتیر بە چاولێکەری لە ئاڤێستا خاوەنی مەتن و تەفسیرە . مەتنەکەی بە 16 بەش دابەش کراوە و هەر بەشێکیشی بە پێغەمبەرێکەوە بەستراوە هەر یەکێك لەو 16 نامانە خاوەنی چەند بەندێکە . بە نموونە ، نامەی ئاباد 170 بەندە ، هی (جی افرام) 88 ، هی (شای‌ملیو) 80 ، هی (یاسان) 12 . هەروەهاش نامەکانی دیکە درێژترینیان نامەی زەرتەشتە بە 164 بەندەوە کە هیچ یەکێکیان وێچوونی نییە لەگەڵ گوتەکانی زەرتەشت لەگاتەکاندا . تەنها پێنج سرروود لەگوتەکانی زەرتەشت لەگەزەندی ئەهرەمەنی ڕۆژگاری ئەسکەندەر ڕزگار بوە بە ئێمە گەییشتووە . سەرەڕای ئەوەی کە هیچ شتێك لەو سرروودانەدا جێی بەراورد کردن نییە لەگەلی ناوەرۆکە ساختەکەی دەساتیر ، سەرتاپای زمانی ئەو سرروودانەو هی هەموو ئاڤێستاش لەهیچ ڕوویەکەوە خزمایەتی لەگەڵ زمانە هەڵبەستراوەکەی دەساتیر نییە .

هەریەکێك لەو 16 نامانەی دەساتیر بە مەدحی خودا دەست پێ دەکا ولە ئەنجامدا موژدەی پەیدابوونی پێغەمبەرێکی دیکە ڕادەگەیەنێ . لەکۆتایی ناوی (منوچهر) خودا پێی دەڵێ : لەدوای تۆ پێغەمبەرێك دێت ناوی (کیخسرو) ە . لە ئەنجامی نامەی زەرتەشت خودا دەڵێ :

« ئەی وەخشوور زەرتەشت ، دوای تۆ ئەسکەندەر (چمر) دەبێ . دواتر یەکەم ساسان بە پێغەمبەری دێت . نامەی تۆ (همسیرازی) ڕوشن دەکات . » چەمەر بە زمانی دەساتیر (ئاشکرا) و (همسیراز) تەرجەمەو تەفسیرە .

خراپ نییە چەند ئایەتێك یا بەگوتەی دەساتیر چەند (چمراس) ێك لە مەتنی دەساتیر بهێنین و بزانین خوای دەساتیری بە چ زمانێك نامەکانی ئاسمانی بۆ (فرجیشوران) واتە وەخشوورانی خۆی [وەخشوور هەر بۆ زەرتەشت بەکارهاتووە] هەناردووە . لە (چمراسەکانی) 28 — 82 نامەی

مەزجیشور (جی افرام) دەفەرموی : «گرودفرتاش ـ جمشان ـ حمساس ـ چمساش ـ خمساشان خمساش ـ واسالاس بساپاس ـ راساراس تاساتاس ـ کریاس نامود ـ کرتاس نود ـ ئیاس هود ـ الماس رود ـ سناساب ـ ستاشاب ـ جاماجاب ـ ئوراتوس ـ سارانوش ـ اموال فانوس ـ اهوالی کاروس ـ گستهم توش ـ سمرنوش ـ جودبروش ـ اورنگان پوش [دوای 4 دێڕی ـیکە ئەمانە دێن :] هامستنی رامستنی شامستنی زامستنی ـ شالشتنی شالشتنی شالتنی شالشتنی مزدستنی سزدستبنی‌و زدستنی ازدستنی شالشتنی شالشتنی ـ شالشتنی سیدستنی میدستنی جیدستنی هیدستنی شالشتنی ـ کایستنی کارستبنی هارستنی وارستنی شالشتنی ـ هیرکستنی ترکستنی سرکستنی فرکستنی شالشتنی [شەش دێڕی دیکەش لەم هەلەق‌مەلەقە بەسەر دەچێ ئینجا بە پێنج جاران شالشتنی ئەو ئایەتانە کۆتاییان‌دێت . پێویستم نەدیت هەموویان بنووسمەوە م . محەمەد] .

خوێنەران ناچارن دڵیان بیەوێ بزانن (شالشتنی) کە هێندە جارە دەگوترێتەوە چ واتایەکی هەیە . خۆش بەختانە لەزەمانی پەرویزی ساسانی پێغەمبەر ساسانی پێنجەم لە تەفسیری خۆی ئەو وشەیەی لە چاوگی (شالستی) وەرگرتووە بەواتای (دانستن ـ زانین) : لە تەفسیری (چمراس) 68 و 81 دەفەرموێ (دانستنی دانستنی دانستنی) . بەڵێ دەمانزانی دنیاشتی وەهای زۆر تێدایە کە (دانستنی ـ هی‌زانین) بن ، بەلام هەرگیز نەماندەزانی زمانێك هەبێ لەماوەی سەدان هەزار ملیۆن ساڵ گۆڕانی بەسەردا نەیەت [دوای چەند دێڕێك نموونەی نەگۆڕانەکە دێت . م . محەمەر] کەچی زمانی ئێستاکەی فارسی لەگەڵ پەهلەوی‌و زمانی پەهلەوی لەگەڵ هەخامەنشی جوداوازییان زۆرە هەموو جوداوازیەکەش لەماوەی یەك هەزار ساڵدا ڕووی‌داوە چونکە مەعلوومە لەنێوان ئەردەشیری سێیەمی هەخامەنشی (359 — 338 پێش عیسا شایەتی‌کردووە) کە نووسراوی بە فارسی تا ئێستاش ماوەو لەنێوان (حنطلەی بادغیسی) کە چەند شیعری فارسی لێ بەجێ ماوە تەنها هەزارو سەدو ئەوەندە ساڵە تێپە ڕیوە و جودا وازییان دیارە ، ئەمما زمانی دەساتیر لە ڕۆژگاری مەهابادەوە کە زانیتان پێش چەندین هەزار ملیۆن ساڵ ژیاوە هەتا ڕۆژگاری ساسانی پێنجەم کە هاوچەرخی خوسرەوی پەرویز بووە هیچ گۆڕانێکی بەسەردا نەهاتووە : بە نموونە لە سەرەتای نامەی مەهاباد چمراس 3 ، دەفەرموێ : (فرشیدشمتای هرشندە هرشنشگر زمرپان فراهیدور) . لە سەرەتای نامەی ساسانی پێنجەمیش دەنووسێ : (فرشید شمتای همرشندە هرشنشگر زمرپان فراهیدور) .

ئەم زمانەی دەساتیرنە بەزمانی کۆنی ئێرانی وەك فورسی هەخامەنشی‌و ئاڤێستایی‌و پەهلەوی‌و پازەند ، نە بە لەهجەکانی کۆنی وەك تەخاری‌و سەکزی‌و سوغدی‌و غەیری ئەوان دەچێ [بەکورتی] خزمایەتی لەگەڵ هیچ زمانی ئادەمی‌زادی کۆن‌و نوێدا نییە . ئەم زمانە لەلایەن دروست کە رەکە یەوە پێی‌گوتراوە زمانی ئاسمانی ، چونکە لەهیچ جێگەو هیچ کاتێك‌و لای هیچ یەکێك لە میللەتانی جیهان زمانی وەها نەبووە هەردەمێنێتەوە لە چەرخی فەلەك‌و لە ناهیدو کەیوان کە لە نهێنیەکانیان ئاگادارنین زمانی وەها بەکاربهێندرێ یاخود دەبێ بڵێین کابرایەکی فێڵباز لەم تۆپە خاکییەی خۆمان زەمانێك گۆشەگیری کردووەو ئەو زمانەی لەلای خۆیەوە هەڵبەستووە .

خوداوەند بەم زمانە ، چ ئاسمانی بێ چ زەمینی ، لەگەڵ شازدە پێغەمبەری بژاردە گفتوگۆی کردو بۆ ئێمەی بەندەگانی خۆی وەلامی ناردو دەستووری دانا تاکوو بتوانین [آزچاه بازشناسیم ـ ڕێگە لە زیندان جودابکەینەوە] و لەسەر ئەنجامدا ڕزگار بین . دەستووری ئاسمانی دەبێ لەلایەن مەردمەوە تا ڕۆژی ژیانەوە بەکاربێت‌و ئایینی مەهابادی گەورە لەبیرنەکەن . هەر چونکە ڕزگاری لە هەردوو دنیادا بەند بووە بەپێڕەوی‌کردن لە دەساتیر خوداوەند فەرمانی دایە دوایین (وخشوریر) ی خۆی کە ساسانی پێنجەمە تاکوو نامەی پێغەمبەران بهێنێتە سەر زمانی دەورانی خۆی .

ساسانی پێنجەمیش وەهای‌کرد : هات فەرموودەکانی هەر شازدە پێغەمبەر کەنامەی خۆیشی یەکێکە لەو فەرموودانە ، تەفسیرکردو بەپێی پێویست ڕوونی کردنەوە . لەدوای هەر ئایەتێك تەفسیرەکەی دێت بەو جۆرەی کە ئیمڕۆ دەزانین پێغەمبەری پێشینان چییان گوتوە . ئەگەر ئەو تەفسیرە نەبوایە نەمان‌دەزانی (کایستنی کارستنی هارستنی وارستنی شالشتنی) چ واتایەکی هەیە ، بەلام لە ڕووناکی ئەم تەفسیرەوە دەزانین (جی افرام) بەوەدا دەفەرموێ (گوتەی

خوداو نامەی خوداو هەناردەی خودا دەبێ بزانرێن) . هەڵبەت ئایەتی کورتیلەی ئاسمانی واتای زۆری هەیە بۆیە ساسانی پێنجەم ئەو پێنج وشەیەی مەتنی دەساتیری بە 176 وشەی دیکە شەرح داوە [لێرە بەدواوە 9 دێر لە نووسینەکەی پوور داوود جۆرێکە ئەگەر وەکوو خۆی وەرگێردرێتە سەر کوردی لێ حاڵی بوونی زەحمەتە ، من مەفهوومەکەی بە کورتی دەنووسمەوە : ساسانی پێنجەم کە هاوچەرخی خوسرەوی پەرویزە دەبوو ئەو تەفسیرە بەزمانی ئەو سەردەمە بنووسێ . لەو سە ردەمەشەوە نموونەیەکی نووسراوی گران بەها بە ناوی (ماتیکان هزار داتستان) بەجێماوە کەچی تەفسیرەکە هیچ ویچوونێکی لەگەڵ ئەو زمانەدا نییە بەڵکوو بە زمانی فارسی سەردەمی شاعەباس نووسراوە کە هەزار ساڵ لە ساسانی پێنجەم دواترە . دیارە ئەو کەسەی دەساتیری هەڵبەستووە لەسەردەمی شاعەباس بە زمانی سەردەمی شاعەباسی نووسیوە]

زمانی تەفسیری دەساتیر فارسییە ئەمما پارسی نەگەمە ! لە هەر جێگەیەکی بەرانبەر وشەی عەرەبی هی فارسی چنگ نەکەوتبێ یەکێکی ساختەی بۆدروست کردووە . هەر ئەو وشە ساختانەن بە پارسی دروست وەرگیراون و چوونەتە نا و (برهان قاطع و چمن ارای ناصری) لە نامەی (جی افرام) دا دوو بەندی 70 – 71 ئەمە دەڵێ : « دوو جۆر نامە خودایین ، یەکیان (مهین نامە ـ نامەی گەورە) کە لە خەلقی دوو جیهان دەدوێ . ئەوی دیکەش دەساتیر کە (کهین نامە ـ نامەی) بچووکیشی پێ دەگوترێ . »

ئەمەش نموونەیەك لەو (کهین نامە) یە کە دەساتیری ئاسمانیە : خودا نۆ ئاسمانی خەلق کرد . هەر یەکێکیان خاوەن هۆش و گیان و لەشە . لە ئاسمانانـدا فرشتـەی بێ ئەژمـار و ئەستێرەی زۆر هەن ، هەریەك لەوانیش هۆش و گیـان و لەشی هەیە . ئەستێرە گەڕۆکەکانیش خاوەن هۆش و گیان و لەشن . هۆش و گیان و لەشی مانگ ناویان (فرنوش ، ورنوش ، اردوش) ە . هۆش و گیان و لەشی تیر (عطارد) (وارلاس ، فرلاس ، ورلاس) یان پێ دەگوترێ . ناوی هـۆش و گیان و لەشی نـاهید (زهـره) (نروان ، فروان ، زروان) ە . ناوی گیان و هۆش و لەشی ڕۆژ (شادارام ، شادایام ، تشادارسام) ە . هۆش و گیان و لەشی بەهرام (مریخ) بە (بهمن‌زاد ، فرشاد ، رزبادواد) نـافرەت بـوون . ناوی هـۆش و گیان و لەشی هـرمزد یـاخـود بـرجیس (مشتری) (نجم‌داد ، نجم اراد ، شیداراد) ە . هۆش و گیان و لەشی کەیوان (زحل) (فرنسا ، لاتینا ، ارمنا) ناویانە .

جیهان وەکوو ئادەمی‌زادە : ئاسمان پێستی ئەوە کەیوان سپڵ ، بەرجیس جگەری ، بەهرام زلاوی ، ڕۆژ دڵی ، ناهید میعدەی ، تیر مێشکی ، مـانگ سپـەرلاکی ، ئەستێـرەکان و بورجەکان دەمارەکانی ، ئاگردتێ هەوا هەناسەی ئاو ئارەقەی ، خاك تۆزی پێی بروسکە بزەی لێوی ، گرمەی هەور ئاوازی ، باران فرمێسکی ، کانگەکان گیاکان و گیان لەبـەرەکان کـرمی لەشی .

پێستی ئادەمیزاد وەکوو ئاسمانە و حەوت ئەندامەکانی ، سـەروسنگ و میعـدەو دوودەست و دوو قاچـەکانی ، لە جێی حەوت ئەستێـرە گەڕۆکـەکانن . خـوێن و بەڵغـەم و سەفـراو سەودای لەجێی چوار (عنصر) ی ئاوو ئاگرو خاك و هـەوان . ئەستێرە بێ ئـەژمارەکـان و حەوت چـەرخ لە کاری جیهـاندا دەسەلات و تەئسیریان هەیەپێویستە بـۆ ئەوان (سنجـرستان) واتە جێگەی پەرستن دروست بکرێت و بە بوت برازێتەوە .

لە دەساتیردا قسە لە بارەی (تناسخ) ەوە زۆر هاتوە . گیانی هەموو بوونـە وەر ، لە مرۆڤ و گیـانداروو ڕوەك و شتی بێ گیان ، لە لەشێکەوە بۆ لەشێك گوێزە دەکـات . لە نامـەی مەهاباددا پێغەمبەر ئاباد لە خودا دەپرسێ بۆچی پـاشایـان و فەرمانرەوایان و توانایانیش لە ژیاندا ڕەنج و غەم دەبینن ؟ خودا لە وەلامدا دەڵێ . چونکە ئەوانە لەژیانی لەشی‌پێشتریان بەدکار بوون جەزایـان لە ژیانی دواتـریان دەبینـنـەوە ، بە نـەخۆشی ورەنجووری لەدایك دەبن وەیابە دەردی دیکە گرفتار دەبن . گیـانداری زەهـراویو درندە دەیـان گەزن . ئـەمانـە تۆڵەی کردارەکانی ژیـانی پێشینی خۆیـانە . هـەروەها گیـانەوەری درندەو مەل و چارپێ هەریەکەیان پاداش وەیـا جەزای ژیـانی پێشینی خۆیان لە ژیانی دواتریان دەبینەوە . ئەگەر سـووری یەك ژیان بایی سرینەوەی گوناهی پێشووتری نەکرد لە دەورەی ژیانی سێیەم و چوارەم جەزا دەدرێن . ئەوەن دەچن و دەبنەوە تاکوو گوناهی پێشین پاك دەبێتەوە . ئەو کەسانەی بەدکارن لە ژیـانێکی دیکـەیـان دەچنـە قـالبی گیـاو ڕووەك . مـەردمی بێ پـەروەردەو دزیوکـار دەچنە قـالبی کانگـە (معدن) ەوە . چارپێیەکانی کە لەم جیهانەدا وەکوو ئەسپ و گاو حوشترو کەر بارکێشن کەسانێك بوون کەوا چوونەتە قالبی جانەوەران و لە

باربەریدا جەزای ڕەفتاریان دەبیننەوە .

لە دەساتیردا زەحمەت کێشان و وەرزش و خۆشەکاندن زۆر بایەخی پێ دراوە . لە ریازەکێشان و ڕۆژوو گرتن و دوعا کردندا دەشێ گیانی ئادەمی لە کلێشەی دەرچێت و بۆ تەماشای جیهان بروات و دواتر بێتەوە لەشەکەیەوە . کەسێکی گەیشتە ئەم پایەیە چیدیکە گیانی قالب گۆڕی ناکات . ئەوتەرزانە دوای مەرگ لە بەهەشتدا نەمر دەبن .

کوشتنی چارپێ و خواردنی گۆشتیان لە دەساتیردا حەرام کراوە . دەبێ مردوویان بەخاك بسپێررێ یاخود بسووتێندرێ . لەوجۆرە مەبەستانەوە کەپێچە وانەی ئایینی ئێرانییانە دیار دەدات دەساتیر پێوەندی بە هیندەوە هەیە یاخود ، وەك پێشتر گوتمان ، لە هیند نووسراوە . جگە لەمە زۆر لە وشەی دەساتیر هیندین کە هاتووە سەروگوێلاکی شکاندوون و شێوەی گۆڕیوون و وشەی نوێی لێ سازداون هەر وەك لەگەڵ زۆر وشەی فارسیشدا ئەمەی کردوە .

نووسەری دەساتیر هەرشتێکی لەدینی برەهمەنی و زەردەشتی و ئیسلام ودینی دیکەی بیستبێ وەیا خوێندبێ دینێکی نوێی لێپێك هێناوەو بەناوی خودایەك کەپێی دەڵێ (مزدام) و بە یارمەتی 16 پێغەمبەر بانگهێشتنی خەلق دەکا بۆ ئەودینە . لەدەساتیردا دینی برەهمەنی پتر لە دینەکانی دیکە شوێنی دیارە ، تصوفیش کە لەسەردەمی ئەکبەر شای هیندی ڕەونەقی هەبوو لەو دینەدا دەردەکەوێتەوە .

ڕەنگە تائیستا کەس پێڕەوی ئەو دینەی نەکردبێ هەرچەند لە دەساتیردا نامەی ساسانی یەکەم دەڵێ ئەردەشێری پاپەکان وێڕای ئاتەشکەدە بوتخانەی ئەستێرانیشی دروست کردووە . ئیمڕۆکە شتێکی لە دەساتیردا گرنگ بێ زمانەکەیەتی نەك باوەڕەکەی چونکە زەرەرێکی لەوەوەپێمان گەیشتبێ لەزمانە ساختەکەیەوە هاتووە نەك لە دینە ساختەکەیەوە . ئەگەر زیبانێکی دیکەی هەبووبێ لە غەیری زماندا بەزەردەستیانی گەیاندووە کە بێن نامەی وەها ناپاك بەنامەی ئایینی خۆیانی وەربگرن لێرە . بەپێشەوە گوتمان نووسەری (برهان قاطع) سەدان وشەی هێناوە بێ ئەوەی بڵێ ئەو گەوهەرە گران بەهایانەی لەکام گەنجینەی نرخدار هێناون .

بەدبەختانە ئەو فەرهەنگە سەراپا نادروستەی کە لەهیند نووسراوەو کەوتۆتە دەست ئێرانییان بێ ئەوەی وشەکانی هەڵسەنگێنن لە هەڵبەست و پەخشان بەکاریان هێنان . دوای بڵاوکردنەوەی دەساتیر ئەو وشانە وردە وردە پتر کەوتنە کایەوە هەر چەند بڵاوکەرەوەی دەساتیر مەلا فەیرۆز لە دیباچەیدا نووسیوەنی : « دەبێ بزانرێ زمانی ئەسلی ئەو (صحایف منزله) ببڕای ببڕای خزمایەتی بە زەندو پەهلەوی و فارسی دەرییەوە نییە بەڵکوو لەگەڵ هیچ زمانێکی ناسراوی تایەفە جوداکانی ئەم سەردەمە نیسبەتی نییە . » هێندە هەیە مەلا فەیرۆز نەیگوتوە دەساتیر ساختەکاری مرۆڤێکی تەڵەباز بێ . لە هەموو جێگەدا بەتام و بۆ ناوی دەبات بەکتێبی پیرۆزو ڕووپەڕەی ئاسمانی دادەنێ تاکوو لە ئێران وەهایان زانی کەوا بەڕاستی دەساتیر لە نووسینەکانی ئێرانی کۆنەو هاوتای ئاڤێستایە ، زمانیشی یادگارێکە لە ڕۆژگاری تێپەڕیو . ئەمەیە دەبینین نووسەرانی سەردەمی (ناصرالدین شاە) بۆ ئەوەی شتێکی نوێبخەنە بازار دەستیان دایە تالان کردنی دەساتیر بەلام هیچ یەکێکیان لەخۆی نەپرسی ئایا ئەگەر دەساتیر ڕاست و دروستە بۆچی تاکەیەك فەرهەنگی پێش (برهات قاطع) زمانی دەساتیریان یاد نەکردووە ؟ بۆچی لەشیعری شاعیرانی پێش خۆیان یەکێك لەو وشانە دەرنەکەوتووە ؟ بۆچی لەهەزاران کتێبی هۆنراوەو پەخشان قسەیەك لە بارەی (مهاباد ، جی افرام ، شای کلیو ، یاسان) نەگوتراوە ؟ بۆچی دەساتیر خۆی بەر لەچاپ کردنی لەهیچ کوێیەك ناوو نیشانێکی نەبووە ؟

(محمد تقی خان) بەناز ناوی (حکیم) ونووسەری (گنج دانش) هیچ بەدڵیدا نەهاتووە کە دەساتیر ساختەی بابایەکی تەڵەبازو نابەکار بێ ، بۆیە لەبارەیەوە . دەنووسێ : « دەساتیر ناوی کتێبێکی ئاسمانییە کە بۆ (مەاباد) ی یەکەم پێغەمبەریان (مەبەست ئابادیەکانە) هاتۆتە خوارو بە جۆرە زمانێك نووسراوە تێگەیشتنی مومکین نییەو ساسانی پێنجەم وەری گێڕاوەتە سەر پارسی کۆن و لە (توحیدو تجریدو حکمت و طاعت) دەدوێ و بریتییە لە چواردە ڕووپەڕە (صحیفة) کە بۆ چواردە مەزنە پیاو نازڵ بووەو لەبەندەری بۆمبای چاپ کراوەو وەگێڕدراوەتە سەر ئینگلیزی و بۆئێرانیان ناردووەو وشەکانیشی لەگەڵدایە [واتە تەرجەمە کراون] . خاوەنی (برهان) دیتوویەتی وهێندێك لە وشەکانی وەرگرتووە [ذکر کردوە] ئێستا بەردەستەو بابەتی هۆش پەسەندی تێدا زۆرەو لای پارسییان

گەلێك خۆشەویستەو ڕێزی لێ دەنێن » من خۆم [پوور داوود] سەد وشەی دەساتیرم هەڵبژاردو تەماشای ئەو فەرهەنگانەم کرد کە لە دەستمدان ، هیچ کامێکم لەو وشانە تێدا نەدیتن . لەمانە : (لغت فرس أسدی) کە لەسەدەی پێنجەمی ك . نووسیویەتی . (فرهنگ جهانگیری) کە جمال الدین حسین بەناوی جهانگیری پاشای هیند لە 1017 بە ئەنجامی گەیاندووە . (فرهنگ مجمع الفرس سروری) کە محمد قاسم کوڕی حاجی محمد الکاشی سروری لە زەمانی شا عەباسی گەورەی صفوی کۆی کردۆتەوە . (فرهنگ رشیدی) کە عبدالرشید کوڕی عبدالغفور الحسینی المدنی التتوی لە ساڵی 1064 لە هیند نووسیوەتی کە لەودەمەدا محمد حسین بن خلف التبریزی لە 1062 هەر لە هیند (برهان قاطع) ی نووسیوە .

هەروەها هیچ یەکێك لەو سەد وشەیەم لەو شا نامەیەداکە wolff ڕێکی خستووە نەدۆزیەوەو لە ناو ئاڤێستاو پەهلەوی‌و پازەندیش تووشی تاکێکی نەبووم ، بەلام هەمووم لە (برهان قاطع) دا دۆزیەوە و دیتم هەرگیز ناوی دەساتیریان لەگەڵدا ناهێنێ هەر چەند گومانم نییە لەوەدا کە نووسەری برهان قاطع هەمووی لە دەساتیر هەڵگرتوونەتەوە . نووسەری برهان قاطع دەربەستی دروستی‌و نادروستی وشە نەبووە هەرچی پەیدای کردووە خستوونیەتە فەرهەنگەکەیەوە ، ئەوەندە هێزەشی نەبووە وشەکانی تورکی و عەرەبی‌و هیندی لەیەکدی جودا بکاتەوە وەیا ئەووشانەی بنج‌و ڕەگی فارسییان هەیە لە وشەی ساختە بناسێتەوە .

نووسەری دەساتیر بۆ وشە سازی چەندین شێوازی بەکارهێناوە : بۆ هەندێك وشەی مەعنای تازەی داناوە : ئامیغ کە بەواتای (امیزش ـ تێکەل کردن) ە لە دەساتیردا بۆتە (حقیقت ـ ڕاستی) (امیغی ـ ڕاستەکی) . (یوزە) توولەی ڕاوە بۆتە (تفتیش ـ پشکنین) ...و هی‌دیکەش . بۆ هەندێ وشەی عەرەبی وشەی فارسی سازداوە وەك : (خانە اباد ـ خانەی ئاوەدان) بەرانبەر (بیت المعمور ـ کعبة) و (هرسویە پادشاهان ـ پاشایانی هەرلایە) لەجێی (ملوك الطوائف) و (کنور ـ کونوەر) بۆ (فاعل ـ کارا) و (چشمیدە ـ چاوێنراو) بۆ (منظور) و (برش دید ـ برینی دیتن) بۆ (قطع نظر) ...

یەك ڕشتەی وشەکانی لە مەفهوومی عەرەبییەوە هاتوە وەك (رویش ـ ئەوەتی) بۆ (هویة) و (ڕاست پوش ـ کافر) و (افرازستان » هەورازستان » عالم علوی) و (فسردەشهر ـ علم سفلی) و (نخستین انداز » یەکەم ئەنداز » بدیهیة)

هەندێك لەوشەکانی لەڕێی پێك‌گرتن (قیاس) ەوە سازداوە . لە (خورشید) ەوە وشەی (هورشیدو ماەشید) ی دروست کردووە . لە زۆر وشەی فارسیدا پیتی یەکەم وەیا دوایی قرتاندووە یاخود پیتێکی بەسەرەوە وەیا کۆتایی‌یەوە ناوەو وشەی دیکەی لێ‌هەڵبەستوون : (نیوارە) کە تیرۆگی نان‌کردنەو (وردنە) شی پێ‌دەڵێن لە دەساتیردا بۆتە (نیور ، نیوار) بەلام بەواتای جۆ . (باستان) بۆتە (باس) بە واتای (کۆنینە) لەبەرانبەر (حادث) . وشەی (چم = واتە) پیتێکی (ر) ی پێوە نووساوەو (چمر) بەواتای ئاشکراو پەیدا . وشەی (همە ـ هەموو) نیشانەی نەفی (أ) ی چۆتە سەر بۆتە (اهمە ـ ئەهمە) بە واتای ناتەواو .. هی‌دیکەش زۆر . بەم شێوازە نووسەری دەساتیر وڕێنەکانی خۆی خستۆتە قالبی وشەو ڕستەی ئاسانەوەو بەزمانی سەردەمی ساسانییانی لە قەڵەمداوە . بۆ هیچ وشەیەك پەکی نەکەوتووە . جارەها بۆ وشەیەکی عەرەبی چەندێکی داتاشیوە بە نموونە : (هرآینەبود ، هرآینە هستی ، ناچارباش ، ناگزیر باش ، ناچار هست ، گرور فرتاش) هەمووی بە واتای (واجب الوجود) و (شایستەهستی ، شایستە بود ، ناور فرتاش) لەجێی (ممکن الوجود) .

لە دەساتیردا زۆر وشەی هیندیش دەدیترێ وەکوو وشەکانی فارسی سەروپێ‌و دەستی شکاوەو واتایەکی دیکەیان پێ‌دراوە .

[لێرە بەدواوە پوور داوود 16 دێڕ لەوشەی جۆراجۆری ساختەکراوی دەساتیر دەهێنێتەوە کە لە فارسی‌و هیندی‌و عەرەبی‌و هیچە داتاشراون .. پێویستم نەدیت لە چەند نموونەیەك بەولاوە ڕاگوێزم بۆ ئێرەکانە چونکە کەس پێیان دەوڵەمەند نابێ . م . محەمەد]

اپرخیدە	صریح‌و بی‌رمز
اوچیز	حقیقت‌و ماهیت
پازتازی	جزئی
فراتین	گفت ـ اسمانی
روزستان	اهل حرفت
نمشتە	عقیدە
نولە	کلام

نواد زبان
وندسار نقطة وسط دائرة
یمینه معده ....

گوتمان له برهان قاطع سه‌دان له‌و وشـانه یـادکراون‌و نـاوی ده‌ساتیـریان له‌گـه‌ڵدا نه‌هـاتوه . وه‌ك ده‌شـزانین له‌م فه‌رهه‌نگه‌دا بۆ هیچ وشه‌یه‌ك شایه‌د نه‌هێنراوه‌ته‌وه ، له‌به‌رئه‌مه ناسینه‌وه‌ی وشه‌ی ساخته بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی مایه‌یان نییه زۆر زه‌حمه‌ته . (رضا قلیخان هدایت) له فه‌رهـه‌نگه‌کـه‌ی خۆی (انجمن ارای ناصری) وه‌کوو خاوه‌نی برهان قاطع سه‌دان وشه‌ی ده‌ساتیری یادکردووه به‌ڵام هه‌رچه‌ند له ئاست هێندێك وشه‌دا ده‌ڵێ له ده‌ساتیر وه‌یا له برهان قاطعه‌وه وه‌رگیراون ، له زۆر وشه‌دا نه ناوی ده‌ساتـیر نه هی بـرهان قـاطع ناهێنێ . ئه‌ڵبه‌ت بۆ هیچ یه‌كێك له‌و وشه ساختانه‌ش شایه‌دێکی نییه . رضا قلیخان به‌رانبه‌ر وشـه‌ی (فرسنـداج) ده‌نووسێ : « بـه هـه‌رجی پێره‌وی‌کـه‌ری پێغـه‌مبـه‌ران هـه‌یـه ده‌گـوترێ . له فـه‌رهه‌نگی ده‌ســاتیر وه‌هـا نووسـراوه . زۆر وشـه‌ی کـه له جهان‌گیری‌و سروری ورشیدی‌و برهان په‌یدانین له فه‌رهه‌نگی ده‌سـاتیر نـاوه کۆنـه‌کانی پـارسییان بـه‌ده‌ست کـه‌وتـووه و نووسراوه .. » کاتێکی رضا قلیخان فه‌رهه‌نگی خۆی ده‌نووسی ده‌ساتیر به یارمه‌تی مه‌لا فه‌یرۆز بڵاو بووبۆوه . رضا قلیخانیش وه‌کوو سه‌دان له نووسه‌ره هاوچه‌رخه‌کانی خۆی ده‌ساتیری به نـامه‌ی دینی ئێـرانی کۆن ده‌نـاسی‌و له زه‌مینه‌ی یـادکردنی وڕێنه‌کانی ده‌ساتیر پتر له برهان که‌مه‌ری هیممه‌تی به‌ستبوو له هه‌ندێ جێگه‌دا هه‌ڵه‌ی برهانی راست‌کردۆته‌وه‌و هه‌ر له سه‌ر چـاوه‌ی ده‌ساتیـری ئاسمـانیـه‌وه نـرخ‌و واتـای ئـه‌وانـه‌ی چه‌سپ‌کردوه . زۆر جێی داخه‌که برهان قاطع‌و انجمن ارا له ئێران سه‌رنج ڕاکێش بوون به‌ڵام فه‌رهه‌نگی جهانگیری‌و مجمع الفـرس سروری کـه باشتـرین فه‌رهـه‌نگن بـه‌لاوه نـراون . ئه‌م‌گوتاره جێی ڕه‌خنه‌گرتن له برهان قاطعی تێدا نابێته‌وه ، جگه له ده‌ساتیروشه نادروسته‌کانی برهانیش پتـرن له‌وه‌ی لێره‌دا بگونجێن .

بێ‌گـومان بـرهان له مـه‌یدانی ڕه‌واجدان بـه وشـه‌ی ده‌ساتیر له‌پێشه‌وه دێت ، به‌ڵام هۆیه‌کی که ئه‌و زه‌مانه‌و وشانه‌ی به‌راده‌ی قبوڵ گه‌یاند مه‌لا فه‌یرۆزه چونکه پێداهه‌ڵگوتنی ئه‌و له ده‌ساتیر وه‌های‌کرد که‌سانێکی له زه‌مانه کۆنه‌کانی ئێران ئاگادار نه‌بوون متمانه بکه‌ن که ئه‌م نامـه‌یه یـادگارێکی گـرانمایـه‌ی ڕۆژگاری تێپه‌ڕیوو میراتێکی پیرۆزی پێشینانه .

وه‌ك ده‌زانین چه‌ند که‌س له دۆسـتـه زاناکـانم خه‌ریکی گردکردنه‌وه‌ی فه‌رهه‌نگی فارسین . ئێوه ده‌کرێ له‌هه‌ر کوێیه‌ك تـووشی وشه‌ی ده‌سـاتیـری بـوون بـه‌پێی بنـووسن کـه‌هی ده‌ساتیرن‌و ساخته‌ن چونکه ئه‌گه‌ر ئه‌مه نه‌که‌ن له‌دوا ڕۆژادا ئه‌و وشانه یه‌خه‌گیری خه‌ڵق ده‌بن . ڤوللرس vullers له فه‌رهه‌نگی فارسی‌و لاتینی خۆیدا که له‌چه‌ندین فه‌رهه‌نگه‌وه پێکی‌هێناوه له هـه‌موو شـوێنێك کـه وشـه‌یـه‌کی ده‌سـاتیـری نیشـان‌دابێ نـووسیویـه‌تی هی برهـان قاطع‌و ڕاگـوێسته‌یـه له ده‌ساتـیر به‌جۆرێك که ڕۆژهه‌ڵات ناسانی ئه‌وروپا له‌و گه‌زه‌نده دوورن . له ئه‌نجامدا ده‌بێ به‌سه‌رقسه‌کانمه‌وه بنێم :

وشه‌کانی ده‌ساتیر که دزه‌ی بۆ ناو فارسی کردووه زۆریان له ته‌فسیری نامه‌ی ئاسمانی سه‌ر به (فـرجیشور) سـاسانی پێنجه‌مه ، ئه‌و پێغه‌مبه‌ره‌ی که‌خودا پێی‌ده‌فه‌رمـوێ : « ودم تبالیس ارجم فرجیشوریك هورانگ زاهد » واته « وه له توخمی تۆ هه‌میشه پێغه‌رێك ده‌مێنێ » . نامه‌ی ئاسمانی‌ی سـاسـانی پێنجه‌م به (پرتوستان ــ پرته‌وستان) ناوده‌برێ .

با ئه‌وه‌ش بڵێم که زمانی مه‌تنی ده‌ساتیر بریتییه له :

یـه‌که‌م : یـه‌ك مست له وشـه‌ی وه‌رگـه‌ڕاوی فـارسی‌و عه‌ره‌بی‌و هیندی وه‌ك : چمین = چونین (وه‌ها) . ئام = فام (پاشگره وه‌ك زردفام) زمیر = زمین . چار = چهار (چوار) . پندم = پنجم . سنجم = ششم . سفدم = هفتم . دشمیر = دشمن [سێ دێری دیکه‌ش له‌وجۆره وشانه . م . محه‌مه‌د]

دوه‌م : له‌و وشانه‌ی که به هیـچ ڕه‌مل‌و ئـوستورلابێـك نازاندرێ چین‌و له‌کوێوه هاتوون وه‌ك : چاگفـری = بیداری (به‌خه‌بـه‌ری) . پلیر = نخست (یه‌کـه‌م) . فرداب = پـرتو (تیشك) . جمساش = نـور (ڕووناکی) . کـاپ = سایـه . هیرتاسیام = ئیرانییان . نوراخ = یونان . کلیار = اندوه (غه‌م) . شلیده = فرزانه (زانا ، زیره‌ك ، پاك‌نژاد ...) .

نموونه‌یه‌ك له کار (فعل) : هوزامیـدن = په‌نـابردن . شالندن = زانین . آدن = بوون . کمدن = کردن . انتامانیدن = انجامانیدن (ئه‌نجام‌پێ‌دان) . زاهدن = مان . وختن = گوتن‌و هی‌دیکه‌ش ..

جگه‌له‌وه‌ی که ئه‌م چاوگانه به‌پێی چاوگی فارسی به دال‌و

نـون [وختن = گفتن بـەتێونـونـە] دروسـت بـوون ، لەگـەردانیشدا وەکـوو کاری فـارسین . لێـرەشدا دیـارە کە نووسەری دەساتیر بێنێکی لە زمانە کـۆنەکـان وەرنەگـرتووە ئەوەندە هۆشەشی نەبووە بۆ ئەم زمانە ساختەیـە ڕێزمـانێکی ساختەش دابنێ . دەکوو دەزانین چـاوگ لە زمانی ئـاڤێستاو فورسی هەخامەنشیو لە سانسکریتـدا کە بـە خوشکی زمـانە کۆنەکانی ئێران دەناسرێ وەنەبوو وەك چاوگی پەهلەوی هەر بە (تن) و وەك چاوگی فارسی هەر بە (تن ، دن) کۆتاییبێت بـەڵکوو وەك کـۆنە زمـانەکـانی هیندی ـ ئـەورووپـاییو وەك ئیستاکەی زمانی ئینگلیزی دەشیا بە هەر حەرفێك (دەنگێك) کۆتاییبێت .

هەروەها لە زمانی کۆنی ئاڤێستاو فارسیو ~~سا~~ نسکریت کار (فعل) وەك کاری فارسی [نوێ] گەردان نەدەکران .

ئنجا فارسی نوێ ئەگەر ڕیشەی بە مەتنی دەساتیریشەوە نەبەسترابێتەوەکە گۆیا بەر لە هەزاران ملیۆن سـاڵ بەسـەر (فرجیشوران) دا دابـەزیوە ، بـەڵکوو بـە تەفسیـرەکەیـەوە بەسترابێتەوە کە گۆیا لە زەمانی (خسرو پرویز) بـە ئەنجـام گەییشتووە ، خۆ ئێمە لەبـارەی زەمانو زمـانی ئەو دەورانـە [بایی لێك کردنەوەی ڕاستی ودرۆ] بە لەدیمان هەیە .

لێرەدا دەبێ ئەوەش بلێـین کە زمـانی دەساتـیر خەتی تایبەتیشی نییەو بە ئەلفبێتکەی فارسی ئیستاکـە نووسـراوە ، ئەمەش عاجباتیەکی کتێبەکەیە .

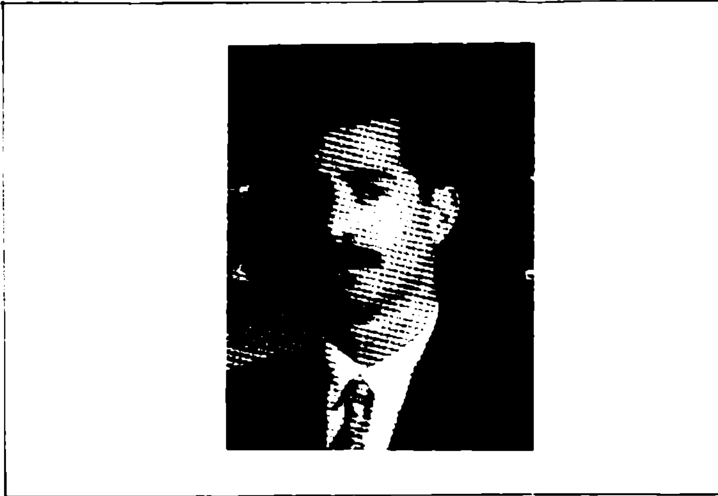
نووسەری دەساتیر بێ هیچ دەستووررو قـانوون وشـە پەككەوتەکانی پەهلەوی هەلبژاردووە تەفسیری بێ نووسیوە . لە ناواخنی دیارە دەساتیر لە هیند نووسـراوە و نووسـەریشی ڕەنگە بە ئەسلی زەردەشتی بووبێ بەلام لە ئاییني دێرین ڕووی هەڵگێراوەتەوەو بە زەردەشت خۆی دەڵێ : « جم دساتیر کانی لەونی = جزدساتیر کاری نکنی . جگـە لە دەساتـیر کارێـك نـەکەی . » ئـەمەیـە دەساتـیر ، کتێبێکی بـەر لە 120 سـاڵ لەنامەکانی دینی ئێران حیسـاب کراوەو زمـانیشی بە فـارسی پێشکەوتوو وەرگیراوە ئەمما ڕاستییەکـەی سووکی کـردنێکە بەئێرانو زمانی فارسی .

بەمەدا گوتارەکە تەواو دەبێ . لەژێـریەوە دەنـووسێ : « تەماشای ڕووپەڕە 329 ی ئەم کتێبەش بکەن »

لەو ڕووپەڕەیەدا سەرەناوی (ملحقات ـ پاشکۆکان) چەند کورتە نووسینو تێبینی بەدوا خۆیدا دەهێنێ . یەکەم جار لە شەش ڕووپەڕەدا بە باسی دەساتیردا دێتەوە . بەدرێژی بـاسی ئەو بـەڵگانـە دەکات کـە دانەری دەسـاتیر دەبێ ئـەو (ادزکیوان) ەبێ کە پێشتر ناوی هاتو لە (دبستان المذاهب) ناوی ئەوو موعجیزاتیو ناوو ئاکاری پێرەوەکانی بە زۆری هاتوە کەئەمەش هەر بەڵگەیـە بۆ ئـەوەی کە نـووسەری (بستـان المذاهب) یش یەکێکە لەو گرووپـەی بە دوا ئـازەر کەیـوان کەوتوونو بۆ دەساتیر خەبتاون . پوور داوود لەو پاشکۆیەدا هەڵەیەکی خۆی ڕاست دەکاتەوە کە لە گوتاری دەساتیردا بۆ ئەوە چووبوو کە دانەری (دبستان المذاهب) محسن فانی بێت . دەڵێ : « لە ڕووپـەڕە 28 ، لە گوتـاری (دساتـیر) نووسـەری (دبستان المذاهب) م محسن فانی داناوە ، ئەمەش هەڵەیەکە کە لە پیاوێکی ئینگلیـز (sir w . jones) ەوە بەخـەڵقی گەییشت و دەمێکیشە ڕاست کراوەتەوە بەلام من بەدرەنگەوە زانیم . لە دبستان المذاهب ناوێکی محسن فانی هاتوەو لەزاری ئـەوەوە باسێکی یەك لە شاگردانی ادزکیوان گێرراوەتەوە ئیتر بەهەڵە لەوەوە محسن فانی بە نووسەری دبستان زانراوە . دانـەری دبستان نەناسران بەلام لە ناوەرۆکیڕا دیارە کمێك پێش ساڵی 1027 ك . لە هیند هاتۆتە دنیا . بەگەنجی چۆتە (اکبر اباد ـ اگره ـ aqra) و لە کشمیرو لاهۆری رابواردووەو سەفەری بۆ ئێران کردوەو چۆتـە مشهد و .. و .. لە نێـوان ساڵانی 1064 و 1067 دبستان المذاهبی نووسیوەو لە سـاڵی 1081 لە پازدەمـین ساڵی حاکمایەتی اورنگ زیب مردووە . وەك خۆی دەڵێ : (خـرادو فرشیدو ردوبهمنو خرمند) ی لە patna و (موبذ هوشیار دوم ، سروش ، خودا جوی) لە کشمیر دیتووە . ئەو کتێبانەی کـە نووسەری دبستان ناویان دەباتو ئەو مەبە ستانەی لێیانەوە نەقل دەکات هەمووی لە نووسینەکانی اذرکیوانو شاگردەکانی ئەون وەك کتێبەکانی : آمیفستان ، دساتیر ، اخترستان ، جشن سده ، سرودمستان ، جام کیخسرو ، شارستـان چهارچمن ، زردست افشار ، نوش دارو ، سکنگبین ، بزمگاه ارژنگ مانیو هیتریش . چوار دانە لەو نامانە کە (دساتیرو جام کیخسروو شارستانی چهار چمنو زردست افشار) ن هەنو لە هیند چاپ کراون . ناوی نووسەری دبستان لە لە یاداشتێك بە (موبد شاه ، یاخود ، ملا موبد) هاتـووە [لە پەراوێـزدا دەڵێ سەیـری ئینسیکلۆپیدی ئیسلام TOMI بکە] .. هتد .. هتد ..

ئیبراهیم هوشیاری شاعیری وەسف

●
کەریم شارەزا
●

هوشیار نازناوی شیعریی شاعیری کورد ئیبراهیمی کوری سەید یووسفی کوری مەلا عەبدوللایە ، لە سالی 1916 دا لە شاری هەولیر لە دایك بووە ، خویندنی سەرەتایی و ناوەندی هەر لە هەولیر تەواو کردووەو پلەی خویندنی ئامادەییشی تا پولی پینجەم بریوە ، بەلام لەبەر دەست کورتی ئەو خویندنەی پی تەواو نەکراوە .

لە سالی 1940 دا کراوە بە مامۆستای قوتابخانە سەرەتاییەکەی (عەربەت) ی سەر بە لیوای سلیمانی و لە دوای شەش مانگ گەراوەتەوە هەولیرو وازی لە فرمانەکەی هیناوەو خەریکی ئیش و کاری بنەمالەکەی خوی بووە .

لە سالی 1943 دا لە سەر هەلویستی نیشتمان پەروەریی گیراوەو نادرراوە بو بەندیخانەی (عەمارە) و لە سەرەتای سالی 1944 دا بەردراوەو بو ماوەیەك بو مووسل دوور خراوەتەوەو لە ژیر چاودیریی پولیس دانراوە .

لە مانگی شوباتی 1944 دا بە فەرمانبەریکی دارایی (مالية) دامەزراوەو لەم شارانەدا فرمانی میریی بینوە : ـ هەولیر ، رەواندز ، حەریرو باتاس و کویە ، عەنکاوە ، قەرەتەپە ، کەرکووك ، مەخموور . دوا فرمانی میریی (بەریوەبەری بەریوەبەریتی باجی عەقاری هەولیر) بووەو لە سالی 1972 دا لە سەر داوای خوی خانەنشین کراوەو ئیستا هەر لە هەولیر دادەنیشی .

هوشیارو شیعر : ـ

ئەگەر بمانەوی میژوویك بو سەرهەلدانی شاعیریتی هوشیار دەست نیشان بکەین ، ئەوا وەك خوی دەلی : ـ لە سەرەتای سی یەکانەوە دوای خویندنەوەی کومەلە شیعرەکەی « حاجی قادری کویی » کە عەبدورەحمان سەعید لە 1925 دا چاپی کردبوو ، هەروەها دوای سوود وەرگرتن لە شیعرە پر هونەرەکانی (نالی) و (کوردی) و (وەفایی) دەستی داوەتە شیعر دانان ، بەلام جوانترین شیعری نیشتمانی ئەم شاعیرەمان لە سالی 1934 دا سەری هەلداوە ، لەو کاتەی کە بو یەکەم جار چووە بو (گەلی عەلی بەگ) و بیرو هوشی مەستی دیمەنە جوانە دلرفینەکانی شەقلاوەو دەشتی هەریرو ناوجەرگی گەلی و تافگە ساردو سازگارە زیوینیەکەی بووە ، ئەمانە کاریان کردوتە سەر هەستی ناسکی و بوونەتە سەرچاوەی ئیلهامی ئەم شیعرە نیشتمانی یەی کە دەلی : ـ

له جه‌ننه‌ت گه‌ر نه‌بێ گوڵزارو باخ و کێوی کوردستان ،
ده‌بێ جه‌ننه‌ت نه‌بێژن ! چونکه جه‌ننه‌ت خاکی کوردانه !!(١)

به ڕاستی ئه‌مه شیعریکی نایابه‌و به تایبه‌تی که به سه‌ر زمانی شاعیرێکی لاوی هه‌ولێری له سه‌رده‌می سییه‌کان‌دا هاتبێ . له‌و کاته‌ی که جارێ هه‌ر قوتابی قوتابخانه ناوه‌ندییه‌که‌ی ئه‌و شاره بووه‌و هێشتا شاعیری ڕۆشبنیری وه‌کوو یونس دلدار (1918 — 1948) سه‌ری هه‌ڵنه‌دا بوو ، که سه‌ریشی هه‌ڵدا ، له ساڵی 1935 دا قوتابی پۆلی یه‌که‌می ناوه‌ندی هه‌مان قوتانجانه‌که بوو ، یه‌که‌م پارچه شیعری دلدار به ناوی (ڕوناکی) له گۆڤاری روناکی‌دا که له هه‌ولێر ده‌رده‌چوو بلاوکرده‌وه‌و(٢) سه‌ره‌تاکه‌ی به‌م جۆره ده‌ست پێ ده‌کا : ـ

ڕووناکی ناوت چه‌نده لام خۆشه

عاله‌م به سایه‌ت زیبرو به هۆشه
وا زوڵمه‌ت ڕۆیی ، ده‌رهات ڕووناکی
به علیم‌و فه‌ن‌و روخساری پاکی

شوعله به‌خشی کرد له کێوو بیستان
زیندووی کرده‌وه علیم کوردستان(٣)

ئه‌گه‌ر به‌راوردییه‌ك له نێوانی شیعره‌که‌ی « هوشیار » و ئه‌م پارچه شیعره‌ی « دلدار » بکه‌ین ، ده‌بینین چ له باره‌ی روخسارو چ له باره‌ی ناوه‌رۆك به سۆزو ئه‌ندێشه‌وه ، به‌رهه‌مه‌که‌ی هوشیار به‌رزتره‌و خۆی بۆ لای شیعره ناوداره‌که‌ی مسته‌فا به‌گی کوردی (1812 — 1850) ده‌بات که ئه‌ویش به‌راوردییه‌کی جوانی له نێوانی به‌هه‌شت‌و وه‌صلی یاره‌که‌ی کردووه‌و گوتوویه‌تی : ـ « گه‌ر بمکه‌ن به سه‌رپشك بۆ ئه‌وه که گه‌یشتن به یار هه‌ڵگرم‌و جه‌هه‌ننه‌م جێگه‌م بێ ، یا ده‌ست له یار بشۆم‌و به‌هه‌شتم بده‌نێ . پێگه‌یشتنه‌که‌تم ده‌وێ نه‌وه‌ك به‌هه‌شته‌که . »(٤) له‌م باره‌یه‌وه ده‌ڵێ : ـ

گه‌ر موخه‌ییه‌ریم له مابه‌ینی به‌هه‌شت‌و وه‌صلی یار ،
وه‌صلی تۆ ، بۆ من جه‌هه‌ننه‌م پڕ له جه‌ننه‌ت نامه‌وێ !(٥)

ده‌بینین هوشیار هونه‌ری ئه‌ده‌بیه‌که‌ی له شیعری نیشتمانی‌و جوانی‌و خۆشه‌ویستی‌ی کوردستانه‌که‌ی خه‌رج کردووه‌و به پێی قۆناغی شیعری کلاسیکی کوردی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌میش ، مسته‌فا به‌گی « کوردی » هونه‌ری ووردەکارییه‌که‌ی له خۆشه‌ویستیی یاره‌که‌ی‌دا به کارهێناوه .

هوشیار ده‌ڵێ : ـ « ئه‌گه‌ر له به‌هه‌شتدا گوڵزارو باخ‌و کێوی کوردستان نه‌بێ ، پێی ناگوترێ به‌هه‌شت ، چونکه به‌هه‌شت خۆی له جوانی‌و خوشی‌دا خاکی کوردانه » . که‌چی « کوردی » وه‌صلی یاره‌که‌ی له لا خۆشتره له‌وه‌ی به‌هه‌شتی پێ بدرێ‌و له یاره‌که‌ی دابڕێ .

هوشیار ئه‌گه‌ر چامه‌یێکی دوورو درێژی له ئاستی هونه‌ری شیعریی ئه‌م تاکه دێره‌ی بۆ دارشتباین ، ئه‌وا نه‌ته‌وه‌ی کورد تا هه‌تایه وه‌ك که‌له‌پوورێکی گرانبه‌ها له نێوچه‌وانی مێژووی ئه‌ده‌به‌که‌ی‌دا تۆمار ده‌کرد .

شاعیری شیعر ناسکمان وه‌نه‌بێ خۆشه‌ویستییه‌که‌ی دڵی هه‌ر دابێ به باخ‌و گوڵزارو کێوی کوردستان ، به‌لکوو به‌ره‌و خۆشه‌ویستیی ئافره‌ت‌و شه‌نگ‌و شۆخی کچی کوردیش ده‌چێ . له‌و کاته‌ی که له « عه‌ربه‌ت » ، مامۆستای قوتابخانه سه‌ره‌تاییه‌که‌ی بووه ، چاوی به کچێکی جوان‌و نه‌شمیلانه ده‌که‌وێت که به خامۆشی له‌به‌ر ده‌رگه‌ی ماڵی خۆی دانیشتووه‌و به داماوی ته‌ماشای ڕۆژ ده‌کات له کاتی ئاوابوونی‌دا ، هوشیار دیمه‌نی کچه جوانه‌که‌و ڕۆژ ئاوابوونه‌که‌ی زۆر له‌لا جوان‌و دڵگیر ده‌بێ‌و ئه‌مه ده‌بێته مایه‌ی ئیلهامی ئه‌م شیعره‌ی خواره‌وه‌ی که ده‌ڵێ : ـ

که من دێوانه‌یی تۆ بم ، ئه‌تۆ بۆ مات‌و داماوی ؟!
ده‌ڵێی تۆراوه دوو نه‌رگس دیاره تازه گریاوی

به قوربان ڕه‌نگه ڕوخسارت له‌بازاڕی مه‌لاحه‌ت‌دا
به‌رابه‌ر هاتبێ ئه‌مڕۆ له‌گه‌ڵ ڕۆژا که کێشلاوی

نیگارا قه‌ت مه‌ڵێ ڕووی من موقابیل خۆره یه‌ك نه‌وعن
له ترسی ڕوئیه‌تت وا ئه‌و له کێوانه به سووتاوی(٦)

هوشیاری شاعیری لاوی تەمەن بیستو چوارساڵان ـەوە بەرهەمی شیعری بوویێ ، دیارە لە دنیای شیعردا دوا ـتێکی گەشی لێ ڕەچاو دەکرا ، چونکە وەك سەرنج دەدەین لە ـ.ـێ سێیەمی پارچە شیعرەکەی دەیەوێ بەرەو ڕێبازی ـوتبخانەکەی نالی « 1800 — 1856 » بڕواتو پەنجە لە پەنجەی ـەو کەڵە شاعیرەمان بداتو سوود لە تاقیکردنەوەیێکی ـیعریی ئەو وەربگرێ لەو کانەی کە نالی گوتوویەتی : ـ

لە خەوفی طەلعەتی ڕۆژ هەروەکوو شێت
بە ڕو زەردی هەڵاتو کەوتە کێوان ![۳]

دەبینین لە دێری سێیەمی پارچە هۆنراوەکەی « هوشیار » دا ناوەرۆکی دێرەکە خۆی گەلێك لەو دێرە ـیعرەی سەرەوەی نالی دەدات ، کە دەڵێ : ـ

نیگارا قەت مەڵێ ڕووی من موقابیل خۆرە یەك نەوعن
لە ترسی ڕوئیەتت وا ئەو لە کێوانە بە سووتاوی !

لە لای هەردوو شاعیر ڕۆژ لە ترسی دەرکەوتنو بینینی ـرە جوانەکەیان بە ڕوو زەردیو شەرمەزاری یاخود بە سووتاوی وەك شێت کەوتۆتە کێوان .

لە دوای ئەم دێرە شیعرەدا هوشیار دەڵێ : ـ

ـەفلەمی ئەو ئەمامی شۆخی ئەی شاهەنشەهی یاران
ـە هیچ نەوعێ بەشەر ، بەخوا عەزیزم ، تۆ نە خوڵقاوی

وەرە سەیری دڵم کە خۆت ببینە تێ دەگەی ئەوسا
کە تۆ حۆری بەهەشتی ، خوایە کوێربێ بەد نەفەس چاوی

شاعیر لە وەسفی ئەو نەو ئەمامە شۆخەیدا ئەوەندە ڕۆمانسییانە خەیاڵێ قووڵێ بەکاردێنێ تا لە پایەی ئادەمیزادی دەباتەدەرو دەیکات بە حۆری بەهەشت . ئینجا لەوەش زیاتر ـەڕواو لە لای دەبێتە کوفرێکی گەورە ئەگەر بێتو بە دەستو خامەی ئاسایی وەسفی جوانیو شۆخو شەنگی بکرێ ،

هەروەك دەڵێ : ـ

بە دەستو خامە کوفرە ، ناکرێ وەسفی جەماڵی تۆ
لە ناحەز خۆت بپارێزە ئەوەك بتخاتە ناو داوی

لە کۆتایی غەزەلەکەیدا بە شێوەو دەستووری شاعیرەکانی پێشوو ناوی یارەکەی بە پیتی هیجا دێنێو بە خۆی دەڵێ : ـ لە مەی سەرخۆشکەر هوشیار دەبیەوە ئەگەر ناوی دڵدارەکەت بێنی کە (ئافتاو) ناوێك بووە ، هەروەك دەڵێ : ـ

لە مەی مەستیی دەبێ « هوشیار » وەدەرخەی ناوی مەحبووبەت
بە باڵا ئەلفو زولفی فێ ، بە لەبِ تێ ، ئەلفە پێش واوی .

لێرەداو لەمەو دواش بۆمان دەرکەوتو دەردەکەوێ کە هوشیار شاعیری (وەسف) ە ، ئەگەر غەزەلیشی دانابێ ئەوا هەر وەسفی جوانی ڕوخسارو چاوو بەژنو باڵای ئافرەتی شۆخو شەنگی کوردی بۆ کردووین .

هەر لە بواری وەسفدا « هوشیار » لە بەهاری ساڵی 1945 دا کە فەرمانبەر بووە لە شاری ڕەواندز ، سەر لە ئێوارەیەك چاوی بە شاییکی ڕەشبەڵەك دەکەوێ لە « گەردەگەرد »[۵] دا ، ئەو دیمەنە جوانو دڵرفێنەی ئەو شاییە دەبێتە مایەی ئیلهامی ئەم هۆنراوەیەی خوارەوەی ، کە تابلۆیەکی هونەریی دەستی وێنەکێشێکی هونەرمەندی بەدەستەوە لاتە ، ئەووێنەکێشەی نەك بە نووکی خامە یاخود پەڕەمووچ وبۆیەی ڕەنگاو ڕەنگ تابلۆکەی دەنەخشێنێ ، بەڵکوو بە ووشەی ڕەنگین دەربڕینی هونەریی وێنەی شاییکی ڕەشبەڵەکی کوردیمان بۆ دەکێشێو دەڵێ : ـ

شایی گەردەگەرد[۵]

ڕۆژێ دەمی ئێوارە بوو ڕۆژ هێندە نەما بوو ،
لەو دەشتە دەهاتم لە هەموو لاوە هەرا بوو

سەهرا هەموو ڕازاوە لە سەر تەختی تەبیعەت
خورشیدی جیهان تاجی سەری نۆکەری با بوو

ئەمری بەسەر ئەم بایە دەکرد عەتری دەبەخشی
بێ بادەوو مەی مەست بوو هەموو مەی نە خورا بوو

بوو
ڕمبازێی و شایی و زەماوەند/بە زوڕنا
تێکەڵ کوڕو کچ ڕەش بەڵەك و ڕەقس و سەما بوو

شاهەنشەهی خووبانە لەوێدا کچی کوردی
قەد عەرعەرو دەم غونچە ، ڕوخی ماهی خودا بوو

وەك بینیمان « هوشیار » هونەرمەندانە وەسفی شایی‌یەکەی دەست پێکرد ئینجا هاتە سەر جوانی کچی کوردو لە شۆخی و نازداری‌دا کردی بە شاهەنشای جوانان چونکە باڵای عەرعەری بەرزەو دەمی غونچەی نەشکفتەو ڕوویشی وەکوو مانگی خودا ڕووناکی بەخشە . ئەم کارەی شاعیر بە تێکەڵ کردنی شۆخی و جوانی ئافرەت بە هەستی نەتەوایەتی و دەست نیشان کردنی کچی کورد وەك نموونەیێکی جوانی ئافرەت ؛ کارێکی هونەرمەندانەیە لە ڕێبازی شیعری نەتەوەیی ئەم سەردەمەماندا .

لە دوایی‌دا شاعیر بە هەمان هێزو دەستەڵاتی هونەری لە سەر وەسفەکەی کچی کوردو شایی‌یەکە دەڕوات و دەڵێ : ـ

چاو ئاسك و سینە صەدەف و گەردەنی مینا ،
چاڕۆکە هەتا دامەنی پڕ شەرم و حەیا بوو

شایی کە دەکرد دوگمە لەسەر سینە ترازا ،
یەك جووتە شەمامەی تەڕو پڕ چنگی لەلا بوو !

هوشیار وەك وێنەکێشێکی هونەرمەندی هەست ناسك تابلۆی هەموو دیمەن و جووڵەیێکی ئەو شایی‌یە ڕەش بەڵەکە کوردی‌یەمان بۆ دەکێشێ و هەرچەندە لە هەندێ لێکچوواندنەکانیدا هەمان ڕەنگ و ئەدگاری شاعیرەکانی پێش خۆی دەداتێ وەك لێکچوواندنی [چاو بە چاوی ئاسك] و [سینە لە سپیەتی‌دا بە سەدەف] و [گەردن لە سپیەتی و لووسی‌دا بە مینا] کە لەمەو بەر لە لای شاعیرانی کورد زۆر بەکار هاتووە . بەڵام ناو بە ناویش سەرنجێکی تیژو بە چرکەیەك هەندێ دیمەنی ناسك و هەست بزوێنمان بۆ دەردەخا کە ئەمەش مایەی سەرنج ووردی و هۆش و سۆزی هوشیاریی شاعیرمانە ، وەك : ترازانی سوخمەی سەر سینەی و دەرکەوتنی جووتە شەمامەکانی کچی شایی‌کەر ، کە جوانترین دیمەنی سەرنج ڕاکیشە بەلای لاوی سەرگەرمی شایی ڕەشبەڵەکەوە .

لە دواییدا شاعیر دێتەوە سەر موتوربەکردنی ڕەگەزی نەتەوایەتی بە ڕەگەزی دڵداری ئافرەت . لە هۆنراوەکەیدا ، سەرکەوتووانە ئەو تابلۆیە هونەری‌یەی تەواو دەکات و دەڵێ : ـ

دوو دەستی لە نێو دەستی کچانە کوڕی کوردی
دوو شانی لە دوو لاوە لە گەڵیانە تەبا بوو

خەنجەر لە قەدی پشتی موهەییا لە کەلانی
ئامادەیە سینەی سوپەری تیری بەڵا بوو !

بەم جۆرە هوشیار وەك شاعیرێکی شیعر ناسکی وەسف لە شارە مێژوویی‌کەی هەولێر سەری هەڵداو لە کاروانی شیعری کوردیی ئەو مەڵبەندە دێرینە جێگەیێکی دیاری بۆ خۆی کردەوەو لەگەڵ شاعیرەکانی دیکەی ئەو شارە زیندووەی وەك کانی (1897 — 1957) و ناصیح ئەفەندی حەیدەری (1900) و محەمەد شەریف میهری (1909 — 1942) و ڕەشاد محەمەد موفتی (1912) و جەلال شێخ جەمیل « نووری » (1912) و بورهان جاهید (1918) ی سەرمەستی بادەی خەم و تاڵیدا ، کاروانی ئەدەبی کوردییان لەم شارە دێرینەماندا هێنایە سەر ڕێگەی بوژانەوەو گەشە سەندن .

پەراوێزو سەرچاوە : ـ

(1) . دیوانی هوشیار « دەستنووس » ، ل : 17
(2) . دیوانی دڵدار ـ چ 2 ، هەولێر 1971 ، چاپخانەی کوردستان ل : 5
(3) . گۆڤاری ڕوناکی ژمارە (2) ساڵی (1) هەولێر 30 / 10 / 1935 ، ل : 12
(4) . عەلائەدین سەجادی ـ مێژووی ئەدەبی کوردی ـ چ 2 ، بەغدا 1971 ، ل : 338
(5) . دیوانی کوردی ـ چ 2 ، هەولێر 2573 ی کوردی ، ل : 61
(6) . دیوانی هوشیار « دەستنووس » ، ل : 25
(7) . مەلا عەبدولکەریمی مودەریس و فاتیح عەبدولکەریم ـ دیوانی نالی ـ بەغدا 1976 ، ل : 321
(8) . گەردەگەرد : جێگەی شایی و سەیران و یاریگەی شاری ڕەواندزەو کەوتۆتە لای ڕۆژئاوای .
(9) . دیوانی هوشیار « دەستنووس » ، ل : 29 .

- ئەحمەد قەرەنی -

سەرەتایەك ژدویروكا شانۆیا كوردی

هونەرو ژین جمكن ژ ئێك ناهێنە جوداكرن و كەس نەشێت و ناتوانیت گرێ بدەت و ب ڕاوەستینیت ، بۆیە د بزوتنەوەكا زیندی و نەمردا دچن ژ دویڤ یاساو بنگەهو شەنگستێت موكم و ژێهاتی ... ڕێڤینكێ ڕێبازا كاروانێ مرۆڤایەتیێ بگریت دەبیت پشتا خۆ بدەتە كەڤرێ كەلەپۆرەكێ ساخ و زیندی و بەرێ ئەوی ل ڕۆژەكا ڕۆهن و نوی بیت یا پڕهێزو ڕویدانێت گونجاو د گەل پێویستیێن گاڤ و دەمێت داهاتی[1] ..

دویروكا هەر مللەتەكی یاپێكهاتیە ژ داكەڤتن و سەركەڤتنان .. دویف پەژنا دەلیڤائێكێ گشت دەرگەهێن چاكیێ ناهێنە گرتن ، دیسان هەمی دەرگەهـ ناهێنە ڤەكرن بەرگەشیا بهارا پەیسكا دوێیی . لەوما هەردۆ بارێت ژینێ - سەر هێزەكا بزاڤكەر - خاروڤیچ د ئاسۆیەكا ڕاستدا دبۆرن ..

هەر پێنگاڤەك ڕویدانەكەو هەر ڕویدانەكێ د ناڤ كومەلیدا پەهلەوانێت خۆ هەنە ... پەهلەوان دیارو خۆیا نابن ئەگەر هندەكێت كێمترو بێهێزتر نەبن . هۆسا مێرخاس دهێنە بەر ئەینكا دەربڕینێ و دكەڤنە مەیدانەكا پڕوتژی هەلم و تین و دویكێل ، و كۆمەلە دەردبڕیت كا ئەڤ كاروانە چ قاس ڕندو ژێهاتی یە .

هەلبەت تیژ بیرو نڤیسەڤان نوینەرێت مللەتی نە د ئەڤێ ڕێكێدا ، بۆیە نڤیسەڤانان تورێ مللی كە تخوداو زەنگین كریە ژ ئەڤ بابەتێت هونەرو سۆزو دەستیلیێ هەر چەندە ئەو بەرهەم د دیزا خویندنگەهێت ئۆل و ئایینێدا د كەلین سەر كوچكێ هۆزانێ ، كو ژ سەدێن دەهێ و یاتردێ دەست پێدكەت و هەتا سەردەمێ زێرینێ كولتورێ كوردی چاخێ گەژبینا ستێرا مەلایێ نیشانی و ئەحمەدێ خانی د ئاسمانێ زانستا مرۆڤایەتیێدا ، و كاروان هەر بەردەوام مایەو دێمینیت .

دیسان تیژبیران سنج و نەریت و بەڤلیا مللەتێ خۆ ژدویف زانین و هزرو بیرێت خوە دارشتینەو، فۆلكلۆری هەر مەزن و گەنجین كریە . هەر ژ دەمێ پەیدا بوونا مللەتی هەتا نهۆ نەمازە د چاخێن نەخویندەواری بەلاڤ ، و نڤیسین هزرەتا تێهنییان مینا (ڤیلچێڤسكی) دبێژیت[2] - زاف وزۆری و مشەیا فۆلكلۆری ئەنجاما خورستیێیە ژ نەشارەزایا مللەتی د نڤیسینا زمانێ ماكێ - ئەڤ ڕەوالەتیەیا دیارو خویاو ئاشكرایە د فۆلكلۆرێ كوردیدا ب گشت بارێت خۆڤە (داستان - ئەفسانە ، ستران و لاڤژە ، چیرۆك ، مەتەل ، بەندێت پێشیان .... هتد)

مەلەڤانی د ناڤ دەریایا فۆلكلۆرێ كورد .ا كارەكێ سەخت و گران و ئالۆزە ، لەوڕا ترسێ خۆل دلێ مندا بوو دەمێ من چراكێ بیروباوەران هەلگیرساندی و ڤیای دەرگەهێ بەهەشتەكابێ خودان بقوتم .... دابزانم پاشماڤی پاوانێ باپیران چ زوزان و دەشت و لەیلانە ، چونكە كولتووری نیشتمانی دروست و تەواو نابیت ژ تەڤ ئال و ڕەخان ئەگەر نەشێت دویرۆكەكا دروست و ساخ وبێ كە چ و كرومی ژ بیرو هزرو هەستێن مللەتی پێشان نەدەت[3] . لەوما ژ مێژەوەرە ئەڤێ پرسیارێ جهێ خۆ د مێشكێ مندا چەسپاندبۆ :

ئەگەر فۆلكلۆرێ كوردی ئەینكا ژینا كوردەواری بیت و هەمۆ بادێت ئەدەبیڤە ب گریت پا كانێ گولزارا (شانۆ) یێ د ئەڤی باخچیدا ....؟؟

ئەڤ پرسیارە ل نك من یابیّ بەرسف بوّ هەتا روّژا 21/3/1978 دەمیّ من سەر پەرشتیا ئاهەنگا بیرهاتنا نەوروّزیّ کری ل گوندیّ چەمانکیّ . ئاهەنگا مە گەلەك بابەتێن هەمە رەنگ ڤەدگرتن ژ چالاکیێت ماموّستایان و قوتابیان و گوندیان ، بەلیّ هەڤالەکی ژ گوندیان (جاسمیّ شینوّی) کو ژینا خوّ ب شڤانیێ و رەزڤانیێ بر بوو سەری ئاهەنگ ب خەملو رەوش ئێخست و گەلەك کارو رویدانێت ناڤ گوندی ب تەرزێ زارڤەکرنێ دیار کرن (مخابن ئەڤ بشکوژێت هنەرمەند نەهێنە ئاڤدان و گەش نەبن) ...

ئەکتەرکی بوّ ؟؟

بزاڤ و خوّکەهێتکرنا جاسمی کاکلا چیروّکێن کەڤن درەنی و مینا باشیکەی خوّ د بەردا ناڤ دلێ خەلکی ..... و هەمی سەرسوّرما دمان و پێکڤە د کەنین دویڤ سەلیقا هاتن و چوّن و رابین و رونیشتن و دەست هەلیاوی پشتی جاسمی گەرا خوّ خلاس کری من پیروّزبایا ئەوی کر لسەر ئەڤێ هنێرا بەزروندا کو نوّکە دیاربوو ، بەلیّ ئەوی ب تشتەکێ سڤك وبێ دوی چوّن راگرت و گوّت :

چەوا سترانبێژو چیروّکزان هەنە ... هەمی چاخان زارڤەکەر ژی هەبینە و هەر گوندەکی ئان دەڤەرەکێ کەسانێت شەهرەزا هەنە د ئەڤی هونەریدا . هندەك ژ ئەوان گەهشتبوّنە پەیسکەکا بلند و بەرز کو دشیان و د کارین تەڤ رویدانێت ناڤ کوّمەلی و چیروّکێن کەڤن ب رەنگێ زارڤە کرنێ دیار و خوّیا بکەن بوّ خەلکی ب رێك و تەرتیفێت یەکجار جوان و بەرکەفتی ، وتەفوّیی شێرانەیی گولەکە ژ خەملا ئەویّ بوهاریّ ... دیسان زارڤەکەرێت کومیدی د زوّربینە و هەتا نوّکە د مشەنە و د هێنە ناڤ کرن _ لیّبوّك _ .

هندەك زانا بەرەڤ هزرەکا سەیر د چن دەمێ سەما ئێکانە و جمکانە ئان رەشبەلەکێ د کەنە سەرەتا پەیدا بوّنا شانوّیێ ، چنکە ئەڤ سەمایە دەربرینا ئارەزوّ و بیروباوەرێت خەلکی نە نەمازە دەمێ بەرێ دکوّتی ؛ سەما جان و گیانێت خەلکی د گرنژینیت و ب رەوش د ئێخیت و دەرامەت و کشتوکال پێ زێدە دبیت[4] . د کەڤندا سەما ب هەمو جورێت خوّڤە د ناڤ کورداندا هەبوّیە و کەسانێت زیرەك و شارەزا و ب پەڤل هەبوّنە ، لەوما کورد ب کێماسی دادنێن کەسێ سەماو گوّڤەندێ نەزانیت .

هوّسا بوّمە دیار بوّ کو شانوّو زارڤەکرن دارەکا مەزن و بەرینە د ئەدەبێ فوّلکلوّری کوردیدا ، لەورا (دەرویش خەموّ)[5] مروّڤەکێ پیروسەرسپی بوو یەکسەر چوسەرتەختێ شانوّیی مینا هنەرمەندەکێ باوەری ب خوّ هەی و ب سەر فیرازی نواندن برە سەر د سالێن پێنجەهێدا ، چونکە هونەریا ئەوی د کوّچك و دیوان و جڤاتگەهێت ملیدا دەست پێ کربوو شەهرەزا ب بوّ مینا گەلەکێن دی ئەوێن لدویڤ سەلیقەکا سڤك و سەرەتایی د چوّن ... هەر دەرهەڤا ئەڤێ چەندێ زانایی ب ناڤ و بانگ (ئاپیا ئوّلف) ی گوّتیە « شانوّیا کەڤن نەمینا شانوّیا مەیا نوی یە ، کو ئەڤ خەلکێ ل جهەکێ تەنگ جهـ د بیت د کولەکەکا بچویکدا ، سریم و کار تێکرنا ئامیرو دەستکاریێت هەمە رەنگ ب بینیت ، بەلکو دراما کەڤن ئاخفتن ڤە د گرت ، هەر گوتارو ناڤەروك د گرت نەکو دویڤ دیمەنێ مەزن و گەورە دچوّ »[6] .

شانوّگەری ... و تەختێ شانوّیێ :

شانوّ د کیشوەرا ئاسیادا هەر هەڤبەند بوّ ب ئاهەنگێت ئایینیڤە . بزاڤ و لیڤینا ئەوێ هەر دناڤبەرا درامێت رەنگ و تەرتیفێت ئایینی و سەماو دیلانێت ملی بوّوە و ژ چیروّك و چیڤانوکێت کەڤن د هاتنە دەرێ . هوّسا دەربرینەکا نەراستەرد بوّ شەنگستا زمانەکێ رەنگدا ی ب سەماو هوّزانێڤە[7] . و ئەگەر شانوّ یا تورکی یا کەڤن ژ (قەرەقوز) ی دەست پێ بکەت و شانوّ یا فارسی ژ بەهیا حوسەینی (س . خ) دەست پێبکەت .... (کشکش) و (خەلەکێت دەرویشان) و (حوجرێت فەقەهان) و (شەڤە رەش) ێ د ناڤ ژینا کوردەواریدا بایەخ و پویتە پێکرنەکا خوّیا تایبەت هەیە .

دیسان دیلان و گوّڤەندێت کوردان شانوّیەکا مەزن و نرخدارە نەمازە دەمێ دیلان دزڤریت و دوّ کەس سترانا ژێك ڤەدگێرن و هنێریت خوە دیار دکەن ، سەما کەرێت دوّ خەنجەرێت رویس ب دەستێن خوّ دگرن و پەهلەوانیا پێ دکەن بەرزترین رادەیە و بلندترین پەیسکا هونەرییە . ئەان دەمێ شڤان و بێریڤان سترانێت ژینا خوّیا خوّیەتی دلورینیت د ناڤ گەرێت دیلانێ ئان ل کوّچك و دیوانان ... زەمبیل فروّش و خەج و سیابەند و مەم زین و سیدکو و بنەفش و جەمبەلی جهێت خوّ دگرن د رێبازا گوتن و زارڤە کرنێدا ..

شانۆ وەکو ڕەوالەتیەکا شارستـانیەتیو کـۆمەلایـەتی ـسوو ستوینو شەنگستو چێڤێت خۆ ژ بارو ڕویدانێت کۆمەلی وەرگریت چونکە شانۆ ژێدهێتو بۆ دچیت[9] ، مینا ـ کنستانتنسن ـتانسلافسکی ـ دانـەری شانـۆیا ڕوسی دبێـژیت(بنگەهـا ـەرەکی دهونەریدا پـەیدا کـرنا ژینـەکا خـوییی د کەسـاتیا مرۆڤاندا پاشی دەربرینا ئەوێ ب ڕەنگەکێ جوانو پرشەنگ[9]

هۆسا شانۆ ئاوێنەو نـەینکە کـەو هەولو تـەقەلایـە بۆ ـشکراو خۆیا کرنا کێمو کاسیان ، پاشی ئاژۆتنا کاروانی بەرەڤ گۆرینێ لەوما هونەرێ زارڤەکرنێ مینا گشت هونـەرێت دی ژ ڕەوشـەنبیریـا مللەتی دویر نـەکەفتییـە . گـەلەك چیـرۆكو سەرهاتیێت زارڤەکرنێ بێد گشکیو تایبەت هاتینە بەر چاڤو پەیدا بوینە ژ کۆچکێت میرو خوندکـاران دیسان ژ مـزگەفتو ـیرانو خانو مێهڤانگەهان هەتا دوماهیی گەهشتە دروست بونا تەختێ شانۆییو بەرهەڤکرنا جهەکێ تایبەتو کار ئینانا ئامیرو پێویستێن هەڤ چاخێ پێشکەفتنێدا .

تیپێت زارڤە کرنێ هەبونو دگەریان ژ باژارو شارانو خان (ئەوێت نۆکە دبێژنێ ئوتێل) بۆ د هاتنە ڤالا کرنو تەرخانکرنو چەند ڕوژان ئەوان چالاکیێت خۆ د نواندن نەمازە وەلاتێ مەیی نیزیك بۆ ژ شامو تورکیاو هندێو ئەوروپا ، و یا ل بەر هزر ئەوە کو ئەندامێت ئەڤان تیپان پەهلەوانبونو زێدەتر ژ زمانەکی دزانی و ژینا خۆ د ناڤ مللەتێت دەڤەرێ د برە سەری ، و دەربارەی گوندان دۆشكو زەڤیولاتو مەیدانك هەبون د ناوەندا گەرەکانو ئەڤ جهە دهاتنە هێـلان بۆ سەقەیری کرن بـۆ ئەڤـان ئەگەران ..

تێکستا شانۆ گەریێ :

شانۆگەری تایەکێ سەربخـۆیە ژ هـونەرێت ئـەدەبی ، چونکە دهێتە گۆتنو نڤیسین دابهێتە نـواندنو زارڤـەکرن[10] . ئەگەر د کەڤندا ناڤەرۆکێت شانۆگەریێ بەس هۆزانو پەیڤێن ڕێكو پێك بینە ، بەرە بەرە ئاخفتنا بێسەلیقە خۆ ئێخستە دناڤدا ، چونکە ئەنجاما دوماهیی دیار کرنا جوانیی کارەکێ نوییـە بۆخەلکی .. پێویستە ئەم ئاگادارو هۆشیـار بین کـو تێکستێن شانۆگەریێ تێکهەلی داستانو چیرۆکان نەکـەین . ئەنـدامێت شانۆگەریێ دبێ هەڤرکن ، ئاخفتنو کریارو دەربرین هەر یـا ئەوانە ، گۆرینو نەخش دەرێت ڕەنگێت سەرنجو ئـافریـان د کێشن . بەلێ ڕویدانێت داستانو چیرۆکان د پێك هاتینە ژ ئـا شۆیا کەسان د ناڤ چوار چێڤێت ئاشکرادا .. و پرتو پارچە نە ب سەرێك ڤەدهێن هەتا د گەهنە ئەگەرا گشتی .

دەمێ هونەرێ شانۆگەریێ دهێتە گۆرێ ئەم هەست ب تشتەکێ زیندی د کەینو ژین ب خۆدهێتە پێش چاڤێت مە ، ئەڤە ژی سەخلەتا تایبەتییە ئەڤی هونەری جـاوازو کودا دکـەت دگەل تەرزێت دی .

ڕاستە تێکست شەنگستا بنەرەتیـیـە دشانـۆگەریێـداو زۆربـەی زاناو شـارەزا ئەڤێ ئـەگەری دسـەلمینن و دیمەنو مـوسیقاو ڕۆنـاهیی د کەتـە (ژێر خـارکا) سستو خـاڤ . هەروەکو شانۆگـەرێت ئێزگـەی کو پێتڤی ب ئـەڤان کـریارو پێڕابـوینا نینـە پێچەوانـە دگـەل شـانـۆگـەرێت دیتـرۆکێ (تەلەڤزیـۆنێ) .. ئێرە تێکست دبیتـە بنیاتو کـاکلا ئـەڤی هونەری ئەڤەژی یا ڕوهنو ئاشکرایە دچەند تێکستێن فۆلکلۆرێ ئەدەبێ کوردی وەکو (نێریك ـ دیکلەغا ـ مەلە ڕەژوی ـ سێ نەزان ـ تۆتەجان ـ چێلو گۆل .... هتد) .

ب ڕێڤە دێ ئەڤێ دەقا فۆلکلۆری (نێریك) کەمە نیشانو بەلگە کو هەمی مەرجێت تێکستا شانۆگەریا کەڤن تێدا هەنە ئەو ژی دیار کرنا (جهەو دەمو کریارێت ئەندامێت شانۆیی) نە .. د گەل هندێ کۆرس دەست پێ دکەتو ب دوماهی د هینیت ..

ـ نێریك [11] ـ

یالە هەلاتی پیرو گەلاڤێژە
یالە ئاڤابی پیرو گەلاڤێژە[12]
ڤان نیچیرڤانا گرتییە تارەتو دەست نڤێژە
پاتەکێ دونێ زەیتێ
دهاڤێنە قوتە نەسرانا[13] دانەگرن ژەنگو قرێژە

بزن :
(بزنکا سەرەڤێ[14] دبێژتە نێریکی)
تۆ بۆچی وەیی ڤەمایی
تۆ بوچی وەیی دامایی
وەکو دچییە ..
سەرێ قوقەلانێ ژۆری
ڕدینکا بۆز[15] دەیە بایی

نێری :
(بابكێ كارا دبێژيت)
هەرێ هو بزنكێ بزنكا سەرەڤێ
ماتو نزانی ڤان خولاموكێت ئيبراهيم پاشايی[16]
جونيەكێ دەرمان و كبريتا تێكدا قوتايی
پيلە پيلە[17] يێ هەلنايی
پاتە پاتەيێ دانايی
پی كريە ئەڤان تڤەنگان تڤەنگێت ئەڤی پاشايی
پێ دبين نزانين ... ؟؟
پاڤێينە بزنا سەرەڤێ
ئان پاڤێينە وی نێريكێ شاخ بادايی

بزن :
(بزنا سەرەڤێ د بێژيت)
ئەی نيچيرڤانێت پاشايی
ڤان سێ رۆژێ ل چريێ مايی و سێ ل كانوينێ
دەن نەكەنە[18] بابكێ كارا
بابكێ كارا چەندێ كەرە
كو وەی لمن چەندێ گێژە

رەڤا بزنان :
ئەی نيچيرڤانێت پاشايی
ڤان نێريكا نە سلينن
ڤان كيڤيكا نەسلێنن
تێشت خورێت و ن تەراشن
شيڤ خورێت وان نزاروكێت بەر خويسارن

نێچيرڤان :
برەكا نێريك و بزنان
يا ل نورە[19] ژ كولێت ميرا ڤەربيای
كەڤتيە قوقەلانەكی ل پشتا چيایێ مەتينا

بزن :
(بزنا دبێژتە ئەڤێ كارێ)
چەلێ ميرا ب چينە خارێ
خولامێ ل هەميا نيچيرڤانترێ يێ كەڤتيە بەر ئاڤكوكا شارێ[20]

كارك :
(شەنگە كارا دبێژتە بزنێ)
وەرە خو پاڤێ ی نە قوينە تەرازنێ
شەڤێ دی نەبی شەڤا دی بی
جابا هاتی
نيچيرڤانێ
ل هەميا نيچيرڤا نترێ
يێ كەڤتی يە ل بەر ئاڤكوكا مرنێ

نێچيرڤان :
هيڤيا من خودێ نێريكێ بەلەشينە[21]
پشتا منال كەڤری
بەرێ منێ ل سپێدەكا رەنگينە
بلا خودێ مالا بابێ خوندكاران خراپ بكەت
ئەوێت ستاندينەڤە پيرە پيرە پارە پارە ل جهێ بەهدينە
تا وەربگرم ڤان باقيكا
دێ ساربيت كەرو گولێنە[22]
های ل من وەی ل من غەريبو ئەزو

(دوماهيا شانوكەرێ) : -

هێری هێری وەی سەد جارا لمن هێری
سەرانسەرێ ژوری د هويردە مژی وەربی
بزنكا سەرەڤی دياريا و سلاڤا بو بابكێ كارا دنێری .

ئيسكوتش :

جار هەنە شانوكەرێ ديمەنەكێ كورت و بچويكە دويڤ بيرەكا نوی ئان سەر هاتيەكا بنە جهـ ئان سەربوريەكا ترانەكەرو پێكەنينێ يە كو ژ ئيديەمێت زانستی دبێژنێ (ئيسكوتش) و فولكلورێ مەيێ كوردی گەلەكێ زەنگين و كە تخودايە ژ ئەڤان تێكستان . بو بەلگە و سەلماندنێ دەمێ عيسێ دەلا[23] گوتی (تەرازيا بچويكا راست نابيت) و زوربەی كەسانێت جڤاتێ باوەری پێنەكری ئينا رابو خو ئامادەو بەرهەڤ كر سەر تەرتيڤا زاروكەكێ بچويك و خو درێژكرە ناڤ ديوانێ و ب هاريكاريا چەند مروڤێت دی ئەڤ زارڤەكرنە هاتە روی :

(عيسێ دەستێت خو هاڤێتنە چاڤێت خو و كرە گری)
- ئەهـ ئيهـ ئەهی یێی ...
(يەك ژ مروڤێن ديوانێ هاتە نك وگوت)
- تە چ دڤێت بێژە بەرخێ من ؟

- ئهـهـ من نان دڤێت ..
(یەکێ‌دی چۆ نان بۆ ئیناو دایێ)
- ئهـ ئهـ من نانەکا ساخ دڤێت نەهاتبیتە کەرکرن ..
(هنەك چۆن نانەکا ساخ بۆ ئیناو دایێ)
یەکی گۆت :
- دێ بگرە بەرخێ مامێ ئەڤە نانەکا ساخ ..!!
یەکێدی گۆت :
- دێ بگرە بەرخێ مامێ ... دێ وەرگرە ئەڤە نانەکا ساخ .
- نەهـ نەء دێ چەوا خۆم بۆ من کەرکەن ..
(یەکی نان بۆ کەرکرو دایێ)

- دێ بگرەو بخۆ ئەڤە ناناتە مە کەرکرو ڕەشاند دێ بخۆ ... !!
(ژ نوی عیسێ ژ بنێ‌پێیان کرەڤیری‌و هەوار)
- تەنانامن شکاند دێ بۆ من چێکەڤە ...
- دێ بۆ تە نانەکا دی ئینم .
- نە دەبی نانا من چێکە یەڤە .... (دگەل گریەکا گەرم)
ئینا هەمیا باوەری پێ‌ئینا گۆت بەلێ بەلێ ... ڕاستە تەرازیا بچویکان ڕاست نابیت . و ئەڤە هەجوانترین بەلگەیە ژ دەولەمەندیا فۆلکلۆرێ مە ژ ئەڤان تێکستێن شانۆکەرێی .

جلو بەرگەو مەکیاج :

ئەڤێ جارێ مێژوویێ لیزێ خۆ ژ مە نەبادایە دەما ئاشکرا کری کو دکەڤندا خویندنگەهێت ئایینی هەبووینە ل گشت شارێت کوردستانێ مینا (هەولێر - ئامێدی - سولەیمانێی - ئاکرێ - ... هتد) و هەتا ژ هندەك گوندان وەکو (شوش - ماوەران - ڕەبەتکێ - بریفکان - خرپانی ..... هتد) . و سەدەها شاگردان‌و فەقەهان لێ دخویند ، و ڕۆژا سێ‌شەمبی بێهندانا ئەوان بوو . ڕۆژێت خۆش‌و ساهی دچوونە مەیدان‌و کاخان یاریێت هەمە جوردکرن ...

پاشی ئێڤاری ب کەیف‌و شادی دزڤرینەڤە مال‌و دچۆنە جهێ نفستنا خوە (حۆجرا فەقەهان) ، وگەلەك نیاس‌و عیلم دۆست دچۆنە نك ، شەڤ بێرێت ئەوان گەلەك سوحبەت ڤەدگرتن ژ ئەوان .. سوحبەتێن زارڤەرکرنێ بۆن مینا (ڕێڤنگ - مری‌ساخ بۆڤە - خێزانك ..... هتد) .

زارڤە کرنا ڕێڤینکی ئێکی ژ فەقەهان خۆ دکرە ڕێڤینگ‌و ڕدین‌و سمبێلێت خۆرێی (هرێی) چێ دکرن‌و چەند ددان ژ لەڤەنێت پێك‌کری - ترکری - و شاشکەکا مەزن دهاڤێتە سەرێ خوە دگەل چەند دەرسۆکان‌و بالیفکەك ددانا سەر زکێ‌خوە دبن کراسی ڤەو پلاڤەکێ مەزن دکرە پێ‌خوە ، ودهاتە ژۆرڤە ل ئەوی جهێ بۆهاتیە ئامادەو تەرخان کرن دڕاوەستا ... ئێکێ‌دی داهێت‌و پرسیاران ژێ کەت ب ناسینێ‌و ل سەر هەمۆ بارو جۆرێت زانیارێی ئەوێت ئەوان دخویندن . زارڤەکرن بەردەوام دماڤە دگەل پێکەنینا جڤاتێ .

زارڤەکرنا (مری ساخ بۆڤە ، ئێك‌دا دارەکێ درێژ ب دەستێ خۆگریت‌و دێمجانەکا سپی‌و مەزن ب سەر داپۆشیت‌و شاشکەکێ تێ ئالینیت‌و هند درێژ دبۆ هەتا ژ حەدی دچۆ دەرێ ، دا ب ژۆر کەڤیت‌و هندەك بزاڤێت مریان کەت ، پیرو کال‌و ئەویت زارڤەکرن چوجاران نەدیتی داکەڤنە لەرزکێ‌و ترسن ، ئێك ژ هەڤالێت زارڤەکەری داچیت پرسیارا لێ کەت کا چ دیتی‌یەو چ هەبویەل ژینا دی ، و ڕویدانێت ڕۆژانە بێ تامدار دکرن ..

جل‌و بەرگێت کوردی جار دجوان‌و شەنگ‌و ڕندن ، زارڤەکەری دئێتە پێش نەمازە ئەگەر هندەك دەستکارێی تێدا بکەت مینا (مەم‌و تاجدین) ی جل‌و بەرگێت خۆ گوڕاین‌و تەدارەکا کچان کری هەر وەکو دئەڤان مالکاندا خۆیا دبە دمەم‌و زینا ئەحمەدێ خانی‌دا :

إلا کۆ تەنی مەم‌و تاجدین   وان دانە خوە دوختەرانە تزيين
یعني ددەما کۆ بۆنە تحویل   ئەو هەردۆ برا دجامە تبدیل
استبرق‌و سندسن دبەردا   چەند معجزو مقرمە ب سەردا
کاکول کر بونە طرە هەرسۆ   پەرچەم بۆنە زولف‌و گیسۆ
وان لەو کربون لباس تصریف   داقەت نەبینن لوان چ تکلیف
پۆشیدە لباسی دلبەرانی   سەیران دکرن ب سەر گرانی

کەڤل‌و شاخێت زیندەوەران و پەڕێت تەیران ب کار دهاتن بۆ خۆ گۆڕینێ‌و ئەڤە ژی ب زاف‌و مشە ب دەست دکەڤتن‌و گەلەك ب کار دهاتن ، جکە ژ بۆیاغ‌و دەستکاریا دارو ئاسنان ، وتەرزو تەرتیفێت جلك کرنە بەر خۆیێ ، هەروەکو ساکۆ سەر نشیف دکرە بەرخۆ هۆچك دکرنە پێیان‌و بەژن ب سەر سینگی گرێددا ، و خێبزانك‌و سحاران یەکجار جلك‌و بەرگێت سەیرو ئەنتیکە دکرنە بەرخۆ پرنڤشتی‌و پەلپەلۆك‌و رویشی .. وجار دگەهشتنە ئەوێ هندێ کۆرتان ب پشتا خۆ ڤەدنا مینا زارڤەکرنا (برایێ

زافای) ، ئان جلو بەرگێت پیرە ژنان دکرنە بەرخۆ .....

مەبەستا من ژ ئەڤێ گوتارێ ئەوە کو ستێرا شانوییێو شانوگەریێ هەر رونـاهی دایە دنـاف کولتـورێ فولکلورێ کوردیو ئارەزوو سوزو ڤیانێن خەلکی هەر تێرو تام خوش کرینە

پشتی جـەنگێ جیهـانیێ ئێکێو روخـانـدنـا دەولەتـا ئوسمانیان قوناخەکا نوی پەیدابو دەمێ خویندەواری د ناف ملەتێ کوردا بەلاف بویو نفیسینێ هەمو هونـەرێت ئەدەبی ڤـەگرتـین ، جکە شـانو مـالاوازو بێ بـەهـرو بێدوی چـون هەرچەندە هندەک هەولو تەقەلا هەبون بو ئاڤدانا ئەڤێ داریێ و پێیک هاتنا هنەک تیپێت نواندنێو زارڤەکرنێ ل زوربەی شارێت کوردستانێ ... ئەزێ ب هیڤیو ئومێدم کو ئەڤێ قوناخێ شروڤە بکەم دگو تارەکا دی لدویف بیبلوگرافیەکا گشتی و ڤەکولینەکا زانستی ..

ژێدەرو تێبینیو پەیڤێن گران :

1 — نظرية المسرح الحديث ـ تقديم وتحرير أريك بينتلي ـ ترجمة يوسف عبد المسيح ثروت ـ بغداد ـ 1975 ـ ص 369

2 — الاكراد ـ باسيل نيكتين ـ دار الروائع . بيروت ـ 1967 ص 233

3 — ژێدەرێ ئێکێ ل 376

4 — علم الفلكلور ـ الكزاندر هجرتي كراب ـ ترجمة رشدي صالح ـ القاهره ـ 1967 ص 457

5 — ماموستا (شاکر فتاح) ی ناڤێ ئەڤی هنەر مەندی ئینایە ددەست نفیسا خو (ئاکرێ) .

6 — ژێدەرێ ئێکێ ل 42 .

7 — تأريخ المسرح ـ ر . بينار ـ ترجمة أحمد كمال يونس ـ دار النهضة العربية ـ 1963 ص 38 .

8 — حصاد المسرح في نينوێ 1880 — 1971 ـ خضر جمعة حسن ـ موصل ـ 1972 ص 40 .

9 — السينمـا والمســرح والشيخـوخـة ـ دكتـور انيس فهمي اقلاديوس ـ دار المعارف بمصر ـ القاهرة ـ 1962 ص 22 .

10 — المسرحية في الأدب العربي الحديث ـ محمد يوسف نجم 1847 — 1914 ـ بيروت 1956 ص 6 .

11 — ئەڤ تێکستە من ژ زار دەڤێ صادقێ کورێ خورشیدی دایە نفیساندنێ ل دەڤەرا بەرێ گارێ ل چریا دوێی ژ سالا 1978 .

12 — پیرو گەلاڤێژ = ستێرن .

13 — نەسران = جورە تڤەنگەکا کەڤنە .

14 — سەرەڤ = سەرکێش = پێشرەڤ .

15 — بوز = رەنگێ شینو سپی تێکهەل .

16 — ئیبراهیم پاشا ژ خوندکارێت میرنشینا بەهدینا نبو .

17 — پیلە پیلە = پیچەك پیچەك .

18 — دەن نەکەن = دەنگ نە کەنێ = ژێ ڤەبین .

19 — ئورە = گوندەکە ب سەر دەڤەرا بەرواری ژوریاڤەیە ، و کولێت میرا ژ پاوانێت دەڤەرا ناڤدێرە .

20 — ئاڤکوکا شارێ = کەراتا مرنێ = ئاڤکوکا مرنێ .

21 — بەلەشین = رەنگێ شینێ ڤەبیە .

22 — کـەرو گولێن = گـولێن پەرینـا نێریـانـە شـەش روژان ڤەدکێشیت

سێیان ل چریا دوێیو سێیان ل کانوینا یەکێیە .
ئەڤی دەمی نێرییێ کەروگێژە های ژ خوێنەبەر
ئەڤینیا خو دگەل بزنان ، لەورا نێچیرڤان فەرسەتا
خو دبینن و ل دویدگەرێن .

23 — عیسێ دەلا : هوشمەندو بەردەڤکێ میرێ بەهدینان بـو ، هندەك ژ سەر هاتێن ئەوی هاتینە چاپکرن .

24 — هزرێ بیرێت گەلەك پیروکـالان بێدبینـە هیڤێن و ژێـدەرێت گوتارێ ، دیسان سود ژ ئەڤان سەروکانیان هاتیە وەرگرتن

1 — مەمو زینا ئەحمەدێ خانی ـ چاپا هەڤلێرێ ـ 1968

2 — گوڤارا (کورێ زانیاری کورد) ـ بەرگی شەشەم ـ 1978 ـ گوتارا سەیدا صادق بهاء الدين ئامێدی .

3 — مێژوی ئەدەبی کوردی ـ علاء الدين سجادي ـ بغداد ـ 1971

4 — الأزياء الشعبية في العراق ـ د . وليد محمود الجادر ـ بغداد 1979 .

5 — قضايا المسرح المعاصر ـ سامي خشبه ـ بغداد 1977

6 — مع الاكراد ـ تومابوا ـ ترجمة آواز زەنگنە ـ بغداد 1975 .

7 — امارة بهدينان العباسية ـ محفوظ محمد عمر ـ الموصل ـ 1969 .

8 — الاكراد في بهدينان ـ انور المائي ـ الموصل ـ 1960 .

9 — گوڤارا (الموقف الادبێ) العدد (100) آب 1979 گوتارا سەیدا یاسر الفهد .

رەخنە

پیاچوونەوەیەك بە كەشكۆڵی كەلەپووری ئەدەبی كوردیدا «بەرگی دووەم»

« عوسمان هەورامی »

كتێبی ناوبراو لە ئامادەكردن و رێكخستن‌و لەسەر نووسینی ماموٚستا (محەمەد عەلی قەرەداغی) یە ، لە بڵاوكراوەكانی دەزگای رۆشنبیری‌و بڵاوكردنەوەی كوردی ساڵی 1982 ـ 256 لاپەرەی ناوەنجی گرتوٚتە خوٚی ...
بەراستی ماموٚستای ناوبراو زوٚر باش چاكی لێكردوە بەلاداو زوٚر دڵسوٚزانە خەریكی ساخكردنەوەی ئەو دەسنووس‌و كەشكوٚلانەیە كە كەوتوونەتە بەردەستی ، بوٚ ئەم بەرنامەیەشی من بوٚ خوٚم زوٚر دەستی رێزی بوٚ ئەگرم بە سنگەوە .

بێ گومان لەم بوارەداو لەپێناوی ساخكردنەوەو زیندووكردنەوەی كەلەپووری زوٚر دەوڵەمەندو چاخی كوردیدا هەست بە كوٚشش‌و تەقەلاو ماندووبوون بێ ئەندازە ئەكرێ زوٚرتریش هەر لەبەر ئەوەیە هێشتا لە یەكەم هەنگاوداین‌و سەرچاوەی یەك لاو یەككگرتووی بێ جیاوازیمان لەبەر دەستا نییە ... بەرای من باشترین چارەش لەوەدایە كە رەنج‌و ئەركی هەموو پسپوٚرانی ئەم بوارە یەك كەوێ‌و یەك بگرێ‌و لەسەر خوٚو بێ پەلە بە هەموویان ئەم كارە ساخ بكەنەوەو پشت بەو سەرچاوەو كەشكوٚڵ‌و دەستنووسانەی لەبەر دەستیانان بگەنە ئەنجامێكی باشترو دروستتر كەتا دێرین رۆژگاری كاری كاریگەری بەردەوام بێ ... من بەش بەحاڵی خوٚم لە هەموو كات‌و شوێنێكا ئامادەبووم‌و ئامادەم بوٚ راپەراندنی ئەم بەرنامەیەو پێشكەش‌كردنی هەموو توانایەكم ...

منیش لەم بوارە بەرینەدا ، ئەزموونیكی زورو ، تایبەتیم هەیە و چەندان بەرهەمی كەلەپووریم كوٚكردوونەتەوە و ، بەینا و بەینیش لە روٚژنامە و گوٚڤارە كوردییەكانا هەندێكم لێ بڵاوكردوونەتەوە ؛ وە لەبەر ئەوەی زوٚربەی ناوەروٚكی ئەم كەشكوٚڵە چاپكراوەش بریتییە لە شێوەی گوٚران-هەورامی ، كە شێوە زاری زگماكی خوٚمە و كەمێك لەگەڵ ئەم شێوەیەدا ئاشنایی ئەدەبیم هەیە ، بە پێویست و ئەركی سەرشانی خوٚمم زانی لە پێناوی خزمەتكردنی وشەی كوردیدا هەندێ تێبینی و سەرنج توٚماربكەم ؛ زوٚریش دڵنیام ، كە ئەگەر ماموٚستا محەمەد عەلی زوٚرتر شارەزای شێوەی گوٚران بوایەو بیتوانایە پێی بدوێ‌و گفتوگوٚ بكات ، كارەكەی كارامەتر ئەبوو ...

ل 46 ـ

عیشق کردمی بێ خان و مان
بێ ... ملك و (مالم) عیشقم ئەز
طاقەت نەما لاڵ بوو زوبان
قامەت (هیلالم) عیشقم ئەز

ئەبوایە ئاماژە ـ ئیشارەت ـ ی ڕاستکردنەوەی بەم چەشنە بکرایە : بێ ملك و (ماڵی) عیشقم ئەز .... قامەت (هیلالی) عیشقم ئەز .

ل 52 : دیارە واتای وشەی [کوانوا] ساخ نەکراوەتەوە ، بۆیە لە کەوانەدایە .... وشەی (کوان) لە موکریدا بە واتای دووملا ، (برین) دێ ، ئەشبوایە بنووسرایە (کوان) و دەردە ....

ل 75 : (سوورچی) یان (نێزێکیان) بۆ هێنا ...

لە پەراوێزا نووسراوە ، هەڵیش دەگرێت (نەیرەنگیان) بێت .... ئیتر ڕوون نەکراوەتەوە نەیرەنگیان چ واتایەك ئەبەخشێ ... بە لای منەوە ڕاستیی ئەم وشەیە بەم چەشنەیە [ئێزێکیان ، هێزێکیان] ؛ بۆ وێنە ، ئێستاش لە ناوچەی پشدەرو مەنگوڕدا ، زۆر جار ئەڵێن [ئاسان ، هاسان] ، [هی من ، ئی من] ، ئەونییە ، هەونییە ....]

ل 76 : شازادە (دپشی) کرا ... لە پەراوێزایشا نووسراوە . ئەم کەلیمەیشم بۆ نەخوێنرایەوە ، وەك خۆی ڕوونووسم کرد ... ڕاستیی وشەی (دپشی) بەم چەشنەیە [دەپێشێ] یا [دەپێش] دەپێش کرا ، واتە پێش کەوت ، یا پێش خرا ...

ل 83 : هەر گوناهم کرد بە (خۆ) ، لەجیاتی وشەی (خۆ) (خوو) ڕاستترە ، واتە پیشەم هەر گوناه بوو ؛ بەم چەشنەش واتاکەی بەهێزترە ... لەجیاتی وشەی (تۆ) ، ئەشێ وشەی (توو) کە هەر هەمان واتای هەیە ، بەکاربێ ؛ سەرەڕای ئەوەی لە شێوەی موکریدا ، وائەوترێ ، بۆ سەرەوای هۆنراوەکەش وا دروستترە ....

ل 95 : دوو بۆشایی لە ژێر ژمارە [3،2] دا ، ماونەتەوەو لە پەراوێزا ڕوونکراوەتەوە کە [ئەمەیش بەر بەشی مشك خواردوو کەوتووە] ..... لە دیوانی وەلی دێوانەدا ، کە لە 1976 دا چاپ کراوە ، لە لاپەڕە [105] دا باسی دەسنووسێکی لای مامۆستای پایە بەرز (شێخ محەممەدی خاڵ) م بەم چەشنەی خوارەوە کردووە : ـ [ئەم دەسنووسە لە سلێمانی ، لە کاتی هەڵوەشاندنی خانوویەکی کۆنا ، لەناو پایەیەکدا دۆزراوەتەوە ؛ لە پەراوێزی لاپەڕە (52) دا ئەم ڕستەیە نووسراوە (تأریخ عبدالقادر پسر خضر چاوش سنه 1245 ، جا بۆم ساخ نەبووەوە چەند ساڵ لەوەو پێش دەسنووسەکە نووسرا وەتەوە ......] لەم دەسنووسەدا دەقی ئەم دوو ناتەواوییە بەم چەشنەیە ؛یەکەمیان : ـ

جَلِيُّ الاحسان ، خفي الألطاف
ساتر العيوب ، جە قاف تا بە قاف

« ئەشکرێ لەجیاتی ساتر ، ستار ، دروستتربێ » دووەمیان : ـ

جە شکۆی دیوان شدید العقاب
چوون دڵ بە ئایر جە[illegible]ن کەباب

هەردەم مەواچوون بێ پەردەو حیجاب
جيلي الاحسان ، سیرپۆش ستار
(اخفظني بالفضل من عذاب النار)

ل 96 : دێڕی ـ 3 ـ وشەی ، پشت ، شێوە زاری هەورامییەکەی بەم چەشنەیە : (پەشت) ...

ل 97 : دێڕی یەکەم ، بە هەمان دەستوور ، وشەی (بێو) ، بەم چەشنەیە : (بەیۆ)

ل 101 : دێڕی ـ 9 ـ کێشەکەی تەواو نییە ، ئەگەر لە پەراوێزا بنووسرایە ، ئەبێ لە پێش وشەی (منیان) پیتی (کە) بنووسرێ ، نەك (منیان) ، تێبینییەکە لە جێی خۆیا ئەبوو ...

ل 101 : دێڕی (10) ، نووسراوە : مازۆ [بمشارو !] مازۆ : ناهێڵێ ـ ناشکرێ بەم چەشنە بێ ، چونکە ڕووی لالانەوەی شاعیر لە

یەزدانی گەورەیە بۆیە (مازە) ڕاستە ، بە واتای مەهێلە ... وشەی [بمشارو] واتای نییە ، دیارە مامۆستای نووسەریش بۆیە خستوویەتە کەوانەوە و نیشانەی سەرسڕمانی بۆ داناوە ، واتاکەی بۆ ساخ نەکراوەتەوە ؛ ... بەڵێ ئەم وشەیە لە دەسنووسەکەدا ، یا بە هەڵە نووسراوە ، یا کاری ڕۆژگار

شێوەی شێواندووە ؛ جا ڕاستیی ئەم وشەیە بەم چەشنەیە [بفشارۆم] بە واتای (بمگوشێ) ؛ وتراویشە (گۆڕەوشار) ـ(گۆڕئەفشار) ..جا ئەم تاکە بەم چەشنەی لێدێ

سێیەم (کە) منیان من نە قەبر تەنگ
(مازە) (بفشارۆم) قەبر سیا سەنگ
[مازە بفشارۆم] مەهێڵە بمگوشێ ...

ل 106 : دێڕی ـ (2) ـ [ئەلماس دیدەت (وەنەی) تیرخار] ، [وەنەی : بە دەزووی] ، لێرەشا واتا و مەبەست نادات بەدەستەوە ، ڕاستیی ئەم وشەیە بەم چەشنەیە [وێنە] دێڕی ـ 5 ـ ئەم وشەیە [بتو!] کە خراوەتە کەوانەوە ، بێگومان نووسەری کەشکۆڵەکە یا گومانی لێی هەبووەیا بۆی ساخ نەبووەتەوە ... ئەم وشەیەش بەم چەشنەیە [بێتۆ] ، جا واتای ئەم تاکە ڕوون ئەبێ و بەم چەشنەیە :[بێ سوودەن دنیا [بێتۆ] ، ژیانم]

دێڕی ـ 17 ـ :

وشەی [بکیانۆ] بە واتای بنێرێ ؛ لە کاتێکا شاعیر ڕووی وتەی لە نازدارەکەیەتی ، چۆن وەکو نادیار ئەیدوێنێ ؛ ئەبێ ئەم وشەیە بەم چەشنەبێ : [بکیانە] بە واتای بنێرە ... خۆ ئەگەر بڵێین [بکیانۆ] بەواتای بنێرەرەوە ، یا دووبارە بنێرە ، ئەمەیان لێرەدا لە ئارادا نییە ...

ل 107 : دێڕی ـ 2 ـ (نەماندەن) تاقەت ؛ ڕاستیی وشەی [نەماندەن] [نەمەندەن] ە ...

دێڕی ـ 5 ـ : ناو کەوانەکە بەم چەشنەیە : [جزر بی تش !] واتا نابەخشێ و لە پەراوێزیشا هیچ ئاماژەی بۆ نەکراوە ...

دێڕی ـ 7 ـ :

ناو کەوانەکە [کیش وردم راز!] ئەمیش واتای ڕوونی نییە و لە پەراوێزیشا ئاماژەی بۆ نەکراوە ...
لە هەمان دێڕا (وەنی) نار ؛ ئەبێ وشەی (وەنی) (وێنەی) بێ .

دێڕی ـ 10 ـ :

[ڕوو کەرد] بۆ کەسێکی نادیار ئەبێ ، بەڵام کە شاعیر باسی خۆی ئەکات ئەبێ بنووسرێ [ڕووم کەرد] : ڕووم کردە ... [ماوی گەرمەسێر] ماوای گەرمەسێرە و ئەکرێ چاپ وای لێ کردبێ ...

پەراوێزی ل 107 :

نووسەر وای بۆ چووە ئەوەی باو بێ (پـۆل) بۆ باڵندە بەکاردێت ؛ ڕاستە وشەی پۆل بۆ باڵندەش بەکاردێت ، لە هەمان کاتیشا بۆ پۆلی ئاسك ، دەستە و تاقمی ئاسك بەکار هێزاوە ؛ دووریش نەڕوین ، هەر لە هەمان کتێبا و لە (ل 124) دا ، لە دێڕی یەکەمدا هەمان وشە بە هەمان واتا بەرچاو ئەکەوێ ، کە بەم چەشنەیە :

راسی خەط کەردم چی خاڵ خاسانە
جەی (پۆل) ڕەوێل مودبیر ماسانە

نموونەی ئەمەش زۆرەو لێرەدا ئەمە بەسە ....

ل 108 : دێڕی (5،4)

من جەو دما دەست (بەرد پای) تفەنگ
بێ هەناسە بیم (وەنەی) (سیای) سەنگ

ئەگەر بڵێین ئەمە شێوەی (هەورامی ـ گۆران) ە ئەبێ بەم چەشنە بێ : ـ

من جەو دما دەست (بەردم پەی) تفەنگ
بێ هەناسەبیم (وێنەی) (سیا) سەنگ

ئەگەر شێوەیەکی تر بێ ، شتێکی ترە ... ل 125 ـ دێڕی 3 :

[زوڵف هەفت لەشکەر رای دەشت (ڕێگر)]

لە پەراوێزی ژمارە (2) ی هەمان لاپەڕەدا ئاماژەکراوە ، کە لە کەشکۆڵی (مەلا فەتاحی کاگردەڵی) دا بەم چەشنە نووسراوە

زوڵف هەفت لەشکەر (ڕوی دەشت هرکر !)

لێرەدا ووشەی (ڕێگر) واتای ئەم تاکەی شێوندووەو مەبەست نادات بە دەستەوە ، ڕاستیی ئەم ووشەیە بەم چەشنەیە

(ڕەیکەر) . خۆ ئەگەر سەرنجی لاپەڕە (131) ی کتێبەکە بڕ.ین لە دێڕی سێیەمدا کە هۆنراوەی هەمان شاعیرە زۆرتر ئەمەمان بۆ ساخ ئەبێتەوە کە بەم چەشنە نووسراوە : [تیپ تیپ چوون تیپ هەفت لەشکر'نە «ڕەی»] هەروەها ئەبوایە لە ل (125) دا دێڕی چوارەم لە جیاتی ووشەی (نەیکەر) بنووسرایە (نەیکەر) ....

ل 126 : لە پەڕاوێزدا دێڕی — 5 —[کەرد بۆش] ئەبێ بنووسرێ [کەرد بوەش] بە واتای بۆنیکرد ...

ل 128 : ـ دێڕی — 3 — (مژە نێو ڕەنگت) ، سەروا دووبارەیە ، لە جیاتی ووشەی (ڕەنگت) (زەنگت) ڕاستە ئەشکرێ ئەمە بەسەر چاپدا تێپەڕ بووبێ ...

ل ـ 130 : دێڕی — 6 — « مەکان گەرتەبی » ، (مەکان گرتەبێ) ڕاسترە ....

ل 131 : ئەم هۆنراوەیە لە دەسنووسێکی زۆر جوان و ڕێك وپێکی (مام ڕەشید هەمەوەند) ە کە ئێستە لە لامە زۆرباش تۆمارکراوە ، ئەم هۆنراوەیە لەگەڵ هۆنراوەی دەقی کتێبەکەدا جیاوازیی زۆرە بۆوێنە ، تاکی دووەمی کتێبەکە بەم چەشنەیە :

تیپ تیپ چون تیپ هەفت لەشکر نەرەی
بیخ ریشەی گوڵ عومرم کەردم طەی

بەڵام لە دەسنووسەکەی لای منا بەم چەشنەیە :

تیپی حەی چوون فەوج هەفت لەشکەری ڕەی
بیخ و بنچینەی هۆشم کەردەن پەی

لە بەراوردکردنی هەردوو تاکەکەدا دەرئەکەوێ کە واتای دووەم بە هێزترە ....

دێڕی (8) [مایەی شەهدیوەر!] کە دیارە ساخ نەکراوەتەوە لای من بەم چەشنەیەو واتای تەواویش ئەبەخشێ [دمای شەهریوەر] دێڕی (10) : (16). ص 42

[ئاوەرد نە خەیاڵ « من لوام نە پەی »]

لای من بەم چەشنەیە :

[ئاوەرد نە خەیاڵ « سەیری باخچەی بەی »]

واتە دڵ کەوتە خەیاڵی سەیری باخچەی بەی ، دیارە بەم چەشنە واتاکە ڕوونترو باشترەو هۆنراوەکەش بە هێزترە ...

ئەم تێبینییە بچکۆڵەیە ئەوەمان یاد ئەخاتەوە کە یەکخستنی ڕەنجی شارەزایانی ئەم بوارە بەرینە ئەرکێکی زۆر پێویستە بۆ ساخکردنەوەی کەلەپوورەکەمان ... هەرچی زۆرتریش باشتر ...

ل 132 ـ دێڕی ـ 17 : ووشەی [بینو] کە هەروا تۆمارکراوەو خراوەتە کەوانەوە واتایەك نابەخشێ و ساخیش نەکراوەتەوە ڕاستییەکەی بەم چەشنەیە [بنیۆ] بەواتای (بنێتە ، بخاتە) ...

ل 139 دێڕی ـ 19 : [وەس شۆ (تەفەککور) ئینتیظاری بەی] ڕاستیی وشەی (تەفەککور) بەم چەشنەیە [تەفیکر]

ل 150 ـ دێڕی ـ 5 : ـ [مەرقاتر (بزای) کێکف بگرێ بەر] ووشەی (بزای) واتا نادا بە دەستەوە . لە ناوەڕۆکی ئەم دێڕەدا دەرئەکەوێ کە ئەشێ ئەم ووشەیە یا (بەڕای) بێ بەواتای (بۆ ڕێی) یا (بەڕای) بێ بەواتای (بۆ) ...

دێڕی ـ 11 : [« بوورەی کولەگاو ئامین » نەگۆشم] ڕاستییەکەی بەم چەشنەیە : [« بۆرەی کەڵەگاو ئامان » نەگۆشم] بەواتای بۆرەی کەڵەگا دێتە ـ هاتە ـ گوێم ئەبیستم

ل 151 ، دێڕی ـ 17 : ووشەی [دەسەر زانی] لام وایە ئەمە هەڵەیەکی بچکۆڵەی چاپە ، بەڵام واتای تاکەکەی زۆر شێواندووە ئەبوایە بەم چەشنە بوایە [دەسەزرانی] بەواتای دەست بە ئەژنۆ ...

ل 153 ـ لە پەراوێزا ئەم تێبینییە بەرچاو ئەکەوێ : [زۆر لەم شیعرانە ماناکانیان ڕوون نییەو منیش وەك دەسخەتەکە نووسیومن] ... جا نازانم نووسەری کەشکۆڵەکە مەبەستی سەبارەت بەخۆیەتی یا خوێنەر ، جا مەبەستی هەر لایەك بێ ئەتوانم بڵێم ئەو لاپەڕەیەی ئەو ئاماژەی کردووە لەچاو زۆر لاپەڕەی ترو هۆنراوەی تری کەشکۆڵەکەدا واتاکەی سووك و ئاسانترە ...

ل 154 ـ دێڕی — 1 — [قبیلەم کێ نازۆ] ئەبوایە بەم چەشنە تۆماربکرایە : [قبیلە کێ نازۆ ....] واتە ئەم برگەیە دووبارە ئەبێتەوە هەروەك هۆنراوەکەی بەرانبەری لە ل (155) دا ... ووشەی (نازۆ) بۆکەسی نادیار ئەبێ بەواتای (بنازێ ـ نازبکات) . ئەبوایە بنووسرایە (نازوو) بە واتای (بنازم ، نازبکەم) چونکە شاعیر مەبەستی لە خۆیەتی و خۆی بگۆیە ... ئەمەش سەروای سێ دێڕەکەی دواییش ئەگرێتەوە ...دێڕی — 5 — : (کێ بیو) ئەبێ بنووسرێ (کێ بەیۆ) ...

دێڕی ـ 6 : [کێ کەرۆ گوشاد زوانی (ستەم) ؟] واتە کێ زمانی (ستەم) بەر بدات ؟! ئەم واتایەش ناگونجێ ... لە جیاتی

ستەم) ووشەی (بەستەم) ڕاستەو واتاکەشی بەم چەشنەیە : ـی زمانی بەستراوم بەربدات و گۆ بکات !!. دێڕی ـ 9 : « غەیر حەتۆ نەشتەر [دوو وەطەن کەسم !] ... » دیارە ووشەکانی ـەو نەکە لە گەڵ نیشانەی سەرسڕمانا ئەوە دەرئەخەن حویندنەوەو واتایان ساخ نەبووەتەوە . ڕاستکردنەوەی ئەم نیو ـکە بەم چەشنەیە :

[غەیر جەتۆ نەشتەر دۆ ، وە ، تەن ، کەسم]

وته : کەسەکەم ، بێجگە لە تۆ کێ هەیە نەشتەرکاریی لەشی ـدارم بکات !!.

ـ 155 لە پەراوێزا نووسەر ئەم تێبینییەی تۆمارکردووە :

... نازانم شیعری کێیە . ئەوەندە هەیە بەیتی سێهەمی شیعری (بێسارانی) یەو لە دیوانی (مەولەویشدا هەیە) ... ئەبوایە بنووسرایە لە کام لاپەڕەی دیوانی مەولەویدا ئەم شیعرە هەیە ، چونکە بەڕاستی بۆ خوێنەرکارێکی سەختەو کاتی زۆری ئەوێ تا بیدۆزێتەوە ... بەڵێ ئەم تاکە شیعرە لە دیوانی مەولەویدا لە لاپەڕە (300) دا تۆمارکراوەو ئاماژە نەکراوە کە هی بێسارانی) یە ... لێرەدا کە ناوی بێسارانی هاتەکایەوە بە پێویستی ئەزانم لاپەڕە [225 — 226] بەسەر بکەمەوە ... کاکی نووسەر لەوێدا تۆماری کردووە کە لە نزیکەوە ئاگادارە مامۆستای بەڕێز مەلا عبدالکریم مدرس بە هیوایە دیوانی بێسارانی چاپ بکات ... بەڵێ لە پاییزی (1975) دا دیوانی بیسارانی کە زوربەیم لەبەر دەسنووسی مامۆستای پایە بەرز سەید طاهری هاشمی نووسیوەتەوە بە ئامادەکراوی دامەلای کاك محمدی مەلا کریم بەو هیوایەی بەڕەنجی مامۆستا مەلا عبدالکریم و کاك محمدو من بگاتە بەردەستی خوێنەری بەڕێز ، دوای ئەوەش هەرچی هۆنراوەی بێسارانیم بەدەست کەوتبن داومن بە کاك محمد جا ئەگەر نووسەر لە نزیکەوە سەیرێکی دیوانە دەسنووسەکەی بێسارانی بکردایە کە لای کاك محمدە لە ریزی پیتی (چ) دا ئەم هۆنراوەیەی بەرچاو ئەکەوت . لە دەسنووسەکەی خۆما لە لاپەرە (82) دا ژمارە (33) ی دراوەتێ لە بەراوردکردنی هەردوو نوسخەکەشا ـ کتێبەکەو دەسنووسەکە ـ جیاوازیی زۆر هەیە ...

ل 155 دێڕی 9 ، 10 کە لە دەسنووسەکەی منا ئەم تاکەم نییە ، ووشە [راسەن واچان] بەواتا [ڕاستە بڵێن] ئەگەر بەم چەشنە بێ سەرەڕای ئەوەی سەرواش لەنگ ئەبێ واتاکەشی ناتەواو ئەبێ . ڕاستکردنەوەشی بەم چەشنەیە [ڕاسەن واچیان] واتە [ڕاستە وتراوە] ... ووشەی [مردوو] بە شێوەی گۆران ئەبێ بنووسرێ [مەردە] ... من هۆنراوەیەکی (شێخ یەحیا) ناوێکم لایە لە تاکێکیا ئەڵێ :

خاسش فەرماوان مەولای بێساران

مەردەو دوور وەتەن یەك شێوە داران

ئەمەش بەڵگەیەکی زۆر ڕوونە کە هۆنراوەکە هی بێسارانییە ل 156 هۆنراوەی [جە بێساران ماڵ ...] بە ناوی (یوسف) ناوێکەوە تۆمارکراوە ... لە هەمان دەسنووسەکەی بەڕێز مامۆستا شێخ محمدی خاڵدا کە لە خاڵی [ل 95] دا ئاماژەم کردووە ئەم هۆنراوەیە بە ناوی (بێسارانی) یەوە تۆمارکراوەو دوا دێڕی بەم چەشنەیە :

مستەفا وادەی هەزارو ئەندەن

جەپیر باباشێخ هیممەت نەمەندەن

وەك نووسەریش لە پەراوێزا نووسیویەتی [بە گوێرەی پارچە شیعری دوایی دەبێ شیعری یوسف ناوێك بێت ... جێی سەرنجە کە ناوی یوسف لە دوا دێڕی هۆنراوەکەدا نییە !!. وەك تۆماریش کراوە نووسراوەکە لە دەسخەتی (1267) وەرگیراوە واتە ئەوەی لای مامۆستا خاڵ دێرینترە . لە گەڵ ئەوەشا جیاوازیی زۆر هەیە لەمیانەی هەردوو هۆنراوەکەدا ...

دێڕی — 4 — (نەگەرتت) ئەبێ بنووسرێ (نەگرتت) .

ل 159 ـ 160 : لە دەسنووسەکەی مامۆستا شێخ محمدی خاڵدا ئەم هۆنراوەیەش بە ناوی (بێسارانی) یەوە تۆمارکراوە ...

ل 16 دێڕی 4 : [یەسای (گیانەن) یاوان بەو جەمیون] ڕاستیی ووشەی (گیانەن) بەم چەشنەیە (کێیانەن واتای ئەم نیوە دێڕەش بەم چەشنە ئەبێ : تارمایی کامیانە کاری کردووەتە ئەو ڕوخسارەو پێکاویەتی .

ل 166 دێڕی 13 نووسراوە :

(صالح مەترسە دڵدارە قایم)

ئەبێ بەم چەشنە بنووسرێ :

[صالح (مەتەرسە) ، (دل) ، (دارە) ، قایم]

دل دارە قایم : با دڵت قایم بێ

دێڕی 18 : وەك نووسراوە ووشەی (مەكێشە) واتای هۆنراوەكە ئاوەژوو ئەكات بۆیە ئەبوایە بنووسرایە (بكێشە) .
ل 169 دێڕی 10 : [یانەی دەروونش] واتە [خانەی دەروونی] راستییەكەی بەم چەشنەیە [یانەی دەروونت] چونكە رووی وتەی لە ئازیزەكەیەتی ...
ل 170 دێڕی 9 : ووشەی (هۆناو) نابێ و ئەبێ بنووسرێ (هووناو) واتە خوێناو ...
ل 179 دێڕی 4 : [مەیل نەدوو] ئەبێ بەم جەشنەبێ [مەیل نەدەو] ...
دێڕی 9 ، 10 :

فەلەك داخ وە دڵ جەستەم وابەردی
ژاراو دووری ئازیز پێم وەردی

لە دیوانی مەولەویداو لە ل (498) دا بەم چەشنەی خوارەوە تۆماركراوە هی (مەولەوی) یەو شێخ عومەری بیارە خواستوویەتی :

فەلەك داخ وە دڵ خەستەمدا بەردی
ژار دووری گیان ئازیز پێم وەردی

ل 187 دێڕی 3 : لە جیاتی (شەرە جنێو) پێموایە ووشەی (داشۆرین) جێگیرترە ...
ل 19 — 192 : باسێكە دەربارەی نەژادو ژیانی عەبدوڵلا حەسەنی شاعیر . بەلام نووسەر نەگەیشتووەتە ئەنجامێكی یەكلا ... ئەبێ (خانمی وەسمان پاشا) 1854 — 1924 لە هەرەتی شۆخی و جوانیدا بووبێ ، كە شاعیر هۆنراوەیەكی زۆر پوخت و جوانی پیا هەڵداوە . بەپێ ئەم شیعرە ئەكرێ ئەگەر ساڵی مردنی (1316 هـ ـ 1898 ز) نەبێ وەك لە ژینا ژمارە [1252] نووسراوە لەوساڵەوە نزیك بێ . خۆ ئەگەر مردنی سەید رۆستەمی كاكەیی كە هۆنراوەی ژمارە (4) ی (ل 208) ی لە داشۆرینی پرسەی ئەوا ووتووە لە پێش ئەو ساڵەدابێ ئەمیش بەڵگەیەكی روونی بۆ ئەم بۆچوونەیە . شیعرەكان ل 191 یش كە لە كردەوەی ئەفسەرێكی تورك ئەدوێن نەك لە دووەم شەڕی جیهانیدا نەبووە كە ناوی عوسمانلی هەر نەماوە بەلكو لە یەكەم شەڕی جیهانیشا نەبووە (سێواس تەپۆلە) ش كەوانەوە هیچ پەیوەندی بە شەڕی جیهانی یەكەم و . دووەمەوە نییە !! بۆ چوونەكەی مامۆستا (محەمەدی مەلا كەریم) یش لە هەمان بەروارەوە زۆر دوور نییە ... كەواتە ئەتوانین بلێین ئەم عەبدوڵلا حەسەنە كە مەبەستی وتارەكەیە هەر یەكێكەو ئەوەندەش بەتەمەن نەبووە لە سەردەمی شەڕی جیهانی دووەمدا ژیابێ ...

سەرەرای پارچەی (2، 3، 4) ی كتێبەكە [ل 197 — 213] ئەم شیعرانەی شاعیرم هەن كە بەخەتی (مام رەشید هەمەوەند) نووسراونەتەوە : ـ

1 — **دەلیل لەیل نەدیت .**
فەسڵێ تۆ ئامای توو خوا لەیل نەدیت .

(18 ـ دێرە) .

2 — **هاوە ئێشەوە .**
دڵ پەی تۆ خاڵۆ ها وە ئێشەوە .

(22 ـ دێرە)

3 — **دەروون نەخەم كەیل**
خاڵۆی خاطر خار دەروون نەخەم كەیل

(17 ـ دێرە)

4 — **میرزام جووریٚ دێم**
ئارۆ نە جایێ عەجەب جووریٚ دێم

(18 ـ دێرە)

5 — در حق خانم عثمان پاشا گفته
(دەربارەی خانمی عوسمان پاشا وتوویەتی)

وێش كەردەن ظهوور
شەخسێ نەو تەلار وێش كەردەن ظهوور

(19 ـ دێرە)

6 — **خاڵۆ ئەپرسی ئەحواڵی دەردم**
شاهۆ تۆف ئەكا لەئاهی سەردم

(30 ـ دێرە)

هەر سێ پارچە هۆنراوەكەی ئەم شاعیرە لەپاشكۆی عیراقدا ژمارە (26) ساڵی 1979 ، هەر ئەم پارچەیەن لە پەراوێزیشا

کاک محەمەد نووسیویەتی هەر سێکیان هەر یەك پارچەن ...]

- شیرین جامی جەم
تووخوا وەس بدەر جەلای جامی جەم
(9 ـ دێڕەو تەواونییە)

ئەم هەموو هۆنـراوانەشی بـە هەمـان شێوازو ڕێبـازی شاعیرانی وەکـو خانـای قوبـادی ، بێسارانی ، مـەولەوی ، ...ڕشتـوونو نیشانـەی تـوانـاو لێهـاتنی زۆر دانسقـەن ... بێگومان ئەگەر ئەم هۆنراوانە لەبەر دەست کاکی نووسەردا بوونایە ، عەبدوڵلا حەسـەنی وەك شاعیـرێکی (تەنیـا جنێو فرۆش) بە خوێنەری کورد نەئەناساند ، بەم چەشنەش زۆر لایەنی ماف ڕەوای نە ئەشێلرا ... ئەوەتا چوار پارچە هۆنراوەی دوورو درێژی ئەم شاعیرە پێشکـەش کراون هـەر چواریـان داشۆرینی زۆر توندو تیژن !..

(بـەڕای من) ئەم جـۆرە هۆنـراوانەش بـۆ سەردەمی ئەمڕۆی کۆمەڵی کوردەواری ناشـێنو ئەبنـە مایـەی دڵگیری (بـەتایبـەتی پارچـەی1، 3، 4) سـەرەڕای ئـەمـەش لە هیـچ ڕوویـەکەوە ئـەم هۆنـراوانە (نـەمری) یـان تێدا نییـەو بـۆ سەردەمێکی تایبەت وتراون !! ...

ل 197 دێڕی ـ 7 ـ : [وە دوویەم ڕەسوول ختم المرسلین] دیارە (دوویەم) ڕەسوول نییە (ختم المرسلین) بێ ، ڕاستکردنەوەی ووشەی (وە دوویەم) بەم چەشنەیە [دووهەم وە] ئیتر واتای ڕەوانو تەواوە .. ل ـ 201 ـ : بۆ شاییەکە لای من ئەم تاکەیە :

دایم وە بابی وەکو دیڵە شێر
هەتیوان تێت نێن عەسای هەموو ...

ل 202 دێڕی — 5 — : [سرودنی کردگی پاژونت ! پێوە] بەڵێ ئەم تاکەش ڕوونو ساخ نەکراوەتەوە ، ڕاستییەکەی بەم جۆرەیە :

[سەربەندی کردووی پاشبەندی] پێوە ... دێڕی — 9 — : [مری سر دوری پارە دسینی] ئەمیش بەم چەشنەیە :

[مەڕێ سەردەوڕی پارە دەسێنی]
« سەردەوڕی : سەردەبڕی »

دێڕی — 16 — : [بوشیای !] نەبی ... ڕاستکردنەوەی بـەم جۆرەیە :

[بەوشیای] نەبی ، واتە شیاوی ئەوەنیت بەوبی یا لەوِ بچیت ...

ل 204 دێڕی — 6 — : دوای ئەم دێڕە لای من دوو تاکە هۆنراوە هەنو لێرەدا نین ...

دێڕی — 7 — : [پیستکە] (پێتان دەوێژی) هیچ واتای ڕوون نییە ... ڕاستییەکەی بەم چەشنەیە : ـ

[بیستگمە بەیتان دەوێژی]

ل 205 دێڕی — 7 — : لە جیاتی ووشەی (عالەم) (عام) ڕاسترەو لەنگی تاکە کەش نامێنێ ... دێڕی — 18 — : [مووسایی‌چ هەیە خودایش دەناسن] بەم چەشنە ڕاسترە :

[مووسایی هەموو خوا دەناسن]

ل — 207 — : لە کۆتایی دوا دێڕا تاکێك لە دەسنووسەکەی منا هەیەو لێرەدا نییە ... ل 208 دێڕی — 6 — :

[دوساخە نیەن وەیلو زەمهەریر]

واتاکەی پێچەوانەیە ساخکردنەوەی بەم چەشنەیە :

[دو ساخەن (نەبەین) وەیلو زەمهەریر]

ل 210 دێڕی — 11 — : (بەیویش) نابێ (بەویش) ڕاستە هەر لە دێڕی دوای ئەمە نووسراوە (وێش) ...

دێڕی 19، 20 :

بەر سمێڵ وە پیو بەراز [گل نایەك]
جینس خوانکێ هەتیم [کل کایك]

هەر دوو ناوکەوانەکە بەم چەشنە بن ، جا واتایان هەیە :

[هەنیو یایگ : چەورکراو] ، [گەل گایك] ل 212 دێڕی — 3 — : کە بۆ شاییە کە بنووسرێ وای لێ دێ .

ئیسم مەنشووری (سەید ڕۆستەم) بی

دێڕی — 15، 16 — : کە بۆشەو دیارە لە بەیازەکەدا یا نەماوە یا ساخ نەکراوەتەوە ئەوەندە توندو تیژو بێ پەردەیە (بە باشم نەزانی تۆماری بکەم) ..

ل 213 دێـڕی 3، 4 : هەردوو ووشـەی ناو کـەوانەکـان سـاخ نەکراونەتەوە [پستە] ، قستە بەم چەشنەن [پەتە] ، [قوتە] ... دێڕی — 10 — : دەم لە سمێڵ (کەم) ... ئەبێ بنووسرێ (گم : ون) لە پەراوێزا کاکی نووسەر نووسیویەتی :

(... بەڵام ئەم پارچە ناتەواو دیارە ...)

بـەڵێ ناتـەواوەو لەهۆنـراوەکەی لای منـا کـە لە بـەر دەسنووسی کاك ئەحمەد حەمکول نووسیومەتەوە (44) تاکی تر بە دوای دوا دێڕی کتێبەکەدا دێن و بەم چەشنە قەسیدە کە تەواوە ل ـ 217 ، 218 — : ڕاستـە ئەم هـۆنراوەیـە هی وەلی نییەو هی (مەجذووب) ە . زووترو دوای گەشتی ژمارەکانی ژین لە پاییزی (1979) داو پێش ئـەوەش لە دەسنووسێکی مـامۆستـا سەیـد طاهری هاشمیدا ئەمەم بۆ سـاخ بووەوە . لە بـەشی دووەمی وتارێکما بەناوی (هۆنراوەی هەندێ شاعیری شێوەی گۆران لە دیوانی پیرەدمێردی نەمردا) ئەمەم زۆرتر ڕوون کردۆتەوە . ئەم وتارەم بەر لە دووساڵ و نیو پێشەش کردووە . بەشی یەکەمی لە ژمارە (79) ی بەیاندا بڵاوکرایەوە ، بەشی دووەمیشی لە زووەوە چاوەڕێیە ..

ل 218 دێڕی — 6 — : بۆ سەرەوای هۆنراوەکەو واتاکەشی نـاێی ووشەی (پەیوەس) دووبارە بێتەوە جا لە جیـاتی (پەیـوەس) ڕاستتر وایە بنووسرێ (دەس دەس) ...

دێڕی — 11 — : لەنگە یا ئەوەیە لە جیاتی (پای) ئەبێ (پایی) بێ یا ووشەیەك دوای (پای) نەنووسراوە وەك ووشەی (پاك) کە لە دیوانەکەی (وەلی) دا نووسراوە ...

ل 219 ، 220 : هـۆنـراوەی (جـەلای لەیلەوە) ، (11) دێـڕە ، لە پەراوێزیشا ئەم تێبینییە نووسراوە (ئەم پارچە شیعرە نازانم شیعری کێیەو وایش دیارە لە کۆتاییەکەوە بەشێکی لە ناو چوە) ، لە هـەمان دەسنـووسە دێـرینەکـەی مامـۆستا خـاڵدا ئەم هۆنراوەیە هی (بێسارانی) یەو بریتییە لە (17) دێر . ئەبێ ئەوەش بڵێم کە هۆنراوەی کەشکۆڵە چاپکراوەکە زۆر پاش و پێشی تیایەو واتاکەی پچڕ پچڕ بووە ...

ل 220 دێڕی — 1 — : [واچە بو نیشان روشو جە پیوار] کە لە پەراوێزیشا بۆی ساخ نەکراوەتەوە ، بەم چەشنەیە :

[واچە بەو نیشان ئەو شەو جە پێوار]

واتە (بڵێ بەو ناوو نیشانەی ئەو شەوە لە پەناوە)

دێڕی — 8 — : (دەستنە بەست) ، (دەستە بەست) ڕاستە ...

لە پەراوێزا نووسراوە :

« دەبێ (هـەردی) کاتی خـۆی ئەم شیعـرانـەی دیبێ ؟ » .

نووسەر ئامازەی هیچ هۆنراوەیەکی (هەردی) ی نەکـردووەو ڕوونیشی نەکردووەتەوە مەبەستی چییە !!.

ل 221 : ئـەم هۆنـراوەیەش (جـەبەیـانەوە) لە دەسنـووسە دێـرینەکـەی مامـۆستا خـاڵداو لە دەسنووسێکی مـامۆستـا ئەجمەدین مەلادا هی (بێسارانی) یە ... لەم دەسنووسانەدا هۆنراوەکە بریتییە لە پێنج دێرو لە کتێبەکەدا چوار دێڕە . دوا دێڕی دەسنووسەکانیش بەم چەشنەیە :

[مستەفا] هەتا سەر نیانەوە

هەرهاوە حەسرەت ئەو بەیانەوە

مستەفا : ناوی (بێسارانی) یە ...

وەك ئاگادارم نووسەر زۆر بە وردی بە دوای سەرچاوەدا ئەگەڕێ ، جا زۆر پێم سەیرە کە سەرنجی هاوکاری ژمارە [311 ڕۆژی 1976/4/1] ی نـەداوە کـە بـاسی سـەرچـاوەو ساخکردنەوەو ڕاستکردنەوەی هۆنراوەی ناو براوم نووسیوە .

ل 227 — 236 : (9) نۆ پارچە هۆنراوە بەناوی (مەلا میکـایل) ەوە تۆمار کراون بێجگە لە پارچەی (7 ، 5) ئەوانی تر لە دەسنووسی مامۆستا سەید طاهری هاشمیدا بە ناوی بێسارانییەوە تۆمار کراون . سەرەڕای زۆربەی هۆنراوەکانی بێسارانی بەهـەمی زۆری مەلا میکایل لای مامۆستا سەید طاهرە . بێگومان دوای تەتەڵەو بژارکردنی زۆر ئەو شیعرانەی بەهی بێسارانی ناسیون هەردوو پارچەی (7 ، 5) یش هەر هەمان شێوازو شێوەو ڕێبازی هۆنراوەی بێسارانییان هەیە . شایانی وتن و بەڵگەیە کە پارچەی (6 ، 2) یش لە هەمان دەسنووسە دێرینەکەی مامۆستا خاڵدا ل(بە ناوی بێسارانییەوە تۆمار کراون ... هەروەها لە جێی خۆیایەتی کە بڵێم لە پاییزی (1979) داو چەند لاپەرەیەکی لێك هەڵوەشێنراوی مامۆستا (مەلا حەمە ئەمینی مەلا عبدالله) ی مەریوانیدا کە لە (1355) دا نـووسیبووتیـەوە ، ئەم (9) پـارچە هۆنراوەیە هەر بە هەمان وێنەی ناو کەشکۆڵەکە یەك لە دوای یەك و بەریزو بەهەمان دەستوور بۆ (مەلا میکایل) تۆمار کراون . دڵنیام کە دەسخـەتی ناوبـراوو سەرچـاوەی ئەم نـۆ پارچـە هۆنراوانەی ناو کەشکۆڵە چـاپکراوەکـە هەردووکیـان لە یەك سەرچاوە وەرگیراون ...

ل 227 دێـڕی — 1 ، 2 — : ووشـەی (سـارای) لێـرەدا واتـای هۆنراوەکە ئەگـۆڕێ . ڕاستیی ئەم ووشـەیە بـەم چەشـەیە (سـاوای) [هنفتە] کـە ساخ نـەکراوەتـەوە بەم چـەشنەیـە [نەهوفتە : شارراوە ، پەنهان] . لە بەرگی یەکەمی کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردیدا لە نووسینی برای نووسەر ل 59 حافظ لە نیوە دێڕێکا ئەڵێ : ـ

[این راز که در دل (بنهفتم) بدر افتاد]
ـ 228 دێڕی 4 : لەجیاتی (پشتان) ، (پەشتان) ڕاستترە ...
ـێڕی — 8 — : لەجیاتی (نارەواییم) ، (نارەوایی) ڕاستترە ...
ـێڕی — 10 — : بۆ شاییەکە ووشەی (غەزەب) ە
ـ 229 دێڕی — 6 — : (موژەی مەست) دروست نییە چونکە موژە
برژانگ) مەست نابێ (دیدەی مەست) دروستترە ...
ـە دوای دێڕی — 8 — : لە دەسنووسەکەی منا تاکێك هەیەو
ـێرەدا نییە ئەمەش ئەو تاکەیە :

قیبلەم ئەر مەیلت مەندەت (جەلامان)
ملوەس پەردەی دڵ بدەر (وەدامان)

لەجیاتی هەردوو ووشەکانی کەوانەکان نووسراویشە
جەدڵدا) ، (وەچڵدا) ...
ـ 230 دێڕی — 1 — :
[قیبلەم تو (ئامای) وە (جامەی) ...] ساخکردنەوەو
تەواوکردنی تاکە بەم چەشنەیە :
[قیبلەم تۆ (نامای) وە (جامە) (نیان)]
واتاکەشی بەم چەشنەیە :
[قیبلەم تۆ نەهاتی بۆ جاو تەنین ـ نانەوە]دێڕی — 4 — : لە جێی (گەرتەن) ئەبێ بنووسرێ (گرتەن) .
دێڕی — 6 — : (مکێشیو) ئەبێ (مەکێشەش) بێ بەواتای ڕای مەکێشە ...

لە دەسنووسەکەی منا دوای ئەم دێڕە دێڕێك هەیەو لێرەدا نییە کە بەم چەشنەیە :

نەڕێسمانەی ئاسپی تەنی
ڕیشەی گیانمەن مەکێڵۆت چەنی

بەواتای : « ئەو تاڵە سپییە تەنراوانە ڕێسمانو ڕێسراونین بەڵکو ڕیشەی گیانمە لە گەڵتا دێتو ئەم سەرو ئەوسەر ئەکا ! »
کۆتایی ئەم هۆنراوەیەش دێڕە شیعرێکە کە لە کتێبەکەدا نییەو لای من بەم چەشنەیە :

قیبلەم تۆ نامای جامەی نۆتەنی
ئامای مەزارێ پەرەی من کەنی

« قیبلەم تۆنەهاتی جاوی تازە بتەنی ، بەڵکو هاتووی گۆڕێ بۆ من هەڵکەنی ... »
ل 231 دێڕی — 7 — : (ئەروەردوو) واتای نییە ، ئەبێ بنووسرێ
[ئەروەردۆ : ئەگەر بەربداتەوە]
دێڕی — 10 — : (موەرشان) ئەبێ بوترێ (مەورەشان : ئەفرۆشن) ...
ل 232 دێڕی — 4 — : ووشەی (نیا) ئەبێ بنووسرێ (بنیا) .
دێڕی — 10 — : (داخم نەمەندەن) واتە (داخم نەماوە) ئەبێ بوترێ (داخم نەمەندا : داخم نەمایە) .. سەراپای هۆنراوەکە ئاواتی بەدی نەهاتووە ، ڕاستکردنەوەی هەردوو ووشەکەش هەروا ئەبێ ...
دێڕی — 12 — : (بەمەردەنی) ، (پەی مەردەنی) دروستترە ...
ل 233 دێڕی — 7 — :
[(ئەگەر) خوداوەند (نەکەرۆ) کارێ]
واتای هۆنراوەکە ئاوەژووو شێواوە ... ئەبێ بەم چەشنە بنووسرێ :
[(مەگەر) خوداوەند (بکەرۆ) کارێ]
ل 236 دێڕی — 5 — : ووشەی بۆشاییەکە بەم چەشنەیە : (بەدیی) ...
دێڕی — 8 — : ساخکردنەوەی ووشەی (بدان) بەم جۆرەیە :
[بەدان : نەیاران ، ناحەزان]
دێڕی — 10 — : (گەرۆپێت) ووشەی (گەرۆ) واتا نابەخشێ ، ئەبێ بوترێ (گێرۆپێت) ، بەواتای (بتگرێ)

بەم چەشنەو بەپێی بۆچوونی خۆم ئەم سەرنجانەم لەپێناوی خزمەتکردنی ووشەی کوردیدا پێشکەش کردن لە هەمان کاتیشا ئاواتە خوازم برای بنووس سەرکەوتووتربێ ...

سەرچاوەکان

1 — محەمەد عەلی قەرەداغی ، کەشکۆڵی کەلەپووری ئەدەبی کوردی ، بەرگی یەکەمو دووەم .
2 — مامۆستا مەلا عبدالکریمی مدرس ، دیوانی مەولەوی .
3 — مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ ؛ دەسنووسێکی دێرینەی .
4 — مام ڕەشید هەمەوەند ، سێ دەسنووس بەخەتی خۆی .
5 — دیوانی بێسارانی ، دەسنووسی لای خۆم .
6 — مەلا حەمەئەمینی مەلا عەبدوڵلای مەریوانی ، دەسنووس .
7 — کەیومەرث نیك ڕەفتار ، دیوانی بێسارانی ، بەرگی یەکەم .
8 — محەمەد حەمکول ، دەسنووسێك بەخەتی خۆی .
9 — عەبدوڵلا ئەحمەد ئیسحاق ، دەسنووسێکی دێرینەی .
10 — عوسمان هەورامی ، دیوانی وەلی دێوانە ...

ڕوونکردنەوەیەك

بە داخەوە هەڵەیەکی گەورە لە (داستانی بەردە قارەمان) ەکەی کاك شێرکۆ بێکەسدا کە لە ژمارە (11) ی (کاروان) دا بڵاوکرایەوە ، ڕوویداوە ، ئەویش لە ئەنجامی ئەوەدا کە دوو لاپەڕەی دەستنووسەکەی (ل 28، 29) لە کاتی لە چاپداندا پاش و پێش کرابوون و لە کاتی ڕاستکردنەوەی هەڵەدا پێنەزانرابوو ، لە بەر ئەوە وا لێرەدا دوو لاپەڕەکە بە بارە ڕاستییەکەیاندا لە چاپدەدەینەوە . هەروەکوو هەڵە چاپییەکانی سەرجەمی داستانەکەش دەسنیشان دەکەین . داوای لێبوردن لە برای شاعیرمان و لە خوێنەرانی ئازیزمان دەکەین .

دوو لاپەڕەکە بە باری ڕاستیاندا ، لە دوای دێری :

«ئێمە تێناگەین چی ئەوێ ؟»

کە دێڕی ژمارە (97)ی بەشی شەشەمە ، «ل 114» دەست پێدەکاو بەم جۆرەیە :

بووین بە پردو
لە زەریاوە شارستانیمان گەیاندە
دەیان وڵات
هەرگیز .. هەرگیز ڕێگە نادەین
ئەو ئاژاوە بەرپا بکات !!
7
لەشکری هەژدەی فرایزەر
وەك مێرووڵەی ڕەش و سووری
دەشتی تینوو
بەدوای یەکدا ڕێچکە بەستوو .
تەقەتەقی
ئەسپی عەرەبانە کێشکەر .
پرمەی وڵاخی بارە بەر .
فرەفری وەرسکەری ،
پاسی تەختەی
تۆپ لە دواوە پێوە بەستراو
شەست تیری لەسەر دامەزراو

تاك .. تاك هۆڕنی قەمەرە .
سنووقی تەختەی فیشەکی
سەر مۆرکراو
زۆر هەڵچنراو .
چەك و جبەخانەی فرە .
پیادەی قرە ،
هەناسە سوار ، بۆڵەبۆڵکەر
دووسێ فرۆکەی باڵ درێژ
پەیتا .. پەیتا
بەسەر هێزدا هات و چۆکەر .
هاواری ئەفسەری سوارەی
ئەمر دەرکەر .
گرەی تەندووری حوزەیران
لەش سوتێنەر .
هەورازە ڕێی پرووکێنەر :
لە شکری هەژدەی فرایزەر

قۆناغ .. قۆناغ
ڕێگە ئەبڕێ و دێتە پێشێ .
ئەم نەهەنگە تۆزاوییە
کلك درێژە
دەمی گەورەی داپچڕیوە
واهاتووە
شاخ قووت بداو
دەربەند بگرێ !

* * *

پێش گەردو گوڵی بەیان بوو
پێش کازیوە
تاریکی زیاتر لە ڕوونی
ڕەش لە سپی .
لە ئەستێرەی
قوبەی چاوخەواڵوو زیاتر .
لە سەر زەوی

لاپەڕە	دێڕ	هەڵە	ڕاست
109	33	ئەپرژرێنن	ئەپڕژێنن
110	52	ژمارە «آ»	ژمارە «۷»
111	1	گوێزی	- گوێزی
111	58	ڕانەکەن	ڕانەکەن
111	116	مهیلەو	مەیلەو
112	23	لەپاش	- لەپاش
112	45	قوربان	- قوربان
112	54	قوبان	- قوربان
113	94	تاك	تاك تاكی
114	10	موشیر	- موشیر
114	93	هەتا	- هەتا
114	97	نایێ	نابێ
117	101	پانجا	پەنجا
118	30	لەهەراو	لە هەوراو
118	67	خۆلاکێکی	خۆرکێکی
118	70	لەلام	بەلام
118	102	هەمووشتێ	هەمووشتێ بۆ
119	81	هیدچیان	هیچیان
119	86	جووت	جووت جووت

برووسکەیەك بۆ جگەر سووتاوێکی تر :

ئەگەر هاتی شیعرێك هەیە پێشکەشت بێ بی‌خوێنەوە
ئەگەر هاتی خەمم لاتە قەرزی کۆنە بیهێنەوە

کەژاڵی جوان

○

حەسیب قەرەداخی

1963 / 7 / 18

○

چوارشەمە : 15 ی حوزەیرانی 1963 دەمەو بەیان :

کەژاڵی جوانە ،
کەژاڵی شۆخ ، دێت و دەچێت ،
چاوەڕێیە
ژیان وەکوو ساوایەکی بەرمەمکانە
لەباوەشی چاوەکانیا پێ‌ئەکەنی ،
خۆی‌نەئەگرت
بەرەویەخەی دایکەبەیان
دەستەکانی بەگوڕ ئەبرد .
کە خۆر هەڵهات بەرەو « هەولێر » گەرووی رێگە هەڵی‌کردن
کەژاڵ بەرەو ئاوات ئەچێ ، باڵ ئەهاوێ
کەژاڵ دنیای لەدڵدایە ، کەسی ناوێ .

دوای نیوەڕۆ :

کەژاڵی جوان ، وەکوو مەلێ
بڕوانامەی کرد بەباڵو
بەرەو شاری سلێمانی
رێگەی کرد بەشریتێکی تازە تۆماری گۆرانی
لەپێشوازی چاوەکانیا ئەم‌بەرەوبەر
راوەستابوون نێرگز فرۆشی رێی تەمەن
چەپڵە ریزان :
کەژاڵی جوان عومرت پەسەن ، کارت پەسەن .

لای ئێوارە :

کات : ئەمێستە خۆرئاوایە ،
لەبەردەرگا ڕاوەستاوم
کەچی دەنگی کەژاڵ نایە !
چی قەوماوە ؟!
ـ کارەساتێکی خوێناوی
لەرێی کەژاڵا رووی‌داوە .

خەستەخانە :

چرپایەك ، خەڵتانی خوێن :
رەنگی مەرگی لێنیشتووە
ئافرەتێکی گیان پێنەماو
کەژەی لەباوەش گرتووە
شەوێکی شاڵ وەك لادیوار
شانی لەسەر سینگم دانا
وەکوو ئاسۆ رەش داگەڕام ،
بڵێی وابێ ؟!..
بڵێی رێکەوت ئەم گۆبەندە، واگێڕابێ ؟!..
بڵێی بەندەری هەستیمنا ،
لەم شەوەوە بێ چرابێ !
بڵێی شەقامی شاری خەم
سوپای مەغۆل تێی رژابێ
بڵێی ئاگری رۆمابێو لەناخی من بەردرابێ
بڵێی ئەم گەرداوە گڕەی ، قەلای هیوام ئەلەرزێنێ
لەناو دڵما تەقێنرابێ ؟!
بڵێی ، بڵێی ؟!!! ...

16 ی حوزەیران :

کەژاڵی جوان ، هەربێدەنگە :
کەژاڵی جوان زۆر بێ رەنگە .
رووباری شێتی سۆزی من لەترسانا ئێجگار مەنگە !
دایك دەستی لەسەر دڵە ،
خەڵكو خوا ، دێن ، دەڕۆنەوە
هەرچی بەیتی سەبووری یە
تۆزقاڵێ ترس ،
لەسیپاڵی هەناوی من ، ناشۆنەوە
شەوهاتەوە :
ئەم شەو ئێجگار بێ ئامانە ،
لە دیوانی « مەولەوی » وە شیعرێك هاتە خەستەخانە :
ئەم شەو ، وە هەرحاڵ شەو وەرۆژ بەروو
خوا ، سا ، مەرگێ ، سەحەر چێشکەروو

17 ی حوازەیران کاتی سەحەر :

سەحەر چوو مەلای سەرینی
من چیم بینی .. خوا چیم بینی ؟! ..
دەستەو سانم ، خامەم لاڵە
هەرچی وشەو دەربڕینە ..
لەسەر زمانی تەڵخی من ژەهری تاڵە :
بەڵام مرۆڤ کە دامێنی هیوا ئەگرێ ..
وائەزانێ نەخۆی ئەمرێ ، نەکەس ئەمرێ ! .
هاتمەوە ماڵ :
ماڵی چۆڵی خەم لێنیشتوو
منالی بێ جێگە نوستوو .
هەستن رۆڵە وا بەیانە
کەژاڵ لەئێمە تۆراوە ،
شەوو رۆژمان لێشێواوە .
بەناو هێلی تەلەفۆندا ، رۆڵەڕۆیەك گەیشتە لام
وەکوو داری سەر لووتکەیەك ، گەرداو لێیدا
ئەژنۆم شکاو خۆم هەڵدێرام
ئەی خەڵکینە ، چەند گرانبوو ..
لەوکاتەدا هەڵسانەوە ،
هەرچی ئازاری عومرم بوو هەموویم گرت بەشانەوە
بۆ پێشوازی تەرمی کەژاڵ ،
هەردوو دەستم بەقژمەوە گیرسانەوە
چراخانە تەمەنی ئەو بیستو یەك بوون کوژانەوە
پەل بە پەلی خەونەکانم لەرێگەدا شکانەوە .

لە 17 ی حوزەیرانی شوومەوە هەتا ئەو ساتەی ئەمرم .

هەر ئەیلێمو ئەیلێمەوە
خۆزگە رۆڵە ..
مۆتەکەی مەرگ لەجیاتی تۆ
دەستی لەبینی من نایە
لەسەر گڵکۆم وەك ئێستەی خۆم

تۆ ، باوەکەڕۆت ، بکردایە
ئەو ئاگرەی تێم بەربووە
شالاوێکی بێ ئامانە
هەموو ڕێیەك لەبەردەمما پێچاڵێکەو ئاگردانە
ئەی ڕۆڵە گیانە ، خەم بڕیمی‌و پەنا ئەبەم بۆ دەفتەرم
بۆ دیوانم بۆ سەفەرم
بۆ وەلامی پرسیارێکم ،
بۆ چیرۆکی ئازارێکم ، ...
دەستم چزا بەداماوی دەربڕینا
دوام لە تەك هەزار چامەی ماتەمینا .
من دەروێشی مەولەوی‌یم‌و
شەیدای شیوەنی گۆرانم
کەچی ڕۆڵەم کەژاڵی جوانە ، وا کۆلیلی گەرمەشینت
مەرگی « گولاڵە » و « عەنبەر » یش دینێتەوە بەرچاوانم
هەموو ئەبن بە ئێشێك‌و ئەڕۆنە هەتا سەر ئێسقانم .
ئەی هۆنراوەی ماتەمینی‌ی ئەم دونیایە ،
ئەگەرچی من دەربڕینی وام بۆنایە ! .
بەلام ئەو سوێی وا لەدووتوێی ئەم سۆزەما
کەی لەکێشی ئێوە دایە ؟! ..
جگەر سووتاوی خاکی خەم وەك تۆم بەلام بێ‌وبزانە
چ ئێشێکم لەدڵدایەو ، چ ئێشێکم لەسەرشانە ؟! ..
بە ئاگری ئەم شاخەمەم ، خەمەکانم ئەسووتێنم ،
هەموو دڵۆپە فرمێسکێ کە ئەی‌ڕێژم
نارەزایی خۆم‌و خۆتە ، بەم شیوەنە ئەی‌درکێنم .
دەستەوسانی ، دەستەوسانی :
هەتا ئەمڕۆ
لە شیعریشا بە قورسایی تۆم نەزانی .
بێ چارەم‌و دەستە ئەژنۆ .
سەرسووڕماوم
بەرەو هەردادو ئامانێك هەنگاو ئەنێم
وێڵێکی سەرلێ‌شێواوم
ڕێبواری توێشوو ڕژاوم
کوڵی گریانم ناسرەوێ ، ساتم هەمووی ساتی ئەوە
هەرچەند واقیع ئێجگار تاڵە ،
بەلام لەناخی خۆزگەما

ئەڵێم شێ وا ستەمەو ئەڵێم شتی‌وا هەرخەوە !
ئۆف ڕۆڵە گیانە ، ئۆف ڕۆڵە گیانە
زاراوەی زارم هەر ئۆفە
بارانی ئەشکی حەسرەت‌کێش
ڕەهێڵەیە ، شەستە تۆفە
ئۆف ڕۆڵە گیانە ، ئۆف ڕۆڵە گیانە
کۆلیلەکەم ئێجگار گەرمە
بۆخۆی ئەلێ ئەوەی ئەلێ
گریانی‌وا بۆ پیاو شەرمە !
کەمن باوکی سۆزو خەم‌بووم
ئاگر چووە خەمەکانم
ڕێی خۆڕاگرتنی درۆ چۆنە بزانم ، هەرنای‌زانم .
ئۆف ڕۆڵە گیانە . ئۆف ڕۆڵە گیانە
کێ بەم‌حاڵەی من ئەزانێ‌و لەکام پلەی مەینەتایە
ئایەتی ئەم ناسۆرەی‌من هەر چیرۆکی گۆڵگۆسایە .
ئەی ڕۆڵە گیانە بەڕێم‌کردی
سپاردمیت بەخاکی خەم
ئا ئەم خاکەی تاوێرێکی ناگۆڕمەوە [1]
بەتەختی ڕوم ، تاجی عەجەم
بەڵکوو لەوێدا بسرەوی . دایکی هەموو ئاواتێکم
بەڵکوو لەوێ چاو هەڵبڕی بەرەو ئاستی گشت ساتێکم
ببینیت ئەم باوکە شێتەت بەم کۆچەی تۆ چەند خەمبارە !
لەدەستی باری ناباری ئەم ڕۆژگارە چەند بێزارە :
ئۆف ڕۆڵە گیانە دێم‌ودەچم ،
سەرمۆرگێری ئەم ماتەمەم
هەروام لەڕێی گەرمەشینا
خۆم بووم بەخوێ‌و ئەکرێمەوە بەسەر ناسۆری برینا
ئۆف ڕۆڵە گیانە ، ئەمڕۆ هاتم ..
دەرگای دڵم خستە سەرپشت
هەرچی هەست‌ونەستم هەبوو
هەموویم کوشت ، هەموویم ڕشت .
کەمن‌دڵم شووشەی تۆبوو لەگەڵ تۆدا ئەویش شکا
دوا دڵۆپی خەم‌و نازم ئەویش ڕژا ئەوش تکا
خەڵکە ئێوە لۆمەم مەکەن ، کۆستەکەی من زۆر گرانە
تەنها خاکی خەم‌و خوێنە وەکوو دڵی من وێرانە [2]

وام ئەزانی وەك شاعیرێ لەگشت كۆسێ گەورەترم
ئاگر لەمن چۆن بەرئەبێ ، كەمن لەخۆما ئاگرم !
كەچی رۆڵە وامەرگی تۆڵە قورێكی خەستی ناوم
خەریكە ئەی‌سرێتەوە هەموو پێناسێكی ناوم
ئۆف رۆڵە گیانە ، بۆ سەبووریش
یەخە نەبوو رای‌تەكێنم (3)
ئۆف رۆڵە گیانە ، بۆ داخی دڵ
عەرشێ نەبووبێ لەرزێنم
گڕگڕ بۆخۆم گەرامەوە
با یەخەی خۆم دادڕێنم
وەك « معرّی » ئەبوونە بمە هۆی ئەم خەتا بێ سەرجەمە
نەبمە پەندی پێشینانێ بۆ مرۆڤی ئەم سەردەمە
ئۆف رۆڵە گیانە ،
هەزار كەلێن و دیاردە هەتا ئەمرۆ لێك دراوە
هەر دیاردەی ئەم مردنە
نهێنییەكی لاسارەو دەرگای لەسەر داخراوە
هەتا ئێستەش لای هیچ‌كەسێ
پەی بەقوولایی نەبراوە
ئۆف رۆڵە گیانە ،
بۆكوێ ئەرۆم هەر شێوەی تۆم لەبەرچاوە
هەرچی كچێ دێت‌ودەچێ
نیگای گوڵتی لەخۆداوە .
ئۆف رۆڵە گیانە بۆكوێ برۆم
هەنگاوم هەڵنایەتەوە
ئەڵێن یاشێخ واقعی‌یە ، وا لەحوزوری مردناین
ئیتر كەژەل نایێتەوە .
ئۆف رۆڵە گیانە ، جامێ ئەشكم لەسەر دەستم ڕاگرتووە
لێمی‌مەگرە ، وەك دیوانە پەنام بۆساقی بردووە
داوای جورعەی دوایی ئەكەم
بیم بەمەستی سەر دەستە
نەكوو وازوو بكوژێتەوە تروسكایی ئەم هەڵبەستە .
ئۆف رۆڵە گیانە ،
بۆ دادی من زمانە كوانێ وشە كوانێ
ئۆف رۆڵە گیان
كێ چەردەیەك ئا لەم رازەی من ئەزانێ

ئۆف رۆڵە گیان .
هەر چەندێ من سەرئەبەم و سەر ئەهێنم
لەم دوو كەلیم بەولاوە
پێشانگەیەك نابینمەوە خۆمی وەك خۆم تیابنوێنم
واپێشانگەم كردۆتەوە ، دروشمی خۆم هەڵكردووە
پەنام بۆ ئێش و ئازاری وێرانە خاكان بردووە
دەمی دیوانم دائەخەم ،
با ، فەرهەنگی خەم نەمێنێ
دڵی هەزار مەجنون و مەم بۆ خەمێكم دابمێنێ
بەخیلی‌ی من لەخەمدایە
من خەمی خۆم لاگرانە
دنیای ئەمێستە زۆر سەیرە
ئەلێ‌ی سالی خەم برانە !
ئەی رۆڵە گیان
من باوەڕی وەحدەی وجوودگێژی پێدام
كاتێ كە هۆشم كردەوە
لەناو كۆمی مەنگی تۆدا شەخڵێ لێدام
تۆ منیت و منیش تۆم و تابلۆیەكین نابین بەدوان
ئەبێ جامی هەردوكمان بێ
ئەگەرمانە و نەگەر نەمان .
كولووری ئەم سەرزەمینە
نیگای چاوێكی تۆ نەبوو
سامانی من شیعرو خەمم
شاباشت‌بوو هەرچیم هەبوو
ئەم سەفەرەت نەكاتی‌بوو ، ئەم سەفەرەت نەهاتی‌بوو
هەرچی‌یەكم لەكیس‌ئەچوو ،
رۆڵە هەرتۆم لەجیاتی‌بوو
وارووی هەناسەی ساردی من بەرەو رێگەی چۆڵی تۆیە
ئەو نامەیەی لەرەش سواری مەرگ بەجێما
تۆمارێكی رۆڵە رۆیە .

(1) واتا لە وشەیەكی بەناوبانگی ئەورەحمان پاشای بابانەوە وەرگیراوە .
(2) واتا لە شعیریكی مەحوی‌یەوە وەرگیراوە ،
(3) واتا لە شعیریكی (گوران) ەوە وەرگیراوە .

شیرین ..

مدحت بێخەو

1983 / 2 / 1

●

شیرینەکەم ...
چەند حەزدەکەم
وەك چۆن بەقووڵی تێت دەگەم
تۆش بە جەفەنگی تێم بگەی
پەی بەناخی دەروون ببەی
وەك دەرخستنی ژێربەڕو
لەبن (کودی) و هەمبانەدان [1]
واتێم بگەی ..
چونکەلەم دەمو دەستەدا
چۆن بەمن و وشەی داماو
باسی ڕازێکی تۆ دەکرێ
پەی بەدەریای ڕازت دەبرێ
ئەڵێن دڵ ئاگای لەدڵە
ئە بێ وابێ .. ؟
بڕوات هەبێ
بروسکە ژانی دڵی زارم
لەگەڵ خورپەی بەشەکانی
دڵی بەزامت لێ دەدرێن
چۆن وانەبێ ..
کەتۆ مایەی مانی منی
مایەی بزەو ژانی منی
شیرینەکەم ..
گەرچی لەناو جەنجاڵی ڕێ
گوزەردەکەم
هەرگوێم لەگەلەیی و ڕازتە
گەرچی لەناو گێژەنی خەم
ئاوازەکان تێکەڵاون
هەرگوێم لە ناڵەونازتە
بۆیێ لەبەر هەڵاوت و هەڵاوەکەم
هەڵئەقرچێم بەشەونخوون
سۆزی ژوانت ورەبێکە
کام هەوراز بێزاری دەکا
کام دووری ڕێ ..
کامە بیستوون
گەربزانی هەواڵی من
چۆنە بێژینگەکەی دەروون
چۆنە دەردی سەختی ئەوین
ئای لە ناسووری دەربڕین ..
ئای لە ئەشکەنجەی یەك نەبوون
ئەیمایەیژین ..
شیرین تر لەگیانی شیرین ..

---

(1) کودی = کوولەکە

شەوی ئەوین

مستەفا گەرمیانی

1981/1/31
کەرکوك

●

ئەمشەو نانووم تا بەیانی
گۆرانی خەم
بۆ باڵای شەنگت دەچرم
چونکە دڵی پڕ لە عەشقم ،
کانگای خەمی شیرینتە
جەستەی گیانم شێت و شەیدای ئەوینتە

*   *   *

ئەمشەو نانووم تا بەیانی
گشت ئەستێرە دڵدارەکان دەژمێرم ،
زویر مەبە ،
کە ئەستێرەی خۆشەویستی تۆم لەیاد چێ !
زویر نابم ،
کە ئەستێرەی خۆشەویستی خۆم لەیاد چێ !
چونکە گولم ،
هەوری ڕەشی ئەم ئاسمانە
بەری ئەستێرەی ئەوینمانی گرتوە .
ئەگینا کوا شیرینەکەم ..
نە دڵی ناسکی من و
نە ئەوینی پڕ ئەمەگی تۆ مردوە

وەریس

د . بدرخان سندي

(ژبو وەریسێ سێدارا قازی محەمەدی پێشکێش بت)

ئەی وەریسێ هشك و زڤر و لویل شور و داکەتی
قەت تەزانی ئەڤرو کەو بو نێر و مێ سەودا کەتی ؟

یان تەزانی هو وەریسو بگەردەنا کێڤە نیسیای ؟
مارەکێ دژوار و رەش بوی تە ڤەکەست و پێڤە مای

تە شڤان گرت و پێڤەدا و بورە بورا پەزی یە
کەهرکا ئێك سالی کوشتن خودێوو هێشتا زوی یە

هو بلندو سەر سێدارێ تو دمرنا خو بلندی
هویە توخمێ سەرفەرازان زوی دبینن روژ ئەلندی

چەنگ بیالندان نەمان و سوسنا رەنگێ خو بەردان
دل گەمی بو شەڤ رباتێ خوینە دەریا مە ژدەردان

تە چ هاشی عشقا کەوانە چ دخوینن شەڤ وروژ
چ دنالن چ دکالن خەم گرو کوڤان و سوژ

خەم ژ تەمبیرێ دبارن ئاخ وئوخ زورنا دبێ
دل ژ زێمارێن بلیلان شرکە خوین و زوخ ژێ تێ

خو تە باشی دیت ئەی وەریسو کاچەوا وی سەرهەلاند
هینگێ هاتی بو سەمایێ دار سەما خو لبن هەژاند

هویە گەر عاشق سەماکر دین و دونیا دێ بنە ئێك
کەو ژ بو عشقا نێرگزێ ب وەریس پیڤانە رێك

لەو مەنارین و سەر خوشین شاهدی تو ئەی وەریس
لەو مە دیلانە ژمێژە بو حەطاڤەك گەش و سیس

گەر مەلێ هینگێ ب مابا یان ژی خانی هینگێ ساخ
ئەو ژ پەیڤان دا ڤەهینن ژکەوێ نێر رەز و باخ

دا مەلێ جارەك دیتبا ل رەزی سەلوا جوان
یان ژی خانی دیتبایە زین ژ مەم را بی میڤان

لێ وەریس قەت تێ ناگەهی ئاه وفیغانا خەجو
کو خەجێ هاتە مرادێ لێ مراد ژ وێرێ چو

لەو من ژی ئیرو بزاڤە ئەز بچینم ڤێ گولێ
گەرچی نابم خو شاگرد ژی ئەز ژخانی یان مەلێ

ئەی وەریسو بێتڤی بو تو بزانی چەند ژ مێژ
کەو بنکلان ڤەدزەلینن طا ب طا بەنکێن درێژ

خەیام کارگەچی
بەفرانبار ی 1974

جیم مەهێلە

مەرۆ مەرۆ جیم مەهێلە
تەنیام شێودم بۆ تۆ وێلە
کوا ئێستاکە ؟
کاتی ڕەوت و چونی خێلە !
هاتووم .... ببم بەکوێستانت
هاتووم .... ببم بەگەرمیانت
هاتووم .... ببم بەکۆرپەیەك
بۆباوەش و ئامێزانت
بەلام گیانە ! بۆچی ؟ تۆش وا
مانگی ساوات لەئاسمانی ئەندێشەما
ئاوا دەکەی ، جیم مەهێلە
بۆچی ؟ دەڕۆیت بۆ زنویرو
بەجیم دێلی
هەژگی ئازار لەسەرتاسەی
حەزەکانم ئەچەقێنی
دەڕۆیت ؟ باوەش دەکەیت بەکوێستانا !
بە گۆجارو گیازەنگۆلەو نانە شوانا :
باوەش دەکەی بەکارژۆلەو بەرخەکانا
کام شوێن ڕەوەزو بلندە
لای‌تۆ خۆشترە ئەوەندە

مەرۆ گیانە
وێلم بەدووای تۆو کوێستانا
وێلم بەدووای خۆشەویستی بێ پایانا
هاتووم بلێم
ئەی شۆخی گەردن یاقووتی دەریای غەمم
من دیوانەم بۆتۆی ڕەوەند بوتوی شەمم
هاتووم بلێم
وەك چۆن فەرهاد بۆشیرینی
تەنگی بەبیستون هەلچنی
ئاوا منیش بۆتۆی نازدار
دەهەنگــێوی دلم ئازار
ئیتر گیانە ! بۆچ جیم دێلی ؟
دەمهێلیتەوە بەوێلی
ئاخۆ بشێ ؟ جارێکی‌تر !
بەدیدارت شاد بمەوە ؟
یان هەرئەبێ ..... من لە ئاران
تۆش لە زۆزان
وەك‌و بەفر بەخەمەوە
هێور هێور لەدووری تۆ بتوێمەوە
ب ت و ێ م ە و ە .

1 – زنویر : ناوچەی ئەرو سازگاری کوێستانە
2 – گۆجار : گیایەکی کوێستانە ، چەند ناوێکی تریشی هەیە (کویرەوو - پانەرەش - دوڵە دیم - پلە جاتراوی - رەنوی تیکە بەردی -) ئەم گیا کوێستانی‌یە شێوەی لەشێوت دەچێت بەلام ڕەنگێکی سەوزی توخی هەیە پەلکی ئەستوورو پەرزوبان وبلاوە ئاژەل زۆر ئامەزروی خواردنی‌یەتی ئەم‌گیا کوێستانی‌یە لە کوێستانی (پانەرەش - ناوی تازە) هەیە ئەو ناوچەیەش بە ناوی ئەم‌گیا کوێستانی‌یەوە ناو نراوە .
3 – گیا زەنگۆلە : گیایەکی کوێستانی‌یە (ناوی خۆ بەخۆیەوەیە) .
4 – نانە شوانە : = = کوێستانی‌یە .
5 – ڕەوەز : دانە بەردی گەورەی یەك لەسەر یەکە لەسەر چیا
6 – ئاران : گەرمیان
7 – زۆزان : کوێستان
8 – ڕەوەند : کۆچەری (بەوکەسانە دەوترێ کەدەچنە هەوار)
9 – ئەهەنگێوێ : ئەپێکێنی .

سەرچاوە

جەلال مەدحەت خۆشناو
هەولێر 13 / 4 / 1983

من کانیاوم ، ئەمن ئاوم
شەونمی چاوی ڕسکاوم
لێرە ڕووباری سۆرانم
لەوێ خورەمی سیروانم
فیشخابووری بادینانم
ئەمن قوربانی ئەم گلەم
ئەمن دیجلەم !
ئەتوێمەوە ئەچمە ناو خاك
ئەشۆمەوە لێشاوی ماك

ئەبم بە ئەنجامی ژیان
ئەبم بەنان !
ئەمن لافاوێکی خوڕم
ئەمن هێرشێکی دڕم
ئەڕۆمە خوار
بەرەو کەنار
ئەچمە کەنداو و ناو دەریا
ئەخشم بەرەو ناخی زەریا
بەلام : کە هەلدێ ڕۆژی نوو

بە دەستوبرد و زوو بەزوو
ئەبمە هەلم ، ئەبمە هەور
ئەبمەوە ڕادانی جەور
ئەکشێمەوە بەرەو کوێستان
ئەبمە بەفر ، ئەبمە زریان
ئەبمەوە ڕێژنەی باران
دەچمەوە باوەشی جاران
ئەتەقمەوە وەکو گڕکان
لە کانیاوێکی کوردستان !!

پێشکەشە بۆ «کاروانی» ئەدەب

احمد شكری

دراوسێی گرتووخانە
لە سولەیمانی
لە 1983/2/11دا ڕێژراوە

کەوتووتە ڕێگا کاروانی ی ئەدەب
لە شاری هەولێر بۆ کوردو عەرەب
ڕێزو سووپاسم بۆ ڕۆشنبیرە
بۆ نووسەری چاك لاوە یا پیرە
چیرۆك‌و پەخشان هونراوی جوان
ڕێچکەی بەستووە سەیری ی لە کاروان
زانین بەم چەشنە لە بروزابێت
نەزانین دەبێ لە قوڕ چەقا بێت
خامە بەدەستم پەنجاو شەش ساڵە
نووسینم زۆری بۆ کوڕو کاڵە
هانیان دەدەم هەتا زانا بن
ئەگەر زانا بن هەرگیز داتابن
زانین بە تەنها ئەی گەل مەرج نی یە
زانین لە گەڵیا ڕەوشت باشی یە
چەنم پێ خۆشە دانیشتووی عیراق
لای بەرن نیفاق بگرن ئیتیفاق
نیشتمانمان دیارە عەزیزە
پاڵی یەك بگرین هەموو بە ڕێزە
لابەین لەناواچی ی دەعیەو فیزە

بەدخوو بەدەر کەین با بە [نەقیزە]
نەقیزە داری بزمار لە سەرە
بۆ لێخوڕینی گاگەل‌و کەرە
بام لێیان خوڕین بەرەبە بەرە
تاقیان نەهێڵین لەم دەشت‌و دەرە

ئەی هۆزی عراق لەسەر تا دامان
ببین بە پەرژین با بۆ نیشتمان
باش بی پارێزین لە ناپاك‌و پیس
تا پاك بێتەوە ولات سەراپا
یا تێیان کەوین بەراس‌و چەپا

خزمەت گوزاربین بێ جیاوازی
بە یەکیەتی مان بکەین شانازی
ئەمجارەش شیعرم ڕووی کردە «کاروان»
ئیتر دەنێرم بۆی چیرۆکی جوان
گەر پەسەن کرا چاپی کەن چاکە
ناپەسەنیش بوو فڕەی دەن کاکە
شیعرو پەخشانم ساف‌و ڕەوانە
بێ گرێ‌و قۆرتە بۆ کورد زوانە

هەوزینێ ..!

پێزانێ ئالیخانی

ئادارا ـ 1981 ـ

ـ دهوك ـ

هەی هوزینێ .. !!
کێبو .. ؟ گوتیە ،
دلی تەیی ژارو مەلویل
مەمو مرو ،
مشك‌و مارا بەژنا خورت ،
خار هنجنی
وەك گیایی پاییزوکا ..

هشك بوو .. بەهی ،
چەوا خەما تو نەخاری ،
تە باوەر کر .. ؟!!!
روی گەرما من .. !!
هێ ـ هێ زینێ
هارو دینێ ،
ڤین ڤەهینێ
هندی پەیڤ‌و سوزین منن ،
خویمین دیواری دمدمن !!
نەهەرفتینەو
ناهەرفن .. ناهەرفن .. !!

هندی ئەژدەهایەك رابیت ،
بو .. مرنا من ..
چەکوچین من
دو دهو .... سێ سێ
دسەڤاکرینە ،
ژنهو پێڤە ..

نەشێنە من .. نەشێنە من .. !!
هندی دەریا ..
ڤینا مەیە ،
یا بێبنە !!
یاب ئومێدو بدویماهی‌یە
نە هشك‌دبیت‌و
نە سل‌دبیتن .. نە سل‌دبیتن .. !!!
تورەنەبە .. تورەنەبە
ژوی سل‌نەبە ..
لڤێ ڤیانێ ،
تویی دارا منا ژیانێ
سوزا من نەخشێ لبەری‌یە !!
باوەرنەکە ..
ئێمن نەبە ..
ژ درەوین ڤێ جیهانێ .. ؟ !!
من باوەرە لڤێ ئومێدێ
ئەو ئاوازین ،
خوش‌و شرین
ژ لەعنین لیڤین ..
تە دەردکەڤن ...
بئاخینك‌و ژانڤە دگرنژی !
هەمی خەمین ژینا مەنە ..
ژخو دریژی ..
هەمی هزرین
بین قەمختی‌نە دهاڤیژی
هەمی ڤینا دلی منە ..

بخو دمیژی
هلو .. هلو .. لڤێ ڤیانێ
زوبیە .. درەنگە .. !!
بەرێ خو بدە ..
ڤێ جیهانێ
یا چەوا بوو !!
یا ب چ رەنگە ؟ !!
تازی‌و رەشیا ،
لناڤ‌بەرا مە
لسەر ریکا مە ،
بەرڤ چونە
هەرا دچیتن ،
ها نزیکە .. ئەو روژ بێتن !
یا بەکروك وئەهریمەنا ،
بکەین قوربانین
ڤێ ژینێ !
ئەزو توژی ..
لڤێ جیهانێ ،
بدەمەکێ دیتی‌و سپەهی ،
سەردڤنا هەر بەکروکەکێ
لناڤ‌بەرا مە بویە ستری
خو تێك‌وەرکەین ،
بگەهین ئێك
تورینا من
هەر دێ بین ئێك .
هەر دێ بین ئێك ..

نموونەیێك لە چیرۆكی پەروەردەیی منداڵان

شەوبۆی ئاشتی خواز

« سیڤا »

پشیلەو بەچكەكانی
ڕۆژێ چوون بۆلای شەوبۆ
پشیلە ووتی : شەوبۆ
ئازاری كەسمان نادەی
گوێ لە شكاتم بگرە

* *

سەگ - قسەی پشەی بڕی
ووتی : من قسە دەكەم

* * *

شەوبۆ ووتی بە سەگە :
ئەگەر یەكێك قسەیكرد
پێویستە گوێی لێ بگری
بزانە چی باس دەكا ؟
ئەگەر بە دڵت نەبوو
ئەوسا لەم نێوانەدا
خۆت بە زلتر مەزانە

* * *

سەگەكە شەرم گرتی
ووتی : ببورە تا هەم
بە پشیلەی ووت : فەرموو

* *

پشە ووردو لەسەر خۆ
سەگ بووە بە دوژمنم
هەركامێكمان دەركەوێ
بەوەش ناوەستێ ئینجا
لەگەڵ بێچوولەكانم
شەڕ هیچ ئەنجامی نییە
دەڵێم ڕۆژتان باش میاو میاو
بە حەپە دەنەڕێنێ

* *

سەگو تووتە لەكانی
هەموو بوون بە میوانی
تۆ دۆستی گیاندارانی
خۆشەویستی هەمووانی
با لەحاڵم بزانی

بە حەپە حەپ نەڕانی
تۆ هیچ شتێك نازانی

تۆزێك فێری ئەدەب بە
هەڵمەدەرێ دەستو برد
نابێ قسەكەی ببڕی
هەڵەیە . یان ڕاست دەكا
تۆش باسی بكە . چیت هەبوو
تێ دەگەین كێ ڕاست دەكا
بەكەس مەڵێ - نەزانە - .

زانی هەڵەبوو . كردی
ئیتر هەڵەی وا ناكەم
ئیتر خۆیشی بێدەنگبوو

ووتی بەدادە شەوبۆ
لە ماڵو حاڵم وونم
بە حەپە دوای دەكەوێ
جنێو پشمان پێ دەدا
لە دەستی هەراسانم
من حەزم لە ئاشتییە
لە جێی ڕۆژباشو سەرچاو
زراوم دەتۆقێنێ

پشیلە قسەی نەما
قسەی نەكرد بێ دەنگبوو
ئەوسا سەری هەڵبڕی
ووتی : دیارە نەزانبووم
نەمزانی میاو - میاو باشە
هەڵەم دانی پیادەنێم
جنێو نییە حەپەی من
مانای ئەی دۆست ووریابە
دوژمن زەفەر نەهێنێ

* * *

پشە -ووتی ؛ كەوایە
خراپ لێت تێ گەیشتووم

* *

شەوبۆ ووتی : هەر ئێستا
بە چكەكانتان تێكەڵ كەن
وادەچم بۆلای دایە
لەگەڵ نەختێ ماستو نان
تێر تێر لەلای من بخۆن
بە قسەی بەد نەفریوێن
بەبێ ئاشتی . ئەم ژینە

* *

بێترس بەدڵێكی شاد
هەموو یەك ڕازو نیاز
تۆمان بیر ناچێتەوە
پەیمانە تاكو ماوین
دوای ماڵ ئاواییكردن

* *

ئێمە ئاشتیمان دەوێ
هەموو لەیەكتر بگەین
بەلام سەگە لە شەرما
تا شەوبۆ ووتی : فەرموو
قوڕگی پڕ بوو . وەك بگری
گوێ نەگرو نادان بووم
لای تۆ لەجێی ڕۆژباشە
بەلام با - ئەوەش بڵێم
حەپەو كلكە لەقەی من
گورجو گوڵو زانابە
زیانت پێ گەیێنێ .

منیش هەڵەم لەلایە
ببوورە حاڵی نەبووم .

یەكتان ئەویتر ماچكا
ئەوانیش دەست لەملكەن
ووردە ئێسقانی لایە
بۆتان دێنمە سەرخوان
ئەوسا هەستنو بڕۆن
حەز مەكەن لەشەڕو جوێن
پڕە لەداخو كینە

لەلای شەوبۆ نانیان خوارد
ووتیان : شەوبۆی ئاشتی خواز
كە ئێمەت ئاشت كردەوە .
بۆ ئاشتی لە پێناوین
كەوتنە گۆرانی ووتن :

زەرەر لەكەس نەكەوێ
ئەم ژینەمان پێشكەوێ .

مسته فازەنگنه

شەوارەبوون

چەن چیایەکی بە ئاسماندا هەڵگژاو ، کەلۆزێکی دەمشۆڕی هەمیشە تەڕو ناو گەرو سەوز ، بە ڕەزای ناوچەکە لەوێدا لەدایك دەبێتو لە گورچیلەی نەخۆشەکاندا دەپاڵێورێت ... بە زستانان وەکو جگەرەکێشێکی تەواو کەلۆزەکە دووکەلی هەلمی بە حەوادا دەکرد ، بە هاوینانیش زوربەی لاوەکانی دێ بە کزەی فێنکیی لەشی خۆیان خۆشە دەکردو ، بای باڵیان تیا ئەدایەوە ... دار بەڕووە بەساڵا چووەکەی کەرکەڕاکەی سەرکەلۆزەکە . بەزگەخشێ چەن لقێکی خۆیان شۆر کردبووەو هاتبوونەوە بۆ ناو دەمی ...

خەنجەر باڵو ، قاژقاژەو پاساری ، گەلێ جەوتو بەڕوویان بە درێژایی ساڵ بە دەنووك لە دارەکە هەڵدەوەراندو ، کیژگەل دەچوونو لێیان کۆ دەکردەوە ، هەر وەرزەی بە جۆرێكو بۆ مەبەستێك ... بەسەوزی دەیانبرژان ، مندالان حەزیان لە تەقینەوەیان دەکردو پریشکە ئەسکڵی داربەڕو دەچووە حەلحەلەی ئاسماندا ، بە وشکیش بۆ کونەو مەشکە تالدان کنەیان لێدەکرد ... بە هاران چەندین کوریسیان لە گەردنی لکە بەرزەکانی توند دەکردو هەرەزانێیان لێ دەکرد ... کەس زاتی نەدەکرد لکە شکاوەکانی بۆ سووتاندنو سووتەمەنی ببات‌ەوە ، کەچی لە کاتی گەشتو سەیرانو چووارشەمە سوورەو نەورۆزەکاندا هەر لەبن دارەکە خۆیدا کەس چەکەرەی لەوە نەدەکرد شیوو چای پێ لێبنێن .. لەوەتەی هەیە نەزرگایە ... یەك تاکە دارێکەو نەبووە بە دوو ... هەموو خەڵکی ناوچەکە خۆشیان دەوێت ، واهەست دەکەن تاکە پەرتووكو تاکە سەرچاوەیە تاوەکو ئەمرۆ مابێتەوەو . مێژووی کۆنو نوێی ناوچەکەو مرۆڤەکانی پاراستبێت ، بۆیەش هەرکەسێك ئەمامێکی بچێنایە حەزی دەکرد وەکو داربەڕووەکەی سەرچاوە، بڵندو ، بەوەفاو ، بەتەمەنو بەپیت بێت ....

لەگەڵ خۆرئاوابووندا وەکو ئەرکێکی ڕۆژانەی لەیاد نەچوو ، هاپۆ « یادگار » چرایەکی لەعلی دادەگیرسانو بە شوێنێکی تایەکاری بە دارەکەوەی هەڵدەواسی ... دەساو دەس ئەو کارە پیرۆزەی لەباوكو باپیرانیوە بۆ مابۆوە ... زوربەی خەلکی حەسوودییان بە هاپۆ « یادگار » دەبرد ، چونکە هەر ئەویش‌بوو سەرگوزشتەی دار بەڕووەکەی دەزانی ، کەچی گەلێ شتی وەکو کلیل سونقەمینی تایبەتی بە خۆیو ئەوەی پاش خۆی کارەکە دەگرێتە دەست هێلابووەوە ... ئێوارەیەکی بەهاری ساڵ وەکو هەموو ڕۆژانێکی کە ، بە ڕچە ڕێکە ژوور ئاواییدا بەرز بووەوەو شووشە نەوتێکی گەردن بەرزی ئەلقە بەنێکی لە ملکراوی لە پەنجە تووتەی خۆی هەڵکێشابوو .. قاپە شووشەکە چەشنی مریشکە ڕەشەی ئاوی کوژرابێو بە پاشکۆی سووارەکانەوە هەڵواسرابێت دەهاتو دەچوو ... کە گەشتە داربەڕووەکە دەستی برد چرا لەعلەکەی داگرت ، پڕی کرد لە نەوت ، چەرخەکەی لێدا ، دایگیرساند ... بە ئاسپایی هەڵیواسییەوە . لە گەڵ هەڵواسینو گڕ بەخشینیدا ، هەموو گوندەکە بەرغەلەکانیان بەردایە ناو مێگەلەکانیان ... بارە باڕو باعە باع لە هەموو لایەکەوە بەرز بووەوە گشت ئێوارەیەك ئەو هەڵلایە هاپۆ « یادگار » ی دەبردەوە بۆ جیهانێکی دی ... پەلەوەرو کۆترە نیشتووەکانی سەر قشڵە کۆنەکەی ناوەڕاستی گوندەکەش ، بۆ دووا جاری ڕۆژ ، قشڵەکەیان بەجێ دەهێلاو پاش دوو سێ سووڕی سەر لێشێواو بە شەوارەبوون دەگەشتنەوە سەر قشڵەکۆنەکە .

« ئەم هەراو گۆڵەزە ئەلێی ڕۆژە لحەشرە ... زۆر کارو بەرخ بە هەلە خۆیان دەکەنە ژێر مەڕو بزنەکاندا ، بێ ئەوەی بزانن دایکیانن یان‌نا !... هەندێ دەلاوێنرێو هەندێکیش قۆچ دەخۆن ! ... هەیشە دەبرێتەوە کۆزەکانیان بێ ئەوەی دەمیان تەڕبێو دەمیان لە گووان بکەوێت ... ئەمە ژیانە » .

ئەو ساتانەی غەم و زەردەخەنە تێکەڵاوی یەکتی دەبن ..

● صدر الدین خۆشناو ●

خۆیشی نەیزانی بۆچی ئەمرۆ حەزی بەوە بوو ئەم جیهانی ئێستای هەموو ئێوارانەی بە دەنگێکی نەوی و لەبەر خۆیەوە هەڵبرێژێت ! وا دیاربوو حەزی بەوە بوو دار بەڕووە نەزرگاکە گوێی لێبێو خەمێکی ئەو لایەنەی بخوات !. چەند هەنگاوێکی هەڵهێناو برێ لە دارەکە دوور کەوتەوە ، لەگەڵ ئاوردانەوەیدا ، تارماییەك پێش چاوی کەوت و نەما .. پەیتا پەیتا دوو سێ جار هات و چوو ... بە تەواوەتی سەری هەڵبڕی و ڕووی کردە چرا لەعلەکە ... قاقبایەکی بەربڵاو لە ناخیەوە کەوتەڕێ ، کەچی دەستی نایە سەردەمی خۆیو کپی کرد ... چاوە زیتەکانی ژێر هەردوو برۆ ئەستوورەکانی بریسکە بریسکیان بوون ... بە دەستەکەی کەی ریشۆی جەمەدانیکەی لادا ... لە شوێنەکەی خۆی چنچکێکی دایەوە ... شەمشەمەکوێرەیەکی کوڵکن خۆی دەکوتایە پشتی سێبەری ئاوێنەی لەعلەکەو خۆی لێمات دەدا تا میشوولە یان پەپوولەیەك دەکەوتە بەر ڕووناکی چرا لەعلەکەو بەپیری تیشکەکانیوە دەهاتن ، شەمشەمەکوێرەکە یەکسەر گوژمی دەسەنو پەلاماری دەدا ، هەرکە دەگەشتە روو ناکییەکە خەیلێ جار شەوارە دەبوو ، ناو بە ناو مەبەستی نەدەپێکاو دەپلکایە زەویکەوە ... لەولاشەوە لەبن دارەکەدا پشیلە کێوییەکی سەر زل خۆی مەڵاس دابوو ، چاوەچاوی بوو شەمشەمەکوێرەکە بکەوێتە زەوی و ئەمیش بیقۆزێتەوە . هاپۆ « یادگار » یش لەم دیمەنە راماو بە چاوی خۆی دیی هەریەکەیان چەند جارێك بە مەرامی خۆیان گەشتن ، کەچی ئەو نەیدەزانی گرێ کوێرەی ئەو کەینو بەینە بکاتەوەو بیری ئاڵۆزی شیکار بکاتەوە ... کە دایکیشاو ملی ڕێگای بەرەو ماڵەوە گرتەوە بەر ڕستەیەکی بەسەر زاردا هات ، خۆیشی نەیزانی چۆن بیری کەوتەوەو لە کوێوە فێری بووە . « بەڵێ ئەمە تەوازون قووایە ... گەر وانەبێت ئەوا مێشوولە بە مانگێك زەلام دەخوات . » . هەرچەن لە ئاوایی نزیك دەبووەوە شەپۆلەکانی مێشکی دەنیشتنەوەو چەم و جۆگەلەکانی ووشك دەبوون ... بڕیاریدا گرێ کوێرەکەی دڵی بکاتەوەو بانگ هەڵبدێری و بە هەموو ئاوایی رابگەیەنێت ، کە ئەو داربەڕووەی ئەمرۆ نەزرگایە ، گۆری یەکەمین لاوی ئەم گوندەیە کە لە پێناوی سووارچاکی و خۆشەویستیدا ڕۆحی بەخشی و لە پێناوی تەوازون قووادا کۆچی دوایی کرد .

— ١ —

هەر کاتێك لەخۆی بێزاربوایە ، لە ژوورەکە دەچووە دەرێ بۆ ئەوەی هەر لەلای کەمەوە هەوایەکە بگۆڕێت چونکە بێزاری و تەنیایی غەم و پەژارە زیاددەکاو وای لێدەهات خۆی لەخۆی بێزاردەبوو .. دڵی تەنگ دەبوو .. قورسایی جیهان لەسەر شان و ملی (ئەو) کۆدەبووەوە .. سەری خۆی دەلەقاندو بیری لەهەموو شتەکان دەکردەوە .

ـ ئای کارەساتی ژیان . خۆ گەر تووشی هەر دەردو کارێکت بکات ئەوە لەژێریا نایێتە دەرەوە تاکو مردن پێوەی دەناڵێنی . بەڵام (ئەو) پێشی ئەم کارەساتەش هەر بیری لە ژیان دەکردەوەو سەر شانی سووك نەبوو .. هەستاو هەردوو دارەکانی (شقەکانی) خستە بن هەنگڵی و لە ژوورەوە چووە دەرەوە .. هەر لەم کاتەدا بایەکی بەهێز دەهات هەموو گەلای درەختەکانی حەوشەکەی دەجولاندەوە .

- ئای سەمای درەختان چەند خۆشە .

ەەویستەکی کرد .. تەماشای ئاسمانی کردو .. هەور خـۆی گرموڵە کردبوو ..

- بارانێکی بە چاوانەوەیە .

کاتەکـانی دەرەوەی ژوورەکە لە سـاتەکـانی ناوەوەی خۆشتر خۆی دەنواند .. هەنگاو بە هەنگاو ڕۆیشت تا بە ئاستی ـەرگای دەرەوە گەیشت .

— 2 —

مـاڵەکەیـان دوو لای جادەبـوو .. یەکێکیـان سەرەکی بەگوێرەی گەڕەکەکە ئەوی تریان لقیبوو .. جـا دەرگاکـەی ماڵیان کەوتبووە لای جادە لقییەکـە .. وە جادە لقییـەکەش بەلای ڕاستییەوە بۆ باخچەی منداڵان درێژدەبێتەوە . کەچی بەلای چەپیش بۆ لای جادە سەرەکییەکەی کۆڵان دەنواڕێ .. بەرەو لای چەپ هەنگاوینا تاسەری کۆڵان ڕۆیشت .. جادە سـەرەکییەکـەشی بەلای ڕاستی بـۆ لای شەقـامی شەستی (کوردستان) درێژ دەبێتەوە .. بەلای چەپیشا درێژ دەبێتەوە بۆ لای شەقامە گشتییەکان تابەناو بازاڕ دەگات .. ئەم جارەیان تەکانی داخۆی ، لێفی نەخۆشی لەسەر خۆی لابرد .. تا ئاستی جادەکە .. لەوێوەش ڕاوەستا .. هەموو دیمەنو دەرگاکانی پێ سەیر بوون .. دەتووت تازە لەدایك بووە .. ئەم شوێنانە نوێنە کـە دەیانبینێ .. خـۆ هەشت نـۆ مانـگ کەمنییـە مـرۆڤ لە سـەرگازی پشت پـاڵیدابێتەوەو بـەدەم نـەخـۆشی خـۆیـەوە بنـاڵێنی .. مـرۆڤ کـاتێ لەدایـك دەبێ .. چـاوی بـۆ ژیـان دەکـرێتـەوە (ئـەو)یش پـاش نـەختێـك چـاوەکـانی وێنـەی کـۆڵانـەکـەیـان تـۆمـارکـرد ، وورده وورده یـادگـارەکـانی وەبیردەهاتنەوە . لەم ساتەدا دوو کچی نەشمیل ڕێكو جوان لەلای ڕاستییەوە بە درێژایی شەقـامەکـە دەهاتن .. (ئـەو) تەماشای دەکردنو چـاوی کامیـرای بڕیبـووە ئەوان .. لێی نزیکتربوونەوە .. کتابیان پێبوون وا دیاربـوو بۆ قـوتابخـانە دەچوون .. بە تیلەی چاوێك سەیریکردن چاوەکـانی دەڵێی پیاڵەنە برۆ کەوانەکانیو کـوڵمی سوور .. لێـوی تەنـكو دەم بەزەردەخەنـە ، هەمـوویان دەمو چـاوێکی بازنـەییان بـۆ

دروستکردبوو .. زیاتر سەرنجی ڕاکێشابوو .. ئەمـە سێیەم جارە کە سەرسامی دەکات . یەکەم جار ڕۆژێکی جـەژن بوو هێشتا (ئەو) نەخۆش نەکەوتبوو لە ماڵی هاوڕێیەکیان بوو .. ئەمیش لە ماڵ هاتە دەرەوە .. پانتۆڵێکی کاوبۆی لەبەردابوو .. کـراسێکی پـەمبـەیی بـەسـەر دا شـۆڕکـردبـووەوە .. بـە زەردەخەنەیەکی هێمنانە هاتە لایو بەو دەستە ناسکـۆکانـە دۆقەیەکی لەگەڵ کردو جەژنە پیرۆزەیان لەیەككرد .. جاری دووەم (ئەو)یان بە چوار دەستە لەناو بـەتانییـەك لوولداو خستیانە ناو ئۆتۆمۆبیلێك کاتێ لە جامی پشتەوەی سەیریکرد بینی وا (ئەم)و هاوڕێیەکی لێی نزیك بوونـەوە .. (ئەو)یش لەبەر نەخۆشی خۆی سـەری لەقانـدو زۆر دڵگیر بـوو جۆری تەماشاکردنەکەشی غەماوی بوو .. لەم بیرکردنەوەیەدا بوو .. لە ئاستی نزیك بوونەوە چاوی بۆ لای چەپ گۆڕی کەچی ئەوان سەنگرانەوەو هەڵوێستەیەکیان دایێ یەکێکیان نقەی لە دەمی دەرنەهات ئەویدی پێی بەسەر شۆستەکەوەنا ..

- چۆنی (.....) ..
- خۆشبی .

لەهەوەڵەوە دەمی تێكئالا .. دەتووت بەسەدان کـەس لێیـانداوە .. ڕەنگی لە سپیاتییـەوە بەرەو زەردی هـەڵگەڕا قسەی بۆنەهات دەیویست بڵێ لێمببوورە ؟ بەلام ئەمەی ووت : نازانم بڵێمچی ؟ ڕێك نەکەوت بێم !!

- گرنگ نییە کە نەهاتی .. بەلام دەبوایە بهاتایت .
- کاتێ لە نەخـۆشخانـە بووی پێم نـەکرا بێم .. وەکـو بۆ مـاڵەوەش هاتیـەوە . زۆر بـە (..)ی دەوت وەرە بچینـە لای هەردەی ووت ئەمڕۆ نا سبەی تا بـەم جۆرە تـۆم بینی وەکو نەیویستبێت زیاتر قەرزاری بکات ..
- ئەی لەگەڵ خوێندن چۆنی ؟
- زۆر باشم .

چەند چرکەیەك لە ئاست یەکتر بێ دەنگ بوون ئینجا چاوەکان بـەرزکـردەوەو ووتی : دەبێ لێـمببـووری !! وورده وورده هەنگاوی هاویشتو لەگەڵ هاوڕێکەی لێی دوور کەوتنەوە ..

(ئەو) یش تا چاو حوکم بکات تەماشای کردن ئەمـەی لەدەم هاتە دەرەوە .

- خۆشترین کات ئەو ساتانەن کە غەمو زەردەخەنـە تێکەڵی یەکتر دەبنو جوانترین تابلۆ دروستدەکەن .

پەلەبکە.. دەبجوڵێ

حەسەن مەحموود ڕەسوڵ

کات بەرە بەیانێکی پرشنگ دوور بو ، پشکۆکان هێشتا هەر دەیان جریواند ، خێرا لە ناوو نوێنەکەی دەرپەڕی ، هەر وەکو ئەوەی کە شتێك پێیەوە دابێت .. ! جووت دەرگا تەختەکەی حەوشە فرێیان دایە باوەشی شەقامەکەو ئەویش وەك شریتی فیلمی سینەما لە چاوەکانیا هەڵی ئەکردەوە ، سێبەرەکەی لە چاووی گلۆپی دار تەلەکاندا ئەتواندەوە ، دەمی کۆڵانەکانی هەڵ ئەدڕیو لە وورگیانا وون ئەبو .... لەو سەرەوە لاشە تۆپیوی خانووە گڵەکانی جێ هێشت و ڕووبارە بێ دەنگ و کپەکەی دەرەوەی شاری گرتە باوەش ، لە کەناری ڕووبارەکە ڕاوەستا ... وورد ورد سوپای تاریکی خۆی ئەکشانەوە .

- سێڵاوی بیرکردنەوەی لە هەموو لایەکەوە شەپۆلیان ئەدا ، چاووی سوور هەڵگەڕابوو تروسکەی سەرکەوتنێکی نادیاری لێ دەباری ...

لەپڕ .. تفێکی لێکرد ، بە پانتایی لەپی دەستێك چەند بازنەیەك دروست بوون ... کۆرپەی بلقێکی سەوز لەبێشکەی سنگیڕووبارەکەدا دروستبوو ...

- سینی خۆر لە چاوەکانیا زا ، قوڵپی گریانێکی برینداوی و تۆڵە کردنەوەیەکی خوێناوی زمانی مێشکی پژان - .
قیژاندی بە سەریدا ... !
بجوڵێ ... با لەمە زیاتر بۆگەنی زەلکاوەکانت سیەکانم دانەڕزێنێ ، وا پێستەکەم خەریکە ببێتە کێڵگەیەکی زام و زام ببێتە دومەڵ و کێموزوون . ڕووبارەکە هێشتا هەر خامۆشە .. !
وورده گەڵای درەختەکانی ئەو بەر وەك کۆمەڵە پەپولەیەکی ڕەنگین بە دەم شنەی کزە بایەکی هێمنەوە دەکەوتنە ناو ڕووبارە بێ گیانەکەوە .
(ئەو ڕووبارەی لە گەردیلەکانیدا ژیان نەبێت مانای مردووە ...) . ئای لە کڵۆڵی ئەو زیندەوەرانەی لە کەناری ڕووبارێکی مردوو دا دەژین .

- کۆرپەی بلقە سەوزەکە وورده وورده گەورە بو ، دەستی لێ ڕوا ، هەڵسایە سەر پێ ، پەلاماری دا ، گرتی ، تێی ئالا ، تێر ماچی کرد ، تیکەڵاو بونیان خونچەی کۆمەڵە شەپۆ لێکی ناسکی پشکواند ، شەپۆلە ناسکەکان وورده بەردەکانی کەناری خۆیان ئەشۆردەوە ، ملیان بە کۆمەڵە لاسکێکی زەرد هەڵگەڕاو شۆڕ ئەکرد ، جێگەیان بە قەوزەکانی ناوەڕاستی ڕووبارەکە لێژ دەکرد .
دەستی لە دەستی کردەوە ، دوور کەوتەوە ، دوو سێ هەنگاو لێی دوور کەوتەوە ، دوای کەوت ، لێی نزیك بۆوە ، ئەو هەر لێی دوور ئەکەوتەوە ، دوورتر تادەکەوتە ژێر باری شەپۆلێکەوە ، شەپۆلی دووەم خێراتر خۆی گەیاندە ناو لە نەرمەکەو لە شێوەی چەخماخەدا نەعلەکانی سەرپێی فرێدا ، کراسەکەی بە دوایدا دەرپێو فانیلەکەشی ، بە ڕووتی دانیشت ، شەپۆلەکانی تر لە پاژنەی پێیدا ئەپلیشانەوە ، ئەتریقایەوە و بە کوڵ پێ ئەکەنی .
گوێی نە ئەدایە من ، تەماشام ئەکرد ، ئەو تەماشای نە ئەکردم . پاڵتۆ و کراس و دەرپێ و فانیلەکەی فرێ داو بە ڕووتی دا بەزییە تەنکایی ڕووبارەکەوە ، لە سەر ئەژنۆ دانیشت ، چوار مەشقی ...
هەلئەسا ... دائەنیشتەوە ... ئەی ڕووبار چیت پێ بڵێم ؟ نە قسە کارت تێ ئەکات ... نەکردار خۆت بە خۆت بێت ... هیچ و پووچ ... تف لە چارەت ... خۆت بێ جولەو بێ دەنگ دەکەیت ... ئەگەر بهاتایە شەپۆلەکانت ئەو ڕووەکە زەردوو ڕزیوانەی کەنارتی هەڵبکەندایەو پاراوی گوڵاڵەو وەنەوشەکانی بکردایە ، ئەگەر گوێت بە جوێنەکانی من بدایە ، ئەلبەتە دەگۆڕایت و هاژەت وەك مۆسیقایەکی بە سۆز سەمای بە دڵ و دەروونمان دەکرد .

- بجوڵێ ... تەکانێ بدە ... بۆ وەلامت نییە ؟ بجوڵێ با زامەکانی پێستەکەم ساڕێژ بن ... با سیەکانم دانەڕزێت . دەبجوڵێ ... بۆ بیرت نایە جاران پرچی خۆرت ئەهۆنیەوە ؟ شەپۆلە ناسك و نازدارەکە خۆی لوول داو ڕانە سپییەکانی لە وورده بەردەکان توووند ئەکرد ، ... بەرەو ڕووی ڕۆیشتم ، لە ڕایەخی لما لێوەکانیم ماچ کرد ، . من ماسیم ویست ... ئەو قرژاڵ و مار ماسی لێبوو ، پێچبخۆ و تورە ببە ، مار ماسی و قرژاڵەکان بخنکێنە ... من ماسیم دەوێ لێت ... ماسی .
ئەگەر خەڵاتی ماسیم نەدەیتێ دەست دەنێمە بینە قاقاتەوە یان دەچمە منداڵدانتەوە ، دەبێت دووبارە بزێیتەوە ، پەلە بکە واز لەم خەوە بێنە بجوڵێ ، ماسیم دەوێ ... ماسی دەوێ ... ماسیمان دەوێ ... ماسی ... !

تاهیر سالح سەعید

کانیاو

کانیاوێکی ڕوون و بێگەرد لە دەمێکەوە لە لاڕێیەکدا هەڵئەقولا . ڕێبوارەکانی گوندەکانی دەورووپشت بەرەو پیری ئەچوون و بینیان پێوە ئەنا . تا تینیوتیان ئەشکاو ، ماندوێتیان دەرئەچو .

لەپڕ کانیاویان لێ ووشك کردن . بە ووشك بوونی کانیاو ڕێبوارەکان و منالەکانی گوندەکانی دەورووپشت ، مات و دڵتەنگ بوون . بڕیاریان دا نەسرەوون تا بۆ جارێکی کە گیان بە بەری کانیاوە ڕوون و سازگارەکەی سەرەڕێدا ئەکەنەوە .

بۆ ئەمە جارەهای جار کۆبوونەوە ، ڕاوێژیان بە یەکتری کرد . ئەنجام بڕیاریان‌دا کە زەوی هەڵدڕن زەوێ هەڵکەنن ، هەتا بەسەر چاوەی کانیاوەکە ئەکەن .

ڕۆژێك و دووان و سیان و دە زەویان هەڵدڕی ، گڵیان دەردا بەردیان دەرهێنا . بەلام هەر بە سەرچاوەی کانیاو نەگەیشتن . نەریمان بە هاوڕێکانی ووت :

*** چەند ڕۆژە ئێمە زەوی هەڵئەدڕین بەسەر چاوەی کانیاو نەگەیشتین . خالە مەحموو ووتی :**

*** پەلە مەکەن ، هیچ شتێك بە پەلە کردن مەیسەر نابێت . هەریەکەیان لای خۆیەوە بیری ئەکردەوە . دووای تاوێك لەپڕ نەریمان ڕووی کردە هاوڕێکانی و پێی ووتن**

*** گوێ بگرن ، دۆزیمەوە . ئا چاك گوێم لێبگرن . بۆ ئێمە داوای یارمەتی لە هەوری هاوڕێمان نەکەین .**

خالە مەحموو ووتی :

*** قسەی ڕاست ئەمەیە . با بێین داوای یارمەتی لەهەور بکەین . هەور پێی خۆشە یارمەتی هەموو کەسێك بدات .**

هەموو پێکەوە هاتنە سەر قسەکەی نەریمان و کەوتنە چاو گێران . هەریەکە لە لای خۆیەوە بە دووای پەلە هەورەکاندا . زۆر چاویان گێرا لە پەلە هەورێك بەولاوە کە بەرز بەرز ئەیڕوانییە ئەمان پەلە هەورێکی تریان نەدی .

هەموو بەیەك دەنگ بانگی پەلە هەورەکەیان کرد . پەلە هەور لە بانگە بانگی ئەمان بە ئاگا هات . سەرەو خوار هات تا لێیان نزیك بووەوە . ئەوسا ڕێبوارەکان و منالەکانی گوندەکانی دەورووپشت . بەسەرهاتی کانیاوەکەیان بە ووردی بۆ پەلە هەورەکە گێڕایەوە . پەلە هەور گوێی بۆ قسەکانیان ڕاگرت و ڕەنگی سوور هەڵگەڕا پێی ووتن :

* ئێوە لەسەر پاکردنەوەی کانیاوەکە بڕۆن . بێ ئەوەی ئەوەندەی تۆزێك ماندوو بوون بزانن . منیش بە هەموو یارمەتی‌یەك لەگەڵتانا ئەبم .

پەلە هەورەکە ئەمەی پێ ووتن و لێیدا ڕۆیشت . ڕۆیشت و بەرز بووەوە هەتا ئەوەندەی تۆزێکی لەبەرچاوی ئەمان مایەوە .

ڕێبوارەکان و منالەکانی گوندەکانی دەورووپشت بۆ جارێکی کە خۆیان کۆکردەوە . مەچەکیان لێ هەڵمالیەوە . کەوتنەوە هەڵکەندن و دەردان تا گەیشتنە نێوان دوو بەردی زل زل . لەوێدا وەستان ، پاچ و خاکە نازەکانیان دانا . لایەوە وەستان و سەریان هەڵبڕی . ڕووانیان وا هەر پەلە هەورەو بۆلای یەکتری ئەچن . بۆلای یەکتری ئەچن و تایەت یەك ئەگرن و زلتر زلتر ئەبن . زلتر ئەبن و بەرەو خوار ئەبنەوە .

کە پەلە هەورە یەکگرتوەکان گەیشتنە سەر سەری ئەمان بانگیان لێ کردن :

* توند توند گوێی خۆتان بگرن .

هەریەکەیان لای خۆیەوە بە هەردوو لەپی دەستی توند توند گوێی خۆی گرت .

ئیتر پەلە هەورە تووڕەکان زیاتر چوونە پاڵ یەك و ، بە هەموو هێزیان گرمانیان و بروسکەیاندا . گرمەو نالەیان زەوی وەك بێشکە هێناو برد بە هێنان و بردنی زەوی کانیاوەکە لە نێوان هەردوو بەردە زلەکەوە تەقی‌یەوەو پڕ بە پڕی خۆی ئاوی فڕێدا ئاوی کانیاو ووردە ووردە ڕوون بووەوە . چی پیسی هەبوو لەگەڵ خۆیدا بردی . ئەوسا ڕێبوارەکان و منالەکانی گوندەکانی دەورو پشت . یەك لە دووای یەك بینیان پێوەنا تا تینیوێتی ئەمان و تینیوێتی کانیاوەکە شکا . ئیتر پەلە هەورە یەکگرتوەکان ئەویان بەجێ هێشت و ڕووەو قوولایی ئاسمان چوون . تا فریای ئەو کانیاوانەی تر بکەون کە ووشك ئەکرێن . بۆ ئەوەی بۆ جارێکی ترو هەتا هەتایە گیانیان بەبەرا بکەنەوە .

ماسی‌یە ووردەکان

ماسی‌یەکی زل لە گۆمێکی شین‌دا بە فیزێکەوە ئەسووڕایەوەو

هاتو چۆی ئەکرد . بە چـوار دەوری خۆیـدا ئەیـڕوانی . لە دوورەوە کۆمەڵیك ماسی بچکۆلەی دی کە لە یەکتری کۆبوونەوە . ماسی یە بچکۆلەکان هەرکە لە دوورەوە چـاویان بـەو ماسی یـە گەورەیە کەوت . ترسان و هەریەکەیان بە لایەکدا تێ ی تەقان . تەنیا ماسی یەکیان نەبێت کە لەبەر لووتی ماسی یە گـەورەکەدا وەستاو نەڕۆیشت و نەجوولا .

ماسی یە گەورەکە ئەمەی بەلاوە سەیر بوو . لە ماسی یە بچکۆلەکە چووە پێشەوەو پێ ی ووت :

* ئەبینم تۆ وەك ماسی یە بچکۆلەکانی هاوڕێت نەبوویت . ئەوان هەرکە چاویان بەمن کەوت هەریەکەیان بە لایەکدا ڕایان کرد .

ماسی یە بچکۆلەکە پێ ی ووت :

* چ پێویست ئەکات لێت بترسم .

ماسی یە گەورەکە بە تووڕەیی یەوە پێ ی ووت :

* ئەی لەوە ناترسی بتخۆم ؟ .

ماسی یە بچکۆلەکە بێ ئەوەی خۆی تێك دات پێ ی ووت :

* هەرگیز لەوە ناترسم . بەلام ئەی تۆ تەریق نابیتەوە لەوەی کە من و ماسی یە ووردەکانی هاوڕێ ی من لێت بترسن .

ماسی یە بچکۆلەکان لەسەر قسەکانی ڕۆیشت و ووتی :

* سەیرە ماسی بۆ لە ماسی بترسێ . کە هەردووکیان هەر ماسی بن . ماسی یە گەورەکە لە قسەکانی ماسی یە بچکۆلەکە حەپەسا . بیری کردەوە لە دڵی خۆیدا ووتی :

* قسەکانی ئەم ماسی یە بچکۆلەیە زۆر لەڕاستی یەوە نزیکن . وایە بۆ ئێمەی ماسی گەورە ماسی بچووك بخۆین . ئایا ئەوان لەئێمە نین . یان کەی ڕۆژێ لە ڕۆژان ئێمە کە وەك ئێستای ئەمان بچووك بووین پێمان خۆش بووە کە ماسی یە گـەورەکان بمان خۆن . ئەوسا ماسی یە گەورەکان ئێمەیان بخواردایە ، ئێستا لەکوێ ئەبووین بەم ماسی یە گەورەو زەبەلاحەی کە ئێستا هەین ؟ .

ماسی یە گەورەکە ماسی یە بچکۆلەکەی بەجێ هێشت . لە دڵی خۆیدا هەر بیری لە قسەکانی ماسی یە بچکۆلەکە ئەکردەوە . دووای ئەوەی چوە سەر قسەکـانی ماسی یـە بچکۆلەکـە ، بڕیاریدا هەتا هەتایە واز لە خواردنی ماسی یە بچکۆلەکان بهێنێت و بەهەر ماسی یەکی گەورەش بگات ، ئەو دەرسەی ماسی یە بچکۆلەکە فێری ئەمی کرد ئەمیش فێری ئەوی بکات

گۆڕێک ماسی

وابزانم پێویست بەبیرخستنەوە ناکـات ، چونکـە یادی ئەوئێوارەیە هەرگیز لە بیرم دەرناچێ .

ئێوارەیەکی پایزی باراناوی بوو ، کە لەگـەڵ باوکمـا لە یەکێك لە شەقامە چڕەکانی پایتەختە فراوانەکەدا وەستابووم ، هەستم بەگێژ بوونێکی زۆر ئەکرد ، هیچ ئازارێکی ڕاستەوخۆم نەبوو ، بەڵکو پێ کانم هیلاك بووبوون و ، سەرم بەکزی بەسەر ملما کەوتبوو . ووشەکانیش لەناو گەروما تاسابوون ، هەستم ئەکرد کەئێستا . یاساتێکی تر لەسەر لێواری شۆستەکە ئەکەم و لە هۆش خۆم ئەچم .

باوکم بەتەنیشتمەوە لەسـەر شۆستـەکە وەستـابوو ، بەپاڵتۆ کۆنە هاوینە کەی و کڵاوە خەتخەتە کاڵەوە بوەکەی ، قاچەکانیشی بەتاکەوتاکی کردبووە ناو کەوشە زلەکانیەوە .

خـۆشەویستیم بـۆ ئەم پیـاوە ، نیمچە خـوێندەوارە ، هەژارە ، بەپاڵتۆ هاوینەکەیەوە ، کـە ڕۆژێك لەڕۆژان ڕازاوەو نوێ بوو ، تائەهات ، زیاتر ئەبوو ، هەرچـەن ئەو پـاڵتۆکـەی کـۆنتـرو چڵك هـەڵگرتـوتـر بـوایـە ، من ئـەوەنـدە زیـاتـر خۆشم ئەویست .

پێش ئەو ئێوارەیە ، بە پێنج مانگ لەوەبەر هاتبوە نـاو پایتەختە گەورەکەوە ، بۆ ئـەوەی بگەڕێت بـەدوای کارێکـدا نوسیارێك (کاتب) ئەو پێنج مانگەی لە شەقامەکانی ئەو شارەدا وەك ئاوارە بەسەر بردبود ، لەو ڕۆژەشدا هەموو توانای خۆی کۆکردبوەوە ، بۆ دەست پانکردنەوە لە خەڵکی ! ! .

لەبەردەممماندا ، خانویەکی سێ نهۆمی بەرز بـوبوەوە و لەسەر ئەوپارچە تـەختەیـەی بەروکـاریدا هـەڵواسرابـوو ،

نوسینی : ئەنتۆن چیکۆف

وەرگێڕی لە ئینگیزیەوە : ئەکرەم قەرەداخی

-وسرابوو «چێشتخانە» .

ئـەوکاتـە کە بـەبێ ئاگـا تـەمـاشـایـەکی پـەنجـەرە ڕەنگاورەنگەکانی چێشتخانـە گەورەکـەم کرد ، سـەرم وەك بەلادا بێت وابوو ، کۆمەڵێك خەڵکم دی ، کەبەتەنیشتیانـەوە تیپێکی سازلێدەر ، خەریکی ساز لێدانبوون ، دوو وێنـەی گـەورەی زەیتی‌و چەنـد لامپایـەکی ڕەنگاورەنگی گـەورەش هەڵواسرابوو ، کە زۆرتـر سەیـرم کردن ، چاوەکانم پـارچە تـەختەیـەکی‌تـری ، بـەدی کـرد لە نـاو چێشتخـانـەکـەدا هـەڵواسرابـوو لەسەر پـارچە تـەختەکـەش نـوسـراوێـك ، نو سرابوو ، هەرچەندم کرد نەم ئەتوانی بیخـوێنمەوە . نیـو سەعات زیاتر خەریکی ئەو پارچە نوسینەبووم بەهۆی ئەو ڕەنگە سپیـە بـریقـەدارەی کـەوەك ئـەفسـونی لێکـردبـوو ، بـۆم نەئەخوێندراوە سەرگێژیەکەم ، تائەهات زیاتر ئەبوو ، هەستم ئەکرد ژاوەژاوی شەقامەکە زیاتر دێتەگوێمەوە ، وەك بروسکە لەپەرەکانی گوێم کارئەکەن ، بۆنە جیاجیاکانی شەقامەکـەش یەك‌یەك ئەچونە هەناومەوەو تیشکە بەهێزەکانی چێشتخانەکەو لامپا گەورەکانی ناوشەقامـەکەش وەك بـروسکەبـوون ، لەو شەوە هەوراویەدا .

هەرچۆنێبوو ، پارچە تەختەکەم خوێندەوە ، نوسرابوو «گـوێچکە مـاسی» ووشەیـەکی واقوڕکەرە !! ، تـەمـەنم لەم ژیانەدا بوە بە هەشت ساڵو سێ مانگ : بەلام هەرگیز گوێم لەم ووشەیە نەبوە . تۆ بڵێی چی‌بێت ؟ !

تۆ بڵێی نازناوی خاوەن چێشتخانەکە بێت ؟ ! نەخێر ، ئەو تەختانەی ناوی خاوەن ئوتێل‌و چێشتخانە هـەڵئەگـرن ، لەدەرەوە هەڵئەواسرێن . نەك ژورەوە ، ئەی ئەمە چی‌بێت ؟ !

تۆ بڵێی نازناوی خاوەن چێشتخانەکە بێت ؟ ! نەخێر ، ئەو تەختانەی ناوی خاوەن ئوتێل‌و چێشتخانە هـەڵئەگـرن ، لەدەرەوە هەڵئەواسرێن ، نەك ژورەوە ، ئەی ئەمە چی‌بێت ؟ !

کـەووردە ووردە ڕووم کردە بـاوکم ، بـەدەنگێکی کپی لەسەرخۆوە ، لێم پرسی : «بابە گیان گوێچکە ماسی چی‌یە ؟ !»

باوکم گوێی لێنەگرتم ، بەڵکو هەردوو چاوە کـزەکانی بڕیبوە ناو ئەوخەڵکەی بەشەقامەکەدا تێپەڕ ئەبوون ، هەستم کرد ئەیەوێت ڕوبکاتە خەڵکەکەو قسەیان لەگەلا بکات ، بەلام ووشـەکان لە دەرونیـا پەنگی خـواردبوەوە ، شـەرم بـەری گەرووی گرتبو ، ووشە قورسەکان ، بەلێوە لەرزۆکەکـانیەوە نوسابوون‌و بەرنەئەبوون ، بەلام ؛ لەپر چمکی چاکەتی یەکێك لە ڕێبوارەکانی گرت ، کە پیـاوەکە ئـاوڕی لێدایەوە ، بـاوکم بەدەمێکی هەڵبزرکاوەوە ووتی ؛ «داوای لێ بووردن ئەکـەم ، هیچ نەبوو» .

دووپـاتم کـردەوە : «بـابـە گیـان گـوێچکـە مـاسی مانای‌چی ؟ !» .

ووتی : «ئەوە جۆرێکە لە گیانەوەر ، لە دەریادا دەژی» .

بـەتروکـەی چاوێـك تـوانیم شێـوەی ئـەوگیـانـەوەرە واقوڕکەرە بهێنمە بەرچاوم ، ووتم لەوانەیە شێوەی لەنێوان ماسی‌و قرژانگ دابێت‌و لەبەر ئەوەی لەدەریادا ئەژی ، ئەبێت چەند خواردنی خۆشی بـەبەهـارات‌و دەلوبیبەرەوە لێدروست بکـرێت ، یاخـو بەسـاردی لەگـەڵ تـوری کێـوی‌دا چـەنـد بەتام‌بێت ؟ !

بەتەواوی ئەم توانی ئەو شێوەیە بهێنمە بەرچاوم کەچۆن لە بازاڕەوە ، ئەهێنرێت‌و ئەخرێتە ناو مەنجەڵەوەو بەخێـرایی ئەخورێت ، چونکە ئێمە هەمومان برسین ، زۆر برسین .

لەچێشتخانەکەوە ، بۆن‌و بەرامی ماسی سـورەوەکراوو قرژاڵکی برژاو ئەهاتە دەرەوە ، ئەو بۆنانە بەری مەلاشویـان گرتم‌و هەستم کرد ووردە ووردە ئەچێتە هەموو گیانمەوە ، لە چێشتخـانەکـەوە ، لەبـاوکمـە وە ، لەپـارچـە تـەختـەکـەو لەکراسەکەم‌و لەهەموویانەوە بۆنەکە ئەهات بەسەرما ، ووردە ووردە دەستم کرد بەجوینی .. هەروەك گیاندارە واقوڕکەرەکە پردەمم بوبێت ! ! .

تامەکەی زۆر خۆش‌بوو ، بۆئەوەی نەکەوم ، خۆم بەپاڵتۆ کۆنەکەی باوکمە گرتەوەو خۆم پێوەنووسان ، هەستم کرد باوکم ئەلەرزێت‌و هەستی بەسەرما ئەکرد .

ڕووی پرسیارم لێکرد : «بابـە گیان گـوێچکە مـاسی لە ڕۆژانی بەرۆژوییدا ئەخورێت ؟ !» ووتی : «تـۆ بە زینـدوێتی ئەیخوێت ، لەناو هێلکە شەیتانۆکەکەیدا ئەژی ، وەك کیسـەڵ ، بەلام ئەم دوو سەدەفی هەیە» .

بەڵێ تێگەیشتم گوێچکە ماسی مانـای چی .. مێشکیشم توانی بیهێنێتە بەرچاوم بەهەموو ناشیرینیەکەوە . گیانداریکی وەك بۆقم هێنایە بەرچاوم کە چوبێتە ناو شەیتانۆکەیەکـەوە ، هەردوو چاوە ، تروسکەدارەکانی تێ‌پڕیبم‌و هەردوو شەویلاکە ناشیرینەکانی بەڕووما بجوولێنێ .

چی بێت لەوە ترسناکتربێت بۆ هەشت ساڵو سێ مانگ
لەژیانا ؟ ! . ئەڵێن ئافرەتە فەرەنسی‌یەکان بۆق ئەخۆن . بەلام
کورەکانیان نەء . ئەتوانم بەئاسانی وێنەی ئەو ماسیە گەورەیە
بهێنمە بەرچاوم کە لە بازارەوە ، هەڵئەگیرێت بەهێلکە
شەیتانۆکەکەی و چاوەگەورەکانی و نینۆکە تیژەکانیەوەو کلکە
درێژەکەیەوە ، کاتێك مناڵان لەترسا خۆیان ئەشارنەوە ،
چێشتکەرەکە ، لەگەڵ قیژهاتنەوەی‌دا هەڵی ئەگرێتو ئەیخاتە
بەردەم گەورەکان ، ئەوانیش بەزیندوویی ئەیخۆن ، ئەویش
بەهەموو توانای ئەیەوێت گازیان لێبگرێت .

دڵم قیژی ئەهاتەوە ، خەریك‌بوو برشێمەوە ، بەلام
دیسانەوە ، دانەکانم کەوتنەوە جووین ، ئەمجارەیان
گیاندارەکە لە ناودەمما زۆر ترشاوو ناخۆش و ترسناك‌بوو !! .
هەرچۆنێ‌بێت خواردم ، خواردم ، زۆر بەپەلە ، زمانم
بەکار ئەهێنا بۆ ئەوەی تامی نەکەم ، یابۆنەکەی بەگیانما
نەچێتە خوارەوە ، من لە خەیاڵما ئاوام ئەخوارد ، دڵم لە لێدان و
هەڵپەدابوو ، ماسولکەکانم شل بووبوونەوە ، گیانداریك
دووان .. سیان .. چاوەکانیان تێ‌بریبووم . یەك بەرەودوای
یەك خواردمن . بەڵکو خاولی . چەتاڵو کەوچكو قاپەکان ،
تەنانەت کەوشەکانی باوکمو پارچە تەختە سپیەکەشم خوارد ،
هەرشتێکم بکەوتایە بەرچاو ئەمخوارد !! ، چونکە هەستم کرد
بەتەنها خواردن لەدەست ئەوشتە رزگارم ئەکات ، کە
بەدەستیەوە ئەتلامەوە . دوو تروسکایی ترسناکم لە چاوەکانی
گوێچکە ماسیەکەوە بەدی کرد ، بۆیە ، هەموو گیانم ئەلەرزاو
ئەترسام ، بەلام ئەمویست بخۆم ... بخۆم ...
دەستم درێژ کردو بێ‌ئاگا . دەنگێك لە ناو قورگمەوە
دەرچوو : «تۆزێك .. توخوا تۆزێك ، گوێچکە ماسیم بدەنێ ..
گوێچکە ماسی .. واتامم کرد» . لەپڕ راچڵەکیم ، کەگوێم لە
دەنگە کپە نووساوەکەی باوکم‌بوو ئەی‌ووت : «یەك پوول ..
یەك پوولم‌بدەنێ بەرێزەکان .. ناتوانم لەمە زیاتر بەپێوە خۆم
راگرم .» .
لە نزیکەوە گوێم لە دەنگی‌بوو کەووتی : «کەواتە تۆ ،
هەژارە بچووکەکە ، ئەتەوێت گوێچکە ماسی بخۆیت» .. دوو پیاو
هەریەکە کلاوێکی ئاوریشمی لەسەرابوو ، لەبەر دەمما
راوەستان ، هەردوو چاویان تێ‌بریم و دەستیان کرد بەقاقای
پێ‌کەنین ، یەکێکیان بەوی تریانی ووت : «بەڕاستیتە ،
ئەم‌کورتە بنە بچووکە ئەتوانێت گوێچکە ماسی بخوات ؟ ! ...
بەلام چۆنی ئەخوات ؟ !»
لە بیرمە ، دەستێکی بەهێز رای‌کێشامە ناو چێشتخانە
رووناکە گەورەکەوە ، خەڵکێکی زۆرم لێ‌کۆمەڵ‌بوو ، بەسەر
سورمانێکەوە چاویان لێنە ئەتروکاندم ..
لە تەنیشت یەکێك لەمێزەکانەوە دانیشتم ، شتێکی
لووسی بۆگەنم خوارد ، بێ‌ئەوەی ، بەپەلە خواردم ، بێ‌ئەوەی
سەیری بکەم چی ئەخۆم ، کە چاوم کردەوە ، چاوە
تروسکەدارەکان و دانە تیژەکان و نینۆکە ئەستورەکانم‌دی ،
ئەوسا هەستم کرد شتێکی رەق ئەخۆم ، کرۆژتنی ئەم‌شتانە
جۆرە دەنگێکی دروست کردبوو ، خەڵکەکە پێکەنین :
«بەخواسەیرە ، سەدەفەکانیشی لەگەڵا ئەخوات ، کەرە ، کێ
هەیە سەدەفی گوێچکە ماسی‌بخوات ؟ !» .
بیری هیچ شتێکی‌ترم ناکەوێتەوە ، ئەوتینوێتی‌یە زۆرە
نەبێت کەگرتمی . کاتێك کەچاوم کردەوە ، خۆم لەسەر جێگاکە
دی ، باوکم بەژورەکەدا ئەهاتو ئەچوو دەستی رائەوەشان ،
ووتی : «من تووشی هەلامەت بووم !.. واهەست ئەکەم شتێکی
سەیر لە سەرمایە ، هەروەك لەناویا شتێك هەبێت وایە . بەلام
رەنگە هۆی ئەوەبێت کە ئەمرۆ هیچم نەخواردووە ! ، بەچاوی
خۆم ئەوگەورە پیاوانەم ئەدی پارەیەکی زۆریان ئەدا بەگوێچکە
ماسی بەلام بۆ نەچووم ، داوای شتێکیان بەقەرز لێ‌بکەم ، چەند
بێ‌هۆش‌بووم ؟ ، بێ‌گومانم کە داواکەیان بەجێ ئەهێنام .»
کەبەیانی نزیك‌بووەوە . نوستم ، خەوم بەبۆقێکەوە دی ،
لەناو سەدەفەکەیدا دانیشتبوم ، چاوەکانی ئەتروکان ،
لەنیوەرۆدا تینوێتی هەڵی‌ساندم ، کەداوای باوکم‌کرد ، دیم
هێشتاکە هەر بەژورەکەدا دێتو دەچێتو دەستی
رائەوەشێنێ .

تێبینی : ئەم چیرۆکەم لەم کتێبەوە وەرگێڕاوە :

Selecked shork stories .

Translakion Series .

Vol . 2. "Ankon chekov" "The Shellfish"

pp2ll — 215 . London — 1964 .

نووسینی H.G. Wells

مەجید ئاسنگەر لەئینگلیزیەوەوەری گێڕاوە

[یەکێ لە خەیاڵە زانستیيە هەمیشە زیندووەکانی ئێچ . جی . وێڵز) - ئاخۆ چی ڕوو بدات) ئەگەر ئەستێرەیەکی بەرەڵلابوو بێتە نێو کۆمەڵەی خۆری ئێمەوە ؟] .

ئەستێرەکە ..

کەم کەس ، لەوانەی ڕاهێنانێکی ئەوتۆیان لە زانستدا نی یە ، دەتوانن دەرك بە گۆشەگیرییە بێ ئەندازەکەی (کۆمەڵەی خۆر) بکەن . ڕۆژ بە ئەستێرە گەڕۆکە بچووکەکانیەوە ، بەو گەردیلانەوە کە بە دەوریدا دەسووڕێنەوە ، بەو نەیزەك و شەهابە هێچگار ووردیلانەیەوە : لە بۆشاییەکی ئەمەندە فراوانی بێ‌ئەندازەدا مەلە دەکات کە خەیاڵ هەرگیز پەی پێ نابات . لەپشت مەداری (نیپتۆن)دا بۆشاییە : نەگەرمی و ڕووناکی تیادایەو نە دەنگیش . بۆ ماوەی بیست ملیۆن جار ملیۆن میل بۆشاییەکی بەتاڵە ئەوەیش کەمترین ماوەیە کە دابنرێت بەر لەگەیشتن بە هەرە نزیکترین ئەستێرەیەك و سا بێجگە لە ژمارەیەکی کەم لە نەیزەك و شەهاب کە قەوارەیان نەختێ لە بار یکترین گڕەوە ئەستوورترە هیچ ماددەیەك هەرگیز بەم کەنداوی بۆشاییەدا تێنەپەڕیوە . هەتاکو لەسەدەی بیستەمدا گەڕۆکێکی نەناسراوی عەنتیکە بەدەرکەوت کە بریتی بوو لە تەنێکی هیجگار زەبەللاح و بەبێ خەبەردان زۆر بە تیژی لە نهێنی ڕەشایی ئاسمانەوە بەرەو ڕووناکی خۆرتەکانی دەدا . ڕۆژی دووەم بەهەر ئامێرێکی چاك بەڕوونی دەبینراو لە ماوەیەکی کەمدا وای لێهات بە دووربینێکی ئاساییەوە ببینرێت . لە ڕۆژی سێهەمدا خوێنەرانی ڕۆژنامە بۆ یەکەمجار لە گرینگی ئەم دیاردەیەوە ئاگادار کرانەوە . ڕۆژنامەیەکی لەندەنی بیروڕای «دۆچین Duchaine»ی زانای بڵاوکردەوە کە ئەم ئەستێرە بیانی‌یە نوێیە دەشێ لەگەل نیپتون)دا خۆیان لەیەك بدەن ، بەم چەشنە لە زۆربەی پێتەختەکانی دونیادا خەڵك چاوەڕوانی ڕوودانی دیاردەیەك بوون لە [illegible]

ئەو شەوە هەزاران کەس چاویان بە ئاسمانەوە ڕووابوو ، بەلام ئەستێرە ئاشناو گۆڕینەکانیان بینین : وەك هەمیشەو بێ هیچ گۆڕانێك ... بەلام ، لە بەرەبەیاندا ، ئەو تاقمانەی زوو چووبوونە بازاڕەکانەوە (شتە) کەیان بینی : ئەستێرەیەکی گەورەی سپی‌باو لە ناکاودا بە ئاسمانی خۆرا واوە پەیدا بوو ! سەعاتێکیش بوو ڕۆژبوو بۆوە ئەم هێشتا هەر دەدرەوشایەوە : سپی و گەورە ، وەك خەپڵەیەکی چووکەڵەی بازنەیی دیارو بریسقەدار . لە سەدان ڕوانگەی ئەستێرە شوناسی‌یەوە پەشێوی و واق و وڕمان پەنگیان خواردبۆوە ، لە کاتێکدا تەنە دوورە دەستەکە بە هەڵەداوان ڕووەو (نیپتون) هەڵەتی دەبرد پەلە پەل‌بوو بۆ کۆکردنەوەی ئامرازی فۆتوگرافی و سپێکترۆسکۆبەکان بۆ تومارکردنی ئەم دیمەنە سەر سوڕهێنەرەوە : وێرانبوونی جیهانێك ! چونکە بەڕاستی جیهانێك‌بوو ، خوشك ئەستێرەیەکی خۆمان - بێگومان ، کە ئە ئاوا لە ناکاودا ڕووبەڕووی مەرگە ساتێکی گڕاوی بوو بووە . (نیپتون) ڕاستەوخۆو پانەوپان لەلایەن ئەستێرە نەناسراوەکەی ئەو دیوی بۆشاییەوە لێدراو گەرمی لێکدانەکە دوو ئەستێرە ڕەقەکانی گۆڕین بۆ گلپەیەکی گەرمی هێجگار ناقۆلاوە . ئەو ڕۆژە ، دوو کاتژمێر پێش بەیان ئەستێرە زلە سپی‌باوەکە بە دەوری جیهان‌دا ڕۆیشت و تەنیا ئەو کاتە ونبوو کە لە ڕۆژاوادا نقومبوو بووو خۆر لە ئاسمان‌دا بەرز بۆوە .

دووەمجار کە هاتەوە سەر ئەوروپاوە ، لەگشت شوێنێکدا کۆمەلانی تەماشاکەران بەسەر هەڵدێری گردو تەپۆلکانەوە ، بەسەر بانانەوە ، لە دەشت و دەراندا ، بێداربوون : چاویان بڕیبووە خۆرهەلاتو چاوەڕوانی هەڵهاتنی ئەستێرە زلە تازەکە بوون . کە هەڵهات - شەوقێکی سپی لە پێشەوەیەوە هەر وەك گڕێکی ئاگری سپی ، سەرتاپا دونیای ڕۆشن کردەوە . ئەوانەی شەوی پێش نز بونەکەیان دی بوو کە چاویان پێ کەوتەوە هاواریان لێ هەڵساو قیژاندیان : «ئێستی گەورەترەو بە شەوق تریشە !» کەچی لە نۆڕینگە تاریکەکاندا زانا ئێشگ چی‌یەکان هەناسەیان لەخۆ بڕیبووو بە حەپەساوییەوە خێسەیان لێك دەکردو دەیان گوت : «نزیکتر بۆتەوە نزیکتر !» چرکە چرکی تەلبیگراف ئەم ووشەیەی قۆستەوەو بە نێو

تەلەکانی تەلەفۆندا لەرزیبەوەو لە هەزار شاردا نووسەران پەنجەیان گەیاندە چاپەوە . «نزیکترە» . پیاوان کە لە هەزار شوێندا گفتوگۆیان دەکرد لەناکاو بڕیارێکی ئەندیشەیاندا بەسەر ووشکانەوە . ئەو ڕۆژەیش وەك براکەی بەرایی چووە سەرو لەگەل دوا پاسەوانانی تاریکایی تەماویدا ئەستێرە بیانییەکە هەمدیسان بەرز بۆوە . ئەمجارەیان هێند گەشبوو کە مانگی چواردە لە ئاستیدا دەتگوت تەنیا شەبەحێکی کالی خۆیەتیو هیچیتر .

هەموو سووچێکی جیهان ئەو شەوگارە بێداربوو زەنگ لە ملیۆنەها قوسەی کلیساکاندا بەگوێی خەلکیان دەدا کە چیتر تاوان نەکەن بەلکو لە کلێساکانا بۆ نوێژ کۆببنەوەو بپاڕێنەوە . شەقامو خانوو هەمووی ڕووناك ، بوون ، ئاوکۆکانی کەشتییەکان دەدرەوشانەوە ، وە هەرچ ڕێگاو بانێ کە بەرەو بەرزاییەکان هەلکشابوون بە درێژای شەوگارەکە مۆنجەیان دەهات لە خەلکدا لەسەر جەمی دەریاکانیشدا پاپۆرە پڕاو پڕ لە خەلکەکان ڕووەو ئۆقیانووسو بەرەو باکور ئامادەی هەلاتن بوون . ئەمەیش چونکە پێشەکی ئاگادارییەکی پسپۆڕێکی ماتماتیك ـ زان لە سەرتاپای جیهاندا بە برووسکە ڕاگەیاندرابوو . ئەستێرە تازەکەو (نیپتۆن) بە دەست لەملانێیەکی ئاگرینەوە زۆر بە تەوژم ڕاستەوخۆ ڕووەو خۆر تەکانیان‌دەدا .

لەهەر چرکەیەکدا ئەم تۆپەلە گڵپە دارە سەد میلی دەبڕیو لەهەر چرکەیەکیشا تەوژمە تۆقینەرەکەی زیاتر دەبوو . ئێستی کە وا بە ئاسمانەوە دەفڕی دەبوو سەد ملیۆن میل لەزەمین دوور بکەوتایەتەوە . بەلام لە نزیك ڕێڕەوە دیارکراوەکەیەوە ئەستێرە بەهێزەکەی (جووپیتەر) . موشتەری ـ و مانگەکانی زۆر خێرا دەسووڕانەوە سەربەرزانەو لەسەرەخۆ بە دەوری ڕۆژدا دەخولانەوە .

هەر چاوتروکانێك هێندێ ڕاکێشانی نێوان ئەستێرە ئاگراوییەکەو هێزەهەرە مەزنەکەی ئەستێرەکانی‌تر زیاتر پەرەی دەسەند . باشە ، ئەدی ئەنجامی ئەو ڕاکێش ڕاکێشە ؟ چارنییە (جووپیتەر) لە خولگەی خۆیدا دەترازێنرێت‌و دەخرێتە سەر ڕێڕەوێکی هێلکەییەوە . ئەستێرە ئاگراوییەکەیش ، کە لە ئەنجامی ئەو ڕاکیشانەوە ڕێڕەوی تەکانە بەرەو خۆرەکەی لێ دەگۆڕدرێت ، ڕێڕەوێکی لار بۆ خۆی دەگرێتە بەرو لە وانەیشە لەگەل زەمینی ئێمەدا خۆیان لەیەك بدەن‌و بێگومان زۆر لەنزیکییەوە تێپەڕێت .

«بوومەلەرزە سەر هەلدانو تەقینەوەی بورکانەکان ، گێژەلووکەو گەرداو ، لافاو تۆفان ، وەبەرزبوونەوەیەکی بەردەوامی پلەی گەرمیی بۆ نازانم چ سنوورێك» ـ ئە ئاوا پرۆفیسۆرە ماتماتیك زاناکە پێشبینی کردبوو .

بەلام ناشێ تۆ وای دابنێیت کە سەراپای دونیا بەهۆی ئەستێرەکەوە ترسە تۆقێنەرەکەیان لێ‌نیشتبوو . نەخێر ، لە دەبەشان نۆ بەشیان هەر بەکارو فەرمانی ئاسایی خۆیانەوە خەریك بوون . ڕۆژنامەکان سووربوون لەسەر دەرزەکەی سالی یەك‌هەزار ـ چونکە ئەو سایش خەلکەکە پێشبینی کۆتاییە کەیان کردبوو . ئەستێرەکە تەنیا غاز بوو ـ ئەستێرەیەکی کلکدار ، وە لەوانەیش بوو نەتوانێ خۆی لە زەوی بدات . لەوەوپیش هەرگیز شتێکی ئە ئاوا ڕووی نەدابوو . هەستی دروست لە هەموو شوێنێکدا پتەوو چەسپاو گالتەی بەوانەیشەوە دەهات کە تۆقیبوون‌و بگرە نەختێکیش حەزی دەکرد ئازاریان بدات .

ئەو شەوە لە حەوت‌و چارەکێکدا بەکاتی (گرنیشی) ئەستێرەکە دەگاتە نزیکترین شوێن لە «جووپیتەرەوە» . ئەوسا جیهان چاوی بە چارەنووسی شتەکان دەکەوێ‌و دەبینێ چ شێوەیەك وەردەگرن ، بەلام لێرە بەدواوە قاقای پێکەنین و یستا : ئەستێرەکە گەورەبوو ـ سەعات بەسەعات‌و بە بەردەوامییەکی ترسناکەوە تا دەهات زلترو گەشتر دەبوو تا وای‌لێهات شەوەکەی گۆڕی بەڕۆژی ڕووناك . شەوی پاشتر بەسەر (ئەمەریکا)دا . هەلات بەقەبارەیەکی نزیك لەهی مانگەوە ، بەلام هێجگار گەرم ، بەجۆرێ هەرچی سەیری بکردایە ڕەشایی لە چاویدا نەدەهێشت . هەناسە بایەکی زۆر گەرم هەلیکردو تا دەهات تەوژمی دەسەند . بەسەر (ڤەرجینیا)و (بەرازیل لە خوارووی دۆلی (سانت لورانس)دا ئەستێرەکە بەنێو ڕەوە هەوری دووکەلاویو بەگرمە گرمی هەورە تریشقەو برووسکەداری تیژ ڕەودا سەرەتاتکێی دەکردو برووسکەی ڕەنگ بنەوشەیی ناوە ناوە دونیای دادەگیرساندو دەکوژایەوەو ئینجا دایکردە تەرزەیەکەوە هەرگیزاو هەرگیز وێنەی نەبینرابوو . لە (مانیتوبا)دا بەفر توایەوەو لافاوی وێرانکار گشت لایەکی گرتەوە . لەسەر هەموو

شاخەکانی بان زەویدا بەفرو سەهۆڵبەندان کەوتنە توانەوە . سەرجەم رووبارەکانی شوێنە بەرزەکان کوڵاو کوڵ پڕو بەلرفە رف هەڵسابوون و درەختو لاشەهای گیانلەبەرو ئادەمیزادیان وول و راپێچەك دەدا زێیەکان تا دەهات لەنێو پڕشنگە ترسناکەکەوە زیاتر هەڵدەستان و بە نەرمی بەسەر نیوارەکانیاندا دەپڕژان بە شوێن دانیشتووانی دۆڵەکانیانەوە کە ئێستێ هەڵدەهاتن . بە درێژی کەناری (ئەرجەنتین)و سەرووی (ئەتلەنتیکی باشوور) یشەوە خێراوەکان هێندە بەرز بووبوونەوە کە ئەوەندەی بە بیری ئادەمیزاد بێت شتی ئە ئاوا هەرگیز رووی نەداوە . گەرداوەکانیشی دەیان میل ئاوەکانیان بۆ سەر ووشکانی رادەپێچین و چەندان شاریان بە تەواوی لەئاو نقووم دەکرد . ئەوەندە گەرمایی شەوەکە تێنی سەندبوو هەڵهاتنی خۆر لە ئاستیدا وەکو هاتنی سێبەرێ وابوو بوومە لەرزە دەستی پێکرد .

لە خوارووی (ئەمەریکا)دا ـ لە بازنەی تەوەری باشوورەوە تا دەگاتە (کێپ هۆرن) گردو تەپۆلکە هەرەسیان دەهێنا ، زەوی دەقڵەشییەوە ، خانووبەرەو دارو دیوارسەراپا رۆدەهاتن و کاول دەبوون .

بەم شێوەیە ئەستێرەکە ، بەخۆو بە مانگی رەنگ کاڵی نێو پێخەفی بیماریدا ، بەسەر (پاسیفیك)دا گوزەری کردو گەرداوی برووسکاوی بەدوای خۆیدا هەڵدەکردو شەپۆلە هەمیشە پەرەسەندووەکانی خێراوەکان کە بە شوێنیدا لووشەلووشیانبوو کەفوکوڵیان دەکردو دوورگە بەدوای دوورگەیان دەکرد بەژێرەوەو لە مەردوم پاکیان دەکردنەوە لە ئەنجامدا بە شەوقێکی چاو کوێرکەرانەوەو بە هەناسەیەکی تەنووریی‌یەوە دیوارێك ئاوی پەنجا پێ بەرز وەك برسی‌و هەڵپەلپ بەسەر دەشتاییەکانی (چین)دا بەرەو ناوەوە هەڵەتی برد .

بۆ ماوەیەك ئەستێرەکە ـ ئێستێ گەرمترو زلترو رووناکتر لە خۆر لە ساتی هەرە بەهێزیدا ، بە شەوقێکی بێ بەزەیی‌یانەوە وولاتە پانو بەرینە پڕ لە خەڵکەکەی رۆشن کردەوە : شارو گوندەکان بە پەرستگاو دارو درەختەکانیانەوە ، بە رێگەو بانەکان و کێڵگە فراوانە داچێنراوەکان و هەروەها ملیۆنەها خەڵکی بێخەو کە لە ترسێکی ئومێد بڕدا چاویان بە ئاسمانە هێجگار بەشەوقەکەوە ڕووابوو : ئەوسایش نزم و لە زیاد بووندا ، هاژەی سێلاوان دەهات . باری ملیۆنەها پیاو ئەوێ شەوێ بەم جۆرە بوو ـ هەلاتنێك‌بوو دەست و قاچەکان لە گەرمانا قورس و سست ، هەناسە : سووار و تەنگ لافاویش وەك دیواری خێراو سپی بە دوویانەوە . لەپاشانیشدا : مەرگ .

وولاتی (چین) بە مەشخەڵێکی سپی و گلپەدار داگیرسابوو . کەچی بەسەر (ژاپۆن)و (جاوە)و سەرجەمی دوورگەکانی رۆژهەلاتی (ئەفەریقا)وە ئەستێرە مەزنەکە تۆپەلە ئاگرێکی سوورو کاڵ بوو لەبەر ئەو هەڵمو دووکەڵ و مشکی‌یەوە ك بورکانەکان هەڵیان دەدانە دەرەوە بۆ پیشوازی کردنی هاتنەکەیەوە سەراپای زەمین کەوتە هەژانەوەو شریق و هۆڕەوە هەر زوو بەفرە دێرینەکەی (تیبت و هیمالایا) کەوتە توانەوەو بە لێشاو بەنێو ملیۆنەها کەنداواندا کە تا دەهات قووڵتر دەبوونەوە ، بەسەر دەشتاییەکانی (بورما)و (هیندوستان)دا دەرژانە خوارەوە سەرە تێکڤژاوەکانی جەنگەڵ و دارستانە چڕەکانی (هیند) لە هەزار شوێندا گڕیان گرتبوو ، وەلەژێر ئاوە تیژڕەوەکاندا بە دەوری قەدی درەختەکانەوە زۆرەها شتی رەش هەبوون کە تا ئێستا بە سستی کۆششیان دەکردو گڕە وەك خوێن سوور هەڵگەڕاوەکانی ئاگریان دەبریسکاندەوە وەکۆمەلانی ئافرەت و پیاوی شپرزە بە رێچکەی رووبارەکاندا سەرەو خوار هەڵدەهاتن ـ بۆ تەنیا دوا هیواکەی ئادەمیزاد دەریای پانو بەرین !

ئەستێرەکە تا دەهات زلتر دەبوو ، گەرمترو بلێسەدارتر ، خێراییەکەیشی ئێستێ توقێنەر بوو .

گەردەلوولی هەڵم لەو شەپۆلە رەشانەوە هەڵدەستا کە بێ پسانەوەو زۆر بەگوڕ شالاویان دەهێنا و لەگەڵ ئەو پاپۆڕانەدا کە گەرداو یاری پێدەکردن دەبوون بە خاڵ بەسەر رووی دەریاوە . تێکرای دەشتاییەکانی (هیند) ئەو شەوە بوونە بیابانێکی تەنکاوی بریسقەدار ، پەرستگاو کۆشك و تەلارەکان و گردو تەپۆلکەکان کە لە خەڵکدا رەش داگەڕابوون تیایدا بەرز دەچوونەوە . هەموو منارەیەك ، وەك هێشوو ، تۆپەڵ خەڵکیان تێوە ئالابوون ، ئەو خەڵکەی چونکە گەرماو ترس چۆکیان پێدادابوون یەك بە دوای یەکدا بۆ ناو ئاوە لێڵەکە خل دەبوونەوە .

لەو کاتەدا (موعجیزەیەك) روویدا . لەناکاو ، کاتێ ئەستێرەکە بەسەر (هیند)ەوە هەڵواسرابوو ، سێبەرێ باڵی

بەسەر ئەو کوورەی بێ ئومێدی‌یەدا هەڵکیشا ، ئینجا هەناسەی کزەبایەکی فێنك هاتو ئەوجا لە هەوا ساردەوە بووەکەوە ڕەوە هەور گردبوونەوە پیاوان بە نیمچە کوێری‌یەکەوە چاویان بڕیبووە ئەستێرەکەوەو ڕوانی‌یان وا پەڵەیەکی ڕەش بەسەر ڕووناکی‌یەکەدا دەکشا . تومەز ئەوە مانگ‌بوو هاتبووە ناوەند ئەستێرەکەو زەمینەوە . وەتەنانەت کە پیاوان لەم ساتەی حەسانەوەدا لەبەر خوادا دەپاڕانەوە ، لەخۆر هەلاتدا ، بە تەووژمێکی سەمەرەوەهۆنەزانراوەوە ڕۆژ دەرپەڕی . ئینجا ئەستێرەکەو ڕۆژو مانگ سێ‌قۆڵی بە یەکەوە بە ئاسماندا تیژ تێپەڕین . جا ئێستێ بۆ چاودێرە ئەوروپی‌یەکان بار ئە ئاوا بوو : ئەستێرەو خۆر لەیەك نزیك‌و بەسەر یەکەوە هەڵهاتن‌و سەرەو ڕۆیانە بەرەو بۆشایی‌یەك تێ‌یان تەقاند :

ئینجا نەختێ هێواش‌ترو لە دوایی‌دا پشوویەکیان‌دا ئەستێرەو خۆر یەکیان گرتو بوون بەیەك مەشخەڵی گڕ لە چەقی ئاسماندا . چیتر مانگ بەری ئەستێرەکەی نەگرت‌و بگرە خوشی لەنێو ڕووناکی‌یەوە بە شەوقەکەی ئاسماندا هەر لەچاوپشا ونبوو . جا هەرچەند ئەوانەی تا ئەوکاتە لە ژیاندا مابوون زۆربەی کات خۆیانیان لێ‌گێل کردبوو گەوجانەو بێ‌باك تێوەیان دەڕوانی ، بەلام هێشتاش پیاوی وا هەبوون لە مانای ئەم نیشانانەوە تێ‌بگەن : ئەستێرەکەو زەمین گەیشتبوونە ئەوپەڕی نزیکی‌یانەوە ، یەك بەدەوری یەکدا سووڕابوونەوەو ئەستێرەکە ڕەت‌بووبوو . ئێستاکێ لەدوا قۆناخی گەشتە بێ‌جلەوەکەیدا خێراترو بەگوڕتر ، کەوتبووە پاشەکشە ... سەرەو خوار بۆ نێو ڕۆژەوە !

لەپاش ئەوەدا هەوران گردبوونەوە . هەورە تریشقەو برووسکە چارشێوێکیان بەدەوری گێتی‌دا تەنی . لە سەرتاپای زەوی‌دا ڕەهێڵەو شەست بارانێکی ئەوتۆ دایکرد مرۆڤ لەوەپێش هەرگیز نەیدیبوو . لەو شوێنانەدا کە بورکانەکان ڕوو بەڕووی خیوەتی هەورەوە لەپڕ سوور هەڵ‌دەگیرسان لێشاوی قوڕو لیتە چۆڕاوگەیان تیادا دەبەست . لەگشت لایەکەوە ئاوەکان هەڵساو بوون‌و خوڕ بەسەر ووشکانی‌یەکاندا ڕادەبووردن‌و شوێنەواری وێرانەی لیتەو قوڕاوی‌یان جێ‌دەهێلا ، زەویش وەکو لێوارێکی نوقمی گەرداو پڕی بووبوو لەو هەموو شتانەوە کەسەر ئاو کەوتبوون لەتەك لاشەی بێ‌گیانی ئادەمیزادو جانەوەرانەوە ئەو ڕۆژانەیش کە بەدوای ئەستێرەکەو گەرمایی‌یەکەدا هاتن ڕۆژگاری تاریکی بوون بۆ ماوەی چەندان حەفتەو هەیڤەوە بوومەلەرزە هەر بەردەوام بوون .

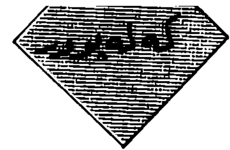
بەلام ئەستێرەکە گوزەری کردبوو . مرۆڤیش کە برسیەتی ووزەی لەبەدا بڕیبوو زۆر لەسەرخۆ زاتی وەبەر دەهاتەوە ، ووردە ووردە خشینەوە ، بەرەو شارە کاول بووەکانیان‌و ئامباری دانەوێڵەی بن‌قوڕو لیتە کەوتووەکان‌و باخو کێڵگە لە ئاودا خنکاوەکانیانەوە ئەو ژمارە کەمە کەشتی‌یانەیش کە لە چنگ گەرداوەکاندا ڕزگاری‌یان بوو بوو بە تێکشاوی وەك گێژ زۆر گران‌و بەترسەوە بە تاقی‌کردنەوەو پێوانی قووڵی دەریاوە ، بەنێو تەنکاوە تازەکاندا هاتنەوە کە سەردەمێك بەندەری ئاشناو ناسراوبوون ئەوجا کە گەرداوەکان ڕەوینەوە مرۆڤ بۆی دەرکەوت کە لە هەموو شوێنێکدا ڕۆژگار درێژتر بوون لە جاران‌و خۆر زلترو مانگ کە تەنیا بەقەد سێ‌یەکی قەوارەی پێشووی لێ‌هاتبووە ئێستێ لە نێوان نوێ بوونەوەیەك‌و نوێ بوونەوەیەکی تریدا هەشتا ڕۆژی ڕەبەقی دەخایاند . ئەستێرە ناسانی تایبەت (مەریخەوە) ئەم ڕووداوانە بە قووڵی‌و لە ناخرا سەرنجیانی ڕاکێشابوون .

«ئەگەر سەرنج بدەینە بارستایی‌و پلەی گەرمی ئەو مووشەکەوە کە بەنێو (کۆمەڵەی خۆری) ئێمەدا بۆناو ڕۆژ تەقێنرابوو» یەکێکیان نووسی ، «شتێکی سەر سوڕهێنەرە زەوی کە زۆر بەزەحمەت لە پێکانی مووشەکەوە ڕزگاری بوو بوو ، ئەم زیانە کەمەی لێکەوتووە ؟

گشت نیشانە جیاکەرەوە ناسراوەکانی کێشوەرەکان‌و بارستایی دەریاکان وەکو خۆیان ماونەتەوە .

وە لە ڕاستی‌دا تەنیا جیاوازی‌یەك وا پێدەچی کەم‌بوون‌و پووکانەوەی ڕەنگ سپی هەڵگەڕان بێت (کەوا دانراوە ئاوی بەستەڵەك بێ) لە دەوری هەردو تەورەکاندا» ئەمەیش تەنیا ئەوە دەگەیەنێ کە گەورەترین کارەساتێکی ئادەمیزاد بۆی هەیە چەند چووکەلە بێتە بەرچاو لە دووری چەن ملیۆن مێلێکەوە) !

● سەرچاوە: The Readers Digest
Volume 73 October 1958
P.P. 173 — 180

● مولود بێخاڵی ●

کۆسە بەبە

لەدێر زەمانەوە گەلێ ساڵی وا بەسەر وڵاتدا دەهاتن ووشکیەتیو کەم بارانی نیشانەی قاتو نەهاتیو گرانیان پێوە دیار دەبوو ، کە لە ئەنجامیدا هەژارو جوتیارو بێچارەو چەوساوەکانی زۆربەی ناوچەکانی کوردوستان دووچاری گەلێ دەردی سەریو باری ئابووری سەختو پڕ مەینەتو ناهەموار دەبوون تەنانەت گەلێ جاری واش دەبوو ژیانیان دەکەوتە مەترسیەوەو لەلایەن دەسەلات دارو دەوڵەمەندەکان دەچەوسێنراوەو ئەو کارەساتانەی ژیانو بێ دەرامەتی‌یە وای لەو خەڵکە دڵپاکو سادەو هەژارانە دەکرد کە پەنا بەرنە بەر هەندێ خوو نەریت ، بۆ ئەوەی لەڕێگەی پەیڕەو کردنیانەوە هەندێ لەو ئاواتانەی لە دڵیاندا پەنگی خواردبۆوە بێتە دی ، ئیتر لەو بوارەوە هەر شارە تایبەتیەتێکی خۆی هەبووەو پەیڕەوی کردووە ، بۆ نموونە لە شاری هەولێرو هەموو لادێو ناوچەکانیدا هەرکە هەست بەکەم بارانیو ووشکیەتی بکرایە ئەوە «کۆسە بەبە» دەبووە وێردی سەر زاری تێکرای هەژارو جوتیارو چەوساوەی ئەو ناوچانە بەگەورەو بچووکیانەوە ..

لەناوچەی سلێمانیش «بووکە بە بارانێ» هەمان مەبەستی دەپێکا ، ئەو نەریتە کۆنەی نێو کۆمەلێ کوردە واریمژدەی ئاواتێکی مەزنی لەگەڵ خۆیدا هەڵدەگرتو هیوایەکی گەورەو زیندووی دەخستە دڵو دەروونی ووردو درشتی سەرجەم جوتیارانی ناوچەکانی کوردوستان .

یەکێ لە ئاواتە هەرە مەزنەکانی ئەو نەریتە کۆنەی کوردەواری ئەوەبوو باران ببارێت تاوەکو بەرهەمی دەغلو دانو دانەوێڵە زۆربێتو خێروخێرات بکەوێتە ناو وولات لە بریتی گرانیو ناکۆکی ژیان ، چونکە ساڵیك گەر باران نەباریایە مەترسی گرانیو قاتو قریو مەڕو ماڵاتو کەمیو نەبوونی زۆر جۆرە مێوەو سەوزە سەری هەڵدەدا ، ئەمانە لەتەك دەربەدەر بوونی دەیەها جوتیارو کرێکار کە ئەو شارو ئەو شار دەسووڕانەوەلە پێناوی مسۆگەر کردنی ژیانێکی نەمرو نەژی بۆ خێزانەکانیانو ئازوقەی وەرزی نەهاتیش دابین بکەن بۆ ماڵو مندال ..

تەنانەت هەندێ جار ئەو جوتیارو هەژار لێقەوماوانەیش دەبوونە بارگرانی بەسەر کرێکاری شارو دیهاتەکانی تری وولاتو بەربەرەکانی ئەوانیان دەکرد ، چونکە ئەوان واتە جوتیارە لێ قەوماوەکان بە پارەیەکی کەمتر کاریان دەکردو ئیشی چاکتریشیان ئەنجام دەدا هەر بۆ ئەوەی تیکە نانێکی زیاتر بۆ دوا رۆژ پاشەکەوت بکەن ، بۆ زستانی تەڕو تووشو پڕ لە ساردو سڕی .. ئەمە وەنەبێ کە هەموو لێقەوماوەکان کاریان دەست کەوتبێو بە گیرفانی پڕو باخەلی گەرمو گوڕەوە بەرەو دیهاتەکانیان گەڕابنەوە ، نەخێر؛ بەلکو هی واشیان هەبووە کە هەر کاری دەست نەکەوتووەو بە دڵێکی ساردو بەدەستی بەتاڵەوە ڕووەو ماڵ بوونەتەوەو هەموو هەولو تەقلایەکیان مایە پووچ دەرچووەو ، لە بڕینی چەندین قۆناغ ڕێو دڵ تەنگی بەولاوە هیچی تریان بۆ نەماوەتەوە ، بەلام هەمدیس ئەوانە لەبەر باوەر بەخۆ بوونو ورە بەرزیەوە پەندو قسەی نەستەقی کوردیان لەبیر نەچوتەوەو بەوە دڵی خۆیان داوەتەوە کە «بەرد هەر لەجێی خۆی سەنگینە» ئیتر بەم شێوازە دڵتەنگی خۆیان ڕەواندوتەوەو تەنگو چەڵەمەی ژیانیان لەبیر خۆ بردوتەوە ..

جا هەر وەکو ووتمان ئەگەر بهاتایەو ساڵێك باران نەباریایە ئەوە لەهەموو ناوچەیەکی کوردوستان پەژارەو دڵتەنگی پەرەی دەسەندو هەر خێزانێك بیری لەوە دەکردەوە کە پێویستی خۆی لە دەغلو دان دابین بکا ، ئەمەیش لەبەر ئەوەی نەوەك ئەوساڵە باران دوابکەوێتو ببێتە هۆی نەهاتیو کەم بەرهەمی دەغلودانو مێوەو دانەوێڵەی تری پێویست ، تەنانەت ووشك بوونی پاوانو پەرێزەکانیش کارێکی ترسناکیان دەکردە سەر ژیانی ئاژەلو مەڕو مالاتی جوتیارەکان .. ئیتر هەر لێرەدا ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە باران چ دەورێکی کاریگەرو گرینگی هەیە لە بەرەو پێش چوونی باری ئابووری ژیانی هاوولاتیاندا ، ئەمە جگە لەو سوودو قازانجەی کە لە ئەنجامیدا وەگیریان دەکەوێو دەبێتە هۆی بوژاندنەوەی باری ئابووری وولات بەگشتی .. جا گەر بهاتایە ساڵێ لە ساڵان بارانێکی چاك بباریایە ئەوە ئەو ساڵە خەلو خەرمان زۆر

دەبوو ، شیرو ماستو پەنیرو کەرەو ژاژیو لۆرو فرۆ هەر لەبران نەدەهات ، هەروەها بە درێژایی وەرزی بەهارو هاوینیش میوەجات لە برەودا دەبوو ، بەمەش خەڵکی دەکەوتنە ژیانێکی خۆشو بەختەوەرو دەگەشانەوە .. لە لایەکی تریشەوە هۆزو عەشیرەتە خێڵەکی یەکانیش کۆچو کۆچ باریان لێدەناو هۆبە بە هۆبە ، ئەو قۆناغو ئەو قۆناغ بەرێ دەکەوتنو دۆڵو کێو ڕێگەی دوورو درێژو سەختیان دەبڕی تا دەگەیشتنە کوێستانانو ئەووەرزەیان بەو پەڕی کامەرانی بەسەر دەبرد ..

دیمەنی جوانی ڕەشماڵەکانی کۆچەرایەتیو چیغە قامیشە ڕەنگاو ڕەنگەکەی دەورو پشتی ، مرۆڤی دەبردەوە جیهانێکی دیکەی پڕ لە خەیاڵاتی ڕۆمانسیانەو هەمیشە دوور لە خەمو ئازار ، ئەمانە هەمووی لە ئەنجامی باراندا سەریان هەڵ دەداو بە پێچەوانەش ئەو هۆزە خێڵەکیو کۆچەرانەیش هەروەك دانیشتوانی ناوچەکانی کوردوستان کە باسمان کردن خەمباری تەنگی پێ هەڵ دەچنینو دەربەدەر دەبوونو هەوارو کوێستانەکانیان گورگو ڕێوی قەڵەمبازیان تیادا دەکردو مەڕو ماڵاتیان هیلاك دەبوونو دەمردنو لەناو دەچوون ، چونکە بە ئاوو هەوای گەرمیان ڕا نەهاتبوون ..

دیمەنە دڵگیرەکانی تافگەو ئاوی ڕووبارەکانیش بە مەلوولیو کزییەوە دەهاتنە بەرچاوو زۆر کانیو کانیاوی سازگاریش ووشك دەبوونو مرۆڤ بەزەیی بەو دیمەنانە دەهاتەوە ، هەموو ئەو مێرگو چیمەنە بە گوڵە حاجیلەو میلاقو کنێرو وەنەوشە ڕازاوانەیش زەرد هەڵ دەگەڕانو ووشك دەبوون ..

ئیتر بۆ چارەسەرکردنی ئەو دیاردەیەو بۆ ئەوەی ئەو خەمبارییو داماوییە بەردەوام نەبێت ، خەڵکی شارو دیهاتەکان پەنایان دەبردە بەر هەندێ نەریتی واوە کە پەیوەندی هەیە بە ئاینەوە ، وە بە باوەری ئەوانەوە ئەو جۆرە نەریتانە بۆیان هەیە ببنە یارم[illegible]تی دەرێکی باش بۆ ئەوەی زامی دڵو دەروونیانی پێ س[illegible]ێژ بکەنو لەو دڵ تە نگیو خەمبارییەدا دەرچن ، وە لە[illegible] ئەوەی زوربەی هەرە زۆری دانیشتوانی کوردوستان[illegible]نشینو کۆچەرەکانیشەوە بڕوایان بە ئایینی ئیسلامەوە [illegible]و ئیتر ئەو ساڵانەی کە هەست بکرایە باران کەم دەبێت ئە[illegible] لە هەموو لایەکەوە دەکەوتنە نوێژ کردن بۆ ئەوەی باران بباریێت کە ئەو نوێژەیش بریتی بوو لەوەی خەڵکی شارو لادێکان دەچوونە دەرەوە نێو کێڵگەیەکی نزیك ، پیاوان بەریز بەدوای مەلاو شێخەکانەوە دەوەستانو لەخوا دەپاڕانەوە تاوەکو بەزەییانی پیا بێتەوەو هەروەها بەزەیی بەو زەوییو زارو دەغڵو دانەوە بێتەوە کە لەبەر بێ بارانی خەریکە ووشك دەبن ئەو جوانیو قەشەنگیەیان لەدەست دەچێتو خەڵکیش لەبەر نەهاتی ئاوارەو دەربەدەر دەبێت .. نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێت کە ئەم نوێژی باران بارینە تا ئێستاش لەگەڵێ ناوچەی کوردوستاندا باویەتیو بەگەرمییەوە ئەنجام دەدرێتو کاری پێ دەکرێ .. ئەمە وەنەبێ هەرتەنها نوێژی باران بارین لە ناوچەکانی کوردوستاندا باوبووبێت بەڵکو زۆر جۆر خۆپیشاندانی تریشی هەبوون لەوانەیش «کۆسەبەبە» وەیا «بووکە بە بارانێ» .

ئیتر لەبەر ئەوەی منیش تەنها لەبارەی «کۆسە بەبەوە» دەدوێمو ناوچەی هەولێریشم بۆ ئەم سەربردەیە هەڵبژاردووەو وا بەم شێوەیە بۆتانی دەگێڕمەوە :

«کۆسە بەبە ، بریتی بوو لەوەی کە پیاوێك یا چەند گەنجێکی تازە پێگەیشتوو خۆیانیان رووت دەکردەوە ، لە دەرپێ بەولاوە هیچی تریان لەبەردا نەدەما ، دەرپێکانیشیان تاوەکو ئەژنۆ هەڵ دەکرد ، سەری خۆیشیان بە گوێزان دەتاشی ، پاشان دەموو چاویان لەگەڵ پشتوو سنگیان تا ناوكو ، مەچەکی پێشەوە تاوەکو ئەژنۆ بە هیسی ڕەش یا تەنی مەنجەڵ ڕەش دەکردو خاڵ خاڵی سپیشیان بە پەمۆ لە هەموو گیانیاندا دورست دەکردو زەنگوڵەیەکی گەورەشیان بە ملا دەکردو کڵاوێکی قووچی بەوورده ئاوێنە ڕازێنراوەیشیان دەکردە سەرو کوتکێکی گەورەی داریشیان بە دەستەوە دەگرتو هەڵ دەپەڕین ، تاو تاویش کوتکەکەیان دەکێشا بە زەویداو بەتاو بەرەنگاری مرۆڤ دەبوونەوەو بە سەڵەواتو بە دەنگی بەرزەوە کوتکەکەیان ئەکێشا بەراستو چەپیەوە ، ئیتر هەموو ئەوانەی کە لە چوار دەوری کۆسە بەبە دەوەستان پەرت دەبوونو هەر یەکێ بە لایەکدا دەڕۆیشتن ، زۆر کەسی وا هەبوون کە بۆ یەکەم جار ئەو وێنەیان بدیایە ئەوەندە نەدەما لەترسانا بتۆقن ، چونکە بە ڕاستی وێنەیەکی تابلۆی ناشیرینو نارێکدەهاتە بەرچاو ، هەرکە دەکەوتە سەما کردنیش ئەو هەموو مندالانەی دەوریان دابوو تێکرا دەکەوتنە هەڵپەرینوو

سەما کردن و دەیان گووت :

«کوسە بەبە ستر بە . نانی دەخوا بە خورما»

ئەمەیان دەگوت و کوڵانە و کوڵان و ماڵە و ماڵ بەناو شاردا دەسورانەوە بە هەمان بەزم و سەماو هەڵپەرکێ ، لەولاشەوە خاوەن ماڵەکان هەندێکیان بە جامی ئاوەوەو هەندێکی تریان بە گۆزەوە دەهاتنە دەرەوەو ئاویان بەسەردا دەکردن ، جا گەر مروڤ بە ووردی سەرنجی دیمەنی کوسە بەبەی بدایە ئەوە زۆر شتی دەهاتە بەرچاو ، لە لایەك مەترسی لێ دەکرا واتە زۆر ترسناك بو و ، کەچی لە لایەکی ترەوە مروڤ بەزەیی پیان دەهاتەوە کە چۆن ئادەمیزاد لە دەستی قات و قڕی و گرانی کەوتنەوە خۆی دەکا بە پەندو تەنانەت رووی خۆیشی رەش دەکاو خۆی ریسواو شەرمەزار نیشان دەدا بۆ ئەوەی خوای میهرەبان لە کردەوە خراپەکانی ببورێ و بارانی بۆ ببارێنێت و بە خراپەی ئادەمیزاد نەکات ، بەڵکو بە پێچەوانەوە ، بۆ ئەوەی دەغڵ و دان زۆر بێت و شادی و خۆشی کۆمەڵ بگرێتەوەو بەردەوام بێت ..

وە لەروانگەیەکی تریشەوە گەر بێتو لە ووشەی «کوسە بەبە ستر بە ، نانی دەخوا بە خورما» وورد ببینەوە ، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە خورما چەند پێویستیەکی ژیانی ئادەمیزادی ئەوسا بووە ، ئەمە جگە لەوەی کە لە قورئانی پیرۆزیشدا ناوی دەبرێ ، هەروەها گەنمیش پێویستیەکی تری ژیانی ئادەمیزادو زوربەی هەرە زۆری گیان لەبەرانی ئەوساو ئیمرۆ یشە ..

هەروەها لەگەڵ هەڵپەرکی و سەماو بەزمی کوسە بەبەدا گۆرانی و بەندی خۆش خۆشی تر دەگوتران وەکوو :

هەیاران و مەیاران
یاخوا داکاتە باران
بۆ فەقیرو هەژاران
بۆ کوڵ و لالە زاران
بۆ سەیرانگای دڵداران

* * *

باران خێرو خێراتە
دەغڵ و دانی پێ هاتە

* * *

یان دەیان گوت :

هەیاران و مەیاران
یاخوا دەباری باران
بۆ فەقیرو هەژاران
گەنمی حەسەن و حوسێنی
قربووە وا لە تینی

* * *

لە کۆتایی ئەو بیرەوەری یە خۆشەمدا کە بۆم تۆمار کردن دەڵێم ، ئەگەرچی ئێستا وەکو سەردەمی رابردوو زۆر مەترسی لە نەبارینی باران ناکرێت ، چونکە دونیاو سەردەمی ئیمرۆ زۆر جیاوازە لەگەڵ جاران ، ئەویش لە ئەنجامی بەتین بوونی پەیوەندی ئابووری و بازرگانی لە نێوان دەوڵەتاندا و دۆزینەوەی خێرا ترین هۆی هاتوچۆکردن و سەر هەڵدانی شێوازی تازەو پێشکەوتوو لە بواری ئاودێری و ئاودانی کشتووکاڵ و دۆزینەوەی تازەترین رێگە بۆ پێشخستنی بەرهەمی کشتووکاڵی و گەشەپێدانی ، وە ئەگەر ئەو نەریتە کۆنەی جاران «کوسە بەبە ، یا بووکە بە بارانێ» لە نێو کوردەواریدا کزبووەو باوی نەماوەو دانیشتوانی کوردوستان - جوتیارەکان - زیاتر روویان لە دێمەکار وەرگێراوەو وەکو جارانە پشت بە باران نابەستن ، بەلام ئەم نەریتە وەکو کەلەپوورێکی نەمرو سامانێکی میللی لە بواری کشتوکاڵدا وای بە چاك دەزانم لە بیری نەبەینەوەو تا بۆمان بکرێ پارێزگاری بکەین و تۆماری بکەین ، بۆ ئەوەی نەوەی تازە ئەوە بزانن کە باو باپیرانیان لە پێناوی گوزەران و ژیانێکی بەختەوەردا چ ئازارێکیان چەشتووەو چەند تاڵی و سوێری ژیانیان بینیووەو چۆنە پەنایان بردۆتە بەر جۆرەها رێگەو چۆن لە یەزدان پاراونەتەوەو رای گشتیشیان بۆ لای خۆیان راکیشاوە تاوەکو تێکراو بەیەك دەنگ تێبکۆشن بۆ ئامانجێك کە بەختەوەری هەموو لایەکی تیادا بەدی دێت ، هەروەها بۆ ئەوەی بزانن کە زانستی تازەو تەکنۆلۆژیای هاوچەرخ چ دەورێکی مەزنیان هەیە بۆ پێشخستنی ژیان و گوزەرانی مروڤی ئیمرۆو چۆن رۆژ لە دوای رۆژ هەنگاوی خێراتر دەنرێت بۆ دۆزینەوەی شێوازی تازەترو بە سوودو قازانجتر بۆ تێکرای کۆمەڵگای هاوچەرخ و بنیاد نانی ژیانێکی سەرفرازو بەختەوەر .

● ڕووناك محمد ابراهیم ●

سلێمانی

گلێنەیەک

تینوویەکم ...
لە قوڵایی دەریایەکان
سڕبوویەکم ...
لە گەرمایی بیابانەکان
وەکو ڕازێك
چاوە فرمێسکاویەکانم
بڕیوەتە تروسکەیەك
ئەبێ کەی بێ ؟
ئەو ئازارەی لەناو گیانما تواوەیە
ڕزگارم بێت
لەجێ چنگی بێ بەزەیی کەم بڕواکان
ئافرەتێکم ئەبێ بژیم
بەلام ژیان ...
لەبەر گڕی بێ دۆزەخی
سەرو گیانی بێ سووتانووم
کوڵە خەمی وەکو بارێك
کە نەی توانم
لەسەر شانی بێ خزانووم
بۆچی نابێ ، ڕازەکانم
وەکو ڕازی خۆشەویستێك بدرکێنم ..
هەرچی بڵێم بەڕەو ڕووی تۆن .
خۆشەویستە بێ بڕواکەم !
دڵی منیش وەك مۆمێکە
ڕۆژێك ئەبێ کۆتایی بێ ،
لەو ئاگرەی
بەناو گیانی ئەتوێتەوە ..
ڕزگار ئەبم ...
بەوەی کەمن خۆشم ئەوێت .

پایزە کۆچ

● اکرم أسعد حمەمراد ●

هۆ گیانەکەم ..
پایزە کۆچت کردو ڕۆشتی !
وەك خوێن لە لەشم داچۆڕای
زامی دڵت سەختتر کرد
بۆیە تینووی عاشقە ئاووم
تاوەکو پێی بژیمەوە ..
سیامەندێکم :
هەموو هەوارگەیەك بەسەر دەکەمەوە
ڕێبوارێکی بەردەوامی سەر ڕێگاکانم
هەر ڕێبوارێك بەدی بکەم ،
ئەم پرسیارەم دەکەمەوە .
هۆ خەڵکینە ! ئەرێ ئێوە ؟!
هەواڵی خەجێ نازانن ؟
هۆ گیانەکەم :
بەدوای تۆدا
لەگشت جێ ژوانێکی جاران
لەسەر مەزاری عاشقان
لەگەڵ بەزمی شەوانی زوو
ئێشك دەگرم ..
لە دووری تۆ .
وەك پەروانە بە دەوری شەم
دەخولێمەوەو دەسووتێمو گڕ دادەگرم
گڕ دادەگرم ...

چەتر

فخرالدين محي الدين
کەرکووک

شاعیرێك و کیژۆڵەیەك
دەستیان کردە ملی نەرمە بارانێك و
کوچی هێمنی عەشقیان دەستی پێکرد ..
کە چاو سوورەکان زانییان
عەشقەکەیان دەبێتە چەتری بەر باران
لێکیان جوودا کردنەوە
شاعیریان زیندان بەند کردو
لە کیژۆڵە سەر شێتەکە دایان بڕی ...
کیژۆڵەکەش
سەراسیمە بەجێیان هێشت بۆ مەینەتی .. ،
زستانی سەختی وڵاتی خۆشەویستی ..
بەڵام کە باران دەباری
بیرەوەرییە نەمرەکان
دا دەبارین بەسەر خاکە پیرۆزەکەی
دڵی ناسکی ئەمداو
زیاتر دبووە ئاوێزانی باران بارین ..
شاعیرەکەش
هەتاکو لە تاڵێ تیشکی
پەنجەرەی ئا ئەو زیندانە
بێ بەری بوو ..
پەردەی تەنکی رەش بینی
نە دەهاتنە سەر چاوانی
چونکە بارتەقای پەنجەرەی ،
هۆنراوە مەزنەکانی خۆی دەکردەوەو
دەیکردەوە بە یادگاری
بۆ ئا ئەو کیژۆڵە شێتەی
ئاوێزانی باران ببوو ..
تاکو هەردووکیان
خاکی مەزنی
بکەن بە چەتر بۆ سەری ،
هەر هەموو عاشقەکانی ئەم دونیایە !

ئەرێ کەنگی

اسماعیل حسین محمد
دهوك

●

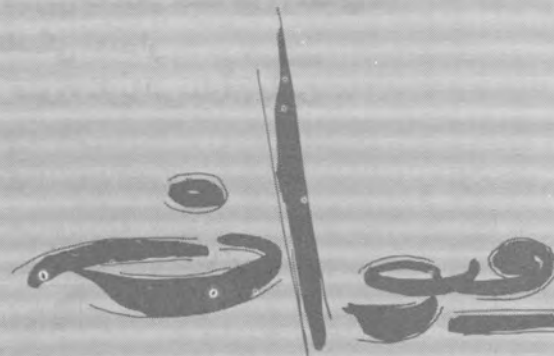
ئەرێ کەنگی ... ؟
شرینا من
دێ گهوری ئەڤی ڕەنگی
شوینا کولا
کەیە دیلانێ ، کەیە شاهی
ل عەسمانێ ئەڤی دلی
عەورا ڕادەی ، کەیە ساهی
ئەڤێ ژینا
د ناڤ تاریادا خەندقی
کەنگی دێ لێ بیت ڕۆناهی
بێژە کەنگی ...؟
تو دێ دەرکەی
کولێت دناڤ ئەڤی سینگی
دێ دەرمان کەی
ڤێ برینا ژ خوینێ پەنگی

●

ئەرێ کەنگی ... ؟
دێ بی خوییا
فرەك ژ شادی و خوشیا
هلو ڕابە
ل گەل دلی ببە سیار
چاڤێت هندە سالە کورە
ببە گوڤەندا بیناهیا
ببە شاهیا

●

ئەرێ کەنگی
شرینا من
دێ ژ کولا بێیە بیانی
ڕابە لەزکە.
تۆژی بگێرە ئەزمانی
ل ناڤ بەرا
هەر چار ڕەخا
ل وارێ خۆیکە ئەرزانی
زڤستان هات
دڤێت تو بگێری بانی
دا دلوپا نەکەت خانی

● ئارام اسماعیل محمد ●

سلێمانی / 1982

شەوەو ...
سێڵەکانی سەرم گوڕوە خەمێکیان گرتووە
بۆم دابین نابن .
لە خامە شکاوەکەم زیاتر هیچ شك نابەم
ئەی خامە خانەخوێکەم ، هاتووم
دەبمە پەناهەندەی شاری شیعر
ڕێم بە ، ئەوەی لە قوڵایی ناخم دایە
ببێ بە گوڵە شیعرێ .. بۆ هاتنەوەت
بیدەم لەو کەزیەو پەرچەمە ژاکاوەت
شەوەو ...
ئاوێزەی سەرم ، خۆرە شیعری تیا وون ئەبێ

ئەی میوانە ، شیرینەکەم .
کەتۆ تا ئێستا شیعرێکی وون بیو
منیش گوزرە تیشکێکی بێ مەدار
جا ئیتر شەرم بۆ :
پارویە شیعرو
هەنسکێکی سوێرو
خەمێکی ئازاد
سەرە ڕێی ماڵی چ خۆرێ بگرێ

* * *

شەوەو ...
بە هیوای خەندەیەکی فێنك هەڵکا
چاوەکانم چەقی سەر ڕێی شیعریان گرتووە .
دە ئەی خامە خانەخوێکەم
سوێندت ئەدەم بەو مرۆڤەی
کە خەمی مرۆڤی لەلا گەورەترین عەشقە
نەکەی .. نائومێدم بکەی
ئەم خەمو ئازارە زۆرەی
ژانە شیعرم بەبا بدەی

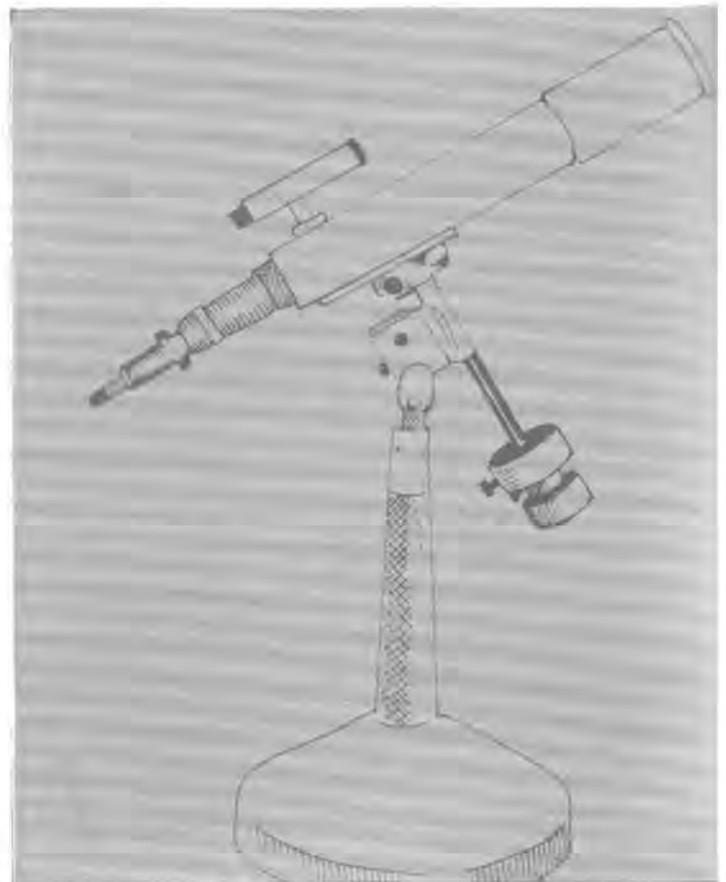
* * *

شەوەو ...
خەمە وەریوەکانم خەزانی تۆیە ... بۆم ناپێورێ
دڵم بەقەد گەورەیی تۆیە ... بۆم ناپێورێ
خۆشەویستی تۆ گڕە شیعرە ... بۆم ناپێورێ
چونکە نە خەمو ، نە خۆشەویستی تۆو ،
نە شیعریشم بۆ پێوراوە .

ڕوانگەو دووربینی ئاسمانی

« تەلیسکۆپ »

● گۆڕینی : کەمال جەلال غەریب ●

... ووشەی تەلیسکۆپ لە پێشگری «— Tele» واتا «دوور» و پاشگری «Scope —» واتا بینین پێك دێت ، کەوابوو مانای تەلیسکۆپ «دووربین» دەگرێتەوە ، بە تایبەتی دووربینی ئەستێرەوانی یان ئاسمانی . تەلیسکۆپ ئامرازێکی سەرەکی یە لە لایەن ئەستیرەوانەکانەوە ، بۆ تێڕوانینو لێکۆڵینەوە لە تەنە ئاسمانی یەکان Celestial بەکار دەهێنرێت ، بە کۆکردنەوەی رووناکی لەو تەنە ئاسمانی یانە خۆیان یان وێنەکانیان . تەلیسکۆپ لە زەرە بینێکی «عدسة = Lens» شتێنە ، «عدسة شيئية ـ Objective ، چونکە بەرەو ئەو شتە ئاراستە دەکرێت کە دەمانەوێت ببینین» پێکهاتووە ، فرمانەکەی کۆکردنەوەی رووناکی و پێکهێنانی وێنەی تەنە ئاسمانی یەکانە لە تیشکۆ «بۆرە = Focus» دا . هەروەها لە زەرەبینێکی چاوێنە «عدسة عينية eyepiece — چونکە تەماشاکەرەکە چاوی پێوە دەنێت» ، فرمانی ئەمیش گەورە کردنی وێنەکەیە .

ئەگەر شتێنەکە زەرەبین بوو ئەوا تەلیسکۆپەکە پێی دەووترێت تەلیسکۆپی شکێنەرەوە «Refractor» بەلام ئەگەر شتێنەکە ئاوێنە بوو ئەوساکە تەلیسکۆپەکە پێی دەووترێت

تەلیسکۆپی رەنکەرەوە «Refractor» بەلام ئەگەر شتێنەکە ئاوێنە بوو ئەوسـاکە تـەلیسکۆپـەکە پێی دەووتـرێت تەلیسـکـۆپی رەنکەرەوە «Reflector» . دەشێت تەلیسکۆپ جگە لە تەماشاکردن بۆ وێنە گرتنیش بەکار بێت ، بەلام لەم بارەدا هەنـدێك جـار پێویست بە بەکار هێنانی دامو دەزگای یاریدەدەری دەکا وەکوو کامێراو ئامرازی کارۆ رووناکی «کهرو ضوئیـة «Photo electric» وشە بەنگ پێو «مقیاس الطیف Spectrometer» .

● دامەزراندنی «ڕاگرتنی» تەلیسکۆپ

mounting of telescope

گەلێك رێگە هەیە بۆ دامەزراندنی تەلیسکۆپ . رادەی قایمی و جێگیری و توانای ئـاراستەکـردن بە هـەموو لایـەکی ئاسماندا کارێکی بنەرەتی یە لە دامەزراندنی تەلیسکۆپدا ، بۆ ئەوەی کە ئەو تەلیسـکـۆپە سـوود بەخشی بێت لە تێـروانینی ئاسمان و ئەستێرەکاندا . تەلیسکۆپی یەکجار بچووك بەدەست هەڵدەگیرێت ، ئەگەر لەوە گەورەتر بوو دەشێت لە سەر سێپا دابنـرێت . بەلام تـەلیسکۆپـە مەزنـەکان دەبێت لە شـوێنی تایبەتیدا دابمەزرێنرێن . ئەو تەلیسکۆپەی کە بـۆ تێروانینی مانگو ئەستێرە جێگیرەکان و گەرۆکەکـان بەکـار دێت دەبێت بەردەوام لە خولانەوەدا بێت بۆ ئەوەی کە هەمیشە شوێن ئەو تەنە ئاسمانی یە بکەوێت . هۆی ئەمەش تەنها هەر ئەوە نی یە ئەو تەنە ئاسمانی یانە بەردەوام لە خولانەوەدان ، بەڵکو هۆیە سەرەکی یەکەی ئەوەیە کە ئێمەش لەسەر سەکۆیەکی خولاوە (واتا زەوی) وەستاوین و لەو تەنە ئاسمانی یانە دەروانین .

خولانەوە روالەتەکەی «رووکەش» خۆر لە خۆر هەلاتەوە بۆ خۆر ئاوا ئەگەر بە چاوێکی رووت «بەبێ دووربین» سەیری بکرێت یەکجار هێواش دیارە ، بەلام بە تەلیسکـۆپ زۆر خێرا دیار دەبێت ، هەروەها ئەو رووبەرەی کە لە ئاسمان دەبینرێت بە چاوێنەی تەلیسکوپ یەکجار تەسك دیار دەبێت .

هەتا هێزی گەورەکردنی تەلیسکۆپ زیاتر بێت ئەوا ئەو رووبەرە بچوکتر دەبێت ، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی کـەوا دەربکەوێت تەنە ئاسمانی یەکە زۆر خێراترە ، ئێمە کە لەسەر زەوی دەروانینە شتێك ، بۆ نموونە ، سەعاتی بورجێك هەست بە جوولانەوەکەی «خولانەوەکەی» ناکەین ، چونکە ئێمەش و سـەعاتـەکەش هـەردووکمـان پێکـەوە بـەهـەمـان خێـرایی دەجوولێنەوە ، لەبەر ئەوە خێرایی رێژەی هەر وەکوو نـەبێت وایە .. دامەزراندنی تەلیسکۆپ بە شێوەیەکی ئەوتۆ کە بتوانین بە باری تانی «قیتی ـ azimuth»و پۆپیشدا «ئاسـۆیی ـ altitude» بیخولێنیەوە ، پێی دەووترێت دامەزراندنی باری تان پۆیی ـ ALTAZIMUT H — Mounting .

بەلام بە شێوەیەکی گشتی ، تەلیسکۆپـە گەورەکـان ، هـەندێـك جـار بچـووکـەکـانیش ، بـە بـاری یـەکسـانیـدا «إستوائی = equatorial» دادەمەزرێنرێن ، لەم بارەیەدا یەکێك لە تەوەرەکانی «محور» تەلیسکۆپەکە بە شێوەیەکی تەریبی بە تـەوەرەی زەوی دەمێنێتەوە . بـەم جـۆرە تـەلیسکـۆپـەکـە دەتوانێت شوێن تەنە ئاسمانی یەکە بکەوێت لەسەر رێبازێکی چەماوە تەنها بە یەك جوولە لە جیاتی دووان . ئەم جوڵەیەش بە شێوەیەکی میکانیکی بە هۆی جوولێنەرێکی «محرك» کارەبایی بچووك یان ئامرازی ئیش پێکردنی کات ژمێر «سەعات» بەهۆی قورسایی یەوە ، پێك دێت . بە زۆری تەلیسکۆپێکی . بچووکی یاریدەدەر لە سەر بۆری ی تەلیسکۆپی گەورە دادەمەزرێنرێت بۆ ئەوەی کە یارمەتی تەلیسکۆپە گەورەکە بدات لە خێرا دەست نیشان کردن و تێراوانینی تەنە ئاسمانی یەکاندا . تـەلیسکۆپی ئاسمانی Astronomical telescope وێنەی تەنە ئاسمـانی یەکـان بە هـەلگێراوەیی واتـا سـەرەو خـوار پیشـان دەدات ، کـەچی تەلیسکۆپی زەوی یەوانی . Terrestrial tel وێنەکە بە شێوەیەکی ئـاسایی واتـا رێك و پێـك نیشان دەدات . ئـەو تەلیسکـۆپـە شکێنەرەوەیەی کە لە روانگەی «یرکس» لە ناوچەی وسکنن لە وولاتـە یـەککـرتـووەکـانی ئـەمـریکـادا لە سـالی 1897دا دامەزرێنرراوەو تیرەی زەرەبینەکەی «40» ئینجە هەتا ئێستا بە گـەورەترینی ئـەم جۆرە تـەلیسکۆپـە دادەنرێت . بـەلام وا چاوەڕوان دەکرێت کە لە دوا رۆژدا ئیتر لەم جۆرە تەلیسکۆپە دروست نـەکـرێت چـونکـە دروستکـردن و ئیش پێکـردنی تەلیسکۆپی رەت کەرەوەی ئاوێنە تێرە گەورەتر ئاسانتـرە . گەورەترین تەلیسکۆپی رەتکـەرەوە لە دەرەوەی ئەورووپـادا ئەوەیە کە لە روانگەی پالۆمار لە کالیفۆرنیا لە ئەمریکادا هەیەو تیرەی ئاوێنەکەی «200» ئینجە . بەلام گەورەترین تەلیسکۆپی رەتکەرەوەی جیهانی کـە تیرەی ئـاوێنەکـەی «236» ئینجە لە چیـاکانی قـەفقاسیـا لە یەکیـەتی سـۆڤیەتیدا هـەیـە . بـە گەشەکردن و پێشکەوتنی کەشتی بۆشایی «Spacecraft» ئیمرۆ لە تواناداهەیە کە تەلیسکۆپ رەوانە بکرێت بۆ ناو بۆشایی ئاسمان

و ت بۆ سەرووی چینی کەشی ی atmosphere زەوی بۆ زامن کردنی تیروانینێکی ئەوتۆ کە بارەکانی کەشکاریان تێ نەکردبێت . هەروەها جۆرە تەلیسکۆپێکی تریش هەیە کە پێی دەووترێت تەلیسکۆپی خۆریی . solar tel وەکوو تەلیسکۆپی میللی «مکماث» ە روانگەی «کیت پیك» لە ئەریزۆنا لە ئەمریکا ، لەم جۆرەدا ڕووناکی خۆر لە سیلۆستاتێکەوە «Coelostat» کە لە لوتکەی برجەکەدا هەیە بە تونێلێکی «نفق» لێژدا دەچێتە خوارەوە .

● **سیلوستان** :

ئاوێنەیەکە بە دەوری تەوەرەکەیدا لەسەر ڕووە تەختەکەی خۆی دەخولێتەوەو بەرەو ئاسمان ئاراستە دەکرێت ، ئیشەکەی ئەوەیە کە بەردەوام وێنەی هەمان ناوچەی ئاسمان ڕەت دەکاتەوە بەرەو کایەی «مەیانی» بینین «Field of View» لە تەلیسکۆپی جێگیرکراودا .

● **تەلیسکۆپ لە مێژوودا** :

وەکوو زانراوە لە سالی 1608 دا دەست کراوە بە دروست کردنی تەلیسکۆپ هەرچەندە بە تەواوەتی نەزانراوە کە کێ یەکەم کەس بووە لە دروست کردنی تەلیسکۆپدا ، بەلام ئەوەی ئا شکرایە زەڕەبینی شووشە بەرلەم مێژووە بە چەندەها سەدە زانراوەو بەکاریش هێنراوە لە دروست کردنی چاوێلکەدا . لەوانەی کە ئاوێنەو زەڕەبینیان لە مەیانی تاقی کردنەوەدا بەکارهێناوە «أبا الحسن بن الهیثم 965 — 1039» و «ڕۆجەر بیکۆن 1210 — 1294» و «لیۆنارد دیجس 1510 — 1555» ، بەلام لە هەمووی ڕاستتر ئەوەیە کە بەدی هێنانی بیرورڕای دروست کردنی تەلیسکۆپ دەگەرێتەوە بۆ چاوێلکە سازی هۆلەندی «هانز لیپەرزش Hans Lippershey» هەرچەندە کە هەڤالو هاونیشتمانییەکەی «زەکەریا جانسن» وای دەردەخات کە خۆی یەکەم کەس بووە لەم مەیدانەدا . وای دەگێڕنەوە کە جارێکیان بەرێکەوت ، لیپیرشی دوو زەڕەبینی بەدەستەوە دەبێتو ئاراستەی بورجی کلێسەیەکی دووریان دەکان ، واهەست دەکات کە بورجەکە لێی نزیك دەبێتەوە ، ئەم دیاردەیە سەرنجی لیپیرشی ڕادەکێشێت ، ئنجا بۆ ئەوەی کارەکەی بە ڕێکوپێکی بڕوات دوو زەڕەبینەکە لە بۆرییەکدا جێگیر دەکات ، دەتوانین بلێین کە ئەمە یەکەم دووربین «تەلیسکۆپ» بووە کە لە جیهاندا لە سالی 1608 دا هاتۆتە کایەوە .. کە دەنگو باسی ئەم دووربینەو ڕێگەی دروست کردنەکەی لە ئەوروپادا بلاودەبێتەوە دەنگەکە دەگاتە زانای بیرکاری «گالیلۆ گالیلی» کە لەو کاتەدا لە سالی 1609دا بەسەردانێکی کورت لە شاری ڤینیسیا بووە ، کە گالیلۆ گەرایەوە بۆ شارەکەی خۆی «بادوا» خێرا دەستی کرد بە دروست کردنی دوور بینێك لەم جۆرە «هەرگالیلۆشە کە ئەم ئامرازەی ناو ناوە تەلیسکۆپ = واتا دووربین» بە بەکار هێنانی زەڕەبینێکی قۆقز «بۆشتێنەکەی» و زەڕەبینێکی ڕوو چال «بۆ چاوێنەکەی» بەوە تەلیسکۆپێکی دەستکەوت کە «3» جار شت گەورە دەکات ، دوای ئەوە یەکێکی تری دروست کرد کە «8» جار و ئنجا یەکێکی تر کە «33» جار شتی گەورە دەکرد ، بەهۆی ئەم تەلیسکۆپەوە کە لە سالی 1610 دا دروستی کرد ، سەیری گومەزی ئاسمانی پێ کردو گەلێك دیاردەو ڕاستی گرنگو سەر سوڕهێنەری بۆ دەرکەوت ، لەمانەش تەماشا کردنی ڕووی مانگو بینینی شاخو چیاکانی بوو ، هەروەها بینینی چوار پاشکۆکەی ئەستێرەی بەرجیس «مشتری Jupiter» ، جگە لە بینینی پەلەکانی ڕووی خۆرو ڕووی ئەستێرەی نامی «زهرە Venus» سەرەڕای ئەمە بۆی دەرکەوت کە هەندێك تەنی نائاسایی لە دەوروپشتی ئەستێرەی کەیوان «زحل Saturn» هەن ، لە دواییدا دەرکەوت کە ئەمانە کۆمەلە ئەلقەیەکی جوانو ڕەنگینی دەوری ئەستێرەی کەیوانیان داوەو بەدەوریا دەخولێنەوە ، بەم جۆرە تەلیسکۆپ بوو بەئامرازێك بۆ دۆزینەوەو لێکۆلینەوەی زانیاری نەوەك تەنها چەکێك بێت لە مەیانی جەنگدا سوودی لێ وەربگیرێت .

● **زەڕەبین وێنە دروست دەکات** :ـ

چاوی ئادەمیزاد هەتا ڕادەیەك لە تەلیسکۆپ دەچێت هەروەها بەڕێگەی ئیش کردنەکەیدا لە کامێراش دەچێت . لەبەشی پێشەوەی چاودا زەڕەبینێك هەیە کە پێشوازی لە ڕووناکی تەنە بینراوەکە دەکاتو لەسەر بەشی دواوەی تۆڕینە «شبکیە Retina» کە بریتیە لە چینی ناوەوەی گلێنەی چاو ، ئەو ڕووناکییە کۆ دەکاتەوە .. تۆڕینەش وەکوو پەردەیەکی هەستیار وێنەی تەنەکەی بە شێوەیەکی هەلەوگێڕراوە «وەکوو تەلیسکۆپو کامیرا» تیادا دروست دەبێت ، بەلام ئێمە وێنەی شتومەك بە شێوەیەکی ڕێکوپێك دەبینین چونکە لە مێشکدا وێنە هەلگەراوەکە ڕێك دەبێتەوە ، زەڕەبینەکەی پێشەوەی تەلیسکۆپەکە کە پێی دەووترێت شتێنە Object glass گەلێك لە بیلبیلەی چاو گەورەترە ، لەبەر ئەوە گەلێك زیاتر ڕووناکی کۆ

دەكاتەوە ، بۆ نموونە ئەو شتێنەیەی كە تیرەكەی «5» سانتی مەترە سەد ئەوەندە بەڵكو زیاتریش لە ڕووناكی كۆ دەكاتەوە وەك لە بیلبیلەی چاو ، ئەو تیشكی ڕووناكی یەی كە بە شتێنەی تەلیسكۆپدا تێپەڕ دەبێت دەشكێتەوەو لە تیشكۆدا كۆ دەبێتەوە ، دووری تیشكۆ لە زەرەبینەكەوە پێی دەووترێت دووری تیشكۆیی (Focal length البعد البؤري) ئا لەم تیشكۆیەدا (لەم خاڵەدا) وێنەی شتەكە پەیدا . دەبێت هەروەها لە تەلیسكۆپدا زەرەبینێكی بچووكتر لە شتێنەدا هەیە كە دووری تیشكۆیی یەكەی زۆر كەمترە ، دەخرێتە پشت تیشكۆی زەرەبینە شتێنەكەوە ، پێی دەووترێت چاوێنە «eye Piece» واتا چاوی پێوە دەنرێت بۆ تەماشاكردن ، ئیشی ئەمەیان ئەوەیە كە وێنەی شتە بینراوەكە گەورە دەكات . زۆر جار تەلیسكۆپی سادەو ساكار لەم دوو جۆرە زەرەبینەو دوو بۆری ، كە بەرێكی بە یەكتریدا بچن ، دروست دەكرێت . دەبێت ئەوەش بزانین كە زەرەبین گەلێك جۆری هەیە ، ئەم جۆرانەش لە بارەی قەبارەو رێگەی دروست كردن و جۆری شووشەكەدا لە یەكتری جیاوازن .

● جۆرو شێوەكانی تەلیسكۆپ :-

1 - تەلیسكۆپی رەتكەرەوە :-

ئەم جۆرە تەلیسكۆپە لە بۆرییەكی كانزایی پێكهاتووە كە لە بەشی خوارەوەیدا ئاوێنەیەكی شتێنەی ڕووچاڵ لە شێوەی برگە هاوەڵدا «القطع المكافئ Parabola»ی تیادا قایم كراوە ، ئەم ئاوێنەیە پێشوازی ئەو چەپكە ڕووناكییانە دەكات كە لە ئاسمانییەكانەوە دێنە دەرەوەو بۆ سەرەوەی بۆرییەكە رەتیان دەكاتەوە . لەوێدا ئاوێنەیەكی بچووكی ڕوو تەخت كە بە شێوەیەكی لار دانراوە لە چا وئاوێنە سەرەكییە گەورەكەدا بەرەنگاریان دەبێت و بەرەو كونی بۆرییەكی لاتەنیشت ، كە زەرەبینێكی چاوێنەی تیادایە ، رەتیان دەكاتەوە . لێرەدا ، واتە لە بەیەك گەیشتنی هەردوو تیشكۆكە ، وێنەیەكی ڕاستەقینە بۆ تەنەكە پەیدا دەبێت ئنجا زەرەبینە چاوێنەكە بە شێوەیەكی گەورەكراوو هەڵەگێڕاوەوە دەینێرێت بۆ چاوی سەیركەرەكە ئەم جۆرە تەلیسكۆپە پێی دەووترێت «رەتكەرەوەی نیوتن - Newto-nian reflector» .

گەورەترین تەلیسكۆپی رەتكەرەو ئەوەیە كە لە چیای پالۆمار لە ئەمریكا هەیە كە تیرەی ئاوێنەكەی «508» سانتیمەترەو ئەوەی لە چیای ولسن لە ئەمریكادا هەیە ، تیرەی ئاوێنەكەی «100» ئینجەو جگە لەو تەلیسكۆپە رەتكەرەوەیەی كە لەم ساڵانی دواییەدا لە یەكیەتی سۆڤیەت دامەزرێنراوەو تیرەی ئاوێنەكەی «236» ئینجە .

2 - تەلسكۆپی شكێنەرەوە Refracting Telescope

ئەم جۆرە تەلیسكۆپە لە دوو زەرەبینی كۆكەرەوە «قۆقز» - ((Converging lens ((Convex یەكێكیان گەورەیە دووری تیشكۆیی یەكەی «بعد بؤري» زۆرە ، لە جەمسەرێكی بۆرییەكی كانزایی درێژدا قایمكراوە ، پێی دەووترێت زەرەبینی شتێنە ، چونكە پێشوازی لە ڕووناكی ئەو شتە دەكان كە دەمانەوێت ببینین ، ئەوی تریانی لە چاو یەكەمدا بچوكترە لە ڕووبەرو لە تیشكۆدا لە جەمسەرەكەی تری بۆرییەكەدا قایمكراوە پێی دەووترێت زەرەبینی چاوێنە ، چونكە سەیركەرەكە چاوی پێوە دەنێت لە كاتی تێڕوانیندا .

ڕووناكی تەنە ئاسمانییە دوورەكان بە شێوەی چەپكی ڕاستی تەریبی دێن و بەر زەرەبینە شتێنەكە دەكەون و پیایدا گوزەر دەكەن و لە چەقی «مركز» تیشكۆكەیدا لە ناو بۆرییەكەدا كۆ دەبنەوە ، بەوە وێنەیەكی سەرەتایی ڕاستەقینەی هەڵەوگێڕراوە بۆ ئەو تەنە ئاسمانییە دروست دەبێت . ئنجا كە تیشكۆی زەرەبینە چاوێنەكە لە گەڵ تیشكۆی زەرەبینە شتێنەكە بەیەك دەگەن وێنە سەرەتاییەكە گەورەو ئاشكراتر دەبێت ، وەكوو تەلیسكۆپە شكێنەرەوەكەی ڕوانگەی «یركس»

● هەندێك جیاوازی لە نێوانی تەلیسكۆپی رەتكەرەوەو تەلیسكۆپی شكێنەرەوەدا

1 تەلیسكۆپی شكێنەرەوە سووكترە وەك لە هی رەتكەرەوە .
2 تەلیسكۆپی شكێنەرەوە وێنەكە زۆر باش ئاشكرا دەكات و كایەی بینینی تیادا فراوانترە .
3 زەرەبینی شتێنەی تەلیسكۆپی شكێنەرەوە توانای مژینی ئەو ڕووناكییەی هەیە كە پیایدا تێپەڕ دەبێت و ناهێڵێت وون ببێت وەكوو لە ئاوێنەی تەلیسكۆپی رەتكەرەوەدا .

4 زەرەبینە شتێنەکە لە تەلیسکۆپی شکێنەرەوەدا لە شوێنەکەی خۆیدا جێگیرکراوە ، لەبەر ئەوە پێویست بەوە ناکات دەستکاری بکرێت و رێك بخرێت ، هەروەها پێویستیش بە بۆیە «رووکەش» کردن ناکات بە پێچەوانەی ئاوێنە شتێنەکەی تەلیسکۆپی رەتکەرەوە کە بەردەوام پێویستی بە ئاگاداری و رێك خستن و ناوبەناو بۆیە کردنەوە هەیە .

5 ئاوێنە شتێنەکەی تەلیسکۆپی رەتکەرەوە پێنج یەکی پارەی زەرەبینە شتێنەکەی تەلیسکۆپی شکێنەرەوەی تێ دەچێت ...

6 دەشێت ئاوێنەی تەلیسکۆپی رەتکەرەوە لەهەر جۆرە شووشەیەکی باش دوروست بکرێت ، بەلام زەرەبینی تەلیسکۆپی شکێنەرەوە دەبێت لە باشترین جۆری شووشە دروست بکرێت و ئەو شووشەیە هیچ جۆرە بلق و نارێکی یەکی تیادا نەبێت و زۆر بەباشی ساف بکرێت .

7 دەمەگۆشەی «فتحة زاوية» تەلیسکۆپی رەتکەرەوە لە هینی شکێنەرەوە گەورەترەو ئاشکرایە کە فراوانی ئەم دەمە گرنگی یەکی زۆری هەیە لە تێروانینی ئەو ئەستێرە دوورانەدا کە رووناکی یەکەیان کزە چونکە وێنەی بەهێزو ئاشکرا یان بۆ پێك دەهێنێت .

جا لەبەر ئەم سیفەتە باشانەی کە لە ئاوێنەدا هەیە دەبینین زاناکان ئیمرۆ بەرەو ئەوە دەڕۆن کە تەلیسکۆپی رەتکەرەوەی مەزن لە روانگە ئەستێرەوانی یە گرنگەکاندا دروست بکەن ، جاری واهەیە تیرەی ئەم ئاوێنەیە دەگاتە «236» ئینج وەکوو تیرەی ئاوێنەی ئەو تەلیسکۆپە رەتکەرەوە مەزنەی کە لە ناوچەی ئەرمینیا لە یەکێتی سۆڤیەتدا هەیە کە بە گەورەترین تەلیسکۆپی جیهانی دادەنرێت ...

3 ● تەلیسکۆپی کاسیگرینی : Cassegrain tel

تەلیسکۆپێکە لە جۆری رەتکەرەوە لەلایەن کاسیگرینی فەرەنسی یەوە لە ساڵی 1672 دا داهێنراوە . لێرەدا ئەو رووناکی یەی کە بەر ئاوێنەیەکی سەرەکی لەشێوەی برگە هاوتا واتا لەتە بەرەو «قطع مكافئ Parabolic» دەکەوێت لەلایەن ئاوێنەیەکی ناوەنجی روو چاڵەوە بۆ دواوە رەت دەبێتەوە بە کونێکدا لە ئاوێنە سەرەکی یەکەدا ، ئنجا بەرەو تیشکۆیەك دەڕوات کە پێی دەووترێت «تیشکۆی کاسیگرینی» لەسەر تەوەرەی تەلیسکۆپەکەو لێرەدا لە تواناداهەیە کە وێنەکە بە چاو یان بە ئامراز ببینرێت . گەورەترین تەلیسکۆپی بەریتانی لە روانگەی شایانە لە ناوچەی سیکس کە تیرەی ئاوێنەکەی «244» سانتیمەترە لەسەر شێوازی کاسیگرینی دروستکراوە .

4 ـ تەلیسکۆپی گریگۆری : Gregorian

تەلیسکۆپێکی رەتکەرەوەیە لە ساڵی (1638 — 1675)دا لە لایەن ج . گریگۆری ، کە زانایەکی بیرکاری ئوسکوتلەندی یە ، نەخشەی کێشراوە ، پێنج ساڵ بەر لەوەی کە زانا ئیسحاق نیوتن تەلیسکۆپە رەتکەرەوەکەی خۆی دابمەزرێنێت . ئاوێنە سەرەکی یەکەی لە شێوەی برگە هاوتا دایەو کونێکی لە ناوەراستدا تیادایە ئەو رووناکی یەی کە بەر ئەم ئاوێنەیە دەکەوێت بەرەو ئاوێنەیەکی ناوەنجی لە شێوەی نیمچە هیلکەیی شێوەی شێلمی برگەی ناتەواو «قطع ناقص ellipsoidal» روو چاڵی ئەوتۆ رەت دەبێتەوە کە لە سەر هەمان تەوەرە راگیرکراوەو بۆ دواوە رەت دەبێتەوە بە ناو کونێکدا کە لە ئاوێنە سەرەکی یەکەدا هەیەو بەرەو چاوێنەکە دەڕوات ، وێنەکەشی بە شێوەیەکی رێك «قیت» پێکدێت .

ئێستا ئەم جۆرە تەلیسکۆپە بۆ مەبەستی تێروانینی ئەستێرەکان بەکار ناهێنرێت چونکە هەڵگرتن و ئیش پێکردنی زەحمەتە ، لەبەر ئەوە ئێستاکە تەنها لە مۆزەخانەکاندا دەبینرێت ، جیاوازی ئەم جۆرە لە گەڵ تەلیسکۆپی کاسیگرینی دا ئەوەیە کە ئاوێنە ناوەنجی یەکەی ئەم رووەکەی چاڵە نەوەك قۆقز .

5 ـ تەلیسکۆپی نیوتنی ـ کاسیگرینی :

New tonian — Cassegrain tel

أ ـ جۆرێکی دەستکاری کراوە لە تەلیسکۆپی کاسیگرینی کە تیایدا رووناکی یەکە لە ئاوێنەیەکی ناوەنجی یەوە بۆ خوارەوە بە بۆری یەکدا رەت دەبێتەوە بەرەو ئاوێنەیەکی تەخت کە بە لاری «45» پلە دانراوە . ئەمە دەبێتە هۆی ئاراستەکردنی تیشکەکان بەرەو تیشکۆی نیوتنی «البؤرة النيوتنية» لە تەنیشتی بۆری یەکەوە نزیکی ئاوێنە سەرەکی یەکە . .

بەم جۆرە ، وەکوو لە نەخشەکەی کاسیگرینیدا ، چارەسەری رادەی گوزەرکاری Piercing ئاوێنە سەرەکی‌یەکە دەکرێت .

ب ـ تەلیسکۆپێکی رەتکەرەوەی گەورەیە بەجۆرێکی ئەوتۆ رێکخراوە کە بە شێوەی تەلیسکۆپی نیوتنی یان بە *ـوەی تەلیسکۆپی کاسیگرینی سوودی لێ وەربگیرێت .

6 ـ **تەلیسکۆپی نیوتن** : Newtonian tel :ـ

ئەم جۆرە ساکارترین شێوەی تەلیسکۆپی رەتکەرەوەیە . لە سەرەتادا لە لایەن زانا نیوتنەوە لە ساڵی 1668دا دروستکراوە لە شێوە بنچینەیی‌یەکەیدا لە ئاوێنەیەکی سەرەکی کانزایی ـ «برونز یان زیپو» ـ خڕی روو چاڵی ئەوتۆ پێکهاتووە کە روونــاکی بـۆ سـەرەوەی بـۆری تەلیسکۆپەکە رەت دەکاتەوە . ئاوێنەیەکی کانزایی تەختی بەلاریی «45» پلە تیا دانراوە ، ئاوێنەکە رووناکی بەرەو تەنیشتی بۆری‌یەکە ئاراستە دەکان ، لەوێدا وێنەی تەنە ئاسمانی‌یەکە بەهۆی چاوێنەیەکی رێك ـ قۆقزی ـ «مستوية محدبة ـ Planocon vex» ـ بچووکەوە دەبینرێت .

7 ـ **تەلیسکۆپی گالیلۆ** Galilean tel :ـ

بریتی‌یە لە تەلیسکۆپێکی شکێنەرەوە ، ئەو ئامرازی بینایی‌یانەی «بصری ـ Optical» کە تیایدان بریتین لە شتێنەیەکی قۆقز Convex «پۆزیتیف ـ Positive» و چاوێنەیەکی رووچاڵ Concave «نەگەتیف ـ Negative» . وێنەیەکی رێکی «قیتی» تیادا پەیدا دەبێت ، ئەم جۆرە ئامرازەی کە بۆ یەکەم جار لەلایەن «گالیلۆ گالیلی» بۆ تێروانینی ئاسمان بەکار هێنراوە ، لە دوای ئەوەوە وازی لێ هێنراوە ، بەلام رژێمە بینایی‌یەکەی هێشتا هەر لە دووربینی ئۆپێرادا بەکار دێت ..

8 ـ **کامێرای شمیدت** Schmidt camera

تەلیسکۆپی شمیدت Schmidt tel

دەزگایەکە لەلایەن برنارد شمێدتی ئەڵمانی‌یەوە لە ساڵی 1926دا داهێنراوە ، بۆ چارەکردنی ئەو نەنگی ـ «کەمو کورپی‌یە» فیزیایی‌یانەی کە لە ئاوێنەکانی تەلیسکۆپدا دەردەکەون و کار دەکەنە سەر فلیمە فۆتۆگرافی‌یەکان ، بەم دەزگایە ، شمیدت توانی کە نایابترین وێنەی فۆتۆگرافی بۆ هەندێك لە تەنە ئاسمانی‌یەکان تۆمار بکات ، سێ دانە لەم دەزگایە لە روانگەی «پالۆمار»دا دروستکراوە ، گرنگترینیان تیرەی ئاوێنەکەی «72» ئینجەو تیرەی زەرەبینە راستکەرەوەکەی «48» ئینجەو ئەم زەرەبینە زۆر بە نرخە چونکە لە باشترین جۆری شووشە دروست دەکرێت .

9 ـ **تەلیسکۆپی ماکسوتۆف** Maksutov tel :ـ

شێوەیەکی دەستکاری کراوە لە کامێرای شمیدت ، لە لایەن بۆوەس 1940 ، ماکسوتوفی روسی‌یەوە ـ 1944دا هێنراوە ، لێرەدا لەوجە ناخرە Aspherical ـ «واتایەکێك لەرووەکانی خڕنیە» راستکەرەوەکەی ستوونی‌یە ، کامێراکەی شمیدت بە جۆرە زەرەبینێکی ئەوتۆ گۆڕراوەتەوە کە دیوێکی چاڵەو دیوەکەی تری قۆقزە ـ meniscus lens ـ و ئەستورایی‌یەکەی چوون یەکەو بە جۆرێکی ئەوتۆ نەخشەی بۆکێشراوە کە لێل رەنگی ـ «زیغ لونی ـ Chromatic aberration» تیادا روو نەدات «تێبینی ـ لە دواییدا باسی لێل رەنگی دەکەین» . ئەو پارچانەی کە لەم جۆرە میکرۆسکۆپەدا پەیوەندی‌یان بە بینایی‌یەوە هەیە ، بە شێوەیەکی ساکارتر دروستکراون وەك لە پارچەکانی کامێرای شمیدت و بۆری تەلیسك ,وپەکەشی کورتترە .

10 ـ **تەلیسکۆپی هێرشل** ـ Herschelian tel :ـ

لە ساڵی 1757دا بەر لەوەی کە چاوێلکە ساز «جۆن دۆلۆند» ئەو زەرەبینە شتێنە تازەی کە دروستی کردبوو ئاشکرای بکات ، لە شاری هانۆڤەرەوە لە ئەڵمانیا مۆزیقە ژەنێك ـ «موسیقار» ـ کە ناوی ولیم هیرشل بوو چوو بۆلەندەن .. هێرشل ماوەیەك لە لەندەن مایەوە ئنجا گواستی‌یەوە بۆ شاری «بات» و لەوێ بە چالاکی مۆسیقایی ناوبانگی دەرکرد ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هێرشل خوویەکی زۆری دایە زانیاری ئەستێرەوانی‌و بریاری‌دا کە تەلیسکۆپێك بۆ ئەم مەبەستە دروستبکات ، دوای سەدەها تاقی‌کردنەوەی سەرنەکەوتوو ، هێرشل توانی ئاوێنەیەکی تەلیسکۆپی روو چاڵی باش لە دارشتەیەکی ساف لە مس و تەنەکە ، نەوەك شووشە دروست بکات . دوای ئەم سەرکەوتنەی چەند ئاوێنەیەکی تری دروستکرد یەکێك لەوانە کە گەورەترین ئاوێنەی ئەو

سەردەمە بووە تیرەکەی «122» سانتی مەتر بووە ، ئنجا هێرشل ڕوانگەیەکی گەورەی لە شاری «سلۆ» لە ناوچەی «بیکینگهامشایەر» دامەزراند .

بەلام ئەوەندەی پێ نەچوو هەروەکوو ئەستێرەوانەکانی تری پێش خۆی خێرابۆی دەرکەوت کە دامو دەزگای گەورە گیروگرفتی گەورەی بە دواوەیە .. لە بەر ئەوە دەستی‌کرد بە بەکارهێنانی تەلسکۆپێکی بچووك کە تیرەی ئاوێنەکەی تەنها «16.5» سانتیمەتربوو کە تەماشای‌کرد ئەمە باشترو ڕیکوپێك‌ترە ، هێرشل یەکێك لە هەرە دۆزینەوە گرنگەکانی خۆی لە مەیانی ئەستێرەوانیدا بە یەکێك لەم جۆرە تەلیسکۆپە هێناوەتە دی ، کە ئەویش دۆزینەوەی ئەستێرەی گەرۆکی حەوتەمە «یورانۆس» لە ساڵی 1781دا . لیرەدا «کارۆلینی» خوشکی زۆر بە دلسۆزی‌یەوە یارمەتی داوە لە شەوە سەختەکانی زستاندا بە دیاری‌یەوە دانیشتووەو مەرەکەبە بەستووەکەی بۆ گەرم کرووتەوەو تێبینی‌یەکانی بۆ تۆمار کردووە . جگە لەمە هێرشل لە ئەنجامی تێروانین ئەستێرەو تەمومژە ئاسمانی‌یەکاندا - «سدیم - Nebula» - گەلێك دۆزینەوەی گرنگی تری بەدی هێناوە ، دوای هێرشل چەند تەلیسکۆپێکی گەورەی تر دروست کروان ، بۆ نموونە دوو تەلیسکۆپە ڕەتکەرەوە مەزنەکانن :-

یەکەمیان تیرەی ئاوێنەکەی «508» سانتیمەترە لە ڕوانگەی «پالۆمار» لە کالیفۆرنیا ، ئەوی تریان تیرەی ئاوێنەکەی «6» مەترە ، لە یەکیەتی سۆڤێت دامەزرێنراوە .. ئێستا تەلیسکۆپێکی ڕەتکەرەوە ئاوێنە سەرەکی‌یەکەی لە شێوەی برگە هاوتا دایە بە شێوەیەکی لاری ئەوتۆ دانراوە کە تیشکی ڕووناکی بەرەو ئەو تیشکۆ سەرەکی‌یە ببات کە کەوتۆتە بەرامبەر جەمسەرە سەرەکی‌یەکەی بۆری‌یەکەو لەم جەمسەرەدا چاوێنەیەك هەیە ، هێرشل ئەم تەلیسکۆپەی بۆ کەم کردنەوەی بەفیرۆ چوونی ڕووناکی بەکار دەهێنا لەو ئاوێنە ناوەنجی‌یە کانزایی‌یەدا کە لە تەلیسکۆپە ڕەتکەرەوەکەی کاسیگرین و نیوتندا ڕووی دەدا ، بەلام ئێستاکە ئەم جۆرە تەلیسکۆپە بەکار ناهێنرێت .

11 - دووربینە ڕابەرەکان «المناظير المرشدة» : Guide and finder

بە زۆری دووربینی - تەلیسکۆپی» - ئەستێرەوانی دوو دووربینی ڕابەری بچووکی لەگەڵدایە ، یەکەمیان - Guide - دوو دووربینی شکێنەرەوەیە تیرەی زەرەبینەکەی لە دوو ئینج کەمتر نی‌یە لە ئاستی دووربینە سەرەکی‌یەکەدا دادەمەزرێنرێت بە جۆرێکی ئەوتۆ کە کایەی بینین تیایدا لەگەڵ هینی دووربینە سەرەکی‌یەکە بە شێوەیەکی تەریبی دەبەن و لەگەڵیدا لە کاتی وێنەگرتنی فۆتۆگرافیدا بەکار دەهێنرێن . بەلام دووربینی دووەم یارمەتی دەرە Finder تیرەکەی لە ئینچ و نیویك کەمتر نی‌یەو پێویستە هەر وەکوو ئەوی‌تر دابمەزرێنرێت ، ئەمەش یارمەتی سەیرکەرەکە دەدات بۆ دۆزینەوەو ئاسان کردنی تێروانینی تەنە ئاسمانی‌یەکان .

12 - تەلیسکۆپی ڕادیۆیی = تەلیسکۆپی لاسلکی Radio tel

نزیکەی «400» ساڵ دەبێت لەوەتی مرۆڤ تەلیسکۆپی بینایی «Optical tel» ، واتە ئەوەی کە بەکاری ڕووناکی ئیش دەکات ، بەکار دەهێنێت .. تەلیسکۆپی ڕادیۆیی دەزگایەکە لە ڕادارەوە داهێنراوەو لە جەنگی دووەمی جیهانیدا بەکار هێزاوەو دەرگایەکی تازەی لە زانیاری ئەستێرەوانی کردۆتەوە . ئەم دەزگایە بۆ مەبەستی ناسینەوە «دۆزینەوە»و وەرگرتن و تۆمار کردنی پەخش بوونەوەی لەرەلەری ڕادیۆیی لە تەنە ئاسمانی‌یەکان و بۆشایی ئاسمانەوە دادەمەزرێنرێت .

هەرچەندە کە ناونانی ئەم دەزگایە بە تەلیسکۆپ کارێکی ڕاست نیە ، چونکە فرمانەکەی بریتی‌یە تەنها لە تۆمارکردنی هێڵێکی شەپۆلدار لەسەر پارچە کاغەزێکی خولاوە .. ئەم دەزگایە لە ئێریەلێك «هەوایی»و چەند ئامرازێکی وەرگرو تۆمار کەر پێکهاتووە ، باوترین جۆری ئەم تەلیسکۆپە ، لەگەنی ساجی ڕادیۆیی‌یە Radio dish ئێریەلەکەی دوو پۆلی‌یەو «Dipole» درێژی‌یەکەی دەکاتە نیوەی درێژی شەپۆلی ئەو تیشکدانەوەیەی کە ئارەزووی وەرگرتنی دەکرێت و دەخرێتە تیشکۆی تەلیسکۆپێکی ڕەتکەرەوەی برگە هاوتای ئەوتۆوە کە لە تواناداا هەیە بۆ هەموو ناوچەیەکی تایبەتی ئاسمان ئاراستە بکرێت .. ئەو نیشانەیەی «Signal» کە لە ئاسمانەوە دێت لە لایەن ئێریەلەکەوە وەردەگیرێت و شی دەکرێتەوەو بۆ لەرەلەرێکی «تردد - Freq uency» نزمتر دەگۆڕێت و ئنجا گەورە دەکرێت پێش ئەوەی کە تۆمار بکرێت . هەندێك جۆری تری تەلیسکۆپی ڕادیۆیی هەیە ریزێك ئێریەل بەکار دەهێنێت و بە جۆرێکی ئەوتۆ ڕێکخراون ئەوپەڕی لێکدانەوە بۆ ئەو نیشانەیە دەکەن کە وەر

دەگیرێت ، دەشێت ئێریەلەکان بە شێوەی ریزی تەریبی یان خاچی ـ «صلیبی» ـ یان هەر شێوەیەکی تر بەپێی ئارەزوو ڕێك بخرێن . بەم جۆرە تەلیسکۆپە چەند تەنێکی ئاسمانی دووری ئەوتۆ دۆزراونەتەوە کە لە توانای تەلیسکۆپە ئەستێرەوانی یە مەزنەکاندا نەبووە بیان دۆزنەوە ، ئێستاکە بەناوبانگترین تەلیسکۆپی رادیۆیی لە جیهاندا ئەوەیە کە لە ڕوانگەی «گرینبانك» لە خۆرئاوای ناوچەی «ڤەرجینیا» لە ئەمریکادا هەیە ، تیرەی لەگەنەکەی «300» پێیە .. هەروەها ئەو تەلیسکۆپە رادیۆیی یەی کە لە «جۆدریل بانك» لە بەریتانیادا هەیەو تیرەی لەگەنە ڕەتکەرەوەکەی «76» مەترە .

● **ڕوانگە «مرقب = مرصد Obeer vatory**

ڕوانگە بینایەکی مەزنە بە شێوەیەکی تایبەتی دروست دەکرێن ، چەند ئامرازێکی پێویستی تیادایە بۆ تێڕوانینی دیاردە سروشتی یەکان وەکوو ئەستێرەوانی جیو فیزیاو زانیاری بارەکانی کەش و بومەلەرزە پێویستە شوێنی بیناکردنی ڕوانگە زۆر بە ووردی و ئاگاداری یەوە هەڵبژێررێت ، بۆ مەبەستی تێڕوانینی تیشکی ژێر سور «تحت الحمراء ـ infra red rays» و بینایی «بصري ـ Optical» پێویستە ئەو ڕوانگەیە دووربێت لە شارەکانەوە ، چونکە شارەکان هەندێك گیروگرفتیان هەیە وەکوو شیانی پیس بوونی ـ «تلوث» ـ کەش و شەوق دانەوەی گڵۆپی شەقامەکان ، چونکە ئەمانە ناهێڵن تێڕوانینەکە بە شێوەیەکی باش بێتە دی .. باشترین شوێن بۆ مەبەستی تێڕوانین چیاکان یان و دەشتە بەرزەکانن .

تەنانەت لەم شوێنانەشدا پێویستە بارەکانی کەش ڕەچاو بکرێن ، چونکە پێویستە ئەو شوێنە ژمارەیەکی باش لە شەوانی سایەقە «بێ هەور یان کەم هەور» تیادا ڕوو بدات بۆ مەبەستی تێڕوانین بۆیە دەبینین کە ڕوانگە گەورەکان لە باشووری ئەفەریقاو ئوستەرالیاو شیلی و قەراخی خۆر ئاوای ئەمریکادا دامەزرێنراوان ، ئەو تەلیسکۆپانەی کە بۆ تێڕوانینی تیشکی ژێر سوورو بینایی تەرخان دەکرێن ، پێویستە لە بینای گومەزداردا دابمەزرێنرێن ، گومەزە نیوە نیوە گۆیی یەکەی ـ قابیلی خولانەوەیەو درزی تایبەتی تیادایە کە بەدەرگای خلیسك دادەخرێت لە کاتی ئیش کردندا ، لەم درزانەوە تێڕوانین جێبەجێ دەکرێت ، جگە لەمە دەبێت تاقیگەو ژووری تاریکی وێنەگرتن و وەرشەی هەموو پێویستی یەکی ژیانی تیادا ئامادە بکرێت بۆ خۆش گوزەرانی فەرمانبەرو کرێکارانی ئەو ڕوانگەیە .

زیاتر لە «200» ڕوانگەی پیشەیی لە ناوچەکانی جیهاندا هەن ، لە ساڵی 1945 وە دوا بەدوای گەشە کردنی رادار لە کاتی جەنگی جیهانی دووەمدا ، گەلێك ڕوانگەی رادیۆیی هاتۆتە ئاراوە ، چۆنێتی هەڵبژاردنی شوێنی ڕوانگەی رادیۆیی ئەوەندە گرنگ نی یە لەچاو شوێنی ڕوانگە بینایی یەکاندا ، چونکە بارەکانی کەش وەکوو هەوروشتی تر زۆر کار ناکەنە سەر پێوانە رادیۆیی یەکان .

تەلیسکۆپی رادیۆیی لە ریزێك لە ئێریەل ـ «هەوایی» ـ پێکدێت ، بە پێی ڕووبەری شوێنی دامەزراندنەکەی .

کەوابوو لێرەدا مەبەست لە بیناکردنی ڕوانگەو دامەزراندنی تەلیسکۆپی گەورە لەسەر لوتکەی چیاکان هەر ئەوەنیە کە ببن بە شوێنێك بۆ مرۆڤ و داموو دەزگاو ئامراز بۆ مەبەستی تێبینی کردنی مانگ و ئەستێرەکان ، چونکە ئەم ئیشە لە لایەن تەلیسکۆپە بچووکەکانیشەوە دەکرێت ، بەڵام ئەگەر هەوا وەستاوبێت ، کە ئەمە بەدەگەن ڕوو دەدات تەلیسکۆپە گەورەکان دەتوانن تەنانەت تەنە ووردەکانی سەرمانگ و ئەستێرەکانیش ببینن ، چونکە ئەم تەلیسکۆپە گەورانە هێزی دەرخستن و بینینیان مەزنترە .. زەڕەبین یان ئاوێنەی گەورە لە تەلیسکۆپدا توانای کۆکردنەوەی بڕێکی گەورەتریان هەیە لە ڕووناکی هەر وەکوو چۆنە سەربانی خانوویەك بڕێکی زیاتر لە ئاوی باران کۆدەکاتەوە وەك لە دۆڵکەیەك ، بۆ نموونە ئاوێنەکەی تەلیسکۆپی چیای «پالۆمار» کە تیرەکەی لە پێنج مەتر زیاترە ، زیاتر لە ملیۆنێك ئەوەندەی چاوی مرۆڤ ڕووناکی کۆدەکاتەوە ، چونکە ڕووبەرەکەی ملیۆنێك جار لە ڕووبەری هەردوو چاوی مرۆڤ زیاترە ، ئەمەش مانای ئەوەیە یارمەتی سەیرکەرەکە دەدات کە بتوانێت ئەو ئەستێرە کزانەش ببینێت کە بەهیچ جۆرێك بە چاوی ڕووت ـ «بەبێ دووربین» ـ نابینرێن .. ئەم جۆرە ئاوێنەیە ئەستێرەو ڕێگەی کاکێشانی ـ «مجرة Galaxy» ـ وامان بۆ دەردەخات لە مەیانەکانی بۆشایی ئاسماندا ، کە ڕووناکی یەکەیان بە چەندەها ملیۆن ساڵی ڕووناکی دەگاتە ئێمە ، ساڵی ڕووناکی ـ «Light year ، سنه ضوئية» ـ بریتیە لە «یەکەی نێوانی دووری لە ئاسمانداو دەکاتە ئەو ماوە دووری یەی کە ڕووناکی لە ماوەی ساڵێکدا

دەیبڕێت» .

ئەوەی شایانی باسە ، زاناکانی ئەستێرەوانی ئەم سەردەمە زۆر کەم لە پشت تەلیسکۆپەکانیانەوە دادەنیشن بۆ تێڕوانینی تەنە ئاسمانی یەکان ، چونکە ئێستاکە لە جیاتی چاو فلیمی فۆتوگرافی بەکار دەهێنرێت بۆ وێنە گرتنی تەنە ئاسمانی یەکان ، جاران ئەستێرەوانە کۆنەکان بەدەست نەخشەی ئەو شتانەیان دەکێشا کە لە ئاسماندا دەیان بینین ، ئاشکرایە کە ئەم جۆرە نەخشانەش زۆر ووردو ڕێکوپێك نەدەبوون و جگە لەوەی کە هەندێك جار چاوی ڕووت بە هەڵەدا دەچێت ، بە تایبەتی هەندێك جار هەندێك ئەستێرە بە ڕواڵەت زۆر بچووك دیارن ، بەلام لە ڕاستیدا بچووك نین ، بەلام ڕووناکی یەکەیان کزە .

لێڵ ڕەنگی «زیغ لوني» : Chromatic aberration

لێڵ گۆیی «زیغ کروی» : Spherical aberration

زەرەبین تەنها بەوەی کەوا شێوەیەکی خڕی هەیە ناتوانێت هەموو شەپۆلەکانی ڕووناکی لەیەك تیشکۆدا ، وەکوو پێویستە کۆبکاتەوە ، هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی نێوان درێژی یەکانی شەپۆلەکانی ڕووناکی لە لایەکەوەو جیاوازی ئەستووریی زەرەبینەکە لە لایەکی ترەوە . ئەمەش دەبێتە هۆی جیاوازی یەك لە شکاندنەوەی شەپۆلەکانی ئەو ڕووناکی یەی کە پیایدا گوزەر دەکات ، کە ئەمەش دەبێتە هۆی پەیدا بوونی هەندێك ناڕێکی و ڕەنگی ڕووناکی درۆزنە لە وێنەی تەنە بینراوەکاندا ، ئەم دیاردەیەش پێی دەووترێت لێڵ ڕەنگی و لێڵ گۆیی ، لە دواییدا مرۆڤ بۆی دەرکەوت کە دەشێت کەموکوڕیی زەرەبینێك هیچ نەبێت هەتا ڕادەیەك کەمو کوڕیی زەرەبینێکی تر ڕاست بکاتەوە . لە ساڵی 1730دا زانایەکی ئینگلیزی کە ناوی «تشسترمورهول» بوو ، ئەوەی دۆزی یەوە کە دەشێت دیاردەی لێڵ ڕەنگی بە زەرەبینێکی دوو پارچە کە هەریەکە لە جۆرە شووشەیەك دروست کرابێت ، چارەسەر بکرێت .. ئەم دوو جۆرە شووشەیە یەکێکیان پێی دەووترێت شووشەی تاجی ئەوی تریان شووشەی ئەستێ «هوائی» ، بەلام وا دیارە لەو کاتەدا کەس نەبووە گوێ بداتە ئەم دۆزینەوەیە . بەلام دوای ئەمە بە چارەکە سەدەیەك چاوێلکە ساز «جۆن دۆلۆند» بلاوی کردەوە کەوا توانیویەتی زەرەبینێکی شتێنەی بێ ڕەنگی ـ «ئەکرۆماتی» ـ واتا «عدسة لالونية achromatic lens» دروست بکات ، ئنجا لاوی ئەڵمانی جوزیف فرانهۆفەر ، لە ساڵی 1825دا دەستی کرد بە چاك کردن و گەشەپێدانی ئەم داهێنانە لە تەلیسکۆپە شکێنەرەوەکەیدا کە تیرەی زەرەبینە شتێنەکەی «24» سانتیمەتر بووەو لە چاکیدا لە هەموو تەلیسکۆپەکانی ئەو سەردەمە باشتربووە ، دوای ئەوە دۆزراوەتەوە کە دەشێت بە بەکارهێنانی زەرەبینێکی سێهەم کە لە سێ جۆری جیاواز لە شووشە دروست کرابێت ، چاككردن و گەشە پێدانێکی بۆ دەست بکەوێت ، بەم جۆرە زەرەبینانە دەووترێت زەرەبینە بینایی یە فۆتۆگرافی یەکان ، چونکە بۆ تێڕوانینی بینایی یانە یان بۆ وێنەگرتنی فۆتۆگرافی بەکار دێن .

هەروەها هەندێك چاككردن و دەستکاری کردنی تریش هەیە کە لە زەرەبیندا دەکرێن وەکوو ئەوەی کە زەرەبینەکە بە ڕووکەشێکی تەنگ دابپۆشرێت بە جۆرێکی ئەوتۆ کە وەکوو شەوقدانەوەیەکی شین یان ئەرخەوانی ببینرێت . ئەم ڕووکەشە «بۆیەیە» ماوە دەدات بە تێپەڕبوونی بڕێکی زۆرتر لە ڕووناکی بە زەرەبینەکەدا ، چونکە لەبری ئەو تیشکی ڕووناکی یە کەم دەکاتەوە کە لە ئەنجامی ڕەت بوونەوەوە وون دەبێت .. بە داهێنانی زەرەبینی ئەکرۆماتی ـ «بێ ڕەنگی» ـ بەربەرەکانێ یەکی زۆر لە نێوانی بەکار هێنانی زەرەبینی شتێنەو ئاوێنەدا لە دروست کردنی تەلیسکۆپدا پەیدا بوو ، هەرچەندە کە هەریەکەیان لایەنگیری خۆی هەیە .

● سەرچاوەکانی ئەم ووتارە :

1 ـ الموسوعة الفلكية المبسطة ـ ميخائيل عبدالاحد ـ طبع على نفقة مؤسسة البحث العلمي سنة 1977 .
2 ـ كيف يعمل المرقب «ألتلسكوب» والمجهر «الميكرسكوب» تأليف ـ روىورفيل ـ نقله الى العربية ـ احمد شفيق الخطيب ، طبع في انكلترة سنة 1977 .

3 — ADictionary of ASTRONOMY

Dr. Robert Maddison,

The Hamlyn Poblishing Group limited 1980

4 — Hamlyn all — Colour paper backs Astronomy Lain Nicolson .

نووسینی: رۆمان نووسی بەناوبانگ
فلادیمیر بولیاکۆف

شانۆنامەیەکە لەیەك پەردەدا

ئاگر کوژێنەرەوە

«ژووری سەرنووسەری رۆژنامەیەك، کچێکی تازە نووسەر لەوانەی هێشتا لە سەرەتای پیشەی رۆژنامە نوسیدان بە شەرمەوە دێتە ژوورەوە».

کچەکە: ببوورە... شەرمەزارم... بێ پرس هاتم.. جەنابتان سەرنووسەری ئەم رۆژنامەیەن.

رۆژنامەنووس: بەڵێ.

کچەکە: من ناوم «کرابیفینا» یە چیرۆکێکم نووسیوە، ویستم لە رۆژنامەکەتانا بلاوی بکەمەوە.

رۆژنامە نووس: بۆم ناخوێنیتەوە؟

کچەکە: ناونیشانی چیرۆکەکەم «کارێکی جوامێرانە» یە...

«دەست بە خوێندنەوەی دەکات»

کات سەعات سێ ی پاش نیوە شەوبوو، خەڵکی شارەکە هەموویان لە شیرین خەوابوون، تاریکی و بێدەنگی خێوەتیان بەسەر هەموو لایەکدا هەڵدابوو، نە چرایەك ئەسووتا، نە جوولەیەك هەبوو دڕ بەو بێدەنگیەیدا... لە ناکاوا لە پەنجەرەی ژوورێکی نهۆمی چوارەمی ئاپارتمانێکا گڕی ئاگر لرفەی ئەکرد... ئاگرێ بوو بێ ئامان گڕە سوورەکەی ئەتوت خوێنی ئادەمزادە، دەنگی پیاوێ لەو کاتەدا بەرز بووەوە هاواری ئەکرد «بمان گەنێ... فریامان کەون... سووتاین»، ئەو دەنگە، دەنگی کابرایەکی کرێ گرتەی کەمتەرخەم بوو، شەوێ پێش نووستن زۆپا کارەباییەکەی نەکوژاندبووەوە... لە ئەنجامیشدا ئەو کارە رەهاتەی نایەوە... دەنگی ئاگر کوژێنەوە لە دوورەوە ئەبیسترا کە نزیك بووەوە پیاوەکانی دابەزین و بە پەیژە پۆڵاییەکانیانا هەڵزنان ئەو ژوورەی کابرا هاواری لێوە ئەکرد بووبوو بە مقەڵی یەکی پڕ لە پشکۆی سوور کوڕێکی لاوی سمێڵ رەشی اوکرانییان تێدابوو، خۆی ڕانەگرت، بە پڕ تاو خۆی بەناو گڕی ئاگرەکەدا کرد، کابرای خاوەن ژوورە سووتاوەکەی بەسەر شانیا داو لە مردن رزگاری کرد، ئەمجا لوولەی سۆندە گەورەکەی کردە ژوورەکەو توانی ئاگرەکە بکوژێنێتەوە.. سەرکردەی ئاگر کوژێنەرەوەکان دە ستێکی بە شانیا داو پێ ی ووت:

«بەراستی مەردی، پێویستی سەرشانت پیاوانە بەجێ هێنا بەلام سەیرێکی سمێڵت لەو ئاوێنەیەدا بکە دەبینی لایەکی خەریکە ئەسووتێ، بێ ئەوەی بەخۆت بزانی».

کوڕە لاوەکە بەزەردەخەنەوە لوولەی سۆندەکەی کردە سەر سمێڵی لەو کاتەدا رۆژلە ئاسۆوە بەرە بەرە تیشکی پەخش ئەکرد»

رۆژنامەنووس: بەراستی چیرۆکەکەت خراپ نییە، ناونیشانەکەشی بەجێیە، بەلام هەندێ رستەی تیایە پێویستی یان بە بژار هەیە بەبێ ئەرك سەرەتاکەیم جارێکی کە بۆ بخوێنەرەوە.

کچەکە: «کات سەعات سێ ی پاش نیوەشەو بوو، خەڵکی شارەکە هەموویان لە شیرین خەوا بوون، تاریکی و بێدەنگی خێوەتیان بەسەر هەموو لایەکدا هەڵدابوو...

رۆژنامە نووس: سەرەتایەکی زۆر خراپە بۆ چیرۆك، چونکە ئەمە وا ئەگەیەنێ کە تەنانەت پاسەوانەکان پۆلیسەکانیش لەو دەمەدا خەوتوون... ئایا ئەمە شتێکی نارەوا نییە کە ئەوانە ئا لەو کاتەدا لە شیرین خەوابن؟ ئەبوایە چیرۆکەکەت ئاوا دەست پێ بکردایە «کات سەعات سێ ی پاش نیوە شەو بوو کەس لە خەڵکی شارەکە نەنوستبوو...»

کچەکە: بەلام ئەمە شیاو نییە، چونکە خەڵکی بەشەو ئەنوون.

رۆژنامە نووس: ئەوەی تۆش راستە کەواتە بنووسە «بەشێ لە خەڵکی شارەکە نوستبوون و بەشێکیشیان بە ئاگا بوون» فەرموو چیرۆکەکەت بخوێنەرەوە.

کچەکە: «لە ناکاوا لە پەنجەرەی ژوورێکی نهۆمی چوارەمی ئاپارتمانێکا گڕی ئاگر لرفەی ئەکرد... ئاگرێ بوو بێ ئامان، گڕە سوورەکەی ئەتوت خوێنی ئادەمزادە، دەنگی پیاوێ لەو کاتەدا بەرز بووەوە هاواری ئەکرد «بمان گەنێ... فریامان کەون... سووتاین!»

رۆژنامە نووس: پێم وابێ ئەم کارە ترسناکە پێویست نەبێ، وانییە؟

کچەکە: بەڵێ

رۆژنامە نووس: رەنگە تۆ وابزانی رۆژنامە بۆیە دەر ئەچێ تا هەواڵی ترسناك بەگوێ ی خەڵکیدا بداو لەرز بخاتە دڵیانەوە،

ئەگەر من لەجێی تۆ بوومایە لە بریتی ئەوەی بڵێم «بمان گەنێ... فریامان کەون.. سووتاین!» رستەیەکی قووڵتری وام ئەنووسی کە هەستی بەزەیی پیا هاتنەوەی تیا بوایە.

کچەکە:... وەکووچی؟

رۆژنامە نووس: باشە، چاکە.. بە مانا.. بڵێ: «یەکێ لە چاوەکان.

هاواری کرد: **هیچ نییە.. یەکێ هەر ئەبێ، ئەم ئاگرە بکوژێنێتەوە!» فەرموو بەردەوام بە.**

کچەکە: ئەو دەنگە، دەنگی کابرایەکی کرێ گرتەی کەمتەرخەم بوو، شەوێ پێش نووستن زۆپا کارەباییەکەی نەکوژاندبووەوە»

رۆژنامە نووس: ووتت چی؟ کرێ گرتە...

کچەکە: «کرێ گرتەیەکی کەمتەرخەم»

رۆژنامە نووس: تۆ کەمتەرخەمی و تەمەڵی تێکەڵ ئەکەی، ئەمەش بەلای منەوە، مەسەلەیەکی پڕ ترسییە. چونکە نابێ ئێمە خوێنەر لەسەر ئەم جۆرە ووشەو زاراوانە پەروەردە بکەین.

کچەکە: من کە ئەم رووداوە ئەنووسم مەبەسم پەروەردەکردنی خوێنەر نییە... بەلام ئاخۆ تۆ لەو بروایەدا نیت ئەگەر زۆپا کارەباییەکە لە چیرۆکەکە هەڵبگرین ئیتر لەتوانادا نییە ئەو ئاگرە بەر بێتە ژوورەکە.

رۆژنامە نووس: جا تۆ خەم بۆ ئەوە ئەخۆی کە ئاگرەکە ناکەوێتەوە؟

کچەکە: نەخێر... من...

رۆژنامە نووس: زۆپا کارەباییەکە لە چیرۆکەکەت هەڵبگرە بەو شێوەیە ئەتوانی بەسەر ئاگر بەربوونەکەدا تێپەڕی و راستەو خۆ بچیتە سەر لاوە ئاگر کوژێنەرەوەکە.

کچەکە: ئەشتوانم بڵێم «کورە لاوە سمێڵ رەشە اوکرانییاییەکە لەناو دەرگاکەدا راوەستابوو کەوتبوە دەریای بیرکردنەوەوە ئەمجا بە پڕ تاو خۆی بەناو گڕی ئاگرەکەدا کرد.

رۆژنامە نووس: ئەمەیان هەر زۆر خراپە، ئاگر کوژێنیەوەو بیرکردنەوە یەك ناگرن.

کچەکە: بەلام هیمایەکە ئاستی چیرۆکەکە بەرز ئەکاتەوە.

رۆژنامە نووس: بەڵێ، ئاستی چیرۆکەکەت بەرز ئەکاتەوە نەك ئاگر کوژێنەرەوەکە.

کچەکە: ئەی چۆن لەگەڵ سەرکردەکەیا بدوێ؟ چۆنیان بهێنمە قسە؟

رۆژنامە نووس: با کە دەگەڕێنەوە بۆ مەڵبەندەکەیان لەوێ بکەونە گفتوگۆ... ئەرێ چییان ئەووت؟

کچەکە: سەرکردەی ئاگر کوژێنەرەوەکان دەستێکی بەسەر.

شانیداو پێی ووت: «بەراستی مەردی، پێویستی سەرشانت پیاوانە بەجێ هێنا، بەلام سەیرێکی سمێڵت لەو ئاوێنەیەدا بکە دەبینی لایەکی خەریکە ئەسووتێ، بێ ئەوەی بەخۆت بزانی، کوڕ لاوەکە بە زەردەخەنەوە لوولەی سۆندەکەی کردە سەر سمێڵی، لەو کاتەدا رۆژ لە ئاسۆوە بەرە بەرە تیشکی پەخش ئەکرد.»

رۆژنامە نووس: بەلام پێم نالێی تۆ پێویستیت بەو سمێڵە سووتاوە چییە؟

کچەکە: مەبەسم ئەوەیە چیرۆکەکەم هەر تراژیدیا نەبێ پێکەنینیشی تێدا بێ.

رۆژنامە نووس: لای بە.. ئەوەش لابە.. ئەمجا لەبەر رۆشنایی ئەم ئامۆژگاریانەی من چیرۆکەکەتم لەبەرگە نوێکەیدا بۆ بخوێنەرەوە.

کچەکە: «دەست بە خوێندنەوە دەکات» (کاریکی جوامیرانە)...

«کات سەعات سێی پاش نیوە شەو بوو، بەشێ لە خەڵکی شارەکە نوستبوون و بەشێکیشیان بە ئاگابوون، لەناکاوا لە پەنجەرەی ژوورێکی نهۆمی چوارەمی ئاپارتمانێکا دەنگێ بیسترا ئەیوت «هیچ نییە یەکێك هەر ئەبێ ئەم ئاگرە بکوژێنێتەوە» سەرکردەی ئاگر کوژێنەرەوەکان وتی: «ئەی لاوە ئوکرانیاییە سمێڵ رەش، بەراستی مەردی، پێویستی سەرشانت پیاوانە بەجێ هێنا، لاوەکە بە زەردەخەنەوە رووی لوولەی سۆندەکەی کردە سمێڵی. بەرە

لەو کاتەدا رۆژ لە ئاسۆوە بەرە تیشکی پەخش ئەکرد»

رۆژنامە نووس: بینیت...؟ بۆت دەرکەوت ئێستا چۆن بوە چیرۆکێکی سەرکەوتوو! ئەمجا ئێستا لە توانادایە بلاوبکرێتەوە.

تێبینی: ئەم شانۆ نامەیە لەگەڵ (16) شانۆ نامەی ترا سەمیر شێخانی گۆڕیویەتە سەر زمانی عەرەبی و لەبەرگێکدا بە ناوی (سهرة پوکر) لە ـ دار السمیر ـ لە بیروت چاپکراوە..

پێکەنینی بەڕێزەکەی یاسا

نووسینی : حسین عارف

[دیمەنی یەکەم]

• لە ناوەڕاستی سەر شانۆدا تابووتێك لە بابەتی زۆر کۆن و لەوانەی شیاوی یەکێك لە پادشاکانی زەمانی دێرین بێ دانراوە . زاناو دوو پاریدەدەری بە دیاری یەوە ڕاوەستاون . لە گەڵ لادانی پەردەدا زانا دێتە پێش دەمی شانۆو ڕووی قسە لە دانیشتووان دەکا) .

زانا : گەورەکانم .. پێش هەموو شتێك دەمەوێ خۆم و ئەم دوو زاتەتان پێ بناسێنم . من خۆم وەك مێژوو ناسم ، زانـایەکی پشکنینی شوێنەواری کۆنیشم کە ئەوی ڕاستی بێ ، پیشەی مێژووناسی یەکە خستمی یە سەر ئەم ڕێگایەو ئیتر ئەوە زیاد لە بیست ساڵە ، من چنگ و پـەلم لە گڵ و خـۆڵی کـە لاوەو دارو پەردووی شوێنەوارە کۆنەکاندایە . لەو وەختەوە وێڵم بە دوای کۆزە شکاوێکدا ، یا پارچە مسێکی ژەنگ گرتوو ، یا پەیکەرێکی سەرو گوێلاك شکاو ، یا هەر شتێکی تردا کە جـۆری کردارو ڕەفتارو چالاکی ی باووباپیران بخاتە ڕوو . بەهەر حاڵ زۆر شتم دۆزی یەوەو لە ڕێگەی ئەو شتانـەوە ، شارەزایی یـەکی زۆرم دەربارەی ماکی مێژوو پەیدا کرد .. زۆر زۆر زیاتر لەوەی کە لەوەبەر وەك مێژووناسێکی ئاکادیمی دەمزانی .

بەلام گەورەکانم .. ئەوەی کە چەند ڕۆژێك لەمەوبەر لە ژێر دارو پەردووی کەلاوە کۆنێکداو لە قووڵایی ی بیست پێدا دۆزیمەوەو دوای مشت و مڕێکی زۆر لە گەڵ ئەم دوو زاتەدا ـ لێرەدا ئەوانیشتـان پێدەنـاسێنم و دەڵێم : دوو پاریـدەدەری کارامەو لێهاتوومن و ئەوانیش لە دەمێکەوە کەوتوونەتە داوی خۆشەویستی ی ئەم ئیشەوە ـ ئـا .. دوای مشت و مڕێکی زۆر بڕیارمدا ئێوە داوەت بکەم بۆ ناو ئەم هۆڵەو ئەوەی لە ئێمە چوو بووە کۆڵی شێرو سەرمان بۆ لێدەرنەکرا ، یا بـا بڵێین تیـایدا نەگەیشتینە ئەنجـام ، بە ئێـوەی ڕابگەیـەنین ، بـەو نیازەی پاریدەمان بدەن و لە گەڵماندا ....

پاریدەدەر ـ 1 ـ : **(قسە بە زانا دەبڕێ) من ئێستەش هەر سوورم لە سەر ڕای خۆم و دەڵێم نەء .**

پاریدەدەر ـ 2 ـ : منیش .. ئا منیش هەر لە سەر ئەو ڕایەم .

زانا : ڕاوەستن .. سەبر بگرن .. با قسەکەمیان بۆ تەواو بکەم .

پاریدەدەر ـ 1 ـ : دوکتۆر .. ئاخر هەر لە بنەڕەتەوە پێویستی نەدەکرد تۆ ئەو عەزێتی هاتنە بخەیتە بەر ئەم بەڕێزانە .

زانا : بەلام ...

پـاریدەدەر ـ 2 ـ : **دوکتـۆر .. تۆ خـۆت دەزانیت ئێمـە چەندە ڕێـزی تۆو قسـەی تۆبیـروڕای تۆمـان دەگرت و دەزانیت تا ئێستاش بەرامبەرت هـەروەهاین . بـەلام بۆ ئەمەیان ..**

زانا : ئێ ئەی بۆ ئەمەشیان ڕێك نەکەوتین .. کە ...

پاریدەدەر ـ 2 ـ : بارێك کەوتین .. بەلام من ..

یاریدەدەر — 1 — : بەلام هەردووکمان دوای بریارەکە زۆرمان بیر لە مەسەلەکە کردەوەو وامان بە چاك زانی کە تۆ ...
سەیرکەر — 1 — : (لە ناو هۆلەکەوە) ئەرێ ئێمە هاتووین گوێ لە مەتەل بگرین و بە تەمسیل مەتەلمان
نیشان بدرێ یان چی ؟! . ئەوە ئێوە لە چی دەدوێن ؟!.
سەیرکەر — 2 — : ئەی دەم خۆش .. ئەشەدو بیلا راست دەکا .. خۆ منیش لە لای خۆمەوە لەوەدابووم ئەو پرسیارەتان لێ بکەم .
سەیرکەر — 3 — : دوکتۆر گیان .. لە قسەی ئەم دوو برادەرە زویر مەبە . لەوە دەچێ نەتناسن . من دەتناسم و زۆرت رێز لێدەنێم . مەبەستم شەخسی خۆت نییە . یەکەمجارە شەخسی خۆت دەبینم . مەبەستم نووسینەکان و کوششی بەردەوامتە لە کۆری ئێشەکەتدا . بەلام تکایە تێمان بگەیەنە مەسەلە چی یە ؟!.
سەیرکەر — 2 — : ئائا .. ئا ئەمەیان گرنگە .
سەیرکەر — 1 — : زۆر راستە .. تێماندەگەیەنن یا بڕۆین ؟!.
زانا : (رەق راوەستاوە . دەستی ناوەتە بەر پشتێن . بێدەنگ گوێ لە قسەکان دەگرێ و دەخنێتەوە)
سەیرکەر — 4 — : دەلێی پێمان رادەبوێرێ !.
سەیرکەر — 5 — : ئەرێ وەللا پێمان رادەبوێرێ . گوایە ئێمە گالتەچی ئەوین ؟!. من بەش بە حالی خۆم رازی نابم و دەرۆم .
سەیرکەر — 4,2,1 — : ئێمەش دەرۆین .
زانا : (دەکەوێتە خۆی) گەورەکانم .. براکانم .. دلسۆزانم .. مەرۆن .. تکایە مەرۆن و گوێم لێبگرن . وا بۆتانی تەواو دەکەم . وا بۆتانی باس دەکەم و لە کورتی دەیبرمەوە .
سەیرکەران : (دادەنیشنەوە)
زانا : گەورەکانم .. ئەوەی لە قوولایی بیست پێداو لە کەلاوەیەکدا دۆزیمەوە ، گۆرێك بوو کە توندو تۆل بە مەرمەر هەلبەسترابوو . بۆ ماوەی دوو رۆژی رەبەق لە گەل ئەم دوو زاتەدا بە دیوی دەرەوەیدا لێی وردبووینەوەو بیرمان لێکردەوە ، بێ ئەوەی هیچ شتێکی ئەوتۆی پێوە ببینین سەرنجمان رابکێشێ ، تەنیا هێندە نەبێ کە بەدارو پەردووەکەی دەورو پشتیدا بۆمان دەرکەوت گۆرەکە لە ناو ژوورێکی ژێر زەمینی بێ دەرگادا بووە . ئەوسا بریارمدا گۆرەکە هەلبدەمەوە . لە ناویدا گۆرێکی هەلبەستراوی توندو تۆلتر بوو . کە چاك لەویشیان وردبوومەوە ، نووسینێکم بەرچاو کەوت کە لە سەر هەموو لایەکانی دووپات کرابووەوە . خوێندنەوەی بۆ من وەك ئاوخواردنەوە وەها بوو . تەنیا نوسرابوو « ئاگاداربە » . ئاگادار بووم . بەردە مەرمەرم لە سەرخۆ لێلادان . ئەم تابووتی حازرییەم لێدەرکەوت . (دەچێ بەلایەوە) . ئەم تابووتە تابووتێکی ئاسایی نییە . خۆ وەنەبێ من باوەرم بە قسەی پروپووچی لە بابەتی لەعنەتی فیرعەونییەکان هەبێ . بەلام نازانم بۆچی شتێك لە ناخەوە .. بانگەوازێك لە ناخی ناخەوە پێم دەلێ کە سەرهەلدانەوەی ئەم تابووتە ، ئەگەرچی بە ژماردە ژماردوومەو (124) جار لە سەری نوسراوە ـ نەکەی سەرم هەلبدەیتەوە ـ بەلام سەرهەلدانەوەی وەك دەوترێ زەمین ژێرەوزەبەر دەکا . من نازانم ئاخۆ بەرەو هەلسانی جەجال یا بەرەو هاتنی مەهدی دەیکا !. من تەنیا هێندە دەزانم کە ژێرەوزەبەری دەکا .

سەیرکەر — 1 — : ئێ جا چیت لە ئێمە دەوێ ؟.. ئێمەت بۆچی بانگ کردوە بۆ ئێرە ؟!.
زانا : سوپاست دەکەم .. بۆ بریار لەسەردان . ئایا سەری تابووتەکە هەلبدەینەوە یان نا ؟!.
یاریدەدەر — 1 — : نەء .
= — 2 — : نەخێر .
زانا : گوێتان لێیە .. ئەوان دەلێن نەء و من دەلێم ئا .. ئەی ئێوە دەلێن چی ؟!. لە بیریشتان نەچێ .. من گەرەنتی نادەم !. من تەنیا کۆششێکەو بە ئەقلی خۆمی دەکەم .
سەیرکەر — 1 — : ئا ...
سەیرکەر — 5,4,3,2 — : ئا .. بەلێ .. ئا ... ئا ؟!
سەیرکەران : (لە گەل ژمارەیەکی تریشدا) ئا .. ئا ...
زانا : (دەچێ بە لای تابووتەکەوە) .
یاریدەدەرەکان : (**بە ناچاری دەچن بۆ یاریدەدانی**)
سێ قۆلی : (سەری تابووت لادەدەن)
پادشا : (لە ناو تابووتەکەوە بە دەستووری مردوویەك و زیندوو ببێتەوە ، سەر بەرز دەکاتەوە . جلو بەرگی پادشایی یەکێ لە مەملەکەتە کۆنەکانی لە بەردایە . دەروانێتە ئەم لاو ئەولای خۆی . زاناو یاریدەدەرەکانی بەدی دەکا .
زانا / یاریدەدەرانی : ـ(سل دەکەنەوە . دەکشێنە دواوە)

پادشا : (هەڵدەستێتە سەرپێ . جارێکی تر دەڕوانێتە دەوروپشتی . لە تابووتەکە دێتە دەرەوە . رووەو ئەوان رادەوەستێ و سەرنجیان دەداتێ . لەناکاو بە دەنگی بەرز بانگ دەکا) شارات ...

زانا / یاریدەدەرانی : - (سڵ دەکەنەوە . زیاتر دەکشێنەوە)

پادشا : (روو بۆ لای چەپی شانۆ وەردەگێڕێ) شارات .. شارات .. لە کوێیت ؟

یاریدەدەران : (هەڵدێن . سەر شانۆ جێ دێڵن) .

پادشا : کوڕە شارات .. بۆ وەرام نادەیتەوە ؟

زانا : (ئەویش هەڵدێ و سەر شانۆ جێ دێڵێ)

تابووت : (رادەکێشرێتە پشتەوەی سەر شانۆ)

شارات : (کلیلداری کۆشکی پادشایە . لە لای چەپەوە بە هەڵەداوان دێتە سەر شانۆ) بەڵێ .. بەڵێ پادشای خۆشی و شادمانی .. بەڵێ فەرموو سەرم لە رێتە .

پادشا : (بە دەم پێکەنینێکی دروستکراوەوە) کوڕەکەم .. سەمەرەترین شت بۆ هەر پادشایەك ئەوەیە فەرمانی بەجێ نەهێنرێ . تۆ خۆت دەزانیت کە پادشاو فەرمان کردنیان وتەوو فەرمانیشی دەبێ بەجێ بهێنرێ . دەنا پادشای چی یە ؟!.

شارات : (بە روو یەکی گەشەوە) ببوورە پادشای بەختیاری و شادمانی . ببوورە .. فەرمایشتت لە سەر سەرەو بەجێیە . بەڵام تکایە لوتف بفەرموو بۆمی باس بکە .. چی رووی داوە ؟!.

پادشا : کوڕەکەم .. من کە ئەو یاسا نەمرەم دانا ، دەمزانی ئەگەرچی لە ئەنجامدا هەر دەچەسپێ ، بەڵام ماوەیەکی پێدەوێ تا رەعیەتەکەم لە خۆیدا دەتوێنێتەوە . کەچی .. کەچی کوڕەکەم ..

شارات : بەڵێ .. بەڵێ پادشام .. فەرمایشتت بەجێیە .

پادشا : کەچی بڕوانە .. (بە دەست ئیشارەت بۆ پشتەوەی خۆی دەکا) .. بڕوانە ئەو چارە ترش و تاڵانە .. ئەو سەروسیما دێوو درنجانە .. بە لامەوە زۆر سەیرەو بگرە زۆر ستەمە کە نموونەی ئەوانە لە بن دەستمەوە هەبن . گوایە تۆ بە لاتەوە سەیر نی یە ؟!. شتی وا دەبێ ؟!.

شارات : (هەڵدەڕوانێ) بەڵام پادشام ...

پادشا : (ئاسایی و وەك فەرمانێك) بیان سووتێنە ..

شارات : پادشام ..

پادشا : بە زەماوەندێکی تایبەتی .. زەماوەندێکی تایبەتی حەوت شەوو حەوت رۆژە .

شارات : پاشای خۆشی و شادمانی ی سەر رووی زەمین .. بمبەخشە .. شوێن ئیشارەتی پەنجەی پیرۆزت قوبلەگامە . بەڵام من هیچی تێدا نابینم .

پادشا : (ئاوڕ دەداتەوە بۆ دواوە . دەحەپەسێ . ئینجا تووڕە دەبێ) . پیلانگێڕن .. من لە جموجووڵی پیلانگێڕان غافل نیم من . من دەزانم چیم بەدی هێناوەو دەشزانم گریان پەرستان دەیانەوێ چی بکەن .

(رووی قسە دەکاتە شارات) شارات .. ئومێدێکی زۆر گەورەم بە تۆ هەبوو .. کەچی کوا ؟!.

شارات : گەورەم .. پادشای شادی و پێکەنین .. من ..

پادشا : (قاقایەکی پێکەنین و بە دوایدا) بدەرەوە لە تەپڵی شادی .. جاڕ دە .. سەرلەنوێ جاڕ دەرەوە . من لە دڵسۆزیت .. لە باوەڕی پتەوت بە یاسا نەمرەکەم دڵنیام . دەنا ئەوەی تۆزێك لەمەوبەر بە چاوی خۆم و لە بن دەستمەوە دیم ، دەبوو وای لێبکردمایە گاڵدەم پێستت بکرێتە تەپڵەکەی ئەمجارە . سا راکە سەرلەنوێ جاڕدە ، پێش ئەوەی گاڵدەم ..

(بە دەم قاقایەکی ترەوە سەر شانۆ جێ دێڵێ)

شارات : (شڵەژان و خەنینی لا تێکەڵ بە یەك دەبن . هاوار دەکا) کارشا .. هۆ کارشا ..

کارشا : (دێتە سەر شانۆ) بەڵێ گەورەم ...

شارات : جاڕ دە .. خێرا دە ..

کارشا : ئەی جاڕم نەدا ؟!.

شارات : سەرلەنوێ جاڕ دە .. گاڵدە جاڕ دەنەوە .

کارشا : بەڵام ...

شارات : درێژەی مەدەرێ .. فەرمایشتی پادشای شادی و پێکەنینە .. زووکە گاڵدە ..

(سەر شانۆ جێ دێڵێ)

کارشا : (هاوار دەکا) ئاندی .. هۆ ئاندی ..

ئاندی : (دێتە سەر شانۆ .. تەپڵێکی بە بەرۆکەوەیە) بەڵێ گەورەم ...

کارشا : ئامادە بن .. جاڕ دەدەینەوە .

ئاندی : (بانگ دەکا) مارپۆ .. کەنداش ..

مارپۆ / کەنداش : ـ (دێنە سەر شانۆ . دوو یاساوڵن) بەڵێ ..

ئاندی : ئامادە بن .. جاڕ دەدەینەوە .

کارشا : (دەچێتە پێش دەمی شانۆ)

ئاندی : (دەچێتە تەنیشتی‌یەوەو خۆی ئامادەی تەپڵ‌لێدان دەکا) .

مارپۆ / کەنداش : ـ (لە پشتیانەوە لە لای راستو چەپیانەوە دەوەستن) .

کارشا : (نوسراوێك لە بەر پشتێنەکەی دەردێنێو دەیگرێ بە دەستەوە)

ئاندی : (بۆ ماوەیەك دەدا لە تەپڵەکەی)

کارشا : (نوسراوەکە دەخوێنێتەوە) بە ناوی پادشای بەخشندەی پێکەنینو شادمانی‌ی لە بن‌نەهاتووەوە . ئەی خەڵکی گەرمیانو کوێستانی ئەم پەڕ تا ئەوپەڕی وڵات . گوێ قوڵاغ بن بۆ فەرمانی پیرۆزی پادشای سەردارو سەروەرتان . لەم ساتە بەدواوە ، گریان .. مرومۆچی .. رووگرژکردن .. ئاخو ئۆف هەڵکێشان .. کرووزانەوە .. خەفەت خواردن .. تەنانەت بیرکردنەوە لە خەفەت خواردن ، چ بە ئاشکراو چ بە نهێنی ، چ لە بەخەبەریداو چ لە خەودا قەدەغەیە . لەم ساتە بەدواوە ، دەبێ لە سەر ئیش .. لە حەوانەوەدا .. لە سەر شەقام .. لە کۆڵاندا .. لە ناو بازاردا .. لە دەشتو لە سەر شاخو لە ناو دارستاندا .. لە کونی ژوورەوەدا .. تەنانەت لە ناو جێگەو لە ژێر لیفەشدا ، تا خەو دەتانباتەوە هەر پێبکەنن .. هەر بخنێنەوە .. هەر دەمتان بە زەردەخەنەوە بێ .

ئەی خەڵکی گەرمیانو کوێستانی ئەم سەو تا ئەوسەری وڵات .. باش لە فەرمانی پیرۆزی پادشای سەردارو سەروەرتان ئاگادار بن . لە باری پانی ، دەرکەوتنی دوو دان بە لای راستداو دوو بە لای چەپدا . لە باری شاقوولی ، دەرکەوتنی نیوەی خوارەوەی چوار دانی سەرەوەو نیوەی سەرەوەی چوار دانی خوارەوە ، نیشانەی پێکەنین دەبێ . لەوە زیاتر پەسندەو کەمتر سەرپێچی‌کردنە لە فەرمانی پیرۆزی پادشا . سەرپێچی‌کردنیش ، پیلانگێڕانو ناپاکی‌یەو سزاکەی بەبێ تەنیا تۆز قاڵێك بەزەیی ، ریشەکێش‌کردنو سووتاندنی لاشەو بە بادانی خۆڵەمێشەکەی دەبێ بە دەم زەماوەندێکی حەوت شەوو حەوت رۆژەی پڕ لە شادی‌و پێکەنینەوە . ئیتر هەر کەسە ئۆباڵی خۆی بە ئەستۆی خۆی . (سەر شانۆ جێ دێڵێ)

ئاندی : (لە گەڵیدا سەر شانۆ جێ دێڵێ)

کەنداش / مارپۆ : ـ (کەمێ دەکشێنە دواوەو لەم‌پەڕو لەوپەڕی شانۆوە رادەوەستن)

رێبوار ـ1ـ : (بە دەم قاقای پێکەنینەوە رادەبووری) .

رێبوار ـ2ـ : (دوای ساتەوەختێك وەك ئەو)

رێبوار ـ3ـ : (بێ پێکەنین رادەبووری)

مارپۆ : (هاواری لێدەکا) کوڕە بوەستە .

رێبوار ـ3ـ : (رادەوەستێ)

مارپۆ : بۆ پێ‌ناکەنیت ؟!.

رێبوار ـ3ـ : بۆ پێ‌بکەنم ؟!.

مارپۆ : (پەلاماری دەدا) بۆ پێ‌بکەنیت ؟! .. ئائا! .. دەڵێ بۆ پێ‌بکەنم ؟!.

کەنداش : (دەچێتە بن‌دەستی‌یەوە . شانی دەگرێ) . فریای خۆت بکەوە .. پێ‌بکەنە .

رێبوار ـ3ـ : سەیرە ! .. چی قەوماوە ؟!.

مارپۆ : (کەنداش کەلا دەخا) ئای ! .. خۆ دەڵێ چی قەوماوە ؟!.

کەنداش : (دەچێتەوە بن‌دەستی ئەو لایەوە) نەگبەت .. فەرمانی پادشایە .. زووکە .. پێ‌بکەنە .

رێبوار ـ3ـ : (دەداتە قاقای پێکەنینێکی تێکەڵ لە ترسو سام)

مارپۆ : (دەستی لێ‌بەردەدا)

رێبوار ـ3ـ : (بە دەم پێکەنینەکەیەوە بۆی دەردەچێ)

مارپۆ : (بە دەم گلەیی‌و هەڕەشەوە) کەنداش .. راستە ئێمە لە منداڵی‌یەوە برادەری یەکترین . بەڵام بۆ جاری داهاتوو وریای خۆت بە . لەم جارە بەدواوە گلەیی خۆت لە سەر خۆت دەبێ .

کەنداش : مارپۆ .. گوناهمان دەگا .. من دڵنیابووم کە نەی بیستبوو .

مارپۆ : گوناه گوناهی خۆیەتی . بۆ تەقەلای نەداوە بی‌بیسێ ؟.

کەنداش : دەگونجێ رێکەوتی کەسی نەکردبێ پێ‌رابگەیەنێ .

مارپۆ : دەبوو تەقەلابدا رێکەوت بکا .

کەنداش : کە هیچ کەسێکی تووش نەهاتبێ چۆن تەقەلا بدا !. خۆ غەیب زان نی‌یە !.

مارپۆ : کەنداش .. تکایە .. من ئامادەنیم یەکێکی تر سەرپێچی لەوفەرمانە پیرۆزەی پادشا بکاو من لەسەری ریشەکێش بکرێم وەکی تریش ، خۆت باش دەزانیت پیاو خراپ چەند زۆرن . کێ دەڵێ ئەو کابرایە بۆ تاقیکردنەوەی ئێمە نەنێرابوو ؟ .. ها .. کێ دەڵێ ؟!.

کەنداش : (خامۆش دەبێ)

مارپۆ : هۆشت بە خۆتەوە بێ . من لەوسەری هاتوومەتەوە .. ئەوەی کردت دووبارەی مەکەرەوە .

کەنداش : بەڵام ئاخر ..

مارپۆ : وتم دووبارەی مەکەرەوە . چونکە ..

پیرێژن : (بەدەم کرووزانەوەوە دێتە سەر شانۆ)

مارپۆ : (هاواری لێدەکا) پیرێژن بوەستە .

پیرێژن : (رادەوەستێ)

مارپۆ : بۆ پێناکەنیت ؟!.

پیرێژن : (دەداتە پرمەی گریان)

مارپۆ : پیرێژنە سەرئاسنینە .. سەرمان بە فەتارەت مەدە .. دەی پێ بکەنە

پیرێژن : (زیاتر بە کوڵ دەگری) (دەڕوانێتە ئەملاو ئەولا . دەچێتە بن دەستی یەوە)

داپیرە گیان هەرچیت لێقەوقاوە لە بیری خۆتی بەرەوە .. تەنیا بۆ ئەم ساتەوەختە لە بیری خۆتی بەرەوەو پێبکەنە . تکایە پێبکەنە .

مارپۆ : (بە رقەوە) کەنداش ..

کەنداش : داپیرە گیان .. تکایە .. فەرمایشتی پادشایە . دەبێ پێبکەنیت .

پیرێژن : (لە گریان دەوەستێ . گوێ قولاغ دەبێ)

کەنداش : سوپاس داپیرە گیان .. سوپاس .. دەی .. دەی تین بدەرە بەرخوت . دەی تۆزێکیش ...

مارپۆ : (بەبێ ئارامی یەوە) کەنداش ..

کەنداش : دانت دەربخە .. بە لای راستدا دووان .. بە لای ..

مارپۆ : (شمشێری لێدەردێنێ) ناپاک کەلاکەوە ...

کەنداش : (دەحەپەسێ)

مارپۆ : گیان لە چنگم دەرناکەیت .. هەردووکتـان .. گیان لە چنگم دەرناکەن .. پێشم کەون .

کەنداش : مارپۆ .. بەزەییت لە دڵدا بێ . بۆ من نا .. بۆ ئەم پیرێژنە .

مارپۆ : زوو پێموتیت کە ئۆباڵی خۆت لە ئەستۆی خۆت دەبێ .

کەنداش : (بۆ پیرێژن) داپیرە گیان .. هەر کەسێکت مردوە ، رەحمەتی خوداو پادشای سـەرداروسەروەرمـانی لێ بێ . بەڵام تکایە پێبکەنە .. تکایە ...

پیرێژن : فەرمـانی پادشـایە کـە پێبکەنم ؟!.. ئـای کورە شیرینەکانم ... دەزانن کێم مردوە ؟!. شۆرە سوارێکم کـە لە تەمەنی ئێوەدا بوو . دەشزانن چۆن و بە چی مرد ؟!. من هەتا تۆزێ لەمەوبەر نەمدەزانی . وا ئێستا زانیم . لە دەمی ئێوەوە زانیم . من تەنیا هێندەم پێوترا کە پادشا فەرمـانی کوشتنی داوە . کەچی وا ئەوەتا ئێوە بۆمی روون دەکەنەوە کە بۆچی و چۆن کوژراوە . بەڵام یازووخ کورە شیرینەکانم .. یـازوخ بۆ ئێوەی لاوی خوێن گـەرم .. یازووخ .. کـورەکەم لە تـەمەنی ئێوەدا بوو .

کەنداش : (سەر دادەخاو خۆی دەخواتەوە)

مارپۆ : (پەلاماری پیرێژن دەدا) پیرێژنە سەرئاسنینە .. بەم قسە پڕوپووچانەت نام خەڵەتێنیت . من پادشای سەرداروسەروەری خۆمم خۆشدەوێ و سـەرم لە رێی فەرمـایشتیدا بەخت دەکەم .

پیرێژن : گوناحیت کورە شیرینەکەم .. گوناحیت ..

مارپۆ : لەوە زیاتر چەنە مەدە .. پێشم کەوە بەرەو وەرگرتنی سزای هەقیانەتی خۆت .

کەنداش : (بە پارانەوەوە) مارپۆ .. بەزەییت لە دڵدا بێ .

مارپۆ : (پیرێژن دەداتە پێش خـۆی) تۆش ئـۆباڵی خـۆت کەوتۆتە ئەستۆی خۆت . هەقی گلەییت بە سەرمەوە نەماوە . خۆت دەبینیتەوە . (پیرێژن دەداتە پێش خۆی . سەر شانۆ جێدێڵن)

کەنداش : (سەر بە سەر ملدا شۆڕ دەکاتەوە . لە جێی خۆی دەچەقێ) (تاریکی) [دیمەنی دووەم]

(شوێن ناو گۆڕستانێکە . هەردوو پاریدەدەری زانا خۆیان تێدا حەشارداوەو لە حاڵەتی ترس و سامدان)

پاریدەدەر—1— : وتم دوکتـۆر مەکـە .. وتم دوکتۆر دەستم دامێنت لە کەلی شەیتان وەرە خوارەوەو سەری ئەم تابووتـە لەعنەتی یە هەڵمەدەرەوە ، بە قسەی نەکردم .

پاریدەدەر—2— : کورە بگرە من راست و راست پێموت کـە

ـوەری تەواوم بەو نووسینەی سەر تـابووتـەکە هـەیە . وتم ـوکتۆر ، لەعنەتی فیرعەونەکان کەم کەسی نەکوشت . ئەمیش ـەعنەتێکە لەو بابەتەو با لە خۆمانی نەوروژێنین .

یاریدەدەر — 1 — : یا تۆ بڵێ : ئەویان تەنیا نوسرابوو (لەعنەت ـەو کەسەی تابووتم هەڵدەداتەوە) . لە کاتێکدا ئـەمیان بـە ـەمی خـۆی هاواری دەکـرد : « نەکـەی سـەری تـابـووتم هەڵبدەیتەوە » . ئەگـەر ڕاستت دەوێ ئەو بێ غـەش و غایلە بیاوەتیی خۆی لە گەڵدا کردبووین . بەڵام ئێمە .. داخ ئێمە خۆمان ...

یاریدەدەر — 2 — : ئێمە خۆمان گەوجێـک بووین ئـاومان لێـل نەدەکرد .

یاریدەدەر — 1 — : ئێستا چی بکەین !.. چار چی یە ؟!.

یاریدەدەر — 2 — : چار ؟!.. چار ئەوەیە هەتا ماوین هەر کاڵەك بە ئەژنۆ بشکێنین !.

یاریدەدەر — 1 — : هەتا ماوین ؟. بۆ لە تـۆ وایە هـەتا کـەی دەمێنین ؟!.

یاریدەدەر — 2 — : دەزانم .. یەك دوو سەعـات .. یەك دوو ڕۆژی تر .. لەوە بەولاوە نی یە . بۆیە منیش وای تێدەگەم کە لە کاڵەك شکاندنمان بە ئەژنۆ زیاتر بۆ نەماوەتەوە .

یاریدەدەر — 1 — : بەڵام نابێ نابێ وابێ .. دەبێ چارەسەرەك بدۆزینەوەو هەر کلۆجێك بێ خۆمان ڕزگار بکەین .

یاریدەدەر — 2 — : چارەسەرو ڕزگار بوون ؟!.. (بە تەوسەوە) وەلا ئەوە مەگەر تەنیا لە دەست جەنابی دوکتۆر بێت !.

یـاریدەدەر — 1 — : دوکتـۆر ؟!.. بەڵام کـوا دوکتۆر ؟!. کێ دەزانێ لە کوێیەو چی بە سەر هاتوە ؟.

یاریدەدەر — 2 — : من دەزانم .. جەنابی دوکتۆر ئێستا کراوە بە تۆپێك و یاساوڵەکانی پادشا هەروا بۆ سەیرو سەفای پادشا تۆپ تۆپێنی پێدەکەن .

زانا : (لە سەر شانۆ و بێ ئەوەی یـاریدەدەرانی ببینێ ، بـە ترسەوە دێتە سەر شانۆ لە یەکتری ئاشکرا دەبن)

یاریدەدەر — 1 — : (بە پەرۆشەوە) دوکتۆر ..

یاریدەدەر — 2 — : دوکتۆر .. فریامان کەوە .. چار .. چارمان چی یە ؟!.

زانا : (ماندووە . بێ وەرامدانەوە دادەنیشێتە سەر زەوی

یاریدەدەر — 1 — : دوکتۆر .. تۆ جارێ بۆمان باس بکە .. چیت لێ بە سەر هات .. ئەم ماوەیە لە کوێ بوویت و چیت دی ؟!.

یاریدەدەر ـ 2 ـ : چۆن زانیت ئێمە لێرەین ؟!

زانا : نەمدەزانی ئێوە لێرەن .. لەکوێوە بزانم ؟ .

یاریدەدەر ـ 2 ـ : ئەی چۆن هاتیت بۆ ئێرە؟ !

زانا : ئێوە چۆن هاتن ؟ .

یاریدەدەر ـ 2 ـ : وتمان گۆڕستان بۆ خۆحەشاردان لە هەموو شوێنێکی تر سەلامەتترە .

زانا : تەواو .. منیش وەك ئێوەی بۆ چووم .

یاریدەدەر ـ 2 ـ : (بە گومانەوە سەیرێکی یـاریدەدەر ـ 1 ـ دەکا) تەنیا هێندە ؟ !

زانا : (ئاسایی) ئا ..

یاریدەدەر ـ 1 ـ : (قسـەکەی یـاریدەدەر ـ 2 ـ پشت گـوێ دەخا) .

دوکتۆر .. تکایە بۆمانی بگێڕەوە .. چیت بە سەر هات . بمان بەخشە .. ئێمە خۆمان پێرانەگیرا کە ئێمە هەڵاتین ، جەنابی پادشای ناپادشا چی کرد ! ؟ .

زانا : ئەوەیان پێ نازانم . چونکە منیش دوای ئێوە بە چـەند ساتێك هەڵاتم . منیش خۆمم پێرانەگیـراو هەڵاتم . ئـەوەیان هیچ . ئێوە چیتان دی منیش هەر ئەوەم دی . بەڵام دوایی .. دوایی ...

یاریدەدەر ـ 1 ـ : دوایی چیت دی ؟ ! .

زانا : ڕیشەکێش کردن .

یاریدەدەر ـ 2 ـ : ڕیشەکێش کردن ؟ ! . ڕیشـەکێش کردن چی یە ؟ ! .

زانا : (دەیەوێ باسی بکاو بۆی ناکرێ) ڕیشەکێش کـردن .. یانی .. زەلامێك .. یانی من یا تۆ دێنن .. هێن .. ئاوا .. ملی ... ئیتر .. نازانم .. وازم لێ بێنن .

یاریدەدەر ـ 1 ـ : یانی ملی هەڵدەکێش .. وەك چۆلەکـە ملی هەڵدەکێشێ ؟ ! .

زانا : (سەر بۆ سەلماندنی قسەکە ڕادەوەشێنێ)

یاریدەدەر ـ 2 ـ : یانی تۆ بە چاوی خۆت دیت ؟ !

زانا : (ئەمجاریش وەك جاری پێشوو سەر ڕادەوەشێنێ .

یاریدەدەر ـ 2 ـ : واتە هەر هێنـدەی بەر دەستیـان بکەوین ڕیشە کێشمان دەکەن ؟ ! .

زانا : بێگومان .
یاریدەدەر ـ 2 ـ : ئەی دەفەرموو جەنابی دوکتۆر بە فریامان بکەوەو ڕزگادمـان بکە .. دەفـەرموو . وەك ئـەئاوا تـووشت کردووین ڕزگاریشمان بکە ! .
زانـا : (بەبێ دەسـەڵاتی‌یەوە سـەیـرێکی دەکـا) سـەبـرم لێبگرن .. باپشوویەك بدەم ئەوسا بیرێکی لێدەکەمەوە .
یـاریـدەدەر ـ 2 ـ : پشـوویـەك بـدەیتو ئینجـا بیـرێکی لێبکەیتەوە ؟ ! ... (بۆ یاریدەدەر ـ 1 ـ) . گوێت لێیە ؟ ! .. ئێمە ها ئێستا ها ساتێکی‌تر دەگیرێین‌و ریشەکێش دەکرێینو کەچی ئەو ...
پاسەوانی‌کـوڕستان / دوولاو : (لە سـووچی بنەوەی لای لاڕاستی شانۆوە بە بەرگی کۆنەوە دەردەکەون)
زانا / یاریدەدەرانی : (خۆیان دەشارنەوە)
پاسەوان / دوولاو : (دێنە پێش دەمی شانۆ)
پاسەوان : (لە سەر بەردێك دادەنیشێ) تا ئێستا ئەوە چلو چوار ! .
لاو ـ 1 ـ : چلو چوارەمین بە نەسیبی ئێمە بوو . ئەگـەر وا بڕوا هەشتاو هەشتەمین من دەبم .
لاو ـ 2 ـ : یاخود من .
پـاسەوان : نـەء کوڕە شیـرینـەکـانم .. نـەء .. من دەبمو ئـاواتەخـوازیشم من بم . وا مەرگی یـەکەمتـانم بینی‌و خۆم دەزانم چ چنگ‌و نینۆکێك جەرگ‌و دڵم پارە پارە دەکا . تکاتان لێ دەکەم .. لێتان دەپاڕێمەوە .. ئێوە وەك کاکتان‌و من مەکەن . بە پێی فەرمایشتەکە کردار بکەن‌و خۆتان لە ڕیشە کێش‌کردن ڕزگار بکەن .
لاو ـ 1 ـ : (بۆ باوکی بە چۆکدا دێ) بابە .. چۆن داوای شتی وەهامان لێدەکەیت ؟ ! . تۆ خۆت فێرت کـردووین کە ئـەگەر سەریشمانی تێدا بچێ ، قەت مـل بۆ زۆرو جـەور نەدەین . کاکیشمان هەر بە پێی ئەو ئامۆژگاری‌یەی کردو من دڵنیام کە لێی پەشیمان نی‌یەو ئەگەر زیندووی بکەیتەوەو بیخەیتەوە بەر هـەمان تـاقیکردنـەوەوە ، ئەو هـەڵوێستەی خـۆی دووپـات دەکاتەوە .
پـاسـەوان : کـوڕەکـەم .. لێـم مـەگـرە .. مـنـیش لە ئامۆژگاری‌یەکەم پەشیمان نیم . بەلام ڕەنگە ...
لاو ـ 2 ـ : ڕەنگـە چی ؟ ! .. زۆرو جـەوروپـادشـایـەکی ئەگریسی زۆردار دەیکاو بە وێنەیەکیش کە مەگەر هەر ئەهریمەن زەفەری پێ بەرێ ! .
لاو ـ 1 ـ : ئەهریمەن ؟ ! .. ئەهریمەن کەی شتی وەهای بە بیردا هاتوە ؟ ! .. ئەوەتەی ئەهریمەن ئەهریمەنەو ئەوەتەی ئەو نەخشە بۆ شـەڕ خوایی دەکێشێ‌و مـرۆڤیان پێ مـوبتەلا دەکا ، قەت‌وقەت نەبیستراوە زەفەری بـەم شێوەیـەی زۆرو جەور برد بێ .
لاو ـ 2 ـ : بە ڕاستی جێی سەرسوڕمانـە ! .. لە کوێـوەی هێنا ، لە کوێوە ؟ ! .. چۆن بیری بۆئەم بابەتە زوڵم‌و زۆرکردنە بێ‌وێنەیە چوو ؟ ! ... گریان .. مرومۆچی .. کرووزانـەوە .. تەنانەت بیرکردنەوە لە خەفەت خواردن ، قەدەغەیە ! . دەبێ هـەر پێبکەنن .. لە ژێـر لێفەشـداو خەو دەتـانبـاتـەوە هەر پێبکەنن .
بابە .. ئاگات لێیە .. ئێستا ئێمە دەبێ بدەینە قاقای پێکەنین . بـە ڕیشـەکێش‌کـردنی کـاکم بـدەینـە قـاقـای پێکـەنـین .. دەتوانیت ؟ ! .
لاو ـ 1 ـ : لە باری پانی دەرکەوتنی دوو دان بە لای ڕاستداو دوو بە لای چەپدا ! .. دەتوانیت ؟ .
لاو ـ 2 ـ : لە باری شاقوولی ، دەرکەوتنی نیوەی خوارەوەی چوار دانی سەرەوەو نیوەی سەرەوەی چوار دانی خوارەوە . دەتوانیت ؟ ! .
لاو ـ 1 ـ : لەوە زیاتر پەسندەو کەمتر سـەرپێچی‌کردنـە لە فەرمانی پیرۆزی پادشا .. دەتوانیت ؟ .
لاو ـ 2 ـ : بابە .. تکایە .. دەتوانیت ؟ .
پاسەوان : (ڕادەپەڕێتە سەرپێ) نەء .. هەرگیز نەء .. هەرگیز نەء ..
لاو ـ 1 ـ / لاو ـ 2 ـ : (کەمێك لێی دەکشێنە دواوەو بێدەنگ بەرەو رووی دەوەستن)
پاسەوان : (خۆی دەخواتـەوەو بە حیـدەتەوە) لەعنـەتت لێ بێ .. لەعنەتی ئاهووڕات لێ بێ هەی جانەوەری خوێن خۆری شەڕخوای بێ‌وێنە . هەی لەئەهریمەن چەپەڵتر . تۆ لە کوێوە هاتیت‌و لە چ قوڕنەیەکی دۆزەخرا بەسـتـرابوویتـەوەو بەرەڵا کـرایت ؟ ! . کێ بوو بـەرەڵای کردیت‌و وەك ئـەژدیهایـەکی قوورەتی بەرێدایتە گیانی ئێمە ؟ ! ... کێ بوو ؟ ! .
لاو ـ 1 ـ : بابە .. هێور بەرەوە .. تکایە هێور بەرەوە .

پاسەوان : (بە تەوسەوە)
پادشای خۆشی و شادمانی ! .. کەم و زیادی نی یە ! .. چل و چوار .. لە ماوەی دوو سەعاتی دوای بڕیاری بەخشینی خۆشی و شادمانی ، چل و چوار سەر لە لەش جیا کرانەوە .. چل و چوارەمینیش جگەر گۆشەیەکی خۆم بێ ! . لەعنەتت لێ بێ .. لەعنەتت لێ بێ هەی پادشای ڕیشەکێش کردن .
لاو ـ 2 ـ : بابە .. بابە گیان .. لەسەرخۆ بە .. تکایە لە سەرخۆبە .
پاسەوان : (هێمن دەبێتەوە . لە جێی خۆی دادەنیشێتەوەو خامۆش دەبێ) .
لاو ـ 1 ـ /لاو ـ 2 ـ : (لەم شان و لەو شانی یەوە ڕادەوەستن و لە چاوەڕوانیدا دەمێنینەوە) .
زانا / یاریدەدەرانی : (خشپەیەکیان دێ)
لاو ـ 1 ـ / **لاو ـ 2 ـ** : (لێیان بە ئاگا دێن)
پاسەوان : (وریا دەبێتەوەو ڕادەپەڕێتە سەر پێ)
لاو ـ 1 ـ / لاو ـ 2 ـ : (شمشێر دەردێنن و یەکەم بۆ لای ڕاست و دووەم بۆ لای چەپی شانۆو بەرەو قوولایی دەچن . زاناو یاریدەدەرانی بەدی دەکەن و دەیانهێنن) .
پاسەوان : (پیایاندا هەڵدەڕوانێ . بە سەرسامی یەوە) ئێوەچین و کێن ؟ ! .
زانا / یاریدەدەرانی : (وەرامیان بۆ نادرێتەوە . بە بەرگی ئاسایی خۆیانەوەن)
لاو ـ 1 ـ : جاسووسی پادشان .
لاو ـ 2 ـ : بە ئاشکرا دیارە . بڕوانە چۆن ترسی مردن زارەترەکی کردوون .
لاو ـ 1 ـ : ڕیشەکێش کردنتان بە فەرمانی پادشای خۆشی و کامەرانی بە لاوە چۆنە ؟ ! .
لاو ـ 2 ـ : زۆر خۆشەو جێی خۆیەتی .
وانا ؟ ! .
لاو ـ 1 ـ : بابە .. بڕوانە .. ئەم سەرپێچی کەرە نەگریسانە پێناکەنن ! .
فەرمایشتت بە چی یە ؟ ! .
لاو ـ 2 ـ : جا ئەوە فەرمایشتی بابمانی بۆ چی یە ؟ ! .. سەرپێچی کەرن لە فەرمایشتی پادشاو واتە پیلانگێڕن و برایەوە . دەبێ بێ چەندو چۆن ڕیشەکێش بکرێن . وانی یە بابە ؟ ! .
پاسەوان : (سەریان بۆ هەڵدەبڕێ و تێیان دەڕوانێ) . ئێوە کێن ؟ ! .
زانا : (بە پەشۆکاوی یەوە)
ئێمە .. من زانای شوێنەواری کۆنم .. یانی من .. گوایە من ..
پاسەوان : ئەی ئەوانە ؟ ! .
زانا : ئەوانە .. ئەوانەش یاریدەدەرمن .
پاسەوان : واتە تۆ بوویت ؟ ! .
زانا : (مل کەچ دەوەستێ و وەرام ناداتەوە) .
پاسەوان : بۆچی وەهات کرد ؟ ! .
زانا : (هەر وەرام ناداتەوە) .
پاسەوان : (بە کەمتەرخەمی یەوە) دانیشن .
لاو ـ 1 ـ : بابە ... بابە تکایە ..
پاسەوان : (وەك فەرماندەیەك) دانیشن .
زانا / یاریدەدەر : (دادەنیشن) .
پاسەوان : (وەك حیکایەتێك بگێڕێتەوە) گوێ بگرن .. دەگێڕنەوە کە لە زەمانی زوودا دوو کارەسات قەوماوەو ئادەمیزادی ئەم سەر زەمینەی هێناوەتە ژەنگ و ژار .
یەکەمیان تۆفانێك دووەمیان گورگێك . تۆفانەکە هەرچی یەکی هاتۆتە سەر ڕێ ڕای مالیوەو دووەمیان هەرچی یەکی تووش هاتووە کەلەپاچەی کردووە ! . بەلام وا ئێستا کارەساتی سێیەم ڕوو دەدا .. کارەساتی سێیەم نە تۆفانەو نە خستنەکاری کەلبەی گورگە بێ ئامانەکە . ئەمیان مۆریانەیەکەو دەکرۆژێ . ئەمیان گیان و دڵ و دەروون و هەست و نەست دەکرۆژێ و ئیتر ئادەمیزادو ئاژەڵ و ڕووەك و دارو بەردی بێ گیان هەموو چۆن یەك دەبن . پادشای خۆشی و شادمانی هیچ جیاوازی یەك لە نێواندا ناهێلێ . ئەوەشی سەرپێچی لەم فەرمانەی دەکا ، ڕیشەکێش دەکرێ و لە ماوەیەکی زۆر کورتدا ، پادشا دەبێتە سەردارو سەروەری وردو درشتی هەموو شتێك و هەموو شتەکان بە گیاندارو بێ گیانەوە دەبنە پەپوولەی دەوری چرای ئەو . ئەمەت پێ خۆشە ؟ ! .
زانا : هەرگیز نەء ... هەرگیز نەء ..
یاریدەدەر ـ 1 ـ / یاریدەدەر ـ 2 ـ : هەرگیز پێمان خۆش نی یە قوربان .. پێمان خۆش نی یە .
لاو ـ 1 ـ : بابە .. گوایە تۆ باوەڕت وایە کە ئەمانە جاسووسی

پادشا نین ؟ ! .
پاسەوان : نە کورەکەم .. نەء .
لاو ـ 2 ـ : بابە .. بە چیدا دەزانیت ؟ ! .
پاسەوان : دەزانم کورِم .. دڵنیا بن .. ئەمانیش لە ترسی ریشە کێش‌کردن هەڵاتوون . گومانتان لە دڵدا نەمێنێ . (رووی دەم دەکاتە زاناو یاریدەدەرانی)
بــە هــەرحــاڵ ، وا ئـێـستــا چــارەنــووسـتــان لە گــەڵ چارەنووسماندایــە . بە دەستی خــۆتان چـاڵتان بــۆ خــۆتــان هەڵکەندو خۆتان خستە بــەر مەتـرسی ی یاسـاکەی پـادشای خۆشی‌و شادمانی‌یەوە . ئێستا فەرموون بدوێن . چی دەکەن‌و نیازی چیتان هەیە ؟ ! .
زانا : (هاتۆتەوە سەرخۆی بە خەفەتباری‌یەوە) خەتـای ئێمە بوو .. بمان بەخشن .
یاریدەدەر ـ 1 ـ / یاریدەدەر ـ 2 ـ : (پێکەوە) خەتای تۆنەك ئێمە .
زانا : (بە تووڕە بوونەوە) ئەی بۆ لە گەڵدا هاتن
یاریدەدەر ـ 1 ـ / یـاریدەدەر ـ 2 ـ : بـە زۆر هێناتـین .. هەڵتفریواندین .
زانا : وا نی‌یە .. ئێوە ...
پاسەوان : (قسەیان پێدەبڕێ) تکایە .. تکـاتان لێ‌دەکـەم . وەختی ئەم رازو گلەیی‌یە نی‌یە ، چونکـە بێ‌سوودە . هـەڵی بگرن بۆ وەختی خۆی . ئێستا لەوە بدوێن کە دەبێ چی بکەن‌و چۆن ئەم گرفتە سەختە چارەسەر بکـەن . بۆ خـۆشتان‌و بـۆ ئێمەش وەها چاکتر نی‌یە ؟ .
زانا / یاریـدەدەرانی : (دەڕواننە یـەکتر . روو دەکـەنەوە پاسەوان . سەری رەزامەندی‌ی بۆ دەلەقێنن)
پاسەوان : (رووی دەم لە زانا دەکا) چاکە .. فەرموو .. چی بە باش دەزانیت ؟ .
زانا : (هەڵدەستێتـە سەرپێ . دەکـەوێتە هـات‌و چۆکـردن‌و بیردەکاتەوە)
پاسەوان / لاو ـ 2،1 ـ
یاریدەدەر ـ 2،1 ـ : (چاوەڕوانی وەرامی لێدەکەن)
پاسەوان : (کە هەر وەرامی لێ‌نابیسێ ، رووی قسە دەکـاتە یاریدەدەرانی) ئەی ئێوە .. ئێوە دەڵێن چی ؟ !
یـاریدەدەر ـ 2،1 ـ : (دەڕواننـە یەکتـر . دەکـەونـە هـات‌و چۆکردن‌و بیر دەکەنەوە)
پاسەوان : (هەر لە سەر باری دانیشتنەکەی خۆیەتی)
لاو ـ 2،1 ـ : (هەر لەم شان‌و لەو شانی‌یەوە راوەستاون)
پاسەوان : (لەسـەرخۆ هـەڵدەستێتە سـەرپێ) تکایـە گوێم لێ‌بگرن .. گوێم لێ‌بگرن من پێتان بڵێم دەبێ چی بکەن .
زانا / یاریدەدەرانی : (وریا دەبنەوە)
پاسەوان : کـورِەکانم .. تـاقە چـارەسەر لە بـەر دەمتانـدا ئاخنینەوەی پادشایە بۆ ناو تابووتەکەی .
زانا / یاریدەدەرانی : (لێی دێنەوە پێشەوە)
پـاسەوان : چـەندیش دەست‌و بـرد بکـەن بـاشتـرە .. بـۆ خـۆشتان‌و بـۆ ئەو هــەزاران هەزار سـەرەی بە رێـوەن بـە ریشەکێش‌کردن لە لەشیان جیا بکرێنەوە باشترە .
زانا : (بە پەشۆکاوی‌یەوە) بەڵام .. بەڵام چۆن ؟ ! .
پاسەوان : (بە تەوەسەوە) چۆن سەریت هەڵدایەوە ؟ ! .
زانا : ئاسان بوو .. سەرقاپێك‌و بە یاریدەی ئەم زاتانە (دەس بۆ یاریدەدەرانی درێژ دەکا) دەستمان دایەو لاماندا .
یاریدەدەر ـ 2،1 ـ : (پێکەوە) ئەو کارە نەگریسەت بە زۆر بە ئێمە کرد .
زانا : (بە تووڕەیی‌یەوە)
بە زۆر نەبوو .
پاسەوان : (بە تەوسەوە)
هەمدیس ؟ ! . وتمان وەختی نی‌یە (بۆ زانا)
کت‌ومت بە چەشنی لادانەکە .. سەرقاپـەکە بنێـرەوە جێ‌ی خۆی .
زانا : (هەر بە پەشۆکاوی‌یەوە)
ئەی ئاخر .. ئاخر ...
پاسەوان : (هەر لەسەرخۆ)
بڵێ .. بڵێ بزانم .. ئەی ئاخر چی ؟ ! .
زانا : (خۆی هێور دەکاتەوە)
یەکەم : چۆن دەستمان بگاتەوە تابووتەکە . دووەم : چۆن ئەو جانەوەرە جەربەزەیە بە گیر بێنین‌و بیخەینەوە ناو تابووتەکە .
پاسەوان : (نەرمە پێکەنینێك)
گوێ بگرە : بۆ یەکەم : ئێمە خۆمان دەستت دەگەیەنـین بە تابووتەکە . بۆ دووەمیش : دوایی من تێتاندەگەیەنم چۆن .
زانا : ئەگەر وەها بێ ئاسانـە . بەڵام چـۆنی بەجێ بێنـین‌و

کەی ؟ ! .
پاسەوان : بۆ چۆنێتی یەکەی ئێستا دەچینەوە ماڵەوە لە سەری ڕێ دەکەوین . بەڵام کەی بەجێ بهێنرێ ، ئەوا من بە پێویستی دەزانم کە هەر ئەمشەو بێ و بەوە دەتوانین چەند سەد ملێك لە ڕەشەکێش کردنی سبەینێ ڕزگار بکەین .
زانا : (بۆ یاریدەدەران)
دەڵێن چی ؟ .
یاریدەدەران : ئامادەین .
تاریکی)

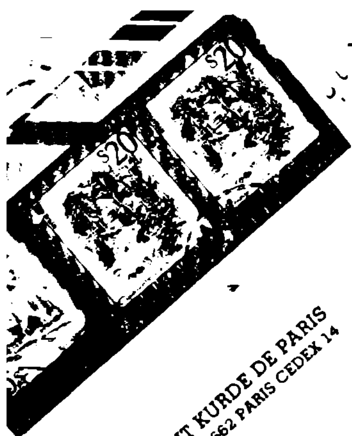
دیمەنی سێیەم

(سەر شانۆ ڕووناك دەکرێتەوە . پادشا بۆ تابووتەکەی لە سوژدەدایە ، تابووت سەری هەڵدراوەتەوە) .
دەنگ : (دەنگی هێزی سەروەری پادشایە) وریابە .. من تەواو لێت ڕازی نیم . هێشتا ئاسوودەت نەکردووم .
پادشا : (هەڵدەستێتە سەرپێ . بە ڕێزلێنانـەوە) بمبەخشـە سەروەرم .. کەم و کووڕیم چی یە ؟ ! .
دەنگ : یاساکەم .. من لە ناو هەزاران پادشاو میرو پادشاو میرو سەرداردا ، تۆم هەڵبژاردو پشتم پێت بەست . تۆم بەو خاوەن دەست و مەچەکە پۆلایینە دانا کە ئەو یاسایەم بە سەر ڕەعیەتەکەمدا بۆ بسەپێنیت .. بەڵام کوا ؟ ! .
پادشا : گەورەم .. چۆنت نەخشە بۆ کێشام و چۆنت وت وەهام کرد .
دەنگ : هێشتا هەن سەرپێچی لێدەکەن .
پادشا : دەیان پلیشێنمەوە .. دەیـانهاڕم .. بـەرەچەڵەکیـانا دەچمە خوارەوە .
دەنگ : کوا .. کەی ؟ ! .
پـادشا : هـەر ئێستا .. مـۆڵەتم بدە .. تکـایە مـۆڵەتێکی ترم بدەرێ .
دەنگ : دوا مۆڵەت ؟ .
پادشا : دوا مۆڵەت .
دەنگ : (بە دەم کزبوونەوە)
وریـابە .. ئـەمە دوا مـۆڵەت دەبێ .. دوا مۆڵەت .. دوا مۆڵەت ..

پادشا : (دەنەڕێنێ)
شارات .. کوڕە شارات ..
زانا : (دێتە سەر شانۆ)
پادشا : (پشتی لێ یەتی)
زانا : **(بە تەوسەوە)**
ئەمرکە پادشای خۆشی و شادمانی
پـادشا : (بـە سەرسـامی یەوە وەردەگـەڕێ . بـە بینینیـان رادەچڵەکێ و دەکشێتە دواوە)
زانا : جەناب ئیتر کۆتاییتە .
پادشا : شارات .. **هۆ** .. شارات ...
زانا : عەزێت مەکێشە .. **هەموو** شاراتەکـانت بە گـۆڕەکانی خۆیان شادو شوکور بوونەوەو لە نەڕەنەڕو شاتەشاتت ڕزگاریان بووەوە .
پادشا : (بێدەنگی)
زانا : هەروەها جەنابیشت دەبێ بەم تابووتـە لەعنەتی یـەت ناشادو ناشوکور ببێتەوە .
پادشا : (بە تەوسەوە)
من ؟! ...
زانا : **ئاتۆ .. ئا بەڵێ تۆو بۆ هەتا هەتایە** .
پادشا : (بەهێواشی پێدەکەنێ)
زانا : دەتبینم پێدەکەنیت .
پادشا : **(دەداتە قاقای پێکەنین)** .
زانا : وا دیارە زۆر لە خۆت دڵنیایت ؟ !
پادشا : (هەر بە دەم کوڵی پێکەنینەوە)
وتت ....
زانا : ئا بەڵێ ..
پادشا : بۆ هەتا هەتایە ..
زانا : بەڵێ .. بۆ هەتا هەتایە .
پادشا : (پێکەنینی خاو دەبێتەوە)
کوا بزانم ! ..
زانا : جەنـاب ڕەنگە تـۆ بە قسـە پڕ فـرت و فێڵەکانی سـەر تابووتەکەت پشت ئەستوور بیت ! .
پادشا : (بێ پێکەنین)
بێگـومان .. ئـەی نابینیت لە ئـەنجامیـانـدا چیم بـە سـەر هێناویت ؟ ! .

زانـا : ئێستا ئیتـر دادت نادەن ! .. چـوومە بنـجو بناوانی هەموویانەوە .
پادشا : هەموو ، هەموو ؟ ! ..
زانا : هەموو ، هەموو .
پادشا : ئەوەشی کە دەڵێ ...
زانا : (قسەی پێدەبڕێ)
گیاندار یەکجار دەمرێ ... ئا بەڵێ ئەوەشیان .
پادشا : (دەشڵەژێ)
یەعنی ...
زانـا : یەعنی ئـەویش دادت نادا .. چـوومە بنـجو بنـاوانی ئەویشەوە . بۆیە چاوەڕوانی ئەوە مەکە بە مراندنی ئاسـایی بتمرێنمەوە .
پادشا : (بە سەرسامی‌یەوە)
یەعنی ...
زانا : یەعنی ...
(پەنجە بۆ تابووتەکە ڕادەکێشێ)
پـادشا : (شێتگـیر دەبێ) . پشت دەکاتـە تابـووتەکـەو باڵ بڵاودەکاتەوە)
نا .. نا .. نابێ .. ناشێ .. ناتوانیت ..
زانا : (ئیشارەت بۆ لای ڕاست یا لای چەپی شانۆ دەکا)
وەرن ...
یاریدەران : (دێنە سەر شانۆ)
سێقۆڵی : (لێی دەچنە پێش)
پادشا : (زیاتر دەکشێتە دواوە)
نا .. نا .. ناتوانن .. نایەڵم .. نایەڵم ..
زانا : وتم کۆتاییتەو بۆ هەتا هەتایە .
پادشا : (بە پاڕانەوەوە)
مەکەن .. تکایە .. مەکەن .. تکایە .
زانا / یاریدەدەران : (زیاتر لێی دەچنە پێش)
پادشا : (بە هەڕەشەوە)
دەتـانهـارم .. دەتـانپلیشێنمـەوە .. ریشـسـەکێشتـان دەکەم .. لاشەکانتان دەسووتێنمو خۆڵەمێشەکەیان بە با دەدەم ...
زانا / یاریدەدەران : (زیاتر لێی دەچنە پێش و دەستدەدەنە یەخەی و هەردو باڵی دەگرن)

پادشا : (دەپاڕێتەوە)
تکایە .. دەستم دامێنتان .. بەزەیی .. تۆزێ بەزەیی .. نا .. مەکەن .. نا .. بێدەسەڵاتم .. بێدەرەتانم .. مەکەن .
یـاریدەدەران : (بـە پـاڵەپـەستـۆ لە تـابـووتـەکـەی دوور دەخەنەوە) .
زانـا : (دەچێ بـە لای تـابـووتـەکـەوەو دەس دەگـرێ بـە سەرقاپەکەیەوە)
پادشا : (خۆی رادەپسکێنێ . بە هەڕەشەوە) سـەرتان پـان دەکەمەوە .. بە ڕەچەڵەکتاندا دەچمە خوارەوە . دنیاتان بـە سەردا وێران دەکەم .. بگرە هەموو دنیا بە سەر یەکدا و بە سەر خۆشمدا وێران دەکەم . دوای من نابێ کەس بمێنێ .. نابێ هیچ شتێك بمێنێ .. نابێ دنیا بمێنێ ..
زانا : (بە ڕقەوە سەرقاپی تابووتەکە بە توندی دادەداتەوە)
پـادشا : (ئـاسایی لە دەس یـاریدەدەران بـەر دەبێ . وەك تارمایی‌یەك پاشەوپاش سەر شانۆ جێ‌دێڵێ) نابێ دنیا بمێنێ .. نابێ .. نابێ .. نابێ ..
زانا : (دێتە پێش دەمی شانۆ)
بەڕێزان .. بمبەخشن .. خۆ بۆتان دەرکـەوت کە من چـەندە مێـژووناسو زانـای پشکنینی شوێنـەواری کۆنم ، هێنـدەش ئەکتەرێکی چاکمو وەك بینیتان دەتوانم باش تێکەڵ بە یەکتریان بکەم . من بەش بە حاڵی خۆم لەم ڕووەوە لە خۆم دڵنیام . بەڵام هێندەی مەسەلە پەیوەندی‌ی بە ئێوەوە هەبێ ، ئاواتەخوازی ئەوە دەبم کە دڵی کەستانم نەیەشاندبێو خوانەخواستە هیچ نووکە دەرزی‌یەکم نەکردبێ بە بنی نینۆکی کەستاندا . باوەڕم پێ‌بکەن من کابـرایەکی زۆر دڵسـافمو ڕقم لە کەس نی‌یـەو حەزیش ناکەم کەس ڕقی لێم بێ .. بەڵام تەنیا هێندە هەیە کە بە زگماکی ڕقێکی قەبەو ئەستوورم لە زوڵمو زۆرو چەوساندنەوە لە باووباپیرانەوە بۆ بەجێ ماوەو هەر بەم پێودانگەشەوە بە لامەوە گەلێ گەلێ ئاسایی‌یە کە زوڵمکەرو زۆردارو چەوسێنەران ڕقیان لێم بێو کۆ لەوە نەکەنەوە کە کام دەردو سزاو ئەندێشە توندو تیژو سەختو لە رادەبەدەرە پێمی بنۆشن .
بـە هـەر حـاڵ من گیـانی کـابـرام ئـاخنی‌یـەوە نـاو تابووتەکەی‌و هەڵەکەی خۆمم سڕی‌یەوە . ئیتر ئێوەش خۆتانو خوای خۆتان .
(تاریکی)

پۆستەی «کاروان»

● ئامادەکردنی : سۆران حەریری ●

خوێنەرانی ئازیزو هێژا ..

دیسانەوەو لە ژمارەیەکی تری گۆڤارەکەماندا ، ماوەی ئەوە بە خۆمان دەوەینەوە کە گەشتێکی تر بە نێو پۆستەی کارواندا ساز دەین و بکەوینەوە گفت و گۆیەکی برایانەو دڵسۆزانەی نامە شیرینەکانی ئێوەی ئازیزو خۆشەویست ..

بێگومان بەردەوامی ئێوەو بێن درێژیتان لە هاوکاری کردن لەگەڵ « کاروان » دا بواری ئەوەمان دەدا کە زوو زوو یەکو دوو بەسەر بکەینەوە ، بۆ ئەوەی لە نزیکەوە ئەو بابەت و بەرهەمانەی بۆتان ناردووین هەڵیان بسەنگێنین و بە ووشەیەکی ناسک و ئامۆژگاری یەکی برایانە وەلامتان بدەینەوە ، تاوەکو لەوە ئاگادار بن و دڵنیابن کە هیچ بەرهەمێك پشت گوێ ناخرێ ، بەڵکو بە پێچەوانەوە هەموو ئەو نووسینانەی لە ئێوەوە پێمان دەگەن چۆن لای ئێوە ئازیزو بەنرخن لای ئێمەش هەر وان و شایانی خوێندنەوەو سەیرکردن و نرخاندنن ، هەڵبەتە زۆر جاری واش دەبێ کە هەندێ لەو بەرهەمانە لەبەر زۆر هۆی هونەری ، یا لەبەر لاوازی و تەواو پێنەگەیشتوویی ، وەیا لەبەر نەگونجانی لەگەڵ رەوت و رێبازی گۆڤارە کەماندا ناچار دەبین داوای لێبوردن لە خاوەنەکانیان بکەین و لە گۆشەی پۆستەی کارواندا ئاگاداریان بکەینەوە لەوەی کە بابەتەکانیان شیاوی بلاوکردنەوە نین ، دەبێ ئەوەش بڵێین کە ئێمە پڕ بە دڵ حەز دەکەین بەرهەمەکانیان زۆر لەوە بەهێزو پێزترین و چاکتر ئامانج بپێکن و قوڵتر بەرەو بنج و بنەوانی ئەدەب و رۆشنبیری کوردی رە گ داکوتن و بچنە خواری و گەرم و گوڕتر خزمەتی رێبازی پێشکەوتنخوازانەی کەلەپوورو رۆشنبیری کوردی بکەن ، کە ئەمانەش هەمووی لە ئەنجامی خۆماندووکردنێکی بێ سڵ کردنەوە بەدی دەهێنرێت و بە ئەنجام دەگەن ، هەربۆیەش لێرەدا ئەو ووتەیەمان دووبارە دەکەینەوەو دەڵێین : « خوێندنەوەی بەردەوام و خۆرۆشنبیرکردنی زانستیانە چاکترین بەرهەم و بە پێزترین نووسین دێننە کایەوە » . ئەو پێشنیارەشمان وەکو داواکاری یەکی برایانەو دڵسۆزانەیە بۆ هەموو ئەو خوشك و برایانەی ئارەزوو دەکەن بێنە مەیدانی نووسین و نووسینکاری و مەبەستیانە لەم رێگەیەوە خزمەتێکی گەڵ و نەتەوەکەیان بکەن .

دەبا ئیتر وەکو نووسەرێکی دڵسۆزو بە وەفا بیر بکەینەوەو ئەو کاتە بەنرخەمان بەشتی بە کەڵك و بە سوود بەسەر بەرین و تەنها مەبەستمان ئەوە نەبێت « زۆر بێت و بۆر بێت »

هەڵبەتە ئەمەیش جێگەی حەزو ئارەزووی زوربەی هەرە زۆری رۆشنبیرانی کورد نی یەو تەنانەت بەکارێکی بەنرخ و سوودمەندو پیرۆزیش لە قەڵەم نادرێت ..

ئێستاش روو لەو بەرهەمانە دەکەین کە لە ئەرشیفی پۆستەی کارواندا گیرساونەتەوەو ، وەلامی ئەو خوشك و برایانەمان دەدەینەوە کە نامەو بەرهەمەکانیان وا لەبەر دەستماندان و پێمان گەیوون ..

● بۆ ئەم براو خوشکە ئازیزو خۆشەویستانەمان کە شیعرو پەخشانیان بۆ ناردووین :

« سلیمان گەلالی ، کەمال ناکام ، محمد گردعازەبانی ، محمد جولا ناکویی ، شەیدا ، لوقمان عمر یاخی ، شەفیق رەنجاو ، محمد عبدالله ، فریدون مامە کەریم ، محمد عبدالكريم ، عدنان ئەتریشی ، کەوهێن رسول خدر ، ئەمین چاوڕەش ، مسعود حسێن بۆتانی ، عدنان گۆران ، محمد کاروانچی ، محمد کریم نانەوا ، نجیب عبدالمجید احمد ، فازیل پونگینەیی ، تەها خدر خۆشناو ، صالح یوسف کاکە حەمە ، فاخر خالد خۆشناو ، شوان عثمان عبدالله ، عبدالواحد أدريس ، عماد کمال عبدالرحمن ، توفیق ابراهیم ، رزگار سلیم ، عمر علی،پوشو خدر نادر ،

عبدالستار نائومێد ، لقمان قادر ڕەواندوزی ، نەوزاد بهاء الدین ، دارا حەمە شەریف حسێن ، خلیل احمد خۆشناو ، کوردستان بەختیار ابراهیم ، ابراهیم عثمان خۆشناو ، سعدالله بێبەش ، شیروان حسن حسنی ، رزگار اسماعیل ، سامي عبدالقادر ، سەعدی گوڵبەند ، هونەر محمد کریم ، فەرهاد شەیدا ، فاخر سیان شەپۆل ، شوکور قادر دەمێماتی ، پەروەر برایماغەیی ، سۆران خۆشناو ، ڕێبوار بەرزنجی ، هەڵمەت احمد بێبەش ، فؤاد پەروەر ، اردەلان حسۆ بابـان ، جمال محمـد شکور ، شاخەوان کـریم ، سالار غـریب ، سیروان قـەرەداخی ، ج . عبدالله خۆشناو ، فەرهاد خدر گۆمەشینی ، عبید خدر غەمبار ، ئازاد عبدالواحد (قوتابی بەشی کوردی) ، لطیف عثمان ئاسۆ ، مظفر شکر کاروان ، نەجات دلشێر ، عبدالرحمن علی عثمان ، جلال علی مصطفی ، عبدالعزیز پیرداود ، دڵبەند ، نەبەز کۆیی ، هۆشمەند ڕەواندوزی ، فرمان عزالدین ، عبدالصمـد سیان ، روناك حسن .

بـراو خوشکـە ئازیـزەکانم ، گـومان لەوە نـاکەین کـە نووسینەکانتان زادەی بیرو هەستێکی پـڕ لە خۆشـەویستیو دلسـۆزین ، ووشە نـاسکـو تـەڕەکـانی نێـو دێـڕی شیعـرو نووسراوەکانتان جوانترین پالپشتو هاندەری ئێمەن بۆ زیاتر بەرەوپێش بردنی ڕەوتی ڕۆژنامەگەری کوردیمـان لە پێناوی گـەشەپێـدانی ئەدەبو ڕۆشنبیـ.ـی کوردیو بـوژاندنـەوەو زینـدووکردنـەوەی کەلەپـوورو فـۆلکلۆری میللەتـەکـەمـانو پاراستنی .... مایەی شانازیمانە کەهەر خوشکێـك وەیا هـەر برایەك لە ئێوەوا بە گەرمیەوە دەستو بازووی مەردایەتیتان لێ هەڵ مالیوەو هەریەکە لە لای خۆتانەوە کەوتوونەتە نووسین ، شیعرو پەخشـانەکـانتان بـەو زمانـە تەڕو پـاراوەی کوردی دەهۆننەوەو بە تاسەوەن بیکەن بە دیاریـیـەکی خنجیلانـە بۆ خوێندەوارانی کورد .

ئـازیزانم لەگـەڵ ڕێزمـانـدا بـۆ ئـەو هـەمـوو ئـەرکو ماندووبوونەتان ؛ بۆ ئەو هەستە پاكو پـاراوەتان کـە مایـەی شانازی ئێمەیە ، بەلام وابزانم ئێمەش هەقی ئەوەمان هـەیە بلێین لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا کە باسمان کردن ، مرۆڤ دەبێ زۆر بەتەنگ بەرزیو پڕ پێزیو تەڕو پاراویو پڕ سوودی ئەو بابەتە ئەدەبیەشەوە بێت کە دەینووسێتەوەو بۆ پاشە ڕۆژ وەکو نەخشی سەر بەردی لێدێتو بە نەمری دەمێنێتـەوە بۆ کـوڕو کـوڕەزا ، بەڵکـو لەوەش زیـاتـر ، ڕۆژگـارێـك دێت نـەوەی داهاتوومان کە پارچە شیعرێکی سەرکەتووی پـڕ لە هەستو سۆزی باو کو باپیـرانیان دەخـوێننەوە گـڕ بەردەبێتـە دڵو دەروونیانەوەو بۆیان دەبێتە هەوێنی ..

هەنگاونانی خێراتر بەرەو پێشەوەو زیاتر گەشەپێکردنی ئـەو ئەدەبو ڕۆشنبیـری‌یەی لەوانـەوە بـە دیـاری بـۆیـان ماوەتەوە .

خـۆشەویستـانم ؛ دەبا هـەریەکێ لە ئێمـە ئەم جـۆرە هـەستەی لەدلدا بێتو ئـەوەی دەینـووسێت وەکـو نـەخشی سەربەردەکەی لێبێت ، با بەر لەوەی کە شتێ دەنووسینەوە بیری لێبکەینەوەو بزانین تا چەند لێی سەردەکەوین بیر لەوە بکەینەوەو بزانین تا چ ڕادەیەك دەتوانین ئامانج بپێکین گـەر هاتوو بەردەوام بووین ؛ چ جۆرە ئامانجێك جێبەجێ دەکەین ، ئایا چەند هەنگاومـان لەو ڕێگا دوورو درێـژو سەختو پـڕ لە بەرپرسیاری‌یە بڕیووە کە بەرەو پیـری‌یەوە دەچـینو ئۆبـاڵی تـەواوکردنی لە ئـەستۆی هـەمووومـانەو هـەمـوویشمـان لە بەرامبەریا بەرەو ڕووی لێپرسینەوە دەبینەوە ..

دۆستانی ئازیز ؛ هەڵبـەتە هـەریەکێ لە ئێـوە بابـەتو بەرهەمەکەی خۆتان بەلاوە پەسندەو سەرکەوتووە ، بەلام ئێمە وەکو برایـەکی دلسۆزی ئێـوە لە لایەكو ، وەکـو دلسۆزێکی ئەدەبو ڕۆشنبیری‌ی کوردی لە لایەکی ترەوە داوای ئەوەتان لێدەکەین کە مرۆڤ چەند زیاتـر خۆی ڕۆشنبـیر بکات ئـەوە ئەوەندە چاکتر بەرهەمی بەپیتو بەفەڕ پێشکەش بە ئەرشیفی کتێبخانەی کوردیمان دەکات ، لەتەك ئەمەشدا دەبێ باوەڕمان بەوە هەبێت کە هەموو شاکـارێکی ئەدەبی نـەمریش هـەر لە ئـەنجامی شـەونخونیو هـەوڵدانو کـۆششی بێ پسـانـەوەو خۆماندووکردن هاتۆتە کایەوە ، هیوادارم ئێوەش وەکو شاعیرو پەخشان نووس زیاتر لەم ڕێبازە ئەدەبی‌یەی کە گرتووتانە نزیك ببنەوەو چاکتر بچنە بنجو بنەوانیەوە ، تاوەکـو بەری ڕەنجی هەموو لایەکمان ووشەیەکی هەمیشە زیندووی نەمر بێت ..

● **بۆ ئەم برا ئازیزانەمان :**

پوشو خدر نادر ، فازیل پونگینەیی ، مەریوان فرج محمد ، لە هەولێر ـ عمر علی نعمان ، لە زاخۆ لوقمان عمـر احمد ، لە کەرکووك .

ئێمه له کاتێکدا که زۆر سوپاسی هەستی پڕ له دڵسۆزیتان دەکەین بەرامبەر بە گۆڤارەکەمان ، له هەمان کاتدا داوای لێبوردن دەکەین که بۆمان نەکرا سوود لەو شیعرانەتان وەربگرین که بۆ ژمارە تایبەتی‌یەکەی « نەورۆزو ئادار » ناردبووتان ، ئەویش بە هۆی ئەوەی که درەنگ گەیشتنە دەستمان ، هیوادارین لەم هاوکاری‌یەتاندا بەردەوام بن‌و هەربژین .

● بۆ هەڵگری ئەم دوو نازناوە « ج . ج . ش ؛ ع . ش » و زۆر برادەری تر که ناوی خۆیان نانووسن .

ئێمه زۆر جاری تریش ئەوەمان ڕاگەیاندووە که هەر نووسەرێك بیەوێ شتێکمان بۆ بنێرێ دەبێ ناوو ناونیشانی تەواوی خۆی دیار بکات ، ئەویش لەبەر دوو هۆ ؛ یەکەمیان بڵاوکردنەوە له گۆڤارەکەماندا پاداشتی لەسەر وەردەگیرێ ، دووەم : وەکو باوە له هەموو دەزگایەکی ڕۆژنامەگەری‌یەکێ که بابەتێ دەنیرێ دەبێ ناوی تەواوی خۆی بەسەرەوە بنووسێت ، لەهەمان کاتدا بۆی هەیە ناوێکی تر که خۆی هەڵی دەبژێرێ وەیا نازناوێك دیاری بکات بۆ ئەوەی بابەتەکەی لەژێر ئەو ناوەدا بڵاو بکرێتەوە لەحاڵەتێکدا گەر نەیەوێ ناوە تەواوەکەی بڵاوبێتەوە بۆیە وا دووبارەی دەکەینەوە که لەمەودوا هیچ بابەت‌و بەرهەمێك بڵاو ناکەینەوە گەر هاتوو ناوی تەواوی نووسەرەکەی بەسەرەوە نەبێت ، جا بابەتەکە هەرچەند چاك‌و سەرکەوتوویش بێت ..

● بۆ کاك هیوا ساڵەیی ، سوپاست دەکەین ئەمەش ئەو پارچە شیعرەیە که بۆت ناردبووین :

● بۆ نەشمیلێکی دوور ●

ئەی ئەو شۆخەی بۆ خاتر تۆ
خەوم بەشەو لێ زویرە
ئەی ئەو جوانەی له دووری تۆ
خەیاڵم لا بێ سنوورە
ئەی ئەو یارە نازەنینەی
ئەسووتێم بۆت وەکو کورە
ئاخۆ کەی ئەتوانم بمژم
ئەو جووتە سێوە لاسوورە

● بۆ کاك شەماڵ صابر محمد ،پیشەکی زۆر سوپاست دەکەین که وەکو نووسەرێکی دڵسۆز ویستووته له یادی دەرچوونی یەکەمین ڕۆژنامەی کوردیدا شتێ بکەیتە دیاری ، بەلام داوای لێبوردنت لێ دەکەین که بۆمان نەکرا له کاتی خۆیدا سوودی لێ وەربگرین لەبەر لاوازی بابەتەکەو ساکاری ناوەرۆکەکەی ، هیوادارین بەردەوام بیت‌و بەرهەمی بەکەڵك‌و بەسوود پێشکەش خوێندەوارانی کورد بکەیت ..

● بۆ برایێ هێژا لقمان یاسین یوسف ، سوپاس بۆتەو هیڤی دارین تو ل هاریکاریا خۆ نەکەڤی‌و هۆزانێت چێتر بۆمە فرێ کەی ، ئەڤەژی پارچەکە ل هۆزانا « سترانەك » یاکو تە بۆ خوێندەڤانا کری‌یە دیاری :

● سترانەك ●

تۆرینا من
دگەل تیشکا ڕۆژێ سپێدێ زوی
کانییێت کوڤلانا دەربوون
تێکەل بوون دگەل دەنگێ کەوێ
دبوونە سترانەکا خەمگین
ئەز دگریم
بو ڤی دلی تژی برین
ب وان تیرێت
سینگێ من کەلاشتی‌و بورین
ب وی دەردێ
ژارکرین دوو دلێت پڕ ئەڤین

● بۆ برای ئازیزمان کاك شێرزاد محمود سیدە ،دڵخۆشین بەوەی که برایەکی دڵسۆزی وەکوو تۆ هاوکاریمان لەگەڵدا دەکاو بەرهەم‌و نووسینمان بۆ دەنێری ، بەلام دەبێ بمان بووری که بابەتەکەتمان ـ « زاراوە ڕامیاری‌یەکان » بۆ بڵاو ناکرێتەوە ، چونکه له هەڵبژارد نیاندا سەرکەوتوو نەبوویت ، جگە لەوەی که ئەم جۆرە زاراوانە بەکتێب بە زمانی عەرەبی زۆر بڵاوبوونەتەوە ، هیوادارین بەرهەمی چاکترمان بۆ بنووسیت ..

● بۆ كاك « مەهدی ئەحمەد » ؛ ببوورن كە گۆڤارەكەمان زیاتر ئەو بابەتانە بڵاو دەكاتەوە كە خۆماڵی بن ، جگە لەوەی كە نووسینەكەی بەڕێزتان شیعرێكە بە عەرەبی نووسراوەو تۆ كردووتە بە كوردی كە ئەمەیشیان هەردیسان ئەو تام و چێژەی نی یە كە بابەتی خۆماڵی هەیەتی چونكە شیعر جیاوازی یەكی زۆری هەیە لەگەڵ وەرگێرانی بەرهەمی تر ..

● بۆ كاك ئاری ڕەنجدەر ، سوپاست دەكەین بۆ ئەو دوو پارچە شیعرەی كە بۆت ناردووین وا ئەم پارچەیەمان لە یەكێكیان هەڵبژارد ، هیوادارین لەمەودوا بەرهەمی بە كەڵكترمان بۆ بنێری ..

● یادێكی شیرین ●

ئەی پەرستگای هەموو كاتم
كات ژمێری ، هەست و خۆزیام
چركە ؛ چركە ؛
بۆت لێ دەدات
هەر یادێكت بێتە میوان
لە گۆمی دڵ
ڕاوكەرێكی شەپۆلی خۆر ڕادەژێنێ ..

● بۆ برای ئازیزمان كاك بویا متی بهنان لە عینكاوە ، پڕ بە دڵ سوپاست دەكەین بۆ ئەو هەستە ناسكو پڕ لە دڵسۆزیەت كە بەرامبەر بە گۆڤارەكەمان دەرت بڕیوە ، هیوادارین هەمیشە شادو بەختەوەر بیت ، كاكی برا ئەو نەخشەی بەرگە كە بۆ كاروانت ناردبوو لەبەر زۆر هۆی هونەری نەمانتوانی سوودی لێ وەبگرین ، ئاواتە خوازین لەم بوارەدا زیاتر خۆت ماندوو بكەیت و هەربژیت .

● بۆ خوشكە « لاجان ڕەواندزی » ، خوشكی ئازیز ئێمە زۆر سوپاست دەكەین و هیوای ئەوە دەخوازین كە خوشكانمان گورجتر دەست دەنە قەڵەم و چاكتر بچنە بنج و بناوانی ئەو كێشەو گرفتە كۆمەڵایەتیانەی كە ئافرەتی كورد ڕوو بە ڕووی دەبێتەوەو ، دەستنیشانی ئەو هەڵ و مەرجانە بكەن ، كە ڕێگە لەبەردەم چارەسەری ئەو بارە ئاڵۆزانەدا تەخت دەكات ، لە هەڵبژاردنی ناونیشانی نووسینەكەتدا مرۆڤ و هەڵبژاردنی هاوسەری ژیانی » تا رادەیەكی چاك سەركەوتوویت بەڵام نەتتوانیوە بە وردی ناوەرۆكەكەی شی بكەیتەوە ، جگە لەوەی كە بابەتەكە زۆر لەوە زیاتر هەڵدەگرێ و هی ئەوەیە چاكتر لێی بكۆڵرێتەوە ، هیوادارین بەرهەمی ترمان بۆ بنێریت و سوپاست دەكەین .

● بۆ كاك دڵژان زەندی لە كەركووك ، سوپاس بۆ هاوكاری برایانەتان ، وا ئەم پارچە شیعرەمان لە شیعری « شەپۆلە چرپە » هەڵبژاردو پێشكەشی خوێنەرانی دەكەین ، ئاواتە خوازین بەرهەمی چاكترمان بۆ بنێری :

ئازیز .. تۆبی و خوا ، ..
لە دەنگی هاژەی هەڵچووی
ئەو شەپۆلە چرپانە ، وەرەس مەبە ،
كە كۆرپە خەمەكانی ناخت ڕا ئەژێنن ، ..
ئەوە هەموو عەشق و !
خۆشەویستی گیانی منە .
ئەیانەوێ عەشقی باڵای تەمەنت ،
لە ڕووباری هەتاوا بشۆنەوە ...

● بۆ ئەم خوشكو برا نووسەرانەی كە ئەم بەرهەمو نووسینانەیان بۆ ناردووین ؛ « گوڵ و ژیان ، شاجوانی دەربەند فەقەرە ، سێ لاپەڕە لە ئەفسانەی پەری و خەڵوەت نشینەكە ، تابلۆیەكی شاری بۆكان ، ژن و مێردێك و ئەم دەمەتەقێیە ، ڕژیانا گەشترین ستێرا ئاسمانێ ، فەقیێ تەیران ، بزافەك بۆ ئێك گرتنا زمانێ كوردی ، ناڵەی دووری چیا ، قسەی نەستەق ، گڵكۆی تازەی لەیل ، مزگێنی لە نەورۆزا ، قوتابخانەكان و كۆبوونەوەی باوكان و دایكان ، سبنسەری فەیلەسوف و ئەفسانەیەكی كوردی؛ئێمە لە كاتێكدا خۆشحاڵین بەو پاڵپشتی كردنەی ئێوەی ئازیزو بەڕێز بەڵام لەهەمان كاتدا دەبێ ببوورن كە ئەو بەرهەمو نووسینانەتان لەزۆر ڕووی هونەری و دارشتن و ناوەرۆكەوە لاوازبوون ، بەڵكو زۆربەیان زیاتر لە جارێك و دووان و سییان و زۆر لەوەش قوڵ و فراوانتر كە ئێوە لە بارەیانتان نووسیووە ، لە ڕۆژنامەو گۆڤارە

کوردی‌یەکان‌دا بەسەرکراونەتەوە ، ئەمە جگە لەوەی کە پەلەکردن‌و سادەیی‌و هەڵچوونیش بە هەندێ بەرهەمەوە دیارە ، هیوادارین لەمەودوا شتی چاکترو بەکەڵکترمان بۆ بنێرن تاوەکو ئێمەیش سوودی لێ وەربگرین‌و لە گۆڤارەکەماندا بڵاویان بکەینەوە ..

● **بۆ کاك ابراهیم عثمان رشید ، خالد کاوێس ، ازاد حمدامین یونس** : ببوورن کە بەرهەمەکانتان شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوون ، چونکە ئێمە زیاتر بەرهەمی خۆماڵی پەسند دەکەین‌و بڵاوی دەکەینەوە ، جگە لەوەی کە بابەتە وەرگێردراوەکانی ئێوە سوودێکی ئەوتۆ نادەن بە دەستەوە کە خوێندەواری کورد سوودی لێ وەربگرێ‌و سوپاستان دەکەین ..

● **بۆ نووسەرانی ئەم بەرهەمانە** ؛ « ژ ئەڤرو پێڤە ، رزگاری ، دارستان » سوپاستان دەکەین‌و بمان‌بوورن کە دەڵێین نووسینەکانتان شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوون‌و ، بە هیوای بەرهەمی چاکترو بەپێزترتانین ..

● **بۆ کاك « سیف الدین ناسق حسن‌و لقمان عمر احمد »** ، ببوورن کە بۆمان نەکرا ئەو دوو بەرهەمەی ئێوە بۆتان ناردووین بڵاوی بکەینەوە لەبەر ئەوەی هەردوو بابەتەکە زۆر سادەو ساکارن‌و زۆر مەرجی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی‌و زانستی‌یان تیادا بەدی ناکرێ جگە لەوەی کە باسێکیان لەسەر شاعیرێکی لاوە کە لای زۆربەی هەرە زۆری خوێنەرانەوە نەناسراوەو خاوەنی تاقیکردنەوەیەکی ئەدەبی وانی‌یە کە بەم شێوازە لە بارەیەوە بنووسرێتەوە ، هیوادارین لەمەودا زیاتر خۆتان ماندوو بکەن‌و شتی بەکەڵکتر هەڵبژێرن کە شیاوی بڵاوکردنەوە بێت ..

● **بۆ نووسەری ئەم دوو چیرۆکە « دەردە سەری ، شێت خولیایی »** ، سوپاستان دەکەین‌و ببوورن کە چیرۆکەکانتان شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوون ..

● **بۆ ئەو برا خۆشەویستانەمان کە ئەم بەرهەمە فۆلکلۆریانەیان بۆ ناردووین** : « چاکەی سەربەخۆ سەری ساحێبی دەخوا ، میرێ من هەلز فری ، های بێ‌زارێ ، بەیتی دلداری ، بەیتی نازدارو نازدارو چەند بەیتێکی تر » پێشەکی دەڵێین مایەی بەختەوەریمانە کە ئێوەی براو دڵسۆزمان بەو گەرمیەوە بە دەنگمانەوەدێن‌و بەردەوام لە نووسینەکانتان بێ بەشمان ناکەن بەلام بۆ ئەوەی گۆڤارەکەمان ، گۆڤاری هەموو نووسەرو رۆشنبیرێك ، لەم رەوتە بەرەو پێش‌چووەی خۆی دوا نەکەوێ ، بۆیە داوای لێبووردن لە ئێوەی ئازیز دەکەین کە ئەم بەرهەمانەتان شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوون ئەویش لەبەر ئەوەی بەشێکی هەرە زۆریان لە رۆژنامەو گۆڤارو کتێبە فۆلکۆریەکاندا بڵاوبوونەتەوەو دووبارە کردنەوەیشیان بە پەسند نازانرێ ، جگە لەوەی هەندێکیشی زیاتر لە پەندی پێشینان دەکات‌و لەبەشێکیشیاندا پەنجە بۆ ئەو سەرچاوەیە نەکێشراوە کە بەیتەکەی لێ وەرگیراوە .. هیوادارین لەمەودوا بە بەرهەم‌و ، بابەتی چاکتر هاوکاریمان لەگەڵدا بکەن‌و هەربژین ..

● **بۆ ئەم دوو برایەمان ، سامی سلێمان حاجی لە دهۆك ، طاهر عثمان محمد لە هەولێر ،**

پڕ بەدڵ سوو‌پاستان دەکەین بۆ ئەو ئەرکەی بەجێتان هێناوە لە بواری وەرگێڕانی بەرهەم‌و نووسینی کوردی بۆ زمانی عەرەبی ، بۆ ئەوەی برا عەرەبەکانیشمان تا رادەیەك ئاشنایەتی لەگەڵ ئەدەب‌و رۆشنبیری کوردیماندا پەیدا بکەن ، بەلام بۆ ئەوەی ئاشنایەتی‌یەکە بە قولی رەگی خۆی داکوتێ ، دەبێ ئەو زمانەی بابەتەکەی پێ دەنووسرێتەوە وەیا بۆی وەردەگێڕدرێ زۆر مەرجی هونەری‌و تەڕو پاراوی تیادا بەدی بکرێ‌و دووربێت لە کەم‌و کورتی داڕشتن‌و زمانەوانی‌یەوە ، هەربۆیەشە داوای لێبوردنتان لێ دەکەین کە ئەو بابەتانەی بۆتان ناردبووین شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوون ، بە ئاواتی ئەوەین کە بەرهەمی داهاتووتان بەسوودتر بێت‌و چاکتر ئامانج بپێکێ ..

● **لە کۆتایی گەشتی پۆستەی ئەمجارەماندا سوو‌پاسێکی گەرمی کاك عبدالحسین سید ابراهیم دەکەین لە بریتی ئەو دیاری‌یە خنجیلانەی کە بۆ گۆڤارەکەمانی ناردووە هیوادارین وێنەی ئەم برایەمان هەر زۆربن ..**

ئیتر تا نامەیەکی ترو تا گەشتێکی دیکەی گۆڤارەکەمان هیوای سەرکەوتنتان بۆ دەخوازین‌و هەرشادو سەرفراز بن‌و هەربژین ..

کاروانی رۆشنبیری لەکوردستاندا

لە هەولێر

ئامادەکردنی : شوان

« ئێوارە کۆڕێك »

ئێوارە کۆڕێك بۆ مێژوی موسیقا

لە چوارچێوەی چالاکیِ هونەریەکانی بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری جەماوەر لە هەولێر ئێوارە کۆڕێکی خنجیلانە بۆ هونەرمەند لوقمان بابا رەسول بەرزنجی سازکرا ، شایانی باسە زۆربەی دۆست و شەیدایانی هونەری موسیقا ئامادەی کۆڕەکە بوون .

ژیانی لوقمان

لوقمان بابا رەسول بەرزنجی ، لەشاری هەولێرو لە ساڵی 1955 هاتۆتە دنیاوە ، هەر لە سەرەتای ژیانی قوتابیەتیە وە لە قوتانجانەی سەرەتاییەوە هۆگری موسیقا بووە ، تا لە پلەی خوێندنی ناوەندیدا وەك ئاشقێك مامەلەی لەگەڵدا کردوەو بەشداری چالاکی هونەری مۆسیقای کردوە . لە سەرەتای ساڵی 1978 ئەندامی تیپی هونەری هەولێرەو مامەلە لە گەڵ ئامێری (ئۆکۆردیون) دا ئەکات و لەم ماموستایانەوە شارەزای دنیای ئەم هونەرە گەورەو بەچێژە بووە :

ماموستایان : عبدالواحد مەرجان ، رزگار خۆشناو ، ئەلبێرت عیسیٰ و گەلێکی تر .

لە مەیدانی تاقیکردنەوەی هونەری ئاواز دانان و چالاکی نواندن لەم بوارە ناسکەدا ، تائێستا چوار پارچە ئاوازی مۆسیقاو یەك ئاوازی گۆرانی داناوەو پارچە مۆسیقاکان بەم ناوانەوەن :

1 — مۆسیقای (لاوەند) کە بڵاوکراوەتەوە ،
2 — مۆسیقای (بووکێنی) تۆمار کراوەو ئامادەیە بۆ بڵاوکردنەوە .
3 — مۆسیقای (خەنەبەندان) تۆمارکراوەو ئامادەیە کە بەم زوانە بڵاوکرێتەوە ، ئەم پارچە مۆسیقایە بە دوو ئامێر [ئۆکۆردین و پیانۆ] هێنراوەتە بەرهەم .
4 — مۆسیقای (شەمال) : لەبەر دەستایەوە بۆ تۆمارکردن ئامادە کراوە .

(زەرد کەفتی موحازەرەکە)

کاك لوقمان لە سەرەتای باسەکەیدا بە شێوەیەکی وردو چڕوپڕ لە بارەی بایەخدانی مرۆڤەوە بە مۆسیقاو هونەری مۆسیقا دوا ، هەروەها پەنجەی بۆ ئەولایەنە برد کە چۆن مۆسیقا لەژیانی مرۆڤدا ڕۆڵی پڕ بایەخ و کاریگەریتی خۆی بینوەو ئیسپاتی بوونی خۆی کردوە .

هەردوا بە دوای ئەو کورتە باسەی هاتە سەر چۆنیەتی سەرهەڵدان و پەرەپێدانی هونەری مۆسیقای لە ولاتە پێشکەوتووەکانداو پێ بە پێ ئەو قۆناغە جیا جیایەی پیدا تێپەڕیوە دەست نیشانی ئاستی پلەی گەشەکردن و نەش و نمای کرد .

هەر لەبەر ڕۆشنایی ئەو قوناغانەدا پلەکانی بەپێ چەرخە مێژوییەکان دەست نیشان کردو بۆشایەتی ڕاستی بۆ چوونەکانی نموونەی موسیقایی ئەو سەردەمانەی هێنایەوە .

مێژووی مۆسیقا یان مۆسیقا لەدەلاقەی مێژووەوە .

شایانی باسە کاك لوقمان لە موحازەرەکەیدا بە شێوەیەکی قوول باسی مێژووی مۆسێقای کرد لە دەلاقەی مێژوە وە ، هەر لەبەر ئەوە بوو بایەخێکی تەواوی بەسەر هەڵدانی مێژوی مۆسیقادابوو لە سەردەمەکانی ژیانی مرۆڤەوە تا دەگاتە سەردەمی پەیدا بوونی ئیسلام . باسەکە خۆی لەخۆیدا شێوەی چۆنیەتی بەراورد کردنی مۆسیقای لەوسەر دەمانەدا لە ئامێز گرتبوو کە مرۆڤ بە ئاسانی ئەو ساتانەی بۆ دەر دەکەوت کە بە قوناغی شکۆفەداری مۆسیقا دادەنرێ .

موحازیر دوای ئەو باسەی سەبارەت مێژوی مۆسیقا لە وولاتەکانی دوورو نزیك پێشکەش کرد ، لەمەر ئاوازو مۆسیقای خۆمالیش دواو لەبەر رۆشنایی شارەزایی و مامەلە کردنی رۆژانەی لەگەڵ ئەم هونەرەدا تیشکی بیرو راو سەرنجی وردی خۆی دەرخست .

(لوقمان و مەرجەکانی ئاواز دانان)

بەلای هونەرمەند لوقمانەوە گرنگترین مەرجەکانی ئاوازدانان لەم بەشانەدا خۆی دەنوێنێ :

1 – جۆرو چۆنیەتی ئاوازی مۆسیقا .
2 – جۆرو چۆنیەتی گۆرانی‌یەکە چ وەك وشە یان فۆنێتکی زمان .

موحازیر پێ‌وایە کە دەبێت سەرچاوەی ئاوازی مۆسیقا مۆرکی نەتەوایەتی بەتێری تێدا رەنگ بداتەوەو دووربێت لە کاریگەرێتی ئاوازی بێگانەوە .
بەلام سەبارەت بە ئاوازی گۆرانی‌یەوە دەڵێ بەم شێوەیەیە :
أ – ئاوازدانەر دەبێت لە ناو چینی کۆمەڵدا بژی‌و جۆری ئاوازەکە لەگەڵ زەوقی کۆمەڵدا بگونجێ‌و لەهەمان ساتیشدا مۆرکی رەسەنایەتی خۆی پێوە دیاربێت .
ب – باشوایە دەنگی گۆرانی بێژ لەگەڵ ئاوازەکەو ئامێرەکاندا بگونجێ .
ج – دەبێت ئەو تێبینی‌یە بەباشی رەچاو بکرێت کە وشەو هونراوەکە لەگەڵ ئاوازەکەدا بگونجێ .
ء – دەبێت ئەو لایەنە گرنگە رەچاو بکرێت کە : ئەو ئاوازە بۆ پلەو قوناغێکی دیاری‌کراوە یان هەتا هەتا دەبێتە سەر ویردی سەر زمانی خەلکی .

(کۆرەکەو جۆری هەڵبژاردنی بابەتەکە)

لە چاو پێکەوتنێکی تایبەتیدا کاك لوقمان ئەو لایەنەی روون کردەوە ؛ کەبۆچی کۆرەکەی بەناونیشانی کورتە باسێك لەسەر مێژووی مۆسیقا پێشکەش کردو ووتی :

... ئەوەی راستی بێت هەموو نەتەوەیەك بە تاقیکردنەوەو ئاوردانەوە ؛ توانیویەتی پلەیەك لەپێشکەوتن بەدەست بهێنێ ، جالێرەدا ئەم باسە وەکو ئاوردا نەوەیەك بوو لە مێژووی مۆسیقا .

هۆی هەڵبژاردنیشم ئەوەبوو چوونکە مۆسیقا هەر ئامێر نی‌یە یاخود ئاوازدانان ، بۆیە دەبێت ئاوردانەوەشی لەگەڵدا بێت .

هەر لەبەر رۆشنایی ئەو بۆچوونەشمە هیوادارم هەموو هونەرمەندو هونەر دۆستێك هەوڵی ئەوە بدات کە ئاست و پلەی هونەری مۆسیقاکەمان بێ بە پێی پێشکەوتنی زانست و شارستانی‌یەت هەنگاو بنێت .

بەلای خودی خۆمەوە ئەو موحازەرەیەم لەکەم و کورتی خالی نی‌یە ، بەلام پێم‌وایە هەنگاوێکی سەرەتایی بەکەڵك بێت و بە هاندەرێکی بەهێزی دادەنێم کە پالم پێوەبنێت زیاترو روونترو چاکتر لەسەر مۆسیقا بنووسم ، هەر لەبەر ئەوەشە بەسنگێکی فراوانەوە پێشوازی لە هەموو پێشنیازو رەخنەیەکی بنیات نەر ئەکەم ، بەمەرجی لەپێناوی گەشەکردن و پەرەپێدانێکی دڵسۆزانەبێت بۆ هونەری مۆسیقای نەتەوەکەمان

(پرسیارێکی ئاسایی‌و ئاواتێکی مەزن)

لە کۆتایی چاوپێکەوتنەکەدا هونەرمەند لوقمان لە دەلاقەی ئەم پرسیارەوە کە ئایا مۆسیقای کوردی لە چ پلەیەکدایەو ئەرکی سەرشانی هونەرمەندانی ئەم بوارە چی‌یە ؟
.. ئاواتە خوازی خۆی دەربری کە هیوادارە هونەری مۆسیقای

کوردی لەسای سەری هونەرمەندەکان‌و هەوڵ‌و تەقەلای دڵسوزانەیانەوە دوا رۆژێکی رووناک‌و بەرز مسۆگەر بکات .

(زەوقی موسیقی‌و ئامادەبوانی کۆڕە)

شایانی‌باسە لە کۆڕەکەی هونەرمەند لوقماندا سەرەرای کۆمەڵی هونەرمەند جەماوەرێکی دوست بە موسیقاو ئاوازی کوردی ئامادە بوون کە پاش کوتایی هاتنی موحازەرەکە گەلێ بیروراو بۆ چوونی بەکەڵك سەبارەت پەل‌و پۆیی بابەتی موحازەرەکە دەربراو بەسەرکەوتووی کۆتایی بە کۆڕەکە هێنرا .

« پێشانگایەکی هونەری »

راستیان ووتوە کە کورد نەتەوەیەکە ئاشق‌و شەیدای هونەرە ، دیارە دەبێت ئەو بۆچوونە بێ بنەما نەبێت‌و لە خۆوە نەگوتراوە ، تاقیکردنەوەیەکی یەکجار دوورو سەخت ئەو راستی‌یەی سەلماندوە .

دیمەنی رەنگین‌و سروشتی دڵفرێنی خاکی کوردستان‌و زەوق‌و سەلیقەی هونەروەری مرۆڤی کورد بەهرەیەکی خورسکی پێ بەخشیوە ... بۆیە هەر روو لە هونەرمەندێك دەکەین لەگەڵ بواری هونەریدا خاوەنی بەهرەیەکی گەش‌و دەستەلاتێکی بالایە ... هونەرمەند عەبدو لواحد مەرجانیش یەکێکە لەو مرۆڤە بەتوانایەی لە بواری هونەری مۆسیقاژەنی پەیکەرتاشین ، تابلۆ نەخشاندن‌و ئەکتەرێکی لێ هاتوو دەرکەوتوە . لە رۆژی 7/25 و بۆ ماوەی (10) رۆژ پێشانگایەکی قەشەنگی لە هۆڵی بەریوەبەرایەتی رۆشنبیری جەماوەر لە

هەولێر کردەوە . لەوپێشانگایەدا (34) تابلۆی هونەری‌و (13) کاری پەیکەر تاشی پێشکەش کرد .

ـ کانی بەهرەی هونەرمەند ـ

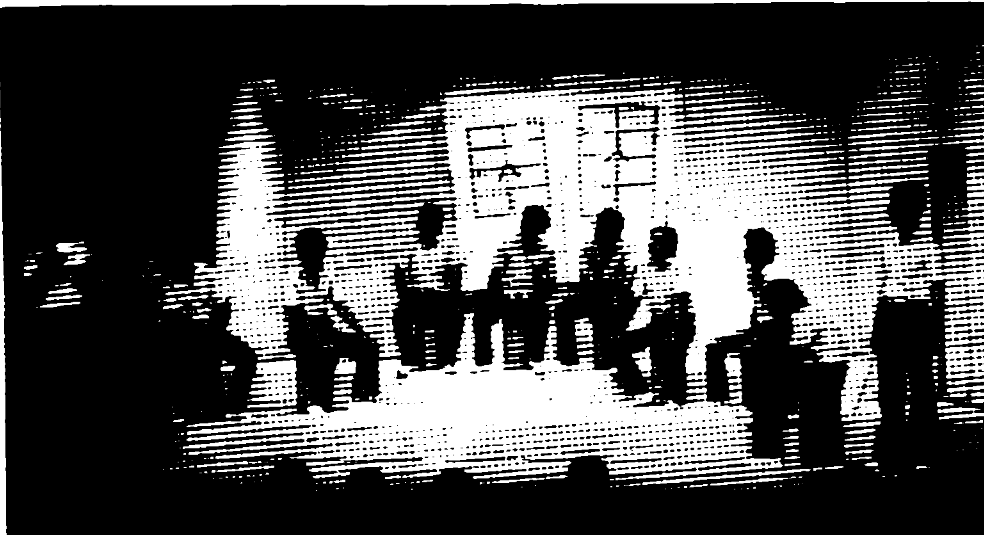
هیچ هونەرمەندێك خاوەنی بەرهەمێکی راستەقینەی رەسەن نابێت گەر هۆیەکی کاریگەری بەهێز هەست‌و سەلیقەی ئەورژێنێ‌و هاندەرو پاڵ پێوەنەرێکی بەهێزی نەبێ ... تابلۆکانی هونەرمەند عەبدوالواحد مەرجان لە سروشتی کوردستانەوە ئیلهامی وەرگرتوەو بەسەر بەشێکی زۆری تابلۆکانیدا رەنگی داوەتەوە . تابلۆی : [گوندەکەمان ، باخەکانی شەقلاوە چیای سەفین ، خۆرهەلاتن لە دەلاقەی درەختەکانەوە] نمونەی ئەو بابەتەن کە چوون دەست‌و پەنجەی هونەرمەندانەی هونەرمەند نەخشاندونی ، ئەو تابلۆیانە نیشانەی ئەشق‌و خۆشەویستی چیاو رووبارو درەخت‌و خۆری وولات دەردەخات .. بەڵگەی خۆبەستنەوەیە بە خاك‌و خۆڵ‌و دارو بەردی نیشتمانی دایکەوە

هونەرمەند مەرجان نەهاتووە ، وێنەیەکی سست‌و بێ‌دەنگی چیاو دوڵ‌و بێ‌دەشتی کوردستان بگوێزێتەوە سەر تەختەی تابلۆکانی ، بەڵکو لەبەشێکی هەرە زۆری تابلۆکانیدا ژیانی مرۆڤی کورد دەردەخات ... ژیانی کۆمەڵگای کوردەواری ، لە گوندا لە ساتی کۆچدا ، لەچیادا ، لە بێ‌دەشتا ... تابلۆکانی [دایکم ، کچە باخەوانێك ، شوانێك ، کانی ژنان] بەڵگەن بۆ ئەوەی هونەرمەند لایەنی زیندویتی ناو تابلۆکانی فەرامۆش نەکردوە ... لە تابلۆی کچە باخەوانێکدا مرۆڤ هەست دەکات رووە باخچەیەك مل دەنێت‌و خاوەن باخچە کچێکی شۆخ‌و شەنگە ، بەوپەری سەربەستی‌یەوە سەبەتەیەك میوەی رنیوەو پێشوازی میوانەکەی دەکات‌و بەرەوپیری دێت .. مرۆڤ بەو دیمەنە گەشکە دەیگرێت‌و گەلێ سیماو مۆرکی خۆماڵێتی تیا بەدی دەکات .. تابلۆی دایکم چۆن دەبینم ؟ تێگرای هۆشی مرۆڤ ئەهەژێنێ‌و خۆشەویستی‌و گیانی وەفاری‌و گەورەیی دایك دەردەخات ... تابلۆی شوانە .. ژیانی ئاسایی‌و ساکاری مرۆڤی کورد دەردەخات کەچۆن بەپەنجەی بارێك‌و لێوی تەنکی فوو بە گەروی شمشاڵەکەیدا دەکات‌و لەسای دیمەنی

خاکەکەیدا ئاوازی خۆش و بەچێژ دەڵێ . تابلۆکانی هونەرمەند هەربەوەوە نەوەستاوە ، بەڵکو پەنای بردۆتە بەر ئیلهام وەرگرتن لە لایەنی فولکلۆری کوردی و وەك سەرچاوەیەکی ڕەسەن و بەهێز مامەڵەی لەگەڵدا کردوەو بە تیرێ دوو نیشانەی پێکاوە لەلایەك زیندو کردنەوەی ئەو لایەنە کەلتووریانەی مەرگ دەستی ناوەتە بینە قاقای و لەلایەکی دیشەوە تواناو بەهرەی هونەرمەندانەی خۆی تیا نواندون .

شایانی باسە ئەم پێشانگایە بە یەکێ لە هەرە پێشانگا هونەریە مەزنەکاندا دەنرێت و بە درێژای ماوەی پێشانگاکە دەستەدەستە هونەرمەندو هونەر دوستان ڕوویان تێ دەکردو لە دەفتەری سەرنج دەربڕنیدا پێخۆشحالی و تێنبیی و باری سەرنجیان دەردەبڕی و جێ ڕەزامەندیان بوو .

●

لەسلێمانی

●

ئاسۆس : ئامادەی کردووە

●

عەزیز نەسین میوانی سلێمانی بوو :

ئێوارەی 1983/6/25 لەسەعات پێنج و نیوی پاش نیوەڕۆدا لەسەر شانۆی سانەوی سەلاحەدین ، پەردە لادراو نووسەری بە ناوبانگی تورك عەزیز نەسین هاتە پێشەوەو ووتی :

«بایان لەر ، بای لەر . ئی ی ئەکشام لەر بو گوزەل موناسەبەتە چوك مەسوود ئولدم ، کي شەهرينزن تياترو جولەريلە بولۆشتم ، ڤەشەهريمنم هەکندە کونوشمە فرسەتنی بولدم . گەر چەکتەن ...

ئەمجا خەڵکەکە بۆیان دەرکەوت کە ئەمە هونەرمەند کەمال سابیر بوو دەوری نووسەری دەبینی و دەیەویست بڵێ : خوشکان ، برایان ، ئەمشەو بەم بۆنە جوانەوە زۆر بەختیارم کە دەربارەی شارەکەم بدوێم ، لەڕاستیدا ...

پێش ئەوەی لەسەر ووشەکانی بەردەوام بێ هونەرمەند ئازاد محمد بچکۆل بێ ی بڕی و کەوتنە گێڕانەوەی ڕووداوەکانی شار .

هونەرمەندی دوور وولات سمکۆ ناکام کۆمەڵێ کورتە چیرۆکی عەزیز نەسینی بۆ شانۆ ئامادە کردبوو .

هونەرمەند عوسمان چێوار دەرهێنەری بوو ، ئەندامانی تیپی پێشڕەوی شانۆی کوردی بۆ ماوەی (35) ڕۆژ لەسەر شانۆ بەناوی (مرۆڤ و شارەکەی) پێشکەشیان کرد .

کورتە چیرۆکەکان بریتی بوون لە گیرو گرفتی کۆمەڵایەتی و ڕووناکبیری بە شێوەیەکی باش مۆنتاژ کرابوون . زۆربەیان لەو چیرۆکە سەرکەوتوانە بوون کە بۆ شانۆ دەستیان دەدا ، تاك و تەرایەکیان نەبێ کە لە مەسەلە سەرەکییەکە دوور ئەکەوتەوە ، وەك (هاتنی شەرلۆك هولمز) بۆ یەکێك لە ئۆتێلەکانی ئەو شارە .

یەکێ لەو دیمەنە سەرنج ڕاکێشەرانە ئەوەبوو کە پاسێك

بەرێگایەکی دوورا دەڕۆیشت .

دەستەیە رێگر رایان وەستاندو کەوتنە رووت کردنەوەیان ، بەلام کە زانییان «یەکێ لە ریبوارەکان» نووسەرەو گیرفانیشی بەتاڵە ئەوان شتێ پارەیان دایە ...

یان بەتالی و بێ هۆشی یەکێ لە بورژوا دەست رویشتوەکان کە پیاوێك ڕائەگرێ هەر بۆ ئەوەی دروکانی پەسند بکات کە لێی پرسی : ئایا شووشەیەك ئاو ئەتوانێ ئەم ژوورە تەڕ بکات ؟ ، بلێ : بەلێ تەڕی ئەکات ... نووسەرە بەسزمانەکە بەم تەلەیەوە بوو ، ئەوەندەی ووت : تەڕی ئەکات ، تا وای لێهاتبوو بەدەم خەویشەوە هەر ئەیوت : تەڕی ئەکات تا ڕۆژێ گەیشتە تینی و یاخی بوو ، پڕ بەو ژوورە قیژاندی : نەخێر تەڕی ناکات .

ئەمجارەش بەبێ ئیشی کەوتەوە سەر شەقامەکان .

هونەرمەند عوسمان چێوار دەرهێنەری ئەم شانۆنامەیە دەلێ :

وەك شەوانی رابوردوو
وەك شەوانی داهاتوو
ئێمەی ئەکتەر
گیان ئەکەینە بەری مردوو
دنیا تێك ئەدەین سەراسەر
ئە یخولقێنینەوە زوو
چەپلە مەکوتن
گوێچکەی بیستن
زەینی فێربوون و کارکردن
بکەنە بەر
ئێمەی ئەکتەر

ئەو هونەرمەندانەی لەم بەرهەمە هونەرییەدا بەشداربوون ئەم بەڕێزانە بوون :

کەمال سابیر ، ئازاد محمد بچکۆل ، مصطفى احمد ، ابراهیم چێوار ، سروه عزت ، گولالە جلال ، سیروان جمال ، ئاکۆ عزیز ، ئارام محمد بچکۆل ، رزگار عبدالله ، نەوزاد باراوی ، ئاراس محمد امین ، نهرۆ صالح ، مهدي مجید ، جەبار مەعروف ، یاسین قادر ، جەمیل ئەحمەد ، تاهیر باراوی ، ئاسۆس غەفوور .

جل و بەرگ و ئێکسسوار زۆر ڕێك و پێك بوو .

کاك مستەفا بەخۆی و بە یەلەکەکەیەوە وات دەزانی دەمێکە شوفێری ئۆتوبانە لە نێوان ئەنقەرەو قۆنیەدا .

دیکۆریش سادەو پڕ بە پێستی دیمەنەکان بوون ، بەهۆی ئەو تابلۆیانەوە کە بە ئاسانی دەگۆڕران .

ئەوەی شیاوی باسە ئەو کورتە چیرۆکانەی کە عەزیز نەسین خۆی تێیاندا ژیابوو ، لەوانەی تر سەرکەوتوو ترو سەرنج ڕاکێشەرتر بوون . پیرۆزبایمان بۆ تیپی پێشڕەوی شانۆی کوردی . هیوامان وایە لەسەر پێشکەش کردنی بەرهەمی سەرکەوتوو بەردەوام بن .

●

پیشانگای هاوبەشی

حەوت هونەرمەندی لاو

لە 8/6 تا 1983/8/14 ئاراس عبدالکریم و ئازا حسیب قەرەداخی و حەمە سەعید باپیرو خالید رەسول و عبدالکریم رشیدو عمر رسول و نەهرۆ شەوقی لە هۆلی مۆزەخانەی سلێمانی پیشانگایەکی هاوبەشییان پێشکەش کرد ، لە تابلۆکانیانا خۆشەویستی خاك و بۆ هونەر سووتاندن کۆی کردبوونەوە دەربارەی ئەم پیشانگایە هونەرمەند قادر میرخان دەلێ :

«بۆ شارەزا بوون لە سروشتی کارێکی هونەری ، دەبێ ڕاستەوخۆ بچینە ئامێزی تاقیکرونەوەکان خۆیانەوەو لێیان تێ بگەین . جگە لە داهێنان پیشاندانی بەرهەمەکەش بە خەلکە ، لە خۆیدا تاقیکردنەوەیەکی ترە ، هونەرمەندی پێدا تێدەپەڕێ ، هەلبژاردنی شوێنی پیشاندان ، کات ، شێوەی پیشاندان ، ئەو بەرهەمانەی دی کە لە گەلیدا پیشان دەدرێن .. تا ... د . ئەمانە هەمووی کەرەسەی ئەزموونی بەرەو ڕووبوونەوەی بەرهەمەکەن لەگەل خەلکیدا .

ئەو هونەرمەندانەی بەرهەم پیشان دەدەن کۆمەلێ لاوی هاو تەمەنن ، هیچ کامیان خوێندنی هونەرییان تەواو نەکردووە ، ئەم پیشانگایە کۆی کردوونەتەوە لەگەل جیاوازی شێوازو بیریاندا . لە پیشانگاکانی لەمەودوایاندا چاوەڕێی نەك هەر ئەمانە بەلکو زیاتریشین» .

● هونەرمەندەکان ●

ئاراس عبدالکریم :

* ساڵی 1961 لە سلێمانی لەدایك بووە .
* ساڵی 1977 بەشداریی پیشانگای گەڕۆکی لاوانی لە سلێمانیو هەولێرو دهۆك کردووە .
* ساڵی 1978 یەکەم پیشانگای خۆی کردۆتەوە .
* ساڵی 1979 لە پیشانگای پێنجەمی هونەرمەندانی سلێمانیدا بەشدار بووە .
* ساڵی 1982 دووەم پیشانگای خۆی پیشان داوە .
* لەم پیشانگەیەدا بە [5] تابلۆ بەشداریی کردووە .

ئازار ، ووردبوونەوە ، یەککرتن ، ژیانەوە ، تێڕوانین ، ئەمەی دواییان بریتییە لە شێوەی چوار ڕوو .

کاك ئاراس دەربارەی کاری هونەرمەندان لەسەر تابلۆکانی ووتی :

«دەتوانم بڵێم کە هونەرمەند بە تەماشاکردنی هەموو کارێکی هونەری سوودێکی گەورە دەبینێ ، جا لەهەر لایەنێکی هونەرییەوە بێت : ڕەنگ ، پێکهێنان ، شێوەکان ، لەبەر ئەوە بەلای منەوە هەموو هونەرمەندێك جیهاني بێت یان کورد هەر بەکەیان جۆرە کارتێکردنێکی تایبەتییان لەسەر ڕێبازە هونەرییەکەمدا هەیە .» ووتی لە تابلۆکانما زیاتر کارە هونەرییەکە

لە وەلامی پرسیارێکی تر مانا کاك ئاراس خۆی دەدوێتو ئەوە پیشان دەدات کە دەمەوێ دنیای سادەییو ڕوونی منالی بەواتای ڕەنگو شێوە دارشتنەوە بخەمە بەرچاوی مرۆڤی ئەمڕۆ کە ئەم سادەییەی تێدا مردووە ، لە لایەکی ترەوە ڕاستگۆییو هەروەها ووردکردنەوەی شێوەکان بە جۆرێك کە بەشە ووردیلەو سەرەتاییەکان بە دیار بخەم لە شێوە بەرچاوییەکاندا» .

ئازا حەسیب قەرەداخی :

* ساڵی 1960 لە سلێمانی لەدایك بووە .
* لە خێزانێکدا گەورە بووە کە هاوڕێی خۆ شەویستیان ووشەی ڕەسەنی کوردی بووە .
* ساڵی 1979 لەگەڵ هونەرمەند سامان قادردا پێکەوە پیشانگایەکیان پێشکەش کرد .
* لە فیستڤاڵی زانکۆکاندا لە بەسرە ساڵی 1980 بەشداری کردووە .
* هەر لە هەمان ساڵدا پیشانگایەکی تایبەتی لە سلێمانی کردەوە .
* ساڵی 1982 لەگەڵ هونەرمەند نەهرۆ شەوقیدا لە هەولێر پیشانگایەکیان پێشکەش کرد .
* لەم پیشانگایەدا حەوت تابلۆی هەبوو کە ئەمانە بوون :

1 ـ لەبوونەوە تاکو مەرگ .
2 ـ مۆتەکە .
3 ـ تراژیدیای عیشقو خاك .
4 ـ وێرانە خاك .
5 ـ پەردە لەڕوو هەڵماڵین .
6 ـ شیتاڵ بوون .
7 ـ تێك شکان / خۆی لەبارەی ئەم تابلۆیەوە

دەڵێ : سوودم لە پەیکەری (داڤید)ی هونەرمەندی مەزن مایکل ئەنجیلۆ وەرگرتووە .

سەبارەت بەسوود وەرگرتنی لە هونەرمەندە ناسراوەکان دەڵێ : هەرچەندە لەم بارەیەوە زۆر ووتراوە بەڵام هێشتا بە تەواوی ڕاستی دەر نەخراوە ، من بەش بە حاڵی خۆم دەڵێم : هونەر دنیایەکی هێندە فراوانو پڕ نهێنییە کەمن هەمیشە بەسەر سوڕمانو بەو پەڕی سۆزو عەقڵەوە دەڕوانمە هەموو بەرهەمێکی هونەری بە هەموو ڕێبازو قوتابخانەکانەوە و لەهەر بەرهەمێکی هونەری زادەی گیانو هۆشی خۆمی لێ هەڵئەهێنجم ، بەڕاستی ناتوانم نکوولی لەوە بکەم کە بەرهەمێکی مایکل ئەنجیلۆ چۆن سەرسامم دەکات . هەر بەو جۆرەش هی ڤان کووخ و سلڤادۆر دالي کە هەریەکەیان لە خودی هونەرەکەوە جێی خۆی لە دەروونمدا دەکاتەوە .

سەرجەمیش بە هەموویان پێم دەسەلمێنن کە منی مرۆڤ خاوەن سەربەستیو ئیرادەی خۆمەو دەتوانم ڕوو بەڕووی هەموو ڕووخانو سەر لێ شیواویەکی ئەم سەردەمە بوەستمو زیاتر لەسەر ژیان سووربم .»

* ویستمان بزانین کاك ئازا دەیەوێ لەم حەوت تابلۆیەدا چی بڵێ ؟ . لە وەڵاما ووتی : «مرۆڤ خۆی لە خۆیدا نهێنی هەرە گەورەی ئەم گەردوونەیە لە بوونیەوە تاکو مەرگی . مرۆڤ خەوو خەیاڵە ، ڕووداوە ئەم دوو حاڵەتە دوو مەسەلەی جەدەلییەو زادەی جووڵەو مانو بەردەوامی ژیانن .

ئەم دوو مەسەلەیە هیچیان لە مرۆڤو إرادەی ژیان بەدەرنین . جا چۆن کۆیان دەکەینەوە ؟ تا ئەو کاتەی ئەو خەونو خەیاڵانەمان خۆیان لە خۆیاندا دەبنە واقیعو هیچ سەیر نابن لای ئێمەی مرۆڤ . بینەریش ئەگەر قەت هەستی بە سەربەستی نەکردبێت بەڵام کاتێ بەرامبەر تابلۆیەك دەوەستێ سەربەستییەکی گیانیو خەیاڵی دەبێت ، تابلۆ ئەو دنیایەیە کە ـ ڕاکێشەرە ـ مەبەستم لەوەیە هونەر پاڵت پێوە نانێ بەڵکو زۆر مەسەلەی مرۆڤایەتی هەن ، زۆر ئارەزووی گەورەو بەرز هەن ، زۆر نهێنی گیانی هەن لە بینەرا ، هونەر ڕایان دەکێشێتە دەرەوە ، ئەگەر لە گیانی بینەرا مردبن زیندوویان دەکاتەوە ، ئەگەر شکست بووبن دەکەونە جووڵە .

منیش لەم پێشانگایەدا زیاتر بەرەو ڕووی ـ مانو نەمان ـ و خۆشەویستیو خاكو بەر دەوامی بوومەتەوە .

بەڕاستی پێشانگاکەش وەك کارێکی هونەرىو بە ئاگاداری خۆمان لەگەڵ خەڵکەکەدا و بە جۆراو جۆری کارە هونەرییەکان لە شێوەو بیرو ڕادا : زادەیەکی چاك بوون بۆ جووڵەی هەردەم شکست نەبووی هونەری گەلەکەمان ، هیوام زیاترەو دنیاو ڕێگای هونەریش یەکجار بڵاوە چەشنی جیهانی مرۆڤ خۆی چەند زیاتر بدۆزێتەوە هەرکەمو هەر زۆرتر ماوە»

حەمە سەعید باپیر

* لە شاری سلێمانی لەدایك بوەو تەمەنی 24 ساڵە .
* ساڵی 1977 لە پێشانگای گەرۆکی لاوانا لە سلێمانیو هەولێرو دهۆك بەشداری کردووە .
* ساڵی 1979 بەشداری پێشانگای پێنجەمی هونەرمەندانی سلێمانی کردووە .
* ساڵی 1983 بەشداری پێشانگای پۆستەری تایبەت بە [ڕۆژی خاکی فەلەستینی] لە شاری کەرکوك کردووە .
* لەم پێشانگایەی ئەم جارەدا چوار تابلۆی هەیە

1 ـ تاڵانی ـ سەفەربەرلگ ـ
2 ـ پشتێر
3 ـ پورتریتێكو کۆپیەیەك

«لە هونەرمەندی فەرەنسایىو پێشەوای ڕۆمانتیك ئوجین دیلاکرواز یەناوی [متاریس]

* لەم هونەرمەندەمان پرسی ئاخۆ جەماوەر چۆن دەڕوانێتە هونەری تەشکیلی ؟

لە وەڵاما ووتی : ئەوەی ئاشکرایەو دەبێت بوترێ دەربارەی نەك ئێستا بەڵکو پێشتریش .

بۆ تێڕوانینی جەماوەر ئەوەیە : داوا کردنو پێ داگرتنێکی زۆر توند بۆ ناوەڕۆكو بیر وەپشت گوێ خستنی شێوەو شێواز .

دەبێ ئەوەش بزانین دوورترین و یستی ئەم تێڕوانینە دەمانگەیەنێتە ئەو بارەی کە تەنیا کاری هونەری تەشکیلی ببێتە کارێکی پۆستەرىو بانگەشەی ئاگاداری سەر دیواری تەمەن کورتو تووشکردنی هونەری تەشکیلی بە کلکایەتی لایەنەکانی ترەوەو زەوت کردنی سەربەستییە ڕەواکەی وەك هەموو کارەکتەرە زیندەگییە فەرهەنگییەکانی ژیان .

هەروەها وەلاخستنی کاری هونەری نەمر لە بەشەکانی هونەرە تەشکیلییەکە ، کە کات ناتوانێت ڕۆڵی کۆن بوو بەسەرچونی لەسەر بێنێت . هەروەها بۆ زیاتر دان پێدا نانی گرنگی شێوەو شێواز لە هونەری تەشکیلیدا نمونەی ئەدەبی لەم ڕووەوە زۆرە کە لە پێشا سەرنجیان بۆکام لایەن دەچێ .

هۆی ئەمەشی ئەوەیە سەرچاوەی ڕوناکبیری هونەریمان کەمەو هەروەها لە ڕەخنەی هونەری تەشکیلیشدا

فەریکین .

* لە پرسیارێکی ترا دەربارەی بەخۆدا چوونەوەو سوود لە تـاقیکردنـەوە وەرگرتن کـاك حـەمـە سـەعیـد ووتی .

«سەرەنجامی رای بینەران جۆرە هـەڵسەنگاندنێکـە لە ژمارەی چەندێتی بینەرانەوە چۆنێتی مـل دەنێ بەسـەر هـەڵدان و زیادبـوونەوەو ئـەمەش مـەبەستی هـونەری تەشکیلیە بەگشتی و هونەرمەندە بە تایبەتی .

هەروەها بەلایەنی خودی تایبەتی هونـەرمەنـدیش هەر هەمان پێوانەو مەبەستی دواییی کە ووترا مەودای بە خۆ داچوونەوەو هاندەر دەبێت بۆ بەرهەمەکانی ئایندەی .

خالد رسول :

لە شاری سلێمانی لە ساڵی 1956دا لەدایك بووە .

* ئەویش وەك هاوڕێکانی لەو پیشانگایەی لاواندا لە هەولێرو دهۆك و سلێمانی ساڵی 1977 بەشداربووە .
* یەکەم پیشانگای خۆی ساڵی 1978 کردەوە
* دوەم پیشانگای لە ساڵی 1980دا کردەوە
* لە 1978 و 1979 دا لە یەکەم پیشانگای پۆستەری شیعریدا بە چەند تابلۆیەك بەشداری کردو لە دواییشدا بـەشداری پیشانگای پێنجەمی هونەرمەندانی سلیمانی کرد .
* لەم پیشانگە هاوبەشییەدا ئەم تابلۆیانەی هەیە .

1 - زەردە پەر
2 - پاش باران
3 - ئازار
4 - چاوەڕوانی
5 - شەو
6 - دارستانێکی نووتەك
7 - دوم و چاوێك
8 - مۆل خواردن
9 - دیوار
10 - مانگەشەو

* ئەم هونەرمەندە شتێکی نوێی لەکارە هونـەرییەکـەیدا بەکار هێناوە ئەویش ئـەوەیە مـەرەکەبی تێکـەڵ بە چـا کردوەو نەخشەی پێ کێشاوە

لەم بارەیەوە دەڵێ : ئـەمە لە داهێنـانی خۆمـەو شتێکی تازەیە لە هونەری تەشکیلیدا ماوەی هەشت ساڵە پێوەی خەریکم .

* لە بواری تاقیکردنەوەو گۆڕانکارییەکانی بـەرهەمـەکانی کاك خالد ووتی :

«هەر لە سەرەتای حەفتاکانـەوە تا ئێستـا دوورو نزیـك ئاگاداری بزوتنەوەی هونەری تەشکیلی کوردیم جا ئـەو زانیـارییـە کـەمـەی کە هـەمـە هـونـەرمـەنـدەکـان و پیشانگاکانیان و بینەرەکانیشیان دەگرێتەوە ، ئەمڕۆش کە پیشانگەی ئەم حەوت لاوە بەرەو ڕووی جەماوەر دەبێتەوە بێگومان گۆڕانکارییەك لێرەدا دێتە گۆڕێ ئەویش زیاتر لە یەکگرتن و نزیك بوونەوەی ئەم حەوت هونەرمەندەدا خۆی دەبینێتەوە کە دەبێتە هاندەرێك بۆ هونەرمەندکانی تـرو لاوەکانی دوای ئێمە بۆ پێشکەش کردنی بەرهەمی زیاترو بەرەو پێش چوونی هونەرەکە .

دیسان پیشاندانی بەرهەمی جۆراو جۆر لە ڕێبازدا بینەر فێری جیاکردنەوەی ناسینەوەی قوتابخانەو ڕێبازەکان دەکات ، وە ئەوەشیان بۆ دەست نیشان دەکات کامیـان هەڵبـژێرن وە کامیان زیاتر لەگەڵ باری پێشکەوتنی ئەمڕۆی کۆمەڵدا ئەڕواو دوگونجێ و هونـەری تەشکیـلی کوردی بـەرەو ڕەسەنـایەتی دەبات

* دووبارە لە کاك خالید ڕەسولمان پرسی ئاخۆ نمونەی بەرزی هونەرمەندی هەڵکەوتوو لای ئەو کێیە ؟

- لە وەڵامدا ووتی :

«بێگومان هەر کەسێك بەکاری هونـەرییەوە خـەریك بێت مەرج نییە هونەرمەند بێت کەواتە هەندێ سیفاتی تایبەتی هەیە پێویستە لەو کـەسەدا بێ ، بـەرای من ئەوانـەش سیانن : یەکەمیان ڕەوشتی هونەرمەندەکـەیە لە ژیـانی ڕۆژانـەیدا دووەمیـان - کارامـەییی و شارەزاییی تـەواو سێیەمیان - بەرزی ئاستی ڕووناکبیری جگە لەمانـەش هونەرمەندی ڕەسەن لەخۆیدا مرۆڤێکی شۆڕشگێڕە .

پ * ئایا توانیوته لەم پیشانگەیەدا تەعبیر لە خواستی جەماوەر بکەیت ؟

و * تەعبیر کردن لە خواستو ئارەزووەکانی جەماوەری زیرەك مەرجێکی بنەرەتییە کە دەبێت لە کاری هونەریدا هەبێت ، وە لەو بەرهەمانەی کە منیش لەم پیشانگەیەدا پیشانم داون باوەر ناکەم بێ دلی جەماوەرم کردبێت چونکە من دەزانم خەڵك چەندە [مانگەشەوە تریفەدارە] کەمیان لەو گەواڵە هەورە چلکنەدا خۆش دەوێ ، یان بۆچی دیواری ماڵێکی لادێیی هەزار درزی بردووەو شەق بووە !!

عبدالکریم رشید

* پێش 23 ساڵ لەمەوبەر لە شاری رەمادی چاوی هەڵهێناوە .
* ساڵی 1977 لە پیشانگا گەرۆکەکەی لاوانا لە دهۆك و هەولێرو سلێمانی بەشداری کردووە .
* ساڵی 1979 لە پیشانگای پێنجەمی هونەرمەندانی سلێمانیدا بەشداری کردووە .
* لە زوربەی پیشانگا کانی قوتابخانەکان و لاواندا بەشداری کردووە .
* لەم پیشانگەیەدا حەوت تابلۆی هەیە

یەکەم و دووەم : دایکایەتی
سێیەم و چوارەم : چاوەروانی
پێنجەم : چەند ماڵێك لە دوو رێیانێکدا
شەشەم : لەگەڵ خۆشەویستی سەر لە بەیانیانی گوندێکدا .
حەوتەم : قاتی زەحمەت کێشەکان خەرمان کۆ ئەکەنەوە .

هونەرمەند عبدالکریم رشید لە وەڵامی چەند

پرسیارێکمانا ووتی : «رێبازی ئیمپرسیانیزم کە پتر سەرنجم رادەکێشێ ، جگە لە هەندێ لە هونەرمەندەکانی سۆڤیەت ، بەلام کاری نوێ کردنەوەی بەرهەم لە سایکولوژیەت و بوونی هونەرێکی سەردەمدا راستەوخۆ لاسایی کردنەوەیەك نییە لە تەوقێکدا بەڵکو بەردەووام بوونە بە شێوەیەکی خۆیی لەگەڵ جل و بەرگ و خاك و رەوشتی نەتەوایەتیماندا هەستکردنە بە جووڵاندنەوەیەکی نوێ لەگەڵ سروشتدا بەهەموو نهێنییە جوان و ناشیرینەکانیانەوە .

وادیارە رێبازیش هەندێ کات یاساکانی سروشت وەردەگرێ ئاڵوگۆر لە کات و شوێنی بوژاندنەوەو دواکەوتنی ناوچەکانی جیهاندا ئەکات و بەم جۆرە دیاردەی هەموو رێبازێکی نوێ لە رێبازێك یا چەند رێبازێکی کۆنترەوە لەدایك دەبێت وەنەتەوەکانی جیهانی کۆن و نوێ هەمیشە لە یەکترەوە فێربوون ئەگەرچی ئاڵوگۆری مێژوو بێ سنوورە .

هونەر پێویستیەکی دەروونی ژیانی مرۆڤە جۆرە کۆمپلیکسێکی بیرو دەربرینە پێویستی بە بەهرەیەکی پارێزراوو بەپیتە .

عمر رسول :

* ساڵی 1957 لە سلێمانی لەدایك بووە
* ساڵی 1975 بەشداری پیشانگای 10 قوتابی کردووە
* ساڵی 1979 پیشانگای یەکەمی خۆی کردوتەوە
* ساڵی 1981 پیشانگای دووەمی خۆی کردوتەوە
* هەر لەم ساڵەدا بەشداری پیشانگای گشتی هونەرمەندانی عیراقی کردووە لە ئیتالیا .
* لەم پیشانگایەدا شەش تابلۆی هەیە : بەرگری ، پاش بەرگری ، نەمر ، ژیانەوە ، زیندانییەك ، مەرگو خۆشەویستیەکی بێدەنگ .
* لە وەڵامی چەند پرسیارێکدا سەبارەت بە هونەرو رێبازی هونەرمەند کاك عمر ووتی :

«هونەر وەك شێوەیەك لە شێوەکانی هۆشمەندی کۆمەڵایەتی : کار دانەوەی بارو دۆخی واقیعە لە شێوازێکی تایبەتیدا ... ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی بڵێین کە سیماو ناوەرۆکی قۆناغێکی مێژوویی لە ژیانی کۆمەڵێکدا دەبێ

رەنگدانەوەی خۆی هەبێ لە هونەردا .
هەر لەم بوارەشەوە دەتوانین بڵێین کە هونەری ڕاستەقینە نوێنەری ڕاستی ئازارەکانی مرۆڤەو پەیامی مرۆڤایەتی هەڵگرتووە .
مەسەلەی (هونەر بۆ هونەر) وەك ڕێبازێك بریتی بوو لە دابڕین لە واقیعی ژیانی مرۆڤ و لە خزمەتی دەستەو تاقمێکی بەرژەوەند تەسکدایەو دوورە لە ئازارو ئاواتی گەل

نەهرۆ شەوقی :

- سالّی 1959 لە سلێمانی لەدایك بووە
- سالّی 1977 بەشداری پیشانگای گەرۆکی لاوانی کردووە
- سالّی 1978 لە فیستڤالّی زانکۆکاندا لە موسل بەشدار بدوە
- سالّی 1979 لە پیشانگای پێنجەمی هونەرمەندان لە سلێمانی بەشدار بووە .
- سالّی 1980 بەشداری فیستڤالّی سێیەمی زانکۆکانی کردووە لە بەسرە .
- سالّی 1982 پیشانگای هاوبەشی لەگەلّ ئازا حەسیبدا کردووەتەوە
- لەم پیشانگەیەدا حەوت تابلۆی هەیە کە بەگشتی ڕێبازی تەعبیرییان پێوە دیارە سەبارەت بە ناوەکانیان کاك نەهرۆ دەڵێ : هەندێکیانم ناو ناون وەك 1 ـ گۆرهەلّکەن 2 ـ ژان 3 ـ کۆچەرەکان 4 ـ قزلەر . هەندێکی تریان ناوم لێ نەناون ئەویش بە مەبەستی دانەنانی سنوور بۆ بیر کردنەوەی بینەرو بەستنەوەی بە تەنیا ناوێکەوە .

هەروەها «نەهرۆ» ووتی : ئاشکرایە هەموو بەرهەمێکی هونەری بریتیە لە فۆرم و ناوەرۆك ، فۆرمیش پێکهاتوویەکی خەت و ڕەنگ و کۆمەڵێك رووبەر لەگەلّ هەستدا .

- ڤان کۆخ نموونەی بەرزی هونەرمەندە لەلام
- هونەری تەعبیری ... تەعبیرێکی ڕاستگۆیانەیە لە جیهانی ناوەوەی هونەرمەند لەکاتی مامەلّەکردنی لەگەلّ جیهانی واقعی دەرەوەیدا .
- بەرای من هونەرمەند لە هەلّبژاردنی ڕێبازی هونەریدا ئازادە بەمەرجێك پارێزگاری (قیمی فنی) بکات و مامەلّەیەکی ڕاستگۆیان لەگەلّدا بکات .
- گرنگ ئەوەیە هونەر لە خزمەتی مەسەلەی مرۆڤایەتیدا بێ

(مندالّە بچکۆلەکەو گەشتی چارەنووسی)

لە ئامادەکردنی قاسم محمدو گۆڕینی [محمود زامدار]ە تیپی نواندی سلێمانی ئەم شانۆ نامەیە بۆ منالّان پێشکەش دەکات لەبەر ئەوەی ئەم جارە ماوەمان نەما لە ژمارەی داهاتودا زیاتر لەسەری دەنووسین ، ئەم بەرهەمە هونەرمەند رزگار کریم دەرهێنەریەتی .

●

لە دهۆك

● ل ئامادەکرنا مەتین ●

«ناف و ناس ناف دکوردی دا»

ل رۆژا ئێك شەمبێ 1983/7/17 ، سەیدایێ هێژا «محمود زامدا»ی لکۆرانگەهەکا ناڤخویی ، ژبزاڤێت ئێکەتیا نفیسەڤان و تورەڤانێت عیراقێ ـ نفیسەڤانێت کورد تایێ دهوکێ .. بابەتەك پێش کێش کر ، لژێر ناڤێ «ناڤ و ناس ناڤ ، دکوردی دا» . هژمارەك نفیسەڤان و ئەدەب دوستا ، لڤێ کۆرنگەهێ ئامادەبون . لپێشەکیێ بگشتی سەیدا لسەر ناڤا ئاخفت د مێژوویێدا . ئەگەرێت بوینە هویێ بەلاڤبونا ناڤا دناڤ خەلکیدا دیارکرن . پاشی بتایبەتی لسەر ناڤا ئاخفت . بەحسێ هەر جورەکێ وان کرو چەند نمونەك بسەر ئینان . ژوان رەنگێت ناڤا ، ناڤێت ئایینی ومێژووی وناڤێت پێغەمبەرا . وە ناڤێت ژئیرانی و تورکی و تورکێت ئوسمالی هاتینە وەرگرتن .

پشتی هینگی بگشتی لسەر ناڤا ئاخفت ، (30) خال پێش چاڤی کرن . چەند ناڤێت کوردا هەنە بێت نێرینە و مێینە ژ

ڤان خالا دەرناکەڤن . ژ ڤان خالا ، ناڤیت عەرەبی‌و عیبری‌و فارسی‌و ئەرمەنی ، ناڤێت حەیواناوگولاو جهـو وارا دکفشن . هەروەسا باسێ ناڤێت ئەوروپی‌و مەعنەوی‌و ناڤێت روناکی‌و ستێرا ڤان خالا کریە . ژلایەکێ دیڤە لسەر ناس‌ناڤ‌و بچویک‌کرنا ناڤا ئاخفت‌و نمونە بسەر ئینان .

سەیدای دیارکر لڤیرێ کو ناڤێت کوردی بێت پەتی تێنە بچویک‌کرن دیسا بێت بیانی‌و خوجهی ژی . نێزیکی (16) ناس‌ناڤا کاک «محمود»ی هژمارتن بنمونەڤە .

پشتی بابەت کوتابوی گێنگەشەکا گەرم‌و بەرفرەهـ چێبو . چەند بیرو رایەکێت باش خو لپاناڤا گێنگەشێ چکلاندن بابەت چەندێ ب مفاو بها بو ، هێژ چەورتر و دەولەمەندتر لێ‌هات . کاک ئەنوەری دەرگەهێ گێنگەشێ ڤەکرو لسەر بابەتی گۆت : براستی بەحسەکێ هێژاو بێ بنەرخ‌بو . لێ هەر چەندە پێدڤی بو سەیدایێ مە ، ناڤ دابەش‌کربان ، لسەر قوناغا وە بتایبەتی قوناغێت رامیاری چونکی پشتی هەر قوناغەکێ هندەک ناڤێت نوی دەرکەڤتینە بو نمونە قوناغا پشتی بەیان‌ناما یازدەی ئاداری . پاشی دیارکر رەنگەکێ ناڤا کا دەیبابا ژبەر چ ددانانە سەر بچویکێت خو ، گوت : هندەکا هـزردکر ، هـەکە نـاڤێت ب‌ترس‌و سەهم داننە سەر بچویکێت خو ، کەس چاڤـا لێ نادەت . هەر وەسا کومرەشییێ پێ نابەت وەکی ناڤێ کورگو - هرچو .

ددویڤرا کاک عبدالرحمن مزوری تـرارێ خو د کـانیێ هلاند باسێ هندەک نێدیەمێت بیانی کربێت د سەرەتایی یا کوتارا سەیدای‌دا هاتین . پاشی دیارکر کو یا فەربو سەیدایی ناڤێت گولاو تەیرو تەوالاو حەیوانـاو فێقی ، ژهەق بـاشقە بـاشقە کربان . «وەصفی ردێنی» ژی چەند رایەکێت جوانێ دیارکرن گۆت . لتم پشتی جەنگا هندە ناڤێت بیهنا شەرو جەنگا ژێ دفریت بسەر دکەڤن مینا حەربی/ حربیا . هەر وەسا عەیانکر کو باهرا پتر ژبابێت خودان هزرو بیرێت رامیاری . لدویڤ هزرو بیریت خو زارووییت خو ناڤ‌دکرن .

کاک «قاسم»ی لسەر ناڤا دیارکر کو بچویکی لگەلەک گاڤا دو ناڤ هەنە ئێکێ براستاو ئێک نەء . ئاشکراکر ژی کو ناڤێت مروڤێت بکێرهاتی‌و چەلەنگ ، ناڤێت پالەوانو پالەوانی‌یا هندەک ددانە سەر زارووییت خو .

سەیدایێ «صدیق شرو»ی‌پشتی رێزلکاک «محمود»ی‌و بابەتێ وی گرتی بکورتی خو بناڤ قوناخێت پێشکەڤتن‌و وەرارا مێژوویی‌دا بەرداو گۆت : هەر قوناخەکێ ناڤێت خو‌ییت تایبەتی بومە بەلاڤ کرینە . پاشی باسێ بچویک کرنێ دشێـوێت زمانێ کـوردی‌دا کرو تـایەکی دی لبـابەتی زێـدەکر ئـەوژی ناڤێت نەمرییێنە . سەیدا «محمد أمـین صالح» ی دەربـاری ناڤێت ئێـزدیا گـۆت : کو نـاڤێت وان دتایبـەتینـە بـوانڤـە ژکـەسێ نەوەرگرتینە ، چەند نمونەك لسەر ئانین مینا : پیرگرو شەمو/ قطو ..هتد . کاک «حجي جعفري» ی بەحسێ ئەڤێت بێ زاروکر گۆت : هندەکێت بێ زارو ئەڤێت دابین (قناعة) بشیخ‌و مریدا هەین دچنە با وان ژ خوەرا داخاز دکەن . هەکە هات‌و خودێ کەرەم کر . لڤر ناڤکرنا زاروی دبیتە خەما شێخی . وە دیارکر کە ئەڤێت پاش باب دبن گەلە جارا ناڤێ بابێ خو راکریەو بێ ناڤکریە . کاک جلال ونجیب وشڤان چەند نـاڤەکێت ژێ‌هـاتی خرکرنە سەر ناڤێت د بابەتی‌دا هاتین بێت تایبەتی لدەڤەرێ . کاک «نذیر» ی چەند تێبینیەکێت چاك رون‌کرن ئێك ژوان کوردا ناڤێت هوزانڤانێت خو راکرینە . لجهەکێ دی گۆت : مال هەنە ناڤێ مێهڤانا رادکەن ئەوژی دبیت روژا خودێ زارو دایە ژنکێ مێڤانەك لمێهڤان داری‌یا وابو ژلەوما ئەڤ ناڤـە راکر . لسـەر ناڤکرنا ناڤێ یارێ ، هەنە حەژێك کرینەو نەگەهشتینە ئێك ، دێ بینین پشتی کچکێ شوی‌کری‌و زاروەك بوی نـاڤێ یارێ خـو دانایە سەر کورێ خو . کاک «احمد عبدالله» لسەر بچویك کرنا ناڤا ئاخفت‌و ، بکورتی لسەر بچویکرنا ژبو خوشتڤیـاتی‌یێ ئو عەیانکر کو لدەڤەرا بادینا «ك» یا بچیك کرنێ ناهێت مینا دەڤەرا سوران ئەو دکارن بێژن «محوك» ل‌با مە وە نابێژن . سەیدایێ «رشید فندي» بنیاتێ هندە ناڤێت دگوتاری‌دا هاتین روَن کرن . پاشی بەحسێ دەورێ ژنکێ کـر د شارستـانەتێیـداو گۆت : د هەمی قوناخادا ژنك ژێر دەستا زەلامی بو . ئەڤ چەندە ژی ئاینیا زل کریەپاش بەحسێ رەنگەکێ ناڤا کر . ناڤێت راگرتنێ‌و ناڤێت کەڤتنێ وهەست بشکەستنێ . برادەرەکێ دی گۆت :

نده جارا عللەتێت ئـەندامـەکی ، ژ ئەنـدامێت لەشی ، دبنه
ەکەرا هندێ ، ناس‌ناڤ دکەڤیته پەی خودانی ، پەیـوەندی
یوێ کێمـاسیێ ڤه هـەیه . لدویمـاهیێ سـوپـاس گـوزاری
کویراتیا دلی بو سەیدایێ «محمود» لسەر ڤی کوڕێ بها گران‌و
ێ‌هاتی . دیسا سوپاس بو گش نڤیسەڤان‌و ئەدەب دوستێت
لبەت پرکری ژبیرو هزرێت خـو بێت بەرکـەڤتی ئەڤێت کـوڕ
شاراندی شاراندنەکا مشت دیموکراسیەت‌و خوشتڤیاتی .

کارئینانا فولکلوری دهوزانا مزویری‌دا

ل ڕوژا 1983/7/26 ، ل بـارەگایێ ئێکـەتیا نڤیسـەڤانێت عیراقێ ـ نڤیسەڤانێت کورد ـ تایێ دهوکێ ، کوڕەکێ ناڤخویی هاته گرێدان ، د وی کوڕی‌دا کاك [وصفی حسن ردێنی] لسەر بکـارئینانـا فولکلوری د هـوزانێت مزویـری‌دا ئاخڤت . کـاك (وصفی) ل پێشەکیێ گوت «بەرزترین گروڤه بو دیارکرنا چاکیا هوزانا نوی‌و پەیڤ رەسەنیا وێ ، بکارئینانا فولکلوری دناڤ هوزانێدا . هەر وەسا مەلبەندێت کو بزاڤا هوزانا هـەڤچەرخ لسەر هاتیه دانان ، پشتی جـەنگا جیهـانی‌یا دوێ ، ئـەو کو پێ‌کول بێتەکرن ، دا هوزانا نوی ببیته هوزانەکا ئارمانجبەرو خزمەتا چینا ڕەنجکێش‌و دوزا نەتەوەیی بکەت .

پشتی گـەلەك مایـە دناڤ کـوچـك‌و دیـوانێت بـەگـاو بـرجـوازی‌یـادا .» پشتی هینگێ کـره بـەحسێ ، هـوزانێت هوزانڤانێ گەنج عبدالرحمن مزوری ، بشێوەکێ گشتی کەرەم کر گوت :

براستی هوزانێت مزویری ئەو هوزانن ئەوێت دگونجن دگەل وەرارو بارودوخێ فیکری‌و رامیاری یێ مللەتی ... ئەو هوزانن یێ دگەل پلا هزرکرنا ئەڤرو دگونجن چونکی هوزانێت پێشکەڤتن خوازو ئارمانجبەرن .»

دیسـا هـاتـه سـەر بـەحسێ فـولکلوری دهـوزانێت هوزانڤانی‌داو دیارکر کـو «مزویـری دهوزانێت خـودا گەلەك بایەخی ددەته فولکلوری‌و گەلەکێ سەرکەڤیته دکـارئینانێ‌دا برێکەکا هونەری . نەمینـا هندەك تـورەڤانـا دەقا فـولکلوری بهشکی تێخیته دناڤ هوزانا خودا .. نەخێ بەلکو مزویری وێ دەقا فولکلوری چ (گـوتنێت مەزنـا بن یان چیـروك‌و ستران‌و سەرهاتی‌بن) تێکەل دکەت دگەل هزرەکا هەڤچەرخ‌و قەنـج‌و دکەته هوزان‌و نیگارەکێ باش‌و ژێهاتی‌و ددانیته پێش چاڤ . مانا مزویری دکارئینانا خودا بو فولکلوری دو کەوا ب بەرەکی دکوژیت . ئێك تومارکرن‌و ڤەژینا فولکلوری یـا دی ژی تێکەل کرنا وی دگەل مەسەلەکا نوی‌ژەن‌و روژانەو فیکری . برایێ (وصفی) باسێ کارئینانا ڤان ڕەنگێت فولکلوری کر د هوزانێت مزویری‌دا 1 ـ گوتنێت مەزنا 2 ـ یاری‌و گالته 3 ـ ستران 4 ـ چیـرووك سەرهـاتی 5 ـ ڕەوشت‌و تیتال . پشتی کـاك (وصفی) بابەتێ خو بدویماهیك ئینای ، دەرگەهێ گفت‌و گوێ ڤەبو . وە ڤان تورەڤانێت هێژا پشکداری کر .

«عبـدالرحمن نقشبندی ـ رشیـد فندی ـ انـور محمد طاهـر ـ کریم فنـدی ـ نجیب صالح ـ عبـدالرحمن مزوری» لدویماهیکێ بەرسڤا پرسیارا ژلایێ کاك وصفی هـاته دان ب سینگەکێ فراوان . ئەڤەو کوڕێ نێزیکی دو سەعەتا کێشا .

کتێبا دابو نەریتی کوردەکان‌و پێداچونەك

کـاك (عبدالرحمن نقشبنـدي) ل ڕوژا ئەینیێ 1983/7/28 لئێکەتیا نڤیسەڤانێت عیراقێ ـ نڤیسەڤانێت کورد تایێ دهوکێ بابەتەك پێش‌کێش‌کر ژ کوڕەکێ ناڤخویی یێ ئێکەتیێ لبن ناڤ نیشـانێت «دابو نـەریتی کوردەکـان» ئەڤـە ژی پەرتـوکەکـه د.شکـریه رەسـول ژروسی کـریـه کـوردی . لپێشیـا کـوڕی «عبدالرحمن»ی باسێ پەرتوکێ کر بکورتی و گوت : من نسخا کوردی بدەست خو ئێخست‌و من بەراورد کر دگەل وەرگێڕانا د.شکریه دا من گەلەك چەوتی دیتن د. شکریه کەڤتیێ . پشتی هینگێ سەیدا «نقشبندی» لاپەڕ لاپـەڕ گرت‌و خـەلەتێت تێدا کفش کرن . سەیدای گەلەك ژڤان خەله تێت سڤك ژخوڕا کرنه بەلگه ، کو نڤشتوك دکتورێ ئێك‌سەر ژ نسخا کوردی وەرگرتیه نه ژ روسی . سەیدا «عبدالرحمن»ی گوت : ئەز باوەر ناکەم ئەڤ خەلتێت د. شکریه کەڤتیێ «رودینکو» ی دنسـخا روسی‌دا نڤیسینه .

پاشی سـ کریم فندی» دەرگەهێ ئاخڤتنێ لتاقکر چەند تێبینیە گوت : بەری هەمی تشتا پێدڤی بو

کاك نقشبندی لسەرەتایێ ناڤێ کتێبێ دیارکرباو رەخنە لسەر د . شکری‌یایێ گرتبا کو وێنەکێ فوتوکوبا نسخا روسی نە بەلاڤ‌کریە لپێشەکیا پەرتوکا وەرگێرایی . هەر وەسا یا فەربو دیارکربا کو روژناما «تآخی» چار رنجیر لسەر ڤێ کتێبێ دوەختێ خودا بەلاڤ کربون . ئو کاك کریم پێڤە چو گوت : نقشتوك ژروسی هاتیە وەرگێران نە ژکوردی . بەلگێت کاك عبدالرحمن ی دبێ هێژن د. شکری‌یایێ گونهەبار دکەت ژکوردی وەرگێرایە . ددیڤدا ئاخفتن کەتە بەروکی کاك وصفی‌و أنوری و عبدالرحمن مزویری ، ڤان سەیدایا گەلەك لایێت نقشتوکێ روناهی بسەردا بەردا کاك نقشبندی ژی لدیماهیێ بەرسڤا چەند پرسیارەکا دا . براستی بابەتەکێ خوشە سەیدای خو هاڤێتیێ نەمازە بەری سەدو هندە سالا ئەڤ پەرتوکە وا هاتیە نفیسین ژ لایی مەلا محمودێ بایەزیدی لێ هەر چەندە کاك نقشبندی تەنها چەند چەوتیەکێت سڤك خویاکرن یا ڤەربو ب درێژی باسێ ناڤەروکا نقشتوکێ کربا ب شێوەکێ زانیاری خاسما نقشتوك ژ ئێکەمین پەخشانێت کوردیە .

صادق بهاء الدین دکورەکی‌دا

ژ بزاڤێت دەزگەها روشنبیری‌و بەلاڤکرنا کوردی سەیدا د. بدرخان سندی لکورەکی ، موحاضەرەك پێشکێش‌کر لسەر ژیان‌و بەرهەمێ خودێ لێ خوش «صادق بهاء الدین» ب بیرهاتنا رابورینا سالەکێ ژکۆچکرنا دویماهیا سەیدا صادقی . ل پێشەکیێ سەیدایی بکورتی بەحسێ بزاڤ‌و ڤەلڤینا رەوشەنبیری‌یێ ل کوردستانێ کر . پاشی هوزانەك خاند ب خودێ لێ خوشی ڤەهاندبو ، پشتی کوچویە بەر دلوڤانیا خودێ . پشتی هینگێ ژینەنیگارو ژیانا رەوشەن‌بیری‌یێ یا «صادق بهاء الدین» ی ئاشکرا کرن ب درێژی هەروەسا ژینا وی یا کومەلایەتی . ددویڤرا بەحسێ بەرهەمی وی کر ژبەلاڤ کرنا کتێباو گوتار نفیسینێ و پروگرامێت ئێستگەی . پاشی لسەر ئاوایێ نفیسینا سەیدای ئاخفت‌و ئێکەتیا ئەزمانێ وی . هەر وەسا بەحسێ کاغەزگەری‌یێت رەحمەتی لگەل کەسینی‌یا مینا قەناتێ کوردو وەمەدام جویس‌و ئوردخانێ جەلیل . پشتی سەیدایێ د. بدرخانی گوتارا خو ب کوتایی ئینای چەند

تورەڤانەکا ئاخفت لسەر بابەتی وەکی کاك حجی جعفرو سەیدا وارتکێس‌و کاك کریم فندی ، سەیدایێ بدرخان بەرسڤا پرسیارێت ڤان سەیدا داو هێر روناهی ب بابەتی وەرکرو بەرفرەتر لێکر . ئەڤە و سەیدایێ محمود زامدار رێڤەبەریا کورێ کر رێڤەبرنەکا جوان‌و ژێهاتی .

براستی هەر وەکی یا دیار برادەرا هەمیا گەلەك پرسیارو تێبینی‌و رونکرن هەبون لسەر بابەتی هەروەسا هندەکا چەند لێگرتنەك ژی هەبون لسەر سەیدایێ د . بەدر خان لێ ژ خالا هندەکا ڤە بیرهاتنەکا تەبینیەو رێ نینە باخڤن‌وکویر ب چنێ ژبەر هندێ پەیڤێت خو هێلانە د دلێ خو داو پاشی ژهەڤرا دەریخستن‌و بهەڤرا ڤەجوین . لێ ناگەهیتە چ ئەردار بلا بمینن بو جارەکا دی . ئەڤەو کورێ نێزیکی دو سەعەتا کێشا .

پێشەنگەهەکا پوستەرێت سیاسی

ب هەلکەفتنا جەژنێت تیرمەها پیروز ل‌روژا 1983/7/24 لژێر چاڤدێریا بەرێز بارێزگەرێ دهوکێ سەیدا قایمقامێ شارێ دهوکێ پێشەنگەهەکا پوستەرا سیاسی یا هونەرمەندێ گەنج (نور محمد أحمد)ی ڤەکر لهۆلا رێڤەبەریا رەوشنبیریا جەماوەری ژبزاڤێت ڤێ دەزگەهێ . پێشەنگەهـ یاپێك هاتیە ژ«٥٠» ی کەڤالا دناڤبەرا کەڤالێت زەیتی‌و پوستەرێت سیاسی . ئەڤ کەڤالە پالەوانی‌و چەلەنگیا لەشکەرێ عیراقێ بەرپچاڤ دکەت دژی دوژمنێ ئیرانی . دیسا گەلەك ژڤان کەڤالا خەباتا خەباتکەرێت عەرەبا دیاردکەت ل قادسییا ئێکێ . دپوستەرو کەڤالێت وی‌دا «نور محمد»ی دەورێ لەشکەرێ ملی‌و دەورێ ژنکێ دیارکریە لقادسییا دوێ . هەروەسا سەرکەفتنێت مللەتێ عیراقێ بشێوەکێ رندو جوان دکەڤالێت خوەدا زلکرینە .

- نور محمد أحمد
- سالا 1958 ێ لباژێرێ دهوکێ ژدایك بویە .
- خاندنا سەرەتایی هەر لدهوکێ بدویماهی ئینایە .
- دچەند پێشەنگەهەکادا لبەغدا بێت بوستەرێت سیاسی وکەڤالا پشکداری کریە . لسەر کەڤالێت زەیتی لپێشەنگەکێ ژڤان سالا 1982 ئێکەمین دەرکەفت .
- ئەڤە پێشەنگەها وی یا ئێکێیە لدهوکێ داناى .

فوئادێ تەمو وئێکەمین چیروکا کوردی

ژبزاڤێت ئێکەتیا نڤیسەڤانێت عیراقێ ، نڤیسەڤانێت کورد تایێ دهوکێ لروژا پێنجشەمبێ 1983/7/21 سەیدایێ هێژا «حجی جعفر» ی بابەتەك پێش کێش کر لژێر ناڤێ «چیروکەكو سێ نڤیسەڤان» هژمارەکا نڤیسەڤانو ئەدەب دوستا لڤی کوڕی ئامادەبون . ئەڤ کورە هەر وەکی «حجی» دیارکری : «لسەر چیروکەکا کوردیە سێ سەیدا لسەر ئاخفتینە و ژ ڕینڤیسا کەڤن ئینایە سەر ڕێنڤیسا نوی .

«فوئادی تەمو» ئەڤ چیروکە لکوڤارا «روژی کورد» سالا 1913 نڤیسیە ئەوا لئستانبولێ دەردکەفت بزمانێ کوردیو تورکی . هەرسێ ژمارێت ژڤێ کوڤارێ هاتینە چاپکرن ژلایێ سەیدایێ هێژاڤە «جمال خەزنەدار»ی . خودانێ ڤێ چیروکێ یا کو خو تاڤێتە پاناڤا چیروکا کوردی کە ئێکەمین چیروکا هونەریە «ناڤێ وی فوئادێ تەمو بەگێیە ژکوردێت باژێرێ وانێیە سالا 1910 ێ کومەلا «هیڤی» یا قوتابێت کورد دامەزراند لئستانبولێ . ژکریارێت ڤێ کومەلێ بێت بەرکەفتی دەرێخستنا کوڤارا «روژی کورد»ە» هەروەکی سەیدا «عبدالکریم فندی» دیار دکەت دکوتارەکی دا یا کولکوڤارا کاروان هاتیە بەلاڤکرن . ئەڤ چیروکە ژلایێ ڤان سەیدا هاتیەگوهازتنو بەلاڤکرن .

1 ـ أنور محمد طاهر ل هاوکاری بەلاڤ کریە سالا 1981
2 ـ عبدالکریم فندی ل کاروان ژمارە 3 سالا 1983 .
3 ـ رشید فندی ل بەیان ژمارە 86 سالا 1983 .

کاك حەجی نڤیسینێت هەرسێ سەیدا بەراورد کرنو

چەند تێبینیەك دەرێخستن دەرباری چەوتییێت برادەرکەفتینێ لرێکا ساخ کرنا چیروکێ . ڤهویرو گراڕا چو هەمی پێش چاڤی کرن . پشتی لپێشەکیا کوتاری بکورتی لسەر سەرناما هەرسێ سەیدایا نڤیسی لسەر فوئادێ تەمویو چیروکا وی .

گومان تێدا نینە کو هەر پیتەکا چیروکێ هەر وشەیەك هەر رستەیەك ب ڕێنڤیسو فونتیکڤە دگرنگن چاخێ مەرڤ چیروکەکا هو ساخ دکەت نەمازە پشتی ساخ کرنێ دێ بیتە شوڤا توڤ چینا بسپورا لسەر لایێت تەکنیكو هونەرێ چیروکا هەڤ چەرخ دێ هێتە موخلو بێژنگ کرن ژگەلەك لایێت دیڤە . لەوما ئەم دێ ل نك هندە رستا راوستین ئەڤێت پتر گێنگەشە لسەر هاتی کرن . فوئادی تەمو دبێژیت : (شویش نولا سا لول کوندی تشقلەتی نەدکر بوکس‌دا تشتك نەدکو توم بوخا بو خا بو) کاك «حجی» چەند چەوتێت سڤك دیار کرن گوت سەیدا رەشیدی ل جاتی «نولا سا» «مینا سا» کریە «تو لا سا» . لرستەکا دی فوئادێ تەمو دبێژیت : «مالا وە دا ل هەڤ بالکی تشتکی ویشان تو نەبو .» کریم دبێژیت (مالا وادا لهێف بالکی تشتەکی وەسان تو نەبو) رشید دبێژیت (مالا وادا لهێڤ بالکی تشتەکێ ویسان تو نەبو) حەجی گوت : رستە دێ بڤی رەنگی ساخ بیت (مالا وادا لهەڤ بالکی تشتەکی وەسان تو نەبو) هەکە چیروك باشی بێتە خاندن مروڤ دێ دەنگێ خو دەتە سەیدایێ کەریم و رەشیدی . دیسا رستەکا دی فوئادێ تەمو دبێژیت : (نی نی ملیك کی هبو بارو کور پاخل هوکتن باو مل خو بو شویش بالکی چکر ....هتد) حەجی لسەر ڤێ رستێ دیار دکەت کو ئەنوەری ئەڤ رستە ساخ نەکریە پاشی هندە ووشە سەیدایێ کەریمو رەشیدی خەلەت ساخکربون دانە کفشێ . پشتی حەجی بابەتێ خو بکوتایی ئینای .

سەیدایێت مە ئێك ئێکە لگەل کەڤتنە گێنگەشێ خەلتێت خو ژی ئاشکراکرن نو بەڕەڤانی ژی ژخو کر لجهێت ئەو پێدڤی بەڕەڤانیێ . ڤێ گێنگەشێ براستی خوینەکا نوی کرە لەشێ

بابەتی ئو بهێز ئێخست . کاك «محمود زامداری» تێ بینیەکا جوان پێش کێش کر گۆت : «لدوی ڤێ گێنگەشا دیموکراسی ئەز دبینم ، گەلەکا فـەرە ، کو هـەر چار بـرادەر بهەڤـرا روینن چیروکێ ساخ بکەن بریارەکێ پێ بدەن وە ژنویکا بدەنە دەستێ بسپورەکێ ئەدەبێ کلاسیکی دا ئەو ژی سەحکەتی .» ئو پێڤە چو گۆت : پـاش ئەز دبینم بـو بەلاڤـکرنا چیـروکێ لهەمی دەڤەراو لناڤ کش رەوشنبیرێت کورددا پێدڤیە چیروك بێتە نڤیسـین بشێوێ سـورانی هەروەسـا وەرگێـران بـو زمـانێ عەرەبی .» براستی کاك حجی گەلەك رەنجی بڤی بـابەتیڤـە برینە چەند ژێدەرەکا مفا ژێ وەرگرتیە . درێکا خزمەتا چیروکا کوردیدا . کۆڕ بدویماهیك هات و نێزیکی سێ سەعەتا کێشا .

●

پێشەنگەها روژنامەگەریاسیێ

ژلایەکێ دیڤە وە لژێر چاڤـدێریـا بارێـزگەرێ دهـوکێ نوینەرێ بارێزگەهێ سەیدا قایمقامێ دهوکێ پێشەنگەها سێ ڤەکر یا روژنامـە گەریـا کوردی ئـەوا دەزگەهـا رۆشنبیریو بـەلاڤـکرنـا کـوردی پێ رابـوی لروژا شـەمبێ 1983/7/23

هژمارەکا مەزن ژ نڤیسەڤانو ئەدەب دوستو گەنجێت شارێ دهوکێ ئامادەبون لڤێ پێشەنگەهێ ژبو رابوراندنا چـاخەکێ خوش دگەل ئاڤاهیێ بەرزو بلندو وشینواریێت 85 سالا بێت پەیڤا کـوردییا گـەش لرێکا پێشکـەڤتنێو خزمـەتـا ملەتی . لڤێ پێشەنگەهی تو دێ ئێکەمین بەلاڤوکا کوردی بینی «کوردستان» سالا 1898 لقاهیرە دەرکەڤتیـە هەر وەسـا هەمی بـەلاڤوکێت دەرکەڤتین ژ روژنامەو کوڤارا هەتا سـالا 1983 . پێشەنگـەهـ بسەروبەرکربو لسـەر بنیاتێ هـەر دەهـ سالێت رابـوری دا بەربچاڤیو زلیا زوژنامەگەرییا کوردی بدەتە کفشێ بشێوەکێ بەردەستو دیار لڤان قوناغێت رابوری‌دا ژ حوکمێ وەطەنی ل عیراقێ . ئو هـەر وەکی سەیـدایێ هێژا «محمـود زامدار»ی گۆتی : کو ئەڤ پێشکەڤتنو وەرارە ، ئەڤا کەڤتیە روژنامەگەریا کوردی ، باش ئاشکرا بو ، پشتی شورشا« 17»ی تیرمـەهێو بەیانا« 11» ئادارا مێژوویی و دانا ماڤێت نەتەوەیی بێت ملەتێ کورد . سەیدا محمود زامدار پێڤە چو گۆت : ئەڤ پێشنگەهە ئێکـە ژ بزاڤێت دەزگـەهێ لدەڤەرا ئـوتونـومی بـەهەلکـەڤتنا جەژنێت نەمر و سەرکەڤتنێت ملەتێ مە لسەر دوژمنێ ئیرانی . ئەڤەو پێشەنگە دەرگەهێ وێ سێ ل روژا مێهڤانێت خوشتڤی بێ ڤەکری بوو ئو هەر وەکی یا زانا پێشەنگەها ئێکێ یا دەزگەهێ لبەغدا هاتبو ڤەکرن کش بەلاڤوك تێـد پێش چاڤی کـربون . بـراستی پێش‌چاڤی کـرنـا کـوڤـارو روژنـامێت کـوردی لڤێ پێشـەنگـەهێ لدویڤ سـالێت دەرکـەڤتنـا وان ، هـەر دەهـ سال‌باشقە باشقە چەلەنگیا کاربدەستێت پێشەنگەهێ دیارکر . ڤێ چەندێ بو مێهڤانێت پێشەنگەهێ ، هێسـا کر ، کـو بناڤ مێژووا روژنامەگەرییا کوردی‌دا خو بەردەن ، هەر ژ ئێکەمین بەلاڤوك ئو هەتا بێت نهو . پێکڤەو لدوی‌ئێك .

ئەڤەو سەیدا «محمود زامدار»ی ژ کاربدەستوصرڤانارا دیارو رونکرن کوڤارو روژنامێت پێشەنگەهێ چاخێ دەرکەڤتنا وان لگەل جهێ دەرکەڤتنێ وخودانێت وانو روژنامەنڤیسێت لێ کار دکر . هـەروەسا چـارەسەرییێت تـورەییو کومـەلایەتیو رامیاری دیارکرن ، ئەڤێت کو ڤان کوڤارو روژناما چـارەسەر دکرن .

كاروان
المسيرة

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب
باللغتين الكردية والعربية

العدد : 12
ايلول 1983

في هذا العدد

العنوان اربيل ـ الامانة العامة للثقافة والشباب ـ مجلة (كاروان) ـ ت : 20882

في الذكرى الأولى لميلاد كاروان..

لتتعزز مسيرة الكلمة

بصدور العدد 12 من مجلة «كاروان ـ المسيرة» الغراء يمر عام كامل من عمرها الفتي الحافل بالنتاجات القيمة والتقاليد الثقافية العريقة. ففي شهر تشرين الأول من عام 1982 وبمبادرة رائعة من السيد الأمين العام للثقافة والشباب واستحصال موافقة مجلس الوزراء / مكتب السيد نائب رئيس الوزراء، قامت الأمانة العامة للثقافة والشباب بأصدار العدد الأول من مجلة كاروان، وذلك بالتعاون مع كوكبة من الأدباء والمثقفين «هيئة التحرير».

ان مجلة «كاروان» التي تطفئ الشمعة الأولى من عمرها وبكل فخر واعتزاز، تمكنت وبجدارة خلال فترة زمنية قصيرة من عمرها أن تقف على قدميها وبثبات في الساحة الثقافية وتستقطب حولها خيرة الأقلام الكردية اضافة إلى الآلاف من المثقفين والقراء من مختلف المدن والقصبات الكردية واماكن اخرى خارج منطقة الحكم الذاتي. ولم تمض سوى فترة وجيزة على صدورها وإذا بها تصبح احدى أشهر المجلات الكردية، وأصبح الأقبال على اقتنائها ومطالعتها ومراسلتها ظاهرة تلفت النظر، وخير دليل على صدق ما نقوله هو: كثرة الموضوعات والرسائل التي تردها ناهيكم عن مبيعاتها في المكتبات الأهلية.

لقد ظهرت «كاروان» إلى الوجود لتلبية واشباع حاجة ثقافية ملحة. فازدياد المثقفين والقراء الأكراد بعد تطبيق الدراسة باللغة الكردية في كافة المراحل الدراسية في كردستان العراق، وتطور الثقافة الكردية والمجتمع الكردي بعد ثورة 17 — 30تموز المجيدة فنجاح تجربة تطبيق الحكم الذاتي في كردستان، مع الأهتمامات الكبيرة للسيد الرئيس «صدام حسين» بالثقافة الكردية والمثقفين الأكراد لاسيما بعد تبوئه الموقع الأمامي في الحزب والدولة، ان كل هذا جعل من البحث عن قنوات ثقافية كردية جديدة مسألة مشروعة وطبيعية يفرضها منطق التطور والحداثة، وهكذا كانت «كاروان» احدى تلكم القنوات الثقافية.

وبعد أن أدت ولا تزال، مجلات ونشريات كردية عدة دورها الفاعل في نشر واغناء الثقافة الكردية وبالأخص مجلات «بەيان» و «روشنبيري نوى» و «هاوكاري» و «مجلة المجمع العلمي العراقي / الهيئة الكردية». وغيرها من الصحف والمجلات الصادرة باللغة الكردية، فأن «كاروان» صدرت ووجدت لأغناء ذلكم الدور الذي أدته وتؤديه شقيقاتها من المجلات الكردية، وتعمل معها جنباً إلى جنب لنشر وتطوير الأدب والفن الكرديين ولما فيه خير وتقدم الثقافة الكردية.

لقد أولت «كاروان» منذ العدد الأول لها، اهتمامات بمختلف الألوان الأدبية من شعر وقصة ودراسة ومسرحية ونقد وتأريخ وترجمة.. الخ بحيث غدت في النهاية مجلة ثقافية عامة بحق، يلتف حولها معظم الأدباء والمثقفين والقراء، وهي رغم عمرها الفتي، وما يترتب على ذلك، من قلة في التجربة أو قصور في الأمكانيات وغيرها من أسباب الأخفاق، لكنها استطاعت ان تنهض بعدد من الأنشطة والفعاليات الأدبية والثقافية الهامة مثل تغطيتها الشاملة لوقائع الملتقى الثاني للقصة الكردية الذي عقد بأربيل صيف عام 1982 واصدارها الملحق واف لمناسبة أعياد آذار ونوروز واسبوع قادسية صدام، فتكريسها لعدد كامل خاص بالمسرح، هذا إضافة إلى تغطيتها لأحتفالات ثورة 17 — 30 تموز لعام 1983 واخيراً نشرها لملف العدد 12 الخاص بالذكرى الثالثة لاندلاع حربنا ضد عدوان النظام الايراني المشبوه والمعتدي على شعبنا وقطرنا، علاوة على مواكبتها لعدد من

والثقافة الكردية

المناسبات الوطنية والقومية الهامة في حياة شعبنا العراقي، مع متابعتها للانشطة الثقافية في منطقة كردستان ذات الحكم الذاتي.

ان سر نجاح «كاروان» وانتزاعها الود والمحبة من قلوب القراء وجماهير المثقفين يرجع إلى عدد من العوامل والأسباب منها، أولاً: وجود أوسع هيئة تحرير لها من ادباء ومثقفين و صحفيين لهم قدراتهم وامكاناتهم الأدبية والثقافية ويتمتعون بمكانة مرموقة في الوسط الأدبي والثقافي الكردي. ثانياً: قيام أعضاء هيئة التحرير بتأدية اعمالهم مجاناً وبدون مقابل ومثل هذا الأمر غالباً ما يأتي بنتاجات واعمال رصينة، لأنه نابع من غاية نبيلة تقوم على التضحية ونكران الذات والروح العلمية. ثالثاً: صدورها في مركز الحكم الذاتي، وما ينجم عن ذلك من احتكاك مباشر بالأدباء والقراء وجماهير المثقفين في المنطقة. رابعاً: اصدار المجلة، منذ عددها الأول بشكل ثابت ومنتظم، وهناك قلة من المجلات الكردية التي استطاعت ان تصل الى المكتبات بشكل ثابت ومنتظم، والثبات والتنظيم في صدور «كاروان» جعلاها موضع ثقة وتقدير المثقفين والقراء. خامساً: دعم الحكومة الوطنية السخي واللامحدود لها، سادساً: اصدارها باللغتين الكردية والعربية، مما جعل قراء اللغتين يلتفون حولها، يقرؤنها ويتحفونها بمختلف النتاجات والكتابات، والجدير بالذكر، ان الكتابات المنشورة باللغة العربية فيها مكرسة لخدمة الثقافة الكردية قبل كل شئ فالقسم العربي بالمجلة يعرف القارئ العربي بالأدب والتراث الكرديين بدرجة رئيسة. سابعاً: التفاف الكتاب والمثقفين والقراء حولها.

وفي رأينا، ان النقاط المار ذكرها أعلاه، مقومات رئيسة اصبحت ركيزة «كاروان» لارتقاء قمم النجاح خلال عام من صدورها، غير اننا رغم كل هذا، نعد الفراغ الذي سدته وما حققته وانجزته من أمان وطموحات، نعد ذلك دون مستوى الطموح الذي ننشده، ولعل السبب يكمن في عدد من العوامل مثل قلة الكادر الصحفي والفني في المنطقة وعدم وجود مطبعة خاصة بها لحد الآن في أربيل، لأن طبع المجلة لا زال يتم في بغداد، وهذا الواقع يهدر الكثير من الوقت والمال. ولعل السبب الأهم في احساسنا بأن المجلة ما برحت دون مستوى الطموح المطلوب، يكمن في انها ولدت في ظروف الحرب التي شنتها الطغمة الخمينية على شعبنا ووطننا ومرور بلادنا في ظرف استثنائي من جرائها.

ختاماً، فأن مجلة «كاروان» إذ تحتفل بعيد ميلادها الأول، ويحتفل معها كتابها وقراؤها، فأنها تعاهد جماهير المثقفين وكل القراء بأن تكون عند حسن ظنهم، وان تنشر دوماً الافكار والمبادئ الانسانية السامية التي تغرس في النفوس المحبة والأمل والتفاؤل بالمستقبل الوضاء وروح التآخي بين الشعبين الشقيقين العربي والكردي، وان تساهم مساهمة فعالة في معركة شعبنا العظيمة معركة «قادسية صدام» المجيدة. وهي لعلى ثقة أكيدة بأنها ستكون عند مستوى الطموح في المستقبل، وان النصر سيكون حليفها وحليف شعبنا وجيشنا وقائدنا في معركة الشرف والكرامة التي نخوضها منذ ثلاث سنوات ضد الطغمة الخمينية ومن ورائها كل قوى الشر والعدوان في العالم.

لتتعزز مسيرة «كاروان» مجلة الأمانة العامة للثقافة والشباب، مجلة المثقفين الاكراد.

هيئة التحرير

قصائد من شعر كوران :

الدرويش عبدالله

من صفار لونك، وصورة اليد والمزمار الخائرين، ايها الدرويش
وددت لو سمعت لحناً كله حزن ومأتم
في سيمائك وجدت هيكل عمر حفرته الحسرات
بدا لي حظك عشاً لبلبل الهموم
نعم، يبدو أن قدر الفنان عند شعبٍ بسيط
مثل صورة القمر في حوض ماءٍ عكرٍ
غير أن الشعب الواعي
يمنح عرش الرفاه وتاج التقدير
لأستاذ مثلك من خلال مزمار، ذي افواه[2]
ان تبكي وتنطق السحر، بسحر نغمات الملائك
اخي الدرويش، انت هائم، متشرد تكسب العيش
سم الاضطر يجبرك فتبتغي اللقمة من اناسٍ لئام
الموت تفضله، على حشر امواج الناي في آذان جهلة[3]
ما العمل؟ فحظ بعض المواهب الكبرى
بذرة في مهب الريح، تنمو على صخور صلدة
إن لم تضع الخليقة قدر عمرك بهذا الزمن
الله اعلم، اين كنت تكون، بأيّ عرش كنت تمسد الأكمام
لم تدرس حرف مدرسة، لم يمسك استاذ بيدك
الذكاء وحده، علم هذا الفن مزمارك
اوزان الغناء كلها، طويلها وقصيرها
جعلتها باصابع الفن اسير جهودك البطولية، المنتصرة[4]
آه ما اكثر ما سمعت من الموسيقى، إنفعالات روح اجنبية
فقد تعكر مزاجي الكردي، ايها الدرويش عبدالله
اماناً فاملأ بهذا اللاوك والآي آي والحيران، [5]
بأمواج الذوق القومي، اعماقي الخاوية المكتئبة
فانت اكثر الفة مع روحي من بيتهوفن والله
إذن ايها الدرويش ناجِ روحي البائسة

الهوامش

(1) الدرويش عبدالله عازف مزمار نابغ، رايته قبل ربع قرن. كان يعيش في هور امان على الاغلب.
(ملاحظة من المترجم - كتب كور ان هذا الهامش في بداية الخمسينات)
(2) افواه - اي ثقوب المزمار حرفيا (المترجم).
(3) جهلة - حرفياً - اناس غير متذوقين (المترجم).
(4) حرفياً جهودك الزالية - نسبة الى زال - بطل من ابطال شاهنامة الفردوسي، والد رستم. وكلمة (زال) تعني المنتصر (المترجم).
(5) لاوك، آي آي، حيران. مقامات غنائية كردية (المترجم)

ترجمة

الدكتور عزالدين مصطفى رسول

الى حسناء على الطريق

لليلة واحدة حط مساري القائه رحاله بهذه القرية
غداً، إذ تشرق الشمس، امتطي جوادي واغادرها
مثل رضيع ذي ليلة واحدة، إذ تغدو القرية
خالية بعد فنائه، من اسمه ورموزه،
مثله اترك القرية، دون علامة، دون رسم قدم،
فلا تحذري ايها الملاك، ولا تشردي الى منقلة الطريق

هذه النظرة المنكسرة من طرف عينيك المخمورتين
لا تنزليها الى موضع قدميك، بل انظري صافية، مرفوعة الهامة
ذري اصابع الدلال، لا تمسكي ثنايا طاقية الاستحياء
كي تظهر الشفاه الوردية، والضفائر المتدلية والخد الناعم
لا تحذري من اللهفة الحارة لنظراتي
فانا رجل جعلت من الجمال قبلة إيماني
نظرة القيها انا، على ذلك القد الشامخ
هي نابعة من قلب صافٍ، نذرتها للجمال وحده

وعندما ارحل غداً من هذه القرية فاملي
ان تحمل ذكرياتي اجمل رموزها!
إذ انكما ـ آه ـ رغم انكما توردانني الردى
غير انكما، انت وقريتك، ستبقيان في خلدي
وانت.. مع كل حسناء اراها الى المحات
ستغدين لؤلؤة في قلادة اشعاري

لهفي على عام مضى

قولوا للحبيبة، قولوا للحبيبة، الحبيبة المدللة
الف مرة، لهفي على عام مضى، انا المسكين
لهفي على عام مضى

اهوى عاماً فات
كان فيه عمر عشقي القصير
فجاة جاءا وفاتا دون ان يلحظا
ملّ دنيا من الرغبات
وبحر من الحنين
وتخلفت عن عام مضى
قولوا للحبيبة، قولوا للحبيبة، الحبيبة المدللة
الف مرة، لهفي على عام مضى، انا المسكين
لهفي على عام مضى

ما مرّ يوم لم تسعد عيناي فيه بالوصول
فكان فيه هدوء الآلام
مامرّ يوم لم تات فيه الحبيبة بتغنج
كغزالة تتهادى بين مروج الربيع
لتمر امامي
وتصيبني بطرف عين مخمورة
قولوا للحبيبة، قولوا للحبيبة، الحبيبة المدللة
الف مرة، لهفي على عام مضى، انا المسكين
لهفي على عام مضى

في كل يوم شيٌ من مهابه ودلال
في كل خلوة شيٌ من النجوى
منها لوم ومنىً امل
في قبلة، في قرصة، في عضة
في كل لقاء صوت ولحن
بلقيا معشوقة يهواها القلب
قولوا للحبيبة، قولوا للحبيبة، الحبيبة المدللة
الف مرة، لهفي على عام مضى، انا المسكين
لهفي على عام مضى

قولوا للحبيبة، قد راينا منكود حظٍ
من اجل البعاد، يسكب فيضاً من دموع
في لحظة واحدة
وينفث الزفرات في لحظة اخرى
متذكراً قامة كاللبلاب
وعيناً سوداء وضفائراً خاوية
قولوا للحبيبة، قولوا للحبيبة، الحبيبة المدللة
الف مرة، لهفي على عام مضى، انا المسكين
لهفي على عام مضى

إن سالت من؟ قولوا انسان مقطوع
تخرب عش قلبه
طول عام فطم من حبيبته
طول عام يبكي على حبيبته
رمق قليل قد بقيّ فيه وصوت خافت
كان يقول! إنه لا يحتاج الى علامة
فالحبيبة ادرى، اي مسكين، الف مرة في اليوم
يصرخ، لهفي على عام مضى، لهفي على عام مضى

قصائد كلاسيكية من پرتو الهكاري

إعداد وترجمة : عبدالرحمن مزوري

* پرتو الهكاري شاعر كردي سلس الاسلوب جزيله .. مبدع في إلتقاط صوره الشعرية .. يضع اللفظ الجميل موضعها .. ويتلاعب أحياناً كالقدماء بالجناس والمطابقة .. يرد في قصائده المصطلحات الصوفية كالوجد والحق والطور والتجلي وألست ... وغيرها ، يكاد يكون شعره غناء كردياً حزيناً .
* يعتقد البروفيسور قناتي كوردو ! انه عاش في نهاية القرن الثامن عشر وبداية التاسع عشر الميلادي .
* يجوز انه كان من إمراء الهكاري فيرد إسمه في بعض المصادر پرتو بگ أو شاه پرتو .. لكن المؤرخ البدليسي لا يذكر إسمه في [الشرفنامه] .
* إنه في رأينا تلميذ ذكي ومتفوق في مدرسة [الجزيري] الخالدة ، المدرسة التي أنجبت نور الدين البريفكي ورمضان البوطي والشيخ موسى الهساري [جگرخوين] وأحمد مخلص في بعض قصائده .
* يقول عنه صاحب [زاري كرمانجي] حسين حزني المكرياني بأن قصائده الرقيقة تشبه قصائد حافظ الشيرازي .
* تذكر أغلب المصادر انه أتم كتابة ديوانه عام 1221هـ / 1806م تحت إسم [عبدالله] .. فمن المحتمل إنه كان حياً بهذا التاريخ وان اسم الشاعر قد يكون [عبدالله] .. علماً بان الاستاذ عبدالرقيب يوسف في [الديوان الكرمانجي] يعتقد بان [پرتو] هو لقب الشاعر وليس إسمه العلم .
* .. وأخيراً حقق ديوانه المرحوم صادق بهاء الدين آميدي على نسخه [فريدة] باقية ، وطبعه في بغداد عام 1978م .. ومن هذا الديوان المطبوع ترجمنا هذه القصائد .

قصيدة (1)

إرحمينا ،
يا فاقدة العطف والشعور
أشرقي علينا كالشمس ،
وأزيلي السحب .. عن النور
أخرجي عن هذا التخفي الحلال
من وراء الستائر
وأنصبي خيمة الجمال في الصحراء .. صحراء الغور
إفتحي أبواب الكنوز والخزائن ..
باعدة عنها الطلاسم
لتحولي فقري الى غني
وسفري في متاهات الوجد .. الى إياب مقرور
حلي عقد الجدائل ..
كي تبدين حرة
وأقذفي البرقع الداكن عن الوجه ، كي نعيش بسرور
إبعدي الالم عن العبيد ..
فالفؤاد عبد لعشقك
الطفى عليه لطفاً كاملاً .. أو لطفاً بقصور !

قصيدة (2)

من غير ترياق الوصال ،
هل لمرضنا من علاج .. ؟ !(2)
ومن سم بعدها والفراق ..
إنحرف بنا السلوك .. والمزاج
مفلس أنا
لن أستطيع شراء بضاعة ،
الغنج والدلال بغير الروح ؟ !
رميت بقلبي وبروحي ..
الى سوق المزاد
أسفاً ان سلعنا كاسدة بغير رواج
يا عجباً لسكري وتحيدي ،
من خمور عيونها المعتقه
وهل يكون الانسان سكران خمر ،
غير ساكب من زجاج ؟ !
نور جيدها اللجيني من نور طور [موسى] ..
ومن المشرق والمغرب يأتيها ،
من الوالهين الخراج

أنت ملكة الحسن ..
فمبارك لك ،
ذاك العرش والتاج
في خيال جيدها والجبين ..
يتبدد ظلام همومنا ،
كتبدده بشعلة أو سراج
من نور عينيها ..
تنبع بهجة قلبي
وبها يكون فخر [پرتو]
ومباهاته و الابتهاج

قصيدة (3)

لسهام لحاظك ..
جعلت صدري الهدف
وروحي أتلفتها خناجر غمزاتك المتتالية ..
يتتالي جند السلطان الواقفين صفاً بصف
نضارك الؤلؤ والبحر ..[3]
اللؤلؤ المخفي في الصدف
الحاسدون جمالك يموتون بغيضهم
والخلان ينالون رتب العلى
رتب العز والشرف
كيف أصف حسنك الفتان بالكلمات
وهل يتساوى اللؤلؤ والخزف ؟ !
تبدين في مجلس العشرة
وفي حلقات السكارى
حيث تفوح من ذوائبك موسيقى [الچنگ] ..[4]
ومن صدري صوت الدف
لهذا كان إختيارنا الأحتراق ،
في أتون العشق
بدل العيش في الدنيا الزائلة هنا ،
أو في الطرف
اي [پرتو] حينما تمسكت بأطراف
[شيخ النقشبند]
سمعت الهاتف الغيبي :
[فرح ولا تخف] !

قصيدة (4)

رغم حصتي من ألم الهجران ،
والنصيب
فألم الحبيب وأتعابه ،
أعذب ،
من السكر والزبيب
جعلني العشق ،
أسير تجاعيد ضفائرها
وحبة شامتها
أوقعتني خلسة ،
في الفخ القريب
عليل وعلتي في فؤادي
لا تبحث سدى ،
عن الدواء أيها الطبيب !
لا تحرجوني بعناوين الحساد والرقباء ..
فبان قامتها الرفيعة[5]
تجلب كل يوم ،
ألف رقيب
عندليب دوحة الحسن أنا ،
أم بلبل روضة المحيا ،
أم أني فراشة مغرمة ،
بذبالة
وجه الحبيب ؟ !
في دعوى إغتصاب ،
قلبي المسكين
وقفت عساكر الخط والخال
.. والخصل والذوائب
بالصف والترتيب
بات [پرتو] صديع هذا النقش ،
نقش الاعراب والجزم والنقط ..
هذا النقش العجيب ! !

الهوامش :

(1) الغور = الظباء ، الغزلان .
(2) الترياق = معرب [ترياك] . الافيون ، المورفين .
(3) نضارك = القصد هنا اسنانك الفضية .
(4) الجنك = آلة موسيقية معربها [الصنج] .
(5) البان = اسم نبات معطر . ورد [غصن البان] كثيراً في الشعر العربي القديم

جمع طاهر احمد حويزى

كردستان في الكتب القديمة

نقلتها كما هي؛ وتحتاج الى التتبع والشرح والتعليق

1 — (بيرُ) ؛ بغير تعريف : بلد حصين من نواحى (شهرزور) [1]

2 — (بيتُ النار) : قرية كبيرة من قرى (اربل) من جهة (الموصل) بينها وبين اربيل ثمانية اميال [2].

3 — (كفر عزّى) : قرية من قرى (اربل) بينها وبين الزاب الاسفل ينسب اليها قاض اربل [3].

4 — (حَزّة) : بليدة قرب اربل من ارض الموصل، ينسب إليها (النضاف الحزيّه) وهى ثياب قطن رديئة، وهى كانت كورة اربل قبل، وكان اول من بناها (اردشير بابك) [4].

5 — (تل هَفتُون) : بليدة من نواحى اربل تنزلها القوافل فى اليوم الثانى من اربل لمن يريد (اذربيجان)، وهي فى وسط الجبال وفيها سوق حسنة وخيرات واسعة، وإلى جانبها تلّ عالٍ عليه اكثر بيوت اهلها، يظن انه قلعة وبه نهر جارٍ واهله كلهم اكراد ارايته غيرمرة [5].

6 — (خُفتيان) : قلعتان عظيمتان من اعمال اربل، احداها على طريق (مراغة)، يقال لها (خفتيان الزّرزارى) على راس جبل من تحتها نهر عظيم جارٍ وسوق وواد عظيم. والأخرى (خفتيان سُرخاب بن بدر) في طريق (شهرزور) من (اربل) وهي أعظم من تلك وأفخم ويكتب فى الكتب (خُفتيندْ كان) [6]

7 — (الدّشت) : بليدة في وسط الجبال بين (اربل و (تبريز) رأيتها عامرة ، كثيرة الخير، اهلها كلهم اكراد [7].

8 — (دَيْلمتان) : قرية قرب (شهرزور) بينها تسعة فراسخ كان الديلم في ايام الأكاسرة، إذا خرجوا للغازة عسكروا بها وخلّفوا سوادهم لديها وانتشروا في الأرض غائبين، فإذا فرغوا من غاراتهم عادوا اليها ورحلوا الى مستقرهم [8]

9 — (رُم) : جمعه رمُوم، وتفسير الرموم، محالّ الاكراد ومنازلهم بلغة فارس وهى مواضع بفارس [9].

10 — (الزاب الاسفل) : فمخرجه من جبال (السُّلق) (سلَق احمد بن روح بن معاوية من بنى أود) ما بين (شهرزور) و (اذربيجان)، ثم يمرّ الى ما بين (دقوقا) و(اربل)، بينه وبين الزاب الاعلى مسيرة يومين أو ثلاثة ثم يمتد حتى يفيض في دجلة عند (السنّ) [10]

11 — (السُّلقُ) : جبل عال مشرف على الزاب من اعمال الموصل، متصل بأعمال (شهرزور) يعرف بـ (سلق بنى الحسن بن الصباح بن عبّاد الهمدانى) له ذكر في الأخبار والفتوح [11].

12 — (شاقِرد) : قرية كبيرة بين (دقوقاء) و (اربل) فيها قليعة وبها تين لا يوجد مثله في غيرها [12].

13 — (سينباباد) : ايضا قرية من اعمال (خلخال) من اعمال (اذربيجان) ذات منارة فى وادر أيتها واهلها ليسمونها (سنكاواذ) يكتبون في الخط (سنجاباباد) [13].

14 — (حوسةُ) : جاء ذكرهم في كتاب (مسالك الأبصار) ومسكنهم في شهزور) [14].

15 — (رازنان) :بلدة من اعمال (اربل) يقال لها (رازنان) وفي (تذكرة الحفاظ) لابى المحاسن (رازيان) بالياء [15].

16 — (نَكدَة) : وسرنا منها (اى نكده)، إلى مدينة (قيسارية) وهي من البلاد صاحب العراق وبها عسكر اهل العراق واحدى خواتين الامير (علاء الدين)، حوالى سنة (731 هـ)، وهو من اكرم الخواتين وافضلهن ولها نسبة من ملك العراق وتدعى (آغا) ومعنى (آغا) الكبير، وكل من بينه وبين السلطان نسبة يدعى بذلك [16].

17 — (وادى القريشية) : في سنة (628 هـ) استولى التتر على مدينة (اسعردثم مدينة (طنزة) وساروامن (طنزة) الى واد بالقرب من طنزه يقال له (وادى القريشية) فيه طائفة من الأكراد يقال لها (القريشية)، وفيه مياه جارية وبساتين كثيرة والطريق اليه ضيق، فقاتلهم (القريشية) فمنعوهم عنه وامتنعوا عليهم وقتل منهم كثير، فعاد التتر ولم يبلغوا منهم غرضاً [17].

18 — (اربل) : في هذه السنة (628) هـ فى ذى الحجة وصل طائفة من التتر من (أذربيجان) الى اعمال (اربل) فقتلوا من على طريقهم من التركمان (الإيوائية) والاكراد

(الجوزقان) وغيرهم، إلى أن دخلوا بلد (اربل) فنهبوا القرى وقتل من ظفروا به من اهل تلك الاعمال وعملوا الاعمال الشنيعة التي لم يسمع بمثلها من غيرهم، وبرز (مظفر الدين) صاحب (اربل) في عساكره واستحد عساكر الموصل فساروا اليه فلما بلغه عود التتر الى اذربيجان اقام في بلاده ولم يتبعهم فوصلوا الى بلد (الكرخينى) وبلد (دقوقا) وغير ذلك وعادوا سالمين [18].

كتب تاجر من اهل (الرى) الى اصحابه في الموصل يقول : لا تنظنوا ان هذه الطائفة من التتر التي وصلت الى (نصيبين) و (الخابور) و الطائفة الاخرى التي وصلت الى (اربل) و (دقوقا) كان قصدهم النهب انما ارادوا ان يعلموا هل في البلاد من يردهم أم لا ؟ فلما عادوا اخبروا ملكهم بخلوا البلاد من مانع ومدافع وان البلاد خالية من ملك وعساكر فقوى طمعهم وهم في الربيع يقصدونكم [19].

19 — (شهرزور) : والعقارب القاتلة تكون في موضعين ، بـ (شهرزور) وقرى (الاهواز)، إلاّ انّ القواتل التي بالاهواز جرّارات، ولم نذكر عقارب (نصيبين)، لأن اصلها ـ فيما لا يشكون فيه ـ من (شهرزور، حين حوصراهلها ورُموا بالمجانيق، وبكيزان محشوّة من عقارب (شهرزور) حتى توالدت هناك، فأعطى القوم بايديهم، أى اعلنوا الخضوع [20].

20 — (دقوقا) : أصابت النقود جدّة ولحقها استقلال ونالها النشاط ايام الخليفة الناصر الدين الله وصارت تضرب ببغداد وحدها الإ في بعض حالات استثنائية في ايامه ف (دقوقا) وفي عهد الخليفة المعتصم بـ (اربل) [21].

وفى ايام ركن الدين (اسماعيل) ضرب دينار في الموصل سنة (659 هـ) وعليه اسم (هولاكو) وفي (اربل) ضربت نقود نحاسية في سنة (661 هـ) وفي زمن (كيخاتو خان ابن اياقا) سنة (691 هـ) ضرب فى (اربل) من النقود العراقية في ايامه.

وضرب في زمن السلطان الأعظم ابو سعد بها درخان) في البصرة و (اربل) و (واسط) و (الموصل) [22].

21 — (نصيبين) : فكان نزولنا بها في خان خارجها، وبتنا ليلة الاربعاء الثانى من ربيع الاول، ورحلنا صبيحته فى قافلة كبيرة من البغال والحمير؛ (حّرانبين) و (صلبيين) وسواهم من اهل البلاد : بلاد بكر وما يليها وتركنا حاج هذه الجهات وراء ظهورنا على الجمال. فتمادى سيرنا الى اول الظهر ونحن على أهبة وجذر من اغارة (الاكراد) الذين هم آفة هذه الجهات من الموصل الى نصيبين الى مدينة (دُنيصر) يقطعون السبيل، ويسعون فساداً فى الارض وسكناهم فى جبال منيعة على قرب من هذه البلاد المذكورة، ولم يُعن الله سلاطينها على قمعهم وكفّ عاديتهم ! فهم ربمّا وصلوا في بعض الأحيان الى باب (نصيبين)، ولا دافع لهم ولا مانع الإ الله عز وجل [23].

22 — (فارس) : ذكر (الطبرى) في سنة تسع وتسعين أن الحجاج خرج إلى الاكراد الذين غلبوا على عامة ارض فارس [24]

23 — (قالى قلا) : قال شيخنا (ابن الاثير) في تأريخه : إنه ـ أى (صلاح الدين) ـ نزل عليها فى الدفعة الثالثة، وكان زمن الشتاء وعزم على المقام واقطاع جميع (الموصل)، وكان نزوله فى (شعبان) من سنة احدى وثمانين وخمسمائة، فأقام شعبان وشهر رمضان وترددت الرسل بينه وبين صاحبها، فبينما و كذلك مرض (صلاح الدين)، فعاد الى (جران)، فلحقته الرسل بالاجابة الىٰ ما طلب وتم الصلح علىٰ أن يسلم اليه صاحب الموصل (شهرزور) واعمالها، وولاية (قالى قلا) وما وراء الزاب من الاعمال، وأن يخطب له على المنابر، وينقش اسمه على السكة [25].

24 — (مرند) : مدينة من اعمال (أذريبجان) وهي قرية من (اربل) [26].

25 — (المارانى) : (أبو عمرو عثمان عيسى بن درباس بن فير بن جهم بن عبد وسن الهدبانى، المارانى الملقب (ضياء الدين). (المارنى) : هذه النسبة الى (بنى ماران) بالمروج تحت الموصل [27].

26 — (شَرَخان) : تقى الدين ابن الصلاح أبو عمر وعثمان ابن عبد الرحمن الشافعى الكردى الشهرزورى الشَرَخانى؛ (شرخان) قرية من اعمال (اربل) قريبة من (شهرزور) [28].

27 — (بلاد الكرد) : فى السنة الثالثة من خلافة (عثمان) إنتقضت بعض بلاد الفرس على المسلمين، وفعل فعلها

بعض بلاد الاكراد [29]

28 – (دلوك) : وسير ابو عبيدة غياض بن غنم الى ناحية (دلوك) و (عبان) فصالحه اهلها على مثل صلح (منبج) وولى ابو عبيدة كل كورة فتحها عاملاً وضم اليه جماعة، وشحن النواحى المخوفة وسار الى (بالس)، وبعث جيشاً مع (حبيب بن مسلمة) الى (قاصرين) فصالحهم اهلها على الجزية او الجلاء، فجلا اكثرهم الى بلد الروم وارض الجزيرة وقرية جسر مينح [30].

29 – (جبال الاكراد) : ارسل سلطان (محمود غازان) صاحب ايران رسالة الى السلطان الملك الناصر (محمد بن قلاون) صاحب بلاد مصر والشام وارسل الرسالة فى يوم العاشر من شهر رمضان سنة (700 هـ) فى جبال الاكراد [31].

30 – (بلاد الاكراد) : هذه الاسماء لم نعرف مواقعها كما هي : (الكختا)، (كركر)، (حجر شغلان)، (سرفندكار)، (القُصير)، (بفراس)، (الرّاوندان)، (اشفْر)، (بكاس)، (الدّربْـاك)، (حاسن)، (ازبـك)، (سنوب)، (بـوشاظ)، (الدّربند)، (عين دارا)، (الحُمة)، (خلاط)، (طلان)، (تاخ)، (كريزاك)، (البارعية)، (حانى) [32].

31 – (بسقاد) : بلاد (بسقاد) وهى مقام طائفة من الاكراد، يقال لهم (القرياوية) وبيدهم من بلاد (ازبن)) وبلاد (الكركار) : وهي مقام طائفة منهم يقال (الحسنانية) وهم على ثلاثة ، بطن احدها طائفة (عيسى شهاب الدين) ولهم خفر قلعة (برى) و (الحاص) وطائفة تعرف بـ (التلية) وثالثها (الجاكية) ولكل طائفة منهم امير يخصهم. (دربند قراير) : مقام طائفة (القرياوية) ولهم خفارة (الدربند) [33].

32 – (شَعْرانُ) : وهو جبل بالموصل، وقيل بنواحى (شهرزور)؛ قال (ابن الكيت) : هو بناحية (باجَرمَق)؛ وسمىٰ جبل (القنديل) وبالفارسية (تخت شيرويه)؛ وهو من أعمر الجبال، فيه من جميع الفواكه وانواع الطيور، وفيه الثلج الكثير شتاءً وصيفاً وإذا خرجت من (دقوقاء) ظهر ذلك وجه منه،يلى (الزاب الصغير) وهو بقرب (رستاق الزاب) من (شهرزور) [34].

33 – (شقلاباذ) : قرية كبيرة مليحة في لحف الجبل المطل على (اربل) ذات كروم كثيرة وبساتين مثمرة / ينقل عنبها الى (اربل) العام بطوله فيكفيهم، بينها وبين اربل ثمانية فراسخ.[35]

34 – (موش) : اما لفظة (موش) فهي تطلق في اصطلاح الارمن على الضباب [36] .

35 – (العقر) : قلعة حصينة في جبال (الموصل) اهلها اكراد، وهي شرقي الموصل تعرف ب(عقر الحميدية). خرج منها طائفة من اهل العلم منهم صديقنا (الشهاب محمد بن فضلون ابن ابي بكر بن الحسين بن محمد العدوي العقري النحوي اللغوي الفقيه المتكلم الحكيم جامع أشتات الفضل [37]

36 – (علّو) : من قلاع (البخْتية) الاكراد من ناحية الأرزن عن (ابن الاعرابي) [38]

37 – (العمادية) : قلعة حصينة مكينة عظيمة في شمال الموصل ومن اعمالها، عمرها (عماد الدين زنكي) بن آق سنقر) في سنة (537 هـ) وكان قبلها حصناً للاكراد، فلكبره خربّوه، فأعاده زنكي، وسماه باسمه في نسبه اليه، وكان اسم الحصن الاول (آشب) [39]

38 – وبنواحي (فارس) من احياء الاكراد مايزيد على خمسمائة ألف بيت شعر ينتجعون المراعي في الشتاء والصيف على مذاهب العرب [40]

39 – (نيروه) : من قلاع ناحية (الزّوزان) لصاحب (الموصل) [41]

40 – (هَرور) : حصن منيع من اعمال (الموصل) شماليها وهو من اعمال الحكارية بينه وبين العمادية ثلاثة اميال فيه معدن الموميا ومعدن الحديد. [42]

41 – (هرور) : حصن من اعمال (اربل) في جبال لها من جهة الشمال.[43]

42 – (قنّا) : ناحية من (شهرزور) عن (الهمذاني) [44]

43 ـ القبائل الكردية : ورد في كتاب (السلوك) للحفزيزي (3/1 — 4) و ذكر عدداً من القبائل الكردية ، اهمها : (الكورانية) ، (الهذبانية) ، (البشنوية) ، (الشاهنجانية) ، (السيرنجية) ، (البزولية) ، (المهرانية) ، الزرزارية) ، (الهارية) ، (الحميدية) ، (الشنبكية) ، (المروانية) . ولقبيلة (الزرزارية) قدماً راسخة في التأريخ ،حتى ان (ابن الكثير) (تأريخه 259/12) نسب اليها (اسد الدين شيركوه بن شاد) عم (صلاح الدين الايوبي) ، وقال : انهم اشرف شعوب الاكراد[45]

44 — (سمياط): وهي من بلاد (الزرزارية) [44]

45 - (مَرْكُويه) : الوارد ذكرها في كتاب (الاشارات) (للهروي) ص 69 حيث ذكر بان للنبي (جرجيس) ـع ـ ايضا قبرا في موضع يقال (مركويه) من اعمال (ارميه) في آذربيجان)[47]

46 - (آشنة) بلدة زارها (ياقوت) وهي بطرف (آذربيجان) من ناحية (أربل) بينها وبين (اورميه) يومان وتبعد عن (اربل) خمسة ايام ، إلا انه رآها خربة .[48] خربت من السيل في سنة (551 هـ) .

47 — ماهان: رستاف كبير يضم قرىً كثيرة بالقرب من (اشته) وليَ القاضي (المهاتي) (547 — 627هـ) القضاء باربل [49]

48 — (مُشتكهْرَ): هي التي تسمى الآن (مشكور) من الداخل تحت الولاية الاربلية (مشكبهر) [50].

49 — (شهرزور):

كورة واسعة في الجبال بين (اربل) و همدان) والمدينة في الصحراء وعليها سور ضخم كما قال (ياقوت). وذكر ابن (خلكان) (233/3) انها من اعمال (اربل)، بناها (زور بن الضحاك) ومعناها (بلدة زور) وهي الآن خربة تسمى (ياسين تيه) أي تل ياسين [51]

انشد ابن وهبان لنفسه مُلغّزاً «شهرزور»

ما بلد نصف اسمهاجزء من الزمان

ونصفه الآخر لا يخلو من البهتان

بيّنه للسائل ياإذا الفهم والبيان[52]

(50 — خلكان:

هو ابو حفص ... بن ابراهيم بن ابي بكر بن خلكان من قرية معروفة بجده منسوبة اليه على طريق النسبة الكردية [53].

51 — (بشيران): من قرى بين الجبلين. وذكر ياقوت: ان (بشير) قلعة من قلاع الاكراد (البشنوية) من نواحي (الزوزان)، و(الزوزان) هذه كورة بين جبال ارمينية وخلاط واذربيجان وديار بكر والموصل واهلها ارمن وفيها طوائف من الاكراد وفيها قلاع كثيرة منها قلعة (بشير) [54].

52 — دُنيسْر: بلدة مشهورة من نواحي الجزيرة تحت ماردين [55]

53 — حصن كيفا: ويقال: (كيبا) ويظنها ياقوت كلمة ارمنية وهي بلدة وقلعة كبيرة مشرفة على دجلة بين آمد وجزيرة ابن عمر وتقع في (ديار بكر) [56]

54 — جِقْون: جبل بنواحي الموصل

(تل حفتون): قال محمد امين زكي انه من المدن التي اضافها المغول الى عاملهم على اربل المدعو (مبارز الدين كك) وقد كتب (Fiey)فصـلا عن الجبال الواقعة شرقي اربل و (حبتون) من ضمنها [57].

55 — الهكارية: وهي بلاد تشتمل على حصون وقرى من اعمال الموصل [58]

56 — حزّة: وهي كذلك بليدة قرب اربل، وكانت قصبة كورة اربل قبل [59]

57 — بلط: من (البلدان) وهي بلد فوق الموصل [60]

58 — (بيت الصيادين): ذكر (Fiey)وجود قريـةنسطوريّةجنوبي اربل تسمى (بيت الصيادين) وكانت تعود لأبرشية اليعاقبة في القرن الثالث عشر للميلاد. وانآخر ذكر لها في الكتابات اليعقوبية كان سنة (1317 م) [61]

59 — الكرخيني: وهي قلعة حصينة بينها وبين اربل مسافة يومين [62]

60 — قلعة زلم: ياقوت الحموى (معجم البلدان) هذه القلعة التي كانت مركز امارة شهرزور تقع في الجبال الوعرة على طريق كركوك، تبريز [63]

61 — (ده ربنـد خليفـة) في العهـد العبـاسي، (دهـربنـدايمـان شـاه = ايمان شـاه بـوغـازي) في زمن العثمـانيـين = (د ه ر به ندى بازيان) [64]

62 — منطقة (صوران): هي المنطقـة الواقعة بـين نهري الزاب الصغير والزاب الكبير [65]

63 — مشعلة: لعلهـا (مشيلة) الواردة في (شرفنـامة) وهي من القلاع القديمة المندثرة في مناطق جوازو واورامان [66]

المصادر والهوامش:

(1)،(2)،(3) (معجم البلدان) ليقوت الحموي (ج ـ 1) ص 523،522،525 و (ج ـ 4) ص 471

(4) (معجم البلدان) ص 256 (ج ـ 2).

(5) معجم البلدان) (ج ـ 2)ص 45.

(6) معجم البلدان (ج ـ 2) ص 380،379.

(7) معجم البلدان (ج ـ 2) ص 456.

(8) معجم البلدان (ج ـ 2) ص 544.
(9) معجم البلدان (ج ـ 3) ص 71.
(10) معجم البلدان (ج ـ 3) ص 238.
(11) معجم البلدان (ج ـ 3) ص 238.
(12) معجم البلدان (ج ـ 3) ص 310.
(13) معجم البلدان (ج ـ 3) ص 262.
(14) جلد اول كتاب (تأريخ مردوخ) تأليف الشيخ محمد مردوخ كردستاني ص (88)
(15) مشاهير الكرد وكردستان تأليف محمد امين زكي ترجمة الأنسة كريمته وتنقيح الاستاذ محمد علي عوني (ح ـ 2)
(16) (رحلة ابن بطوطة) (ج ـ 1) مطبعة مصطفى محمد /القاهرة / 1938/ ص 188.
(17)،(18)،(19) (الكامل في التأريخ) لابن الأثير (ج ـ 9) ص 386،385.
(20) كتاب (الحيوان) تأليف ابن عثمان عمرو بن بحر الجاحظ بتحقيق وشرح عبد السلام محمد هارون / طبع القاهرة (1359هـ 1940 م) (ج ـ 5) ص 358
(21) تاريخ النقود العراقية) لما بعد العهود العباسية ـ المحامي عباس العزاوي 1958 بغداد ص 17.
(22) (تاريخ النقود العراقية) لما بعد العهود العباسية ـ المحامي عباس العزاوي 1958 بغداد ص 46 — 50 — 54 — 59 — 60 .
(23) (رحلة ابن جبير) تحقيق الدكتور حسين نصار دار مصر للطباعة 1955 والرحلة كانت في سنة (578 — 581 هـ) ص 227.
(24) (وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان) ابن خلكان (ج ـ 5) ص 333
(25) (وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان) ابن خلكان (ج ـ 6) ص 172.
(26)، (27) (وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان) ابن خلكان (ج ـ 2) ص 408،12.
(28) (وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان) ابن خلكان (ج ـ 2) ص 409.
(29) (دائرة معارف القرن العشرين) حرف (ع) (ج ـ 6) ص 158 ـ محمد فريد وجدي.
(30) (الفتوحات الاسلامية) ـ احمد زيني دحلان ـ ص 54.
(31) (صبح الاعشى للقلقشندي) (ج ـ 8) ص 71.
(32) (صبح الاعشى للقلقشندى) (ج ـ 8) ص 225،222. ان الكتاب الاجانب يحرفون الاسماء والاعلام إما جهلاً او عمداً.
(33) (خلاصة تاريخ الكرد وكردستان) محمد امين زكي بك ـ ترجمة محمد علي عوني ـ المجلد الاول ص 382 — 383.
(34) معجم البلدان لياقوت الحموي ـ (ج ـ 3) ص 340.
(35) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 3) ص 365.
(36) شرفنامة ـ ترجمة الاستاذ جميل روزبياني ص 382 وباللغة الكردية (ته م و مو ن).
(37) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 4) ص 138.
(38) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 4) ص 147.
(39) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 4) ص 149.
(40) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 4) ص 227.
(41) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 4) ص 431،طبع بيروت 1957.
(42)،(43) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 5) ص 43.
(44) معجم البلدان لياقوت الحموي (ج ـ 4) ص 399.
(45) تاريخ اربيل ـ القسم الثاني ـ تعليقات سامي بن السيد خماس الصقار ـ ص 19 — 20
(46)،(47) تاريخ اربيل ـ القسم الثاني ـ تعليقات سامي بن السيد خماس الصقار ـ ص 42.
(48) تاريخ اربيل ـ تعليق سامي بن السيد خماس الصقار ـ القسم الثاني ص 42 — 43
(49) تاريخ اربل لابن المستوفي ـ القسم الاول ص 159.
(50) نفس المصدر السابق.
(51) تاريخ اربل لابن المستوفي ـ القسم الثاني ص 599.
(52) تاريخ اربل لابن المستوفي ـ القسم الاول ص 234 — 235
(53) نفس المصدر، والقرية المقصودة هي قرية خلكان.
(54) تاريخ اربل ـ القسم الثاني ـ تحقيق سامي بن السيد خماس الصقار ص 97.
(55) تاريخ اربل ـ القسم الثاني ـ تحقيق سامي بن السيد خماس الصقار ص 372.
(56) تاريخ اربل ـ القسم الثاني ـ تحقيق سامي بن السيد خماس الصقار ص 451.
(57) تاريخ اربل ـ القسم الثاني ـ تحقيق سامي بن السيد خماس الصقار ـ ص 461 لعلها جبل (هيبة سلطان) انظر الرقم (58).
(58)،(59)،(60)،(61) نفس المصدر.
(62) تاريخ اربل لابن المستوفي.
(63) مذكرات مامون بك بن بيكه بك ـ ترجمة محمد جميل الروزبياني وشكور مصطفى ص 8
(64)،(65)،(66) نفس المصدر.

الميتانيون

زبير بلال إسماعيل

توطئة :

ينتمي الاكراد الى أعرق أمم الشرق الأوسط الذي يعتبر مهداً للحضارات القديمة . ولما كانت دراسة التاريخ الكردي في مراحله القديمة والمتوسطة والحديثة غير وافية لذلك وجدت آراء مختلفة حول أصل الاكراد وتطورهم التاريخي . وقد ثبت الآن بصورة علمية بعد الاكتشافات الأثرية والدراسات القائمة عليها بأن الاكراد من سلالة قبائل زاگروس مثل الكوتي واللولوبي وغيرهما من القبائل التي إستوطنت جبال زاگر وس في قديم الزمان ، وكذلك القبائل الهندو ـ أوربية التي حلت في تلك الجبال وفي شرقيها وغربيها فيما بعد في الألف الثاني قبل الميلاد مثل الميتانيين والكاشيين أو في مطلع الألف الأول مثل الماديين والخائيين والكرتيين . ان الاكراد الذين هم ، حسب غالبية آراء الباحثين أحفاد الميدين ، حلت قبائلهم في المنطقة حوالى القرن التاسع قبل الميلاد ، ووجدت بقايا أقوام قديمة من الكوتيين واللولوبيين والحوريين (الميتانيين) وغيرهم كانوا زراعيين مستقرين فسيطرت عليها وفرضت سيادتها ، ثم أخذت هذه القبائل تستقر وتمتزج بالسكان الأصليين بمرور الأزمان . ولكي يتوضح ذلك حاولت القاء أضواء كافية على تاريخ شعب من الشعوب القديمة في المنطقة ، وهو الشعب الميتاني الذي لعب دوراً مهماً في شمالى (اعالي مابين النهرين وشمالي سوريا بين القرن السادس عشر والرابع عشر قبل الميلاد وأسس مملكة مهمة امتدت سيادتها على المناطق المذكورة .

يتجه الراي الآن الى أن موطن الشعوب الهندية الاوروبية كان في منطقة المراعي العظيمة الواقعة على الشواطئ الشرقية ، والشرقية الشمالية لبحر قزوين ، وربما عاش هناك الأجداد الأول الذين انحدرت منهم كل الشعوب الهندو ـ الاوربية فيما بعد ، وكانوا يتكلمون بلغة واحدة عندما كان لا يزالون شعباً واحداً ، وكما إنحدر الساميون من الصحراء الجنوبية الى منطقة الهلال الخصيب ، إنحدر البدو الشماليون من المنطقة أو ا لآراضي العشبية التى تمتد في نطاق واسع من الدانوب الأدنى وتتجه صوب الشرق على طول الشاطئ الشمالي للبحر الأسود ، مخترقة جنوب روسيا متوغلة في اسيا شمالاً وشرقاً حتى بحر الخزر (قزوين) الى أوربا وغرب آسيا ويستقرون بهما تماماً . وإندمج بين هؤلاء البدو الشماليين ، منذ عصور موغلة في القدم ، عنصر من الجنس الابيض يعرف باسم ـ الهندو ـ أوربي . ومن زمن قديم بدأ الناس في الهجرة متجهين في سبل متفرقة حتى إستقر بهم المقام في منطقة واسعة تبدأ غرباً من الحدود الشرقية للهند متجة صوب الغرب ومخترقة كل أوربا حتى المحيط الأطلسي ، ومن هنا جاءت تسميتهم بالهند ـ أوربيين .

ومن هؤلاء جماعة إندفعت نحو الجنوب والجنوب الغربي وإستطاعت ان تخضع السكان الذين كانوا يقطنون المنحنى

الغربي لنهر الفرات ، حيث أصبحوا الطبقة الحاكمة لأمة جديدة تدعى أمة الميتاني[1] تكونت الطبقة الحاكمة من ميتاني من مجموعة من قوم جربيين يحتمل إنهم كانوا بدواً نزلوا من المراعي الشمالية ، وكانوا أحفاداً لأوائل الناس الذين تعلموا تربية الخيول ، إذ عرف أولئك الأجداد كيف يربون الخيول ويمرنوها على الحرب وعلى جر المركبات الحربية قبل ان يترك أحفادهم بلادهم في الشمال وينزلوا الى الهلال الخصيب . ولهذا كان ميسوراً لبعض فرسانهم المهرة أن يندفعوا جنوباً أو غرباً ويهزموا من وقف في طريقهم من سكان منحنى نهر الفرات ، وإهتم أولئك الناس بتربية الخيول الى درجة أن أحد الفرسان الذين إشتهر أمرهم بينهم وإسمه (كيكولي) كتب مؤلفاً لمن يربي الخيول ، وقد عثر في عاصمة الحيثيين على جزء من هذا المؤلف على رقم من الطين . وظلوا في أرض الفرات يحكمون البلاد وكانوا أقدم إرستقراطية بناها أهلها على تربية الخيول . وفي النهاية جعل فرسان ميتانى من منهم ولاية حربية لها خطورتها . وكان استخدامهم الجواد بدءاً لعصر جديد في بلاد الهلال الخصيب ، وإستطاع حكام ميتاني بواسطةمركباتهم الحربية أن يصلوا في إنتصاراتهم في الشمال الغربي الى اختراق حدود (خيتا ـ بلاد الحيثيين في آسيا الصغرى[2]) . ولم تقف ميتاني الى ذلك الحد بل موقعها الجغرافي ساعدها على الوصول الى أهداف أخرى ، فانها كانت ملتقى الطرق التجارية ودروب القوافل التى تبدأ من آشور وتعبر الفرات في طريقها الى الغرب ، فلم يكن موقع ميتاني يجعلها عقبة كآداء فحسب بل أن ذلك ساعدها على غزو بلاد آشور فأحتلها ، وكان الآشوريون مدى فترة من الزمن خاضعين لحكمها .

ولم يكن الزعماء الميتانيون ـ بما لديهم من قوة لاستخدام الخيل ، الا في الطليعة لهجرات كبيرة قام بها الاقوام الهندو ـ أوربيون متجهين نحو الجنوب ونحو الغرب وإنتشروا من الهند حتى الجزر البريطانية ونحن نعلم أن شعب ميتانى كان يحكم في منتصف الهلال الخصيب حوالى عام 1500 ق . م وأن الميتانيين كانوا شعباً يمت بأصله الى (الدوحة) التي تتفرع منها بعض الشعوب الاوربية وأنهم كانوا يتكلمون لغة قريبة الشبه ببعض لغات أوربا . وإستقر بعض القبائل الهندو ـ أوربية في آسيا الصغرى بين الاناضوليين القدماء ، أما الميتانيون أنفسهم فكانوا سداً منيعاً في وجه تجارة آشور نحو الغرب مدى قرن من الزمان بل وصل بهم الأمر أن أوقفوا توسع آشور بوجه عام[3] .

شعوب جديدة في أوائل الالف الثاني قبل الميلاد .

حين سقطت بابل في سنة 1530 ق . م على يد الملك الحثي مرشلي الأول وازيلت سلالة حمورابي إنتزعت القيادة العسكرية والسياسية في بلاد وادي الرافدين شعوب جديدة ظهرت في أوائل الالف الثاني ق . م على مسرح السياسة في الشرق الأدنى ، وأخذت هذه الشعوب تتنازع على السلطة فأصبحت بلاد الرافدين تحت تأثير هذه العوامل القائمة في خارج حدودها . وكانت نشأة هذه الشعوب تشبه في كثير من الأحيان نشوء الاقطاع في أوربا في العصور الوسطى من ناحية إقتطاع الأرض وإمتلاكها والتوسع على حساب الشعوب الضعيفة .

وظهرت في الرقعة الممتدة من الشمال الشرقي لبلاد الشرق الأدنى حتى الشمال الغربي منها ثلاثة شعوب هامة إستقرت في المنطقة إستقراراً سياسياً وإقتصادياً وأول هذه الشعوب : الكاشيون الذين تركز حكمهم في بابل حال قضاء مرشلي الاول على آخر ملك من سلالة بابل الأولى وهو شمسو يتانا (1561 ـ 1530 ق . م) . أما الشعوب الخورية أو الحورية فقد سيطرت على الرقعة الممتدة من غربي بلاد ارمينيا حتى فلسطين ومن إيران حتى ساحل البحر الأبيض المتوسط في سوريا وذلك في حوالي منتصف الألف الثاني ق . م ، وقد تمكنوا بعد إستقرارهم في حوض الفرات الأعلى[4] من سوريا من دفع الساميين الغربيين منه . وفي هذه الفترة أيضاً ظهر الآشوريون وهم من الشعوب السامية ، وأسسوا دولتهم في شمال العراق وإتبعوا سياسة توسعية نحو الجبال بالقوة العسكرية . أما الشعب الثالث فهو الشعب الحثي الذي ظهر في شمال سوريا ثم إتخذوا عاصمتهم في أواسط آسيا الصغرى وزاحموا الحوريين (الميتانيين) في السيطرة على شمال سوريا ، ونافسوا المصريين في السيطرة على بلاد الشرق الأدنى . وبينما نجد الكاشيين يشبهون في عرقهم وأسمائهم القبائل الهندية نجد الخوريين ينتمون الى عرق هندي محض . ويهمنا من هذه الشعوب الثلاثة الشعب الخوري أو الميتاني الذي كانت له صلة وثيقة بكردستان وترك فيها مستوطنات وجملة آثار هامة .

بلاد الخوريين :كانت من نتيجة الهجوم الذي قام به مرشلي الأول وإنسحابه المفاجئ أن أعطى فرصة للكاشيين لاحتلال بلاد

بابل . ولكن الكاشيين لم يستطيعوا بسط نفوذهم على العراق كله ، لان السلطة في شماله ولا سيما المنطقة الواقعة بين جبال زاگروس والبحر المتوسط لم تكن بيدهم ولا بيد الآشوريين ، وإنما كانت بيد الخوريين الذين إنحدروا من (أطراف بحيرة وان في ارمينيا) وبسطوا سلطاتهم على شمال الهلال الخصيب بطريقة سلمية دامت بضع مئات من السنين[5] ويقول أحد الباحثين : إن الخوريين كانوا يقطنون الساحل الشرقي للبحر الأسود ثم جاءوا الى غربي كردستان وإستوطنوا به[6].

ويظهر لأول وهلة إن الخوريين لم تكن لهم صلة بالسوباريين الذين إستوطنوا شمال الهلال الخصيب في الألف الثالث ق . م ، كما تبين ذلك من النصوص المسمارية ، ولو انهم إستقروا في نفس المناطق التي وجد فيها السوباريون تقريباً . ويرى سدني سمث : (إنه في أوائل الالف الثاني ق. م إنفصل القسم الغربي من بلاد شوبارى (سوبارى - سوبارتو) عن القسم الشرقي منها واطلق عليه إسم (خوري) وعرفت اللغة السائدة فيه . بهذا الأسم أيضاً . ويؤكد هذا الرأي أيضاً (سپايزر) الذي يقول : (إنه يظهر أن فرع ما بين النهرين - يقصد الخوريين - كانوا معروفين بأنهم سو بارين)[7] ويرى أمين زكي : (إن لفظ ميتانى كان لقباً خاصاً بالاسرة المالكة وأما الأسم الدال على الشعب فكان لفظ سوباري) ، وهو يعتمد في هذا الرأي على المستشرق (جنسن)[8] ولهذا الرأي اهمية خاصة كما سنرى من بعد .

وقد ورد ذكر الخوريين في عهد سلالة أور الثالثة (في حدود 2000 ق . م) ، وعرفوا في شمال وادي الرافدين كذلك ولا سيما في زمن قيام المستعمرات الآشورية في منطقة (كول تپه)[9] حوالى سنة1800 ق . م .

توسعهم و إنتشارهم :

لقد تغلغل الخوريون بعد قرن من التاريخ المتقدم ذكره في مناطق الفرات الأوسط وخاصة في بلاد (ماري) واثروا في معتقدات الساميين، إذ وجدت نصوص دينية مكتوبة باللغة الخورية تؤكد ذلك. ويبدو إن الخوريين بسطوا نفوذهم في شمال بلاد الرافدين وشمال سوريا عند بداية القرن السابع عشر ق.م ومن المحتمل إنهم ساعدوا الكاشيين على إحتلال بابل والهكسوس على إحتلال مصر بعد أن بسطواسلطانهم على سوريا وفلسطين. ويبدو إنهم لاقوا مصاعب كثيرة في إنتشارهم وإستقرارهم اكثر من الشعوب الغازية الأخرى مثل الكاشيين والحثيين، ويرجع هذا الطراز الشعبي والنظام الداخلي لهم، لانهم كانوا يخضعون الى حكم طبقة معينة لاتنتمي الى صلب الشعب الخوري وإنما الى بيت أجنبي عرف باسم (ماريني) ينحدر من أصل رفيع من الفرسان الذين يربون الخيول ويستعملون مركبات القتال، وهذا البيت المالك هو آري الدم من أصل هندي، ولكنهم إندمجوا بالعادات والتقاليد الخورية. ويرى سدنى سمث. إن شعباً متأخر يدعى (أومان ماندا) وهم الذين إفترقوا أخيراً عن الميديين والسيثيين وكانوا يقطنون الساحل الشرقي للبحر الأسود قد إصطحبوا طائفة صغيرة من العنصر الهندو - أو ربي فجاءوا معاً الى غربي كردستان واستوطنوا به حتى أن أسرة مالكة من هؤلاء تدعى (ميتاني) أسست حكومة باسمها كان مركزها على نهر الخابور في حين الباحثون الأخرون : إن الاسكيثيين(السيثيين)والكمريين هم الذين إشتهروا في أرض ما بين النهرين باسم (أومان ماندا). ومهما يكن فانه من الواضح إن هذا البيت هو الذي ادخل مهنة تربية الخيول الى الشرق الأدني وعلم الخوريين إستخدام هذه الحيوانات، ويحتمل أيضاً إنهم نقلوا معهم حساب الأرقام العددية الى الحثيين، وهي أرقام هندية محضة.

دولة الخوريين :

كانت الدولة الخورية في البداية تتكون من مجموعة دويلات صغيرة، ويظهر إنها ظلت على هذه الحال في الأدوار المتأخرة أيضاً. ويحتمل إن نظام الدولة الخورية كان على طريقة الدويلات المتحدة. وقد ورد ذكر هذه الدول الصغيرة في النصوص الحثية المتأخرة باسم : (البلاد الخورية). وبناء على هذا فمن الصعوبة تمييز الملك الخوري عن الملك الميتاني أو تمييز الدولة الخورية عن الدولة الميتانية، لان الشعب الميتاني عاش ضمن المناطق التي عاشت فيها الأقوام الخورية.

وقد ورد ذكر الخوريين في الحملات الحربية لفراعنة مصر، فقد هاجم تحتمس الثالث الخوريين وإستولى على عاصمتهم (خاني گلبات) والمقاطعات التابعة لها ومن ضمنها مدينة حلب، وذلك في سنة 1457 ق.م. وورد إسمهم أيضاً في حملة هذا الملك الثامنة إذ ذكر : (بأنه إستولى على بلاد الخوريين وعلى بلاد سوريا). وقد بقيت هذه البلاد تحت حكمه مدة (٣٠) سنة أي الى حين وفاته،

حـين نهض شعب آخر قـوي كان يعيش في هـذه البـلاد وهم الميتانيون فطردوا المصريين من جميع بـلاد سوريـا، وذلك في بدايةحكم أمينوفيس الثاني.[12]

الميتانيون :

الميتانيون شعب له صلة وقرابة بالحـوريين، وقـد نشأ في شمال سوريا، وعاش الى جانب الشعب الخوري، وقـد أطلق إسمه على البلاد الواقعة بين جبال زاگروس والبحر المتوسط وبين بحيرة وان حتى منطقة كركوك. وقد أسس الميتانيون دولة كانت تسيطر في القرنين الخامس عشر والرابع عشر ق.م على هذه المناطق عندما كـانت قوة الحـوريين ولغتهم وسلطانهم في أوج عـظمتها وإنتشارها. ويرى بعض الباحثين : إن الدولة الميتانية تأسست في حكم أمينوفيس الثاني(1447 — 1420ق .م) فرعون مصر الذي خلف أباه تحتمس الثالث، في القسم الشمالي من أرض الجزيرة وفي القسم الغربي منها. [13]

ويقول أوپنهايم عن ميتـانى إنها (مملكـة مهمة إمتـدت سيا دتها على مناطق كثيرة من بلاد ما بين النهرين العليا وشمالي سوريا منذ القرن السادس عشر الى الرابع عشر ق.م. وكان نطاق تأثيرها منذ ظهورها من العصر المظلم، قد خرقه الحيثون بشكل مستمر، الذين إندفعوا نحو شمالي سوريا مرة أخرى اثناء حكم الملكة الجديدة، وكذلك بسبب ضغط المصريـين الذين تحركـوا بنفس الأتجاه. وقد تدهورت مملكة ميتاني في منتصف القـرن الرابع عشر، لكنها إستولت على بلاد آشور لفترة تناهز القرنين، ولكن الاشوريين شرعوا بفتح المناطق التي إتخذ فيها الميتانيون نوعاً من النفوذ خلال الفترة الطويلة هذه[14] ويقول سدنى سمث : (وفي القرن السادس عشر ق . م حكمت الأسرة الميتانية قليلاً من الزمن جميـع كردستـان تقريبـاً لغايـة مدينـة (أرابخا ـ كركوك) فامتد سلطانها الى بلاد اشور وسهول أربيل، الآ أن دوام الأضطرابات الداخلية وفساد الأدارة أفضى الى بلاد هذه الحكومة الى قسمـين . قسم (الميتانيـة الأصلية) وهـو بلاد السهول وقسم بلاد (خوري ـ هورى) وهو القسم الأخير من منطقة الجبال (طور عابديـن)[15] .

ويقول سيتون لويد في أحدث رأي له حول الميتانيين وهو يتحدث عن آثار بلاد الرافدين : (علينا الأن أن نبحث إستيطان الميتانيين في شمال العراق والذي كـان في جزء منـه معاصـراً للسلالة الكاشية في بلاد بـابل، وقـد حكم الملوك الميتانيـون في عاصمتهم في (واششوكـاني) الواقعة قـرب مصادر ميـاه نهر الخابور، من حوالي سنة 1500ق.م حتى أواسط القرن الرابع عشر ق.م عندما تـلاشت مملكتهم. وكانت إحـدى قلاعهم في أقصى الجنوب خلال هذه الفترة مدينة باسم نوزي الواقعة الى الجنوب الغربي من كركوك الحالية (أرابخا) [16]. وظن البعض خطأ بان هناك علاقة بين دولة (نهارين) التي قامت في شمال سوريا وبين الميتانيين، وبأن المصريين القدماء أطلقوا عـلى الميتانيـين إسم (ناهارى) و ان التوارة ذكرتهم باسم (آرام ـ ناهارام)[17].

الموقع الجغرافي لبلاد الميتانيين وأثره في علاقتهم الخارجية :

لقد كان لقيام دولة الميتانيين ودولة نهارين في القسم الشمالي من الهلال الخصيب تأثيراً على الأوضاع السياسية والأقتصاديـة التي كانت قائمة في دول الشرق الأدنى. فمن جهة أدى قيام الدولتين الى إيجاد حاجز ضخم بين أشور وبين المنافذ الطبيعية لاتصالاتها مع هضبة الأناضول ونحو السواحـل الشرقيـة للبحر المتـوسط. وينطبق هذا الحد على بابل. ولهذا السبب لم يقع صراع بين البابلين والمصريين، وانمـا قامت صـلات ود وصداقـة طيلة بقاء النفـوذ المصري في سوريا أي الى نهاية حكم تحتمس الثالث وبعده بقليل. ويقول أحد الباحثين (إن قيام دولة ميتاني ونهارين قد أفاد مصر، لانه أوجد حاجزاً بين الأملاك المصرية في سوريا وبين طغيان الحثيين في هضبة الأناضول ، كما انه افاد عامة النشاط التجاري في الشرق الأوسط، ولأسباب سيـاسية وإقتصـادية تـزوج أمينوفيس الثالث (1411 — 1375 ق. م) أميرة بابلية وأخرى ميتانية)[18]. وهـذا الرأي يفترض بوجود مناطق خاضعة للحكم المصري في سوريا وعلى الأقل في اجزائها الجنـوبية، وإستنـاداً الى الرأي هـذا فان علاقات الود القائمة بين الميتانيين والمصريين أدى الى زيادة عزلة أشور والى سرعة تدهورها، فان البابليين من جهة والميتانيين من جهة أخرى قد استغلوا هذه الظروف الجديدة وأقتطع كل منهم جزءاً من أراضيها.

ملوك الميتانيين :

لقد كان الميتانيون أقوياء ولكن لفترة قصيرة من الزمن ، ولا توجد لدينا حوادث تاريخية مهمة للقرن الخامس عشرق ـ م ، ولكننا نعرف إنه في حوالي 1450 ق ـ م كان الملك الميتاني (شاأشطر — sha ushttar) إبن الملك (بـارسا شـطر (parsoshottar)يحكم في إمارة (أرابخا) ([20]) وجميع الأمارات الواقعة في الغرب منها ، ومنها

إمارة (موكش) القريبة من حلب ومدينة (نوزي) ([21]) ومدينة (الالاخ) في منطقة حلب ، ولا شك إن هذه المدن تقع في أماكن متباعدة مما يدل على إمتداد الحكم الميتاني . وقد وجدت في بلاد (موكش) وثائق تاريخية تعود الى الملك شاأوشطر من جملتها ختمه الخاص وكذلك ختم سلفة (شطارنا ـ shuttama) وهو الملك الميتاني الأول وأقدم من دهرفهم من ملوكهم . وفي نوزي ، في غرفة من بيت الأمير (شلوا تيشوب) صاحب الأملاك الواسعة(العقارات والأراضي) وجدت رسالة مهمة من (شا أو شطر « شوشتتار » حوالي سنة 1460 ق . م) ([22]) . ويستدل من الوثائق والآثار : إن الميتانيين نشأوا في قلب الدولة الآشورية ، وربما كانو خاضعين للدولة الخورية في بداية أمرهم قبل أن يلمع ذكرهم . ومن جهة أخرى كانت الدولة الآشورية في القرن الخامس عشر ق.م خاضعة للملك الميتاني ، فالملوك الآشوريين من الملك (آشور رابي ـ 1450ق . م) حتى الملك (آشو رنادن آخي ـ 1340 ق . م) لم يكن لهم الأخيال الملك فقط ، أي إنهم كانو ملوكاً صورية . ولكن الميتانيين حين ضعفوا في اواخر أيامهم وقعوأتحت تأثير الحثيين وضغطهم .

ويستدل على هذا من معاهدة عقدت بين الملك (متي وازا ـ 1370ق . م آخر ملوك الميتانيين وبين الملك الحثي (شوبي لوليوما 1346ق . م) الذي حكم في العاصمة (ختوشش) . وظهر إن الملك الميتاني كان خاضعاً للملك الحثي المذكور . وورد فيها أيضاً إن شاأوشطر الذي ورد ذكره آنفاً أخذ من مدينة آشور باباً من الذهب والفضة ووضعه في بلاد في عاصمة ملكة (واشوكني washu — ganni) التي كانت آنئذٍ عاصمة بلاد الميتانيين ([23]) .

وقد ظهر في السجلات المكتشفة في تل العمرانة في مصر : إن الميتانيين كانت لهم صلات وثيقة مع فراعنة مصر . وعثر على عدد كبير من معاهدات الصداقة وصلات الزواج بين البيتين المالكين المصري والميتاني ولاسيما في زمن فرعون مصر تحتمس الرابع(1420— 1411ق.م)أمينونيس الثالث . ولقد أرسل الملك الميتاني (شطارنا الثاني) الخلف الثاني للملك شاأوشطر صورة الآلهة العظمة عشتار إلهة نينوى الى فرعون مصر المريض (امينوفيس الثالث) لتجلب له الشفاء . وهذا يبرهن لنا مرة أخرى حضوع آشور للحكم الميتاني . ومن بين السجلات وثيقة لملك الميتانيين مكتوبة باللغة الميتانية في ستمائة سطر .

ضعف الميتانيين :

لما توفي شطارنا الثاني دخل الشرق الأدنى في فترة إضطرابات من جراء التنازع على السلطة والعرش فأدت هذه الاضطرابات الى ان يعتلي العرش الميتاني شخص إسمه (تشرتا Tushrutta) الذي حكم في حدود 1387— 1370ق .م) ولا نعرف بالضبط فيما إذا كان هذا الملك قد تولى الملك عن طريق الوراثة أو أنه إغتصب الملك من الخلف الشرعي ، ولكننا نعلم أنه في عهده تقلصت عظمة الدولة الميتانية ـ الخورية الواسعة وأخذت تسير نحو نهايتها . ومع أن هذا الملك حالفه السعد في أوائل حكمه وسارت البلاد في أيامه الأولى في عهد سلم ورخاء كما يتبين لنا ذلك من مراسلاته مع فرعون مصر امينوفيس الثالث (1411— 1375ق .م) وامينوفيس الرابع (1375— 1358ق .م) ولكن وضع البلاد تغير في أواخر حكمة وساءت الحالة حتى آل الأمر الى ان تفقد الدولة الميتانية عزتها وعظمتها وتفقد إستقلالها أيضاً .

ويتضح ذلك من المعاهدة التي مر ذكرها والتي أملاها الملك الحثي شوبي لوليوما على الملك الميتاني (متي وازا) إبن الملك تشرتا ، آخر ملوك الدولة الميتانية . ويستدل من هذه المعاهدة : إنه كانت الى جانب تشرتا ملك خوري يدعى (ارتاتاما artatama) ،ولا نعرف بالضبط عما اذا كان هذا الملك الخوري أ ضاً للملك أو أنه كان صنيعه وكذلك نجهل مدى علاقة الخوريين بالميتانيين آنئذٍ ، وعما إذا كانا متفقين بينهما أو مختلفين ونجهل أيضاً موقف كل منهما تجاه الآخر . ويقول أحد الباحثين : إن الخطر الحثي إزداد في هذه الفترة وخاصة تجاه شمال سوريا وإن جحافل الحثيين أصبحت تتقدم من داخل هضبة الأناضول خلال ممرات طوروس ، ولهذا تعالى صراخ (دوشرتا ـ تشرتا) ملك الميتانيين و (بورا ـ بورياش) ملك بابل الكاشي لتنبيه أخناتون (امينوفيس الرابع) الى الأخطار المحدقة بمصالحهم جميعاً ، ولكن الملك المصري لم يبد إهتماماً ([24]) .

وربما كان ذلك لانشغاله بالدين الجديد الذي أوجده وإهماله شؤون الدولة الخارجية ومصالحها في خارج مصر . أما اشور التي لم تكن مصالحها تتفق كثيراً مع مصالح هذه الدول (مصر . بابل . ميتاني) فقد إستغلت هذا الخطر لمصلحتها .

نهضة آشور :

في الواقع إنه صاحب تقدم الحثيين الى سهول الشرق الأوسط نمو واضح في قوة آشور، وهذا النمو كان اساسه

قائماً من قبل بسبب موقعها على طريق المواصلات بين بابل وبين ميتاني ، وبسبب إمكان حدوث إتصالات اخرى بينها وبين بعض الجهات في الهضاب الشمالية (نقصد بها هضبة إيـران وارمينيـا والانـاضـول) فمن الممكن ان يـتصـل الاشوريون خلال مسالك كردستان بالاورار تيين الذين كانوا يسيـطرون عليها وعـلى الأجزاء المجـاورة لها من هضبـة ارمينيا في القسم الشرقي من هضبة الاناضول وربما إتصلوا عن طريق الاورار تيين بالحثيين ايضاً، او انهم إتصلوا بهم خـلال ارض ميتاني عن طريق الحـزب الذي كان مـواليـاً للحثيين من هذه الدولة . ومن خلال هذه الاتصالات إزدادت قوتهم نمواً وعلى الأخص لما يلاحظ إن هذه الهضاب كانت تتضمن بعض اسباب التفوق في القـوة الحربيـة كالخيـل والحديد [٢٥] .

ومما يقوى حدوث هذه الأتصالات بين الأشـوريين والحثيـين مما يلاحظ في أن مصالح كل منهما كانت تتعارض مع مصالح المصريين وحلفائهم من الميتانيين والكاشيين ، وكذلك لان التقدم الحثي الى السهول كان خطة مدبرة ، فأنهم دسوا في دولة ميتاني وشجعوا على حدوث فتن وإنقسامات فيها . وفي الوقت نفسه لوحظ إنهم قد صـالحوا الأورار تيـين وهم أعداء قـدمـاء لهم ، وعقـدوا معهم تحـالفاً ، وكـان ذلك قبـل أن يجتـازوا ممـرات طـوروس لغـزوا السهول . ومن المعروف أيضاً إن الأشوريـين كانـوا يشجعون الأنقسامات في دولة ميتاني لكي يستفيدوا منها [٢٦] لتوسيع نفوذهم الأقليمي .

زوال دولة الميتانيين :

إن الأسبـاب التي ذكرنـاها آنفـاً والعلاقـات التي تـربـط (ارتاتاما) ملك الخوريين بالملك الحثي لوليوما دفعت الملك الميتـاني تشرتـا الى ان يعلن الحرب عـلى الحثيين ، ولكن الحرب هذه ادت الى نهاية؛ فقد تقدم لوليوما بجيش كبير الى شمال سوريـا وسار منتصـراً حتى بلغ الفرات فـاجتازه ، وإستـولى عـلى واشـوكني عـاصمـة تشرتـا . وإستغـل الآشوريون حالة الأضطراب التي نتجت عن تقدم الحثيين الىالسهول ، كما :استغلوا حالة الانقسام في دولة ميتـاني فاقتطعوا لأ نفسهم جزءاً منها كما إقـطع الحثيون الجـزء الباقي [٢٧] .

ولما قوض شوبي لوليوما دولة تشرتا وإنتصر عليها ، إستغل الفرصة (شطرنا) إبن حليفة أرتاتاما (الملك الخوري) وأخذ يعيث الفساد في البلاد الميتانية ، ولكننا نرى من الغرابة بمكان : إن الملك الحثي المنتصر لم يجلس على عرش الميتانيين الملك الخوري ولا إبنه ، وإنما أجلس (متي‌وازا) إبن الملك الميتاني المغلوب ، على عرش آبـائه الميتانيين . فقد حدث أن هرب (متيوازا) الى آسيا الصغرى ووقع قدمي الملك الحثي وأخذ يلتمس العفو والصفح ويشكو له ظلم شطارنا وعينه في البلاد عفو عنه الملك وزوجه إبنته وأصبح بذلك حماه ، وعقد معه المعاهدة المشهورة التي تحدثنا عنها آنفاً والتي أصبحت بموجبها الدولـة الميتانيـة تابعـة للدولة الحثيـة ودخلت في كنفها . وبذلك تقلصت مساحة الدولة الميتانية وصارت تشمـل فسحة ضيقة من الأراضي تمتد على طول شمال الهلال الخصيب ، كما صارت أيضاً بمثابة مصد أو حاجز ضد كل إعتداء يوجه الى الحثيين من أية قوة منافسة تنبعث من الشرق الأدنى ولا سيما من الأشوريين الذين إستغلوا ضعف الدولة الميتانية وأصبحوا أحراراً بموت تشرتا . وهكذا دخلت الدولة الميتانية في إدارة الدولة الحثية وصار (متي‌وازا) خاضعاً لابن الملك الحثي (بياسلي pyassili والى مـدينة كـركيمش ـ جرابلس الحـالية) وإنضمت دولتـه الى دولة كركميش . وكان الملك الحثي لوليوما يعتز بدولة كركميش لموقعها الحصين منذ التوسع العسكري الآشوري . ومن جهة ثانية إن متي وازا فقد نفوذه في البلاد ولكنه لم يفقد عطف الملك الحثي فقد أدخله هذا في سلالته ، كما جاء ذلك في المعاهدة المارة الذكر ، عندما تحدث متي‌وازا عن علاقته وصلته بالبيت المالك الحثي . ومن جهة اخرى إتسعت دولة آشور وتضمنت عبر دجلة قسماً من أرض الجزيرة ، الا انه يلاحظ إن أسـواق هذه الـدولة ومنـافذ إتصالاتها نحو ساحل البحر المتوسط لم تكن في أيديها ، فقد كان بعضها في يد الحثيين الذين كانوا يتقدمون نحو الجنوب في شمال سوريا ، والبعض الآخر في يد أمراء سوريين لا يزالون يحتفظون ببعض الـولاء لمصر ، ولهـذا من المتوقـع أن يقـوم صـراع بـين الاشوريين والحثيين في سبيل السيطرة على الأسواق والمنافذ[٢٨] .

ويقول طه باقر حول نهاية الدولة الميتانية : (أفاد الأشوريون من توازن القوى الدولية إذ كان الحثيون يرمون القضاء على المملكة الميتانية وإدخالها في إمبراطوريتهم في منافستهم للمصريين . وقد بـدأ الحثيـون يتـدخلون في شؤون هـذه المملكـة في زمن الملك

الآشوري (آشور أوبلط الأول 1362 — 1337 ق .م) الذي إنتهز الفرصة فحارب الميتانيين في عهد ملكهم (أرتاتاما الثاني 1366— 1359 ق .م) وإستطاع أن يخلص البلاد الآشورية بالمرة . ولعل هذا الملك تعاون مع الحثيين في إزالة الدولة الميتانية إذ أنه حصل على جزء من تلك المملكة[27] . وفي حوالي منتصف القرن الرابع عشر ق .م إنتهى نفوذ الميتانيين السياسي ، كما ضعفت قوة المصريين والكاشيين بينما ظهرت قوتان جديدتان : إحداهما قوة الحثيين والأخرى قوة الأشوريين وأصبح نهر الفرات حداً بين القوتين . وبالرغم من إتفاق مصالح الحثيين والأشوريين في القضاء على القوات القديمة فان إحداهما ما كانت تطمئن بجانب الأخرى . وذلك لسبب طبيعي هو أن سهول الجزيرة التي كانت تكون دولة ميتاني لاتتضمن أية حواجز جغرافية تفصل بين منطقة نفوذ كل منهما[28] .

حضارة الميتانيين والخوريين :

لكي تتوضح لنا معالم حضارة الميتانيين لابد لنا من إلقاء ضوء على لغتهم وديانتهم وبجوانب من حياتهم العامة وذلك من خلال الأثار الباقية في أماكن متفرقة من البلاد التي خضعت لسيطرتهم فترة من الزمن تقرب من قرنين .

لغة الميتانيين :

لقد تمكن الباحثون من علماء اللغات (الفيلولوجيا) من معرفة لغة الميتانيين وتراكيبها وضبط مفرداتها ، ولكن مادة الأدب الخوري الميتاني بقيت مستعصية على هؤلاء العلماء ، وكل ما إستطاعوا معرفته من آدابهم كان بمساعدة اللغات الأخرى في بلاد الشرق الأدنى ولا سيما اللغة الاكدية ، وذلك عن طريق الترجمة كترجمة المعاهدات الدولية والأساطير والقصص الدينية التي وردت ترجماتها في نصوص اللغة الحثية والتي منها إستنتجت معرفة تركيب وكتابة اللغة الخورية . واللغة الخورية الميتانية فصيلة من اللغات القوقاسية[30] .

ويرى سبايزر إن هناك بعض المشابهات اللفظية بين/لغة الشعب اللولوبي والشعب الخوري واللغة اللولوبية ـ كما يراها المستشرق (هوزينج) كانت من نوع اللغات العيلامية التي هي فصيلة من اللغات القوقاسية . ويقول أوبنهايم : (ويبدو إن اللغة الميتانية ، أولغة الممالك التي كانت تابعة لها هي اللغة الخورية ، حيث ظهرت للحكام أسماء شخصية هندية ـ أوربية) ويقول أحمد سوسة : (إن لغة الخوريين لغة معقدة ليست سامية ولا هندو ـ أوربية ، فيها كلمات مستعارة من لغات عدة أقوام ، كما إنها كانت تكتب بحروف مسمارية متنوعة اكثرها بالحروف المسمارية الاكدية القديمة ، وهي الخصائص التي جعلت علماء اللغة أن يردوا صلة لغة الخوريين ليس بلغة الأورارتو القديمة فقط بل باللغات الجورجية الحديثة وما يتبعها من اللغات القوقاسية[31] . ولم تتأكد صحة الرأي القائل من أن اللغة الخورية شبيهة باللغة الآشورية . ومن جهة أخرى اكتشفت مجموعة من الرقم الطينية في (مارى) في بلاط الملك (زمريلم) ملك ماري المعاصر لحمورابي تحمل نصوصاً خورية من تعاويذ ورقي بابلية ترجمت الى اللغة الخورية . وفي عاصمة الحيثين (ختوشش) وجدت أيضاً كسرات لرقم من الطين عليها أسطورة جلجامش كتبت باللغة الخورية . وهذا يبرهن لنا أن الخوريين لم يكتفوا بتبني الثقافة البابلية فحسب بل كانوا واسطة لنقلها الى غرب وشمال غربي بلاد الشرق الأدنى .

ديانتهم :

كانت الديانة الخورية مستمدة من البيت الخوري المالك الذي ينحدر من عنصر هندي وكان للخوريين الهان رئيسيان هما الالهة : (**تيشوب** Tishope) وهو اله الرعد والزوابع والأمطار ، والآلهة (خيبات) زوجة الاله تيشوب . وقد غرس الخوريين الأعتقاد بهذين الالهين في ديانة سكان شمال سوريا وفي معتقدات الحثيين وسكان شمال العراق وخاصة المعتقدات الآشورية . فالالهة عشتار التي كانت فراعنة مصر يعتقدون في خواصها الشفاء من الأمراض ، فان خواصها وواجباتها هي خصائص خورية بحته ، وكذلك أثروا في معتقدات الأغريق وفي غرب آسيا الصغرى عن طريق الترجمة الحثية .

وكان الميتانيون أو الخوريون يعتقدون في وجود قوى إلهية تتحكم في مصير الأنسان وإن هذه القوى تميت الأنسان ثم تبعثه تارة أخرى . وهذا يدلنا على إعتقاد الخوريين بالحياة الثانية وبيوم الحساب وثواب الآخرة وعقابها . وقد إقتبسوا هذه المعتقدات عن طريق بلاد الرافدين ؛ إذ يبدو إن المعتقدات الاكدية والسومرية والبابلية قد أثرت في ديانة الخوريين في هذا الشأن . ومما يدل على إنحدار البيت المالك الميتاني الخوري من أصل هندي هو وجود عدد من الآلهة كان أمراء البيت المالك يقسمون بها ومنها : الالهة (ميترا) و (إندرا) و (فارونا) و (نساتيا) وهذه الالهة هى نفسها موجودة في معتقدات الهند وبعض الأقوام

الهندو ـ آرية كالكاشيين مثلاً .

أرابخا ونوزي :

إن أرابخا وتمثلهااليوم كركوك القديمة (القلعة) كانت مركز إقليم نشأت فيه عدة مراكز من عهود حضارة وادي الرافدين القديمة مثل نوزي التي كانت مركزاً للحوريين في الالف الثاني ق .م وتسمى بقاياها اليوم (يورغان تپه) على بعد

22كم جنوب شرقي كركوك . والتل الرئيسي (يورغان تپه) تقع تحته المدينة المسورة نفسها مع قصورها ومعابدها . ولكن هناك تلال محيطة تغطي بقايا مساكن فخمة . وكانت أرابخا دولة صغيرة مستقلة ضمن الدولة الحورية ، ظهرت في الالف الثاني ق .م . ولم يكتشف السجل الملكي ـ بعد ـ في أرابخا لان مقر الملك مكان يقع في (آل ـإيلاني ـ مدينة الالهة) في القلعة وهو موقع بعيد المنال بالنسبة الى التنقيبات .

ولكن في نوزي جرت تنقيبات بين عامي 1925 — 1926 وفي 27 — 1931 قام بها المنقبون الأمريكان بأشراف (أدوارد كيرا) و (ريجارد . ف . ستار) والأخرون . وكشفت الحفريات عن حوالي (4,000) رقم مسماري منها مايقارب (1,000) تم العثور عليها في بيوت (تيهب تيلا = تخيب تيللا) وأخيه (شوركي) وهذه الرقم الطينية تتضمن نصوصاً مختلفة : منها رسائل كتبت باللغة الحورية تبودلت بين ملوك الميتانيين وبين معاصريهم من الملوك الكاشيين والمصريين والحثيين والآشوريين ، وعدد كبير من الوثائق والعقود التجارية وعقود تتعلق بملكية الأراضي وتقسيم المقاطعات وتسجيل خرائطها على ألواح الطين . ووجد عدد من هذه تحمل خرائط لعدد من المقاطعات الحورية الميتانية . وبين الألواح المكتشفة لوح من الطين فيه خارطة قديمة لمدينة نيوزي وهي أقدم خارطة من نوعها ، إذ يرتقي تاريخها الى العهد الاكدي (2300ق ـم) . ووجدت في الموضع أدوات نحاسية (رؤوس سهام ورماح وسكاكين والدروع المصفحة ومناجل ومخارم ومثاقب وقدوم تركت جميعها حسب مايظهر بوقت خربت فيه البنايات بالنار . وكل هذه الأدوات النحاسية وجدت في بيت شخص يسمى (زيكى) . وعثر على تمثال منحوت في الحجم الطبيعي ذو عيون مطعمة ، واواني فخارية متميزة وأختام إسطوانية .

وكشفت في الموقع أيضاً عن بقايا قصور ومعابد وبيوت . وظهرت نوزي كمدينة مسيجة بأبراج ومتاريس ، وبوابات وذكرت أسماؤها . وظهرت من النصوص إن الملك كان هو كبير القضاة والقائد العسكري أيضاً . وكان لكل مستوطنة كبيرة في أرابخا ، بما في ذلك نوزي ، ملكتها الخاصة بها (مي ـ لوگال) وهي ـ بلا شك ـ كاهنة الهة الخصب .

والى الشمال الشرقي من يورغان تپه ، وفي قسم من الربوة كان يقوم بيت الأمير (شلوا تيشوب shilwa — Tishup) الذي يتألف معظم سجله من نصوص إقتصادية . واكدت النصوص أن أملاكه كانت واسعة . وكانت سجلات مجاورية وهم عشيرتا (كيتري katiri) و (آنوتيا annuteia) تعتبر بصفة رئيسية مجموعات لمعاملات قانونية مشابهة للسجلات التي تخص رئيس حصن نوزي وهو تخيب تيللا ، التي عثر عليها في مبنى سكني . وتكتنف سجلات نوزي الخاصة حياة اربعة أو خمسة أجيال من الأرابخيين وإذا ما شرع المرء يحسب الأجيال إبتداءً من (اكويا Akia) بن كتيربى ومعاصره بوهي شيني puhi — shinni) والد تخيب تيللا فان القسم الاكبر من الوثائق يعود في الأصل الى الجيل الثاني الذي يشمل أسماء تخيب تيللا والمعاصر له السيد تلبنايا Tulpunnaia ومعاصره الأصغر (آلانوilanu) بن توكي Taki وحفيد آتّونيا .أما سجل الأمير شلوى تيشوب فانه يعود الى الجيل الثالث .

ماإن نشرت وثائق نوزي القانونية إهتم بها المختصون في اللغات والمؤرخون ومن بينهم أعظم مؤرخ لقوانين الشرق القديم العلامة الألماني (كوشيكر) الذي وضع دراسة خص بها المجتمع في نوزي بالأعتماد على مصادر الكتابات المسمارية . وقد نشر قسم كبير من الألواح الطينية المكتشفة من قبل (أدوارد كبيرا و آر . إيج فا بغروإى ، أي سپايذر) ، الا أن نشرها بشكل رئيسي قام به (إى . آر . لجمان) . وهناك ندرة الأشارة في الرقم الى مواضيع سياسية وتاريخ معاصر في قائمة المواضيع التي نصت عليها نصوص نوزي . وإن الدليل المدون الوحيد الذي يمكن أن يعطينا تأريخاً مضبوطاً لحضارة نوزي حقاً ، وثيقة من غرفة في بيت شلوى تيشوب الكبير وهي عبارة عن رسالة مهمة عن (شاأوشطر = شو شتتار (1460ق .م) [34].

إن المكتشفات الصغيرة التي لاحصر لها تعطينا فكرة عن شعب تعج حياته بالثراء الذي حصل عليه عن طريق التجارة ومعرفة بأقطار الشرق وحتى مصر . والجدير بالذكر إنه في حدود الالف الثالث ق .م قامت إحدى المستعمرات الاكدية وهي مستعمرة

(كاصور Qasur) في موقع نوزي . وفي أوائل الألف الثاني ق . م أبدل إسم المستعمرة الى نوزا nuza أو nuzi وغدت حصناً عسكرياً يضم خليطاً من السكان الحوريين والاكديين (٣٥) .

تل شمشارة :

وفي حوض دوكان أو بالأحرى في تل شمشارة القريب من دربند (رامكة) على الضفة اليمنى للزاب الصغير في منطقة بتوين وجدت آثار هامة من بينها مجموعة من ألواح الطين (نحو 245 لوحاً) من القرن الثامن عشر ق . م وكان بعضها رسائل تبودلت بين حكام هذا الموضع والأقاليم المجاورة ويغلب على أسماء الأعلام الواردة في هذه الألواح إن أصحابها من الأقوام الحورية . كما ورد في هذه الألواح إسم (شمشاره) القديمة بصيغة (سوشرا) المطابقة تقريباً لأسم الموضوع الآن (٣٦) .

كندك :

في كهف (كندك) الواقع بين عقرة وقرية (شوش) في شمال شرقي الموصل وجدت منحوتتان ، إحداهما تقع في مدخل الكهف في الجهة اليسرى ، وكان قد كشفها (لايارد) قبل اكثرمن مئة عام ، والثانية في داخله على الجدار الأيسر بالنسبة للداخل . والأولى : تمثل صياداً يصيد وعلاً جبلياً وحفلة للأكل والشرب ، والثانية تمثل عرضاً دينياً . ويحتمل أن تكون هذه المنحوتات من نتاج الفن الميتاني ـ الحوري (٣٧) . وقد عثر في موكش (القريبة من حلب) كما أشرنا على وثائق تاريخية تعود الى الملك شاأشطر ومن جملتها ختمه الخاص وكذلك ختم سلفه (شطارنا) الملك الميتاني الأول . وعثر أيضاً في مدينة ألالاخ (تل العطشانة القريبة من حلب) على آثار تضاهي ما عثر عليه في نوزي بما في ذلك الأختام الأسطوانية . وزودتنا أيضاً مكتشفات ختوشش (عاصمة الحثيين) بمعلومات عن الميتانيين ، كما ألقت الرسائل المكتشفة في تل العمارنة (جنوب القاهرة بمئتي ميل) وهي مدونة بالخط المسماري ضوءاً على بلاد بابل وآشور والممالك الحثية والميتانية ، وسوريا وقبرص . ومن بينها رسائل كتبت من قبل ملوك كاشيين وخوريين وحثيين بأستثناء رسائل مكتوبة باللغة الخورية (الميتانية) ورسالتين باللغة الحثية فان كل ماتقدم مدون باللغة الاكدية التي كانت مستعملة آنذاك كلغة دبلوماسية خارج بلاد مابين النهرين .

كلمة ختامية : تبين لنا من العرض السابق إن عهد عظمة الميتانيين والخوريين كان قصيراً ، كما كانت نهاية هذين الشعبين من الناحية السياسية فجائية ، ولذلك فان منابع ثروتها العقلية والأدبية مقتضبة على الرغم من أنتشار وجود هذين الشعبين وسلطانهما في بلاد الشرق الأدنى ، كما أن الحفريات لم تستطع الكشف عن حضارة الدولة الميتانية في العاصمة الرئيسية (واشوكني) . وكل ما لدينا من معلومات عن مدينة هؤلاء فاننا حصلنا عليها بفضل الحفريات التي أجريت في أطراف الدولة الميتانية (في نوزي مثلاً) . إن ما لدينا من الآثار الميتانية الخورية ولا سيما الصناعة اليدوية لاتوضح لنا الشئ الكثير عن حضارة هذين الشعبين . إن دراسة مزيد من رقم الطين وبقايا الأبنية والمكتشفات الصغيرة التي لاحصر لها ، والتي وجدت في نوزي توضح لنا الثقافة المادية والمعنوية للميتانيين والخوريين (٣٨) . وقد حملت بعض المناطق التي حكمها الميتانيون مايشير الى إسمهم . فبعد اكثر من تسع قرون أطلق المؤرخ اليوناني هيرودوت (القرن الخامس قبل الميلاد) على بحيرة أورمية الحالية في غرب إيران أسم (ماتين) وجاء بعده الجغرافي اليوناني سترابون ليطلق نفسها التسمية على البحيرة المذكورة وربما كان الجبل الذي يحمل اسم (متينا) في قضاء الزيبار بقية من ذلك الأسم .

المصادر والهوامش

1 — جيمس برستيد : إنتصار الحضارة ترجمة أحمد فخري . القاهرة ـ مكتبة الانجلوص ص 238— 241

2 — الحثيون : إستوطنوا الأناضول منذ الألف الثالث ق . م ، ويرجح إنهم جاءوا على هيئة موجات متعاقبة من أوربا الشرقية وعلى الاكثر من البلقان والقوقاز . وكانت بلادهم مقسمة الى دويلات مدن مستقلة . وفي عهد الملك (لابارنا) إتخذوا ختوشش ـ بلدة بوغازكوى الحالية في الأناضول ـ عاصمة لهم . والتسمية (حاتوشاش أو ختوشش) مشتقة من (حاتو ـ ختاتو) وهو إسم إحدى المقاطعات من المنطقة ومنها جاءت أيضاً تسمية (حيثيين) ، وخلفه مرشل الذي إحتل بابل . وفي عهد (شوبي لوليوما) في حوالي 1375ق . م تمكن الحثيون من تدمير مملكة ميتاني . وأسسو مملكة قوية في شمال سوريا مركزها كركميش (جرابلس) . وبعد أن دامت الأمبراطورية الحثية حوالي قرنين ونصف أخذ الوهن يسرى في أنحائها . وفي حكم أحد ملوكها المتأخرين وهو (أرنوندا) فقد الحثيون جميع ممتلكاتهم في الغرب (كان نفوذهم يمتد الى الساحل الايجي) ، ثم إنقطعت الأخبار عنهم حال وفاة (أرنوندا) . وكانت نهاية الدولة الحثية على يد سرجون الثاني (الاشوري) حيث قضى سنة 707ق . م على أخر مابقي من أثر لنفوذهم بأخضاعه المنطقة كلها الى حكمه واللغة الحثية تنتمي الى فرع اللغات الأناضولية من مجموعة اللغات الهندو ـ أوربية ، وكانوا يستعملون الحروف المسمارية (المسمارية الاكدية القديمة) أخذوها عن الخوريين

الذين كانوا يستعملونها في اكثر كتاباتهم . أنظر : أحمد سوسة : العرب واليهود في التاريخ ص 97— 101

3 — جيمس برستيد ص 202— 204

4 — حوض الفرات الأعلى في سوريا : يقصد به منطقة نهري الخابور والبليخ

5 — د . محمود الأمين : محاضرات في تاريخ الشرق القديم . بغداد كلية الأداب سنة 1957

6 — أمين زكي : تاريخ الكرد . الترجمة العربية ط٢ بغداد 1961ص51نقلا عن سدني سمث

7 — المصدر السابق ص 8

8 ـ المصدر السابق ص 97

9 — گول تپه : يقع قرب قيصري جنوب نهر الخالص (خاليس ـ هاليس ـ قزل) في آسيا الصغرى . وقد وجدت فيه ألواح مكتوبة (16,000لوح) نشر منها 2,000 لوح ، وتتصل هذه الألواح بالتجار الأشوريين منذ بداية الألف الثاني ق .م .

10 — أمين زكي : المصدر السابق ص 51

11 — د . إبراهيم شريف : الموقع الجغرافي للعراق وأثره في تاريخ (180/2— 181)

12 — j .Garstang :The Empire of Hittite .p .729 — 733

13 — سيتون لويد : الرافدان . TwinRivers ص50

14 — أوپنهايم : بلاد مابين النهرين . ترجمة سعدي فيضي بغداد 1981ص 497— 498

15 — أمين زكي : المصدر السابق ص 51نقلاً عن سدني سمث

16 — لويد : أثار بلاد الرافدين ترجمة د . سامي الأحمد بغداد وزارة الثقافة ولأعلام 1980ص٢٠٦

17 — أمين زكي : المصدر السابق ص98 . والمقصود ب(نهارين) أو آرام نهرايم دويلة من الدويلات أسسها الآراميون في شمال سوريا في حوالي القرن الثالث عشر ق .م ، ومعناها : بلاد مابين النهرين . ولعل المقصود بالنهرين (نهر الفرات ورافده الخابور أو رافدي الخابور والبليخ أنظر : أحمد سوسه . العرب واليهود ص 448

18 ـ إبراهيم شريف . المصدر السابق ص(143 — 144)

19 — لويد : الرافدان ص 50

20 — أرابخا : تقع كركوك القديمة (القلعة) فوق مستوطن أثري قديم ورد إسمه في الألواح المستخرجة منه باسم (أرابخا) الذي حرف حديثاً الى (عرفه) وأطلق على حي العمال الجديد التابع لشركة النفط . وكان عدد الألواح المكتشفة في تل القلعة (51)لوحاً يرتقي تاريخها الى منتصف الألف الثاني ق .م . ولعل أقدم ذكر لأسم أرابخا يرتقي الى عهد حمورابي . أنظر : طه باقر و فؤاد سفر : المرشد الى مواطن الأثار . الرحلة الرابعة ص 85

21 — نوزي : وتقع بقاياها اليوم على بعد (22)كم في الجهة الجنوبية الشرقية من كركوك ، ويمثلها اليوم التل الأثري المسمى (يوغان تپه) القريب من قرية تركلان .

22 — سيتون لويد : أثار بلاد الرافدين ص 206— 209

23 — وشوگني : تقع أطلالها اليوم بالقرب من رأس العين على نهر الخابور (خابور الفرات)

24 — ويل ديورانت : قصة الحضارة (الشرق الأدنى) ترجمة محمد بدران القاهرة 1950(194/2— 195)

25 — د . إبراهيم شريف : الموقع الجغرافي (146/2)

26 — سدنى سمث : تاريخ أشور القديم . لندن 25ص1928

27 — گارستانج : الأمبراطورية الحثية . والرافدان ص 5

27 — إبراهيم شريف . المصدر السابق (147/2)

28 — طه باقر : مقدمة في تاريخ الحضارات (145/1)

29 — ابراهيم شريف المصدر السابق (147/2 148)

30 — أمين زكي : المصدر السابق ص 79نقلاً عن المستشرق (بورك) .

31 — أوپنهايم : المصدر السابق ص 498

32 — أحمد سوسة : المصدر السابق ص 97

33 — العراق القديم : تأليف جماعة من علماء الآثار السوفيت . ترجمة سليم التكريتي بغداد 1976ص362— 363

34 — حول النصوص المنشورة : أنظر : أوپنهايم ص 478ولويد : آثار بلاد الرافدين ص 206— 209

35 ـ العراق القديم ـ ص(361)

36 — المرشد : الرحلة الرابعة ص 35

37 — مجلة سومر م١ ج٢ 1948ص204

38 — لمزيد من التفاصيل عن الأحوال الأجتماعية ولأقتصادية والقانونية في أرابخا ونوزي . أنظر لكاتب المقال . أسماء في نصوص قديمة . مجلة كاروان العدد السادس آذار 1983ص100— 102

بطاقة شخصية

اعداد
جعفر البرزنجي

الفنانة بديعة دارتاش

مشهد من مسرحية (تاجر البندقية)

ولدت الفنانة بديعة دارتاش بين احضان جبال گويژه وازمر في مدينة السليمانية الجميلة عام 1946.

دخلت مدرسة نشتمان الابتدائية ثم ثانوية السليمانية.

وبعد تخرجها من الثانوية التحقت بأكاديمية الفنون الجميلة - قسم الفنون المسرحية ببغداد . . .

دخلت هذا القسم تحقيقاً لرغبتها الملحة في العمل المسرحي ، ولكن أهلها لم يعرفوا بأنتمائها الى قسم المسرح ، فكانت دائماً تحاول اخفاء الامر عنهم ولكنها اضطرت أخيراً أن تقول لهم الحقيقة ولكن حبها الكبير وانتماءها للتمثيل جعلاها تتعلق بفنها واستمرت مسيرتها في طريق الفن . . .

قالت الفنانة في احدى اللقاءات الصحفية (هناك شخص لا يمكن أن انسى فضله علي وهو والدي العزيز الذي شجعني كثيراً وانه حقاً وقف الى جانبي بجد .)

بعد تخرجها من اكاديمية الفنون الجميلة عينت في مركز النشاط المدرسي بوظيفة مدربة فنية ثم مدرسة . . .

شاركت الفنانة بديعة دارتاش في أول عمل مسرحي لها (تاجر البندقية) لشكسبير وإخراج أنور توفي ، ثم مثلت في مسرحية «التمثال» من تأليف بول برولا (الاصدقاء) من تأليف هربرت نارجيون . ومسرحية (الساعد) من تأليف لطيف أحمد . ثم (١١ اذار) ثم (بيت الدمية) واوپرت (نهاية الطاغية) و (گولي خويناوي) من تأليف گوران . ومثلت في الكثير من المسرحيات باللغة العربية والكردية وقدمت اكثرية هذه المسرحيات في التلفزيون . . .

اشتغلت الفنانة بديعة في جميع الاقسام التابعة للفنون المسرحية من (مصمم الديكور والانارة الى مصمم الملابس ، ومديرة المسرح . وقامت بالاخراج بعض مسرحيات ومساعدة المخرج . .

وعاملة المسرح ومشرفة قاعة الخ . . .

شاركت في اخراج اوپريت (نهاية الطاغية) سنة 1975 والذي فاز بدرجة الامتياز من بين محافظات القطر . . .

فازت الفنانة بديعة بلقب احسن ممثلة كردية في المهرجان الاول للفن الكردي الذي اقامتة المديرية العامة للثقافة الكردية في بغداد . الجدير بالذكر انها ابدعت في دورها واخراجها في مسرحية (التمثال) وحققت الفنانة بديعة نجاحاً باهراً بادخال الاوپريت الى المسرح الكردي وابدعت ايضاً في هذا اللون الفني الجديد وحصلت على جوائز ومداليات عديدة لاتقانها واحترامها لعملها كممثلة ومخرجة وهي تولي اهتماماً كبيراً بأعمالها المسرحية من حيث التصميم وتنفيذ الاعمال الفنية الاخرى من خياطة ملابس وانارة وعمل المكياج والديكور . . واخيراً نتمنى للفنانة بديعة الموفقية والعطاءات الفنية الجديدة . . .

KARWAN
CARAVAN

كاروان
المسيرة

Monthly Cultural Magazine Issued in Kurdish and Arabic languages by the General Secretariat for Culture and youth .

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة لادارة الثقافة والشباب
باللغتين الكردية والعربية

نرخی (200) فلسه

ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەی نیشتمانی (٤٨٣/١٩٨٢)

طبع دار آفاق عربية ـ بغداد